Henri Perruchot

viața lui seurat

Editura Meridiane

HENRI PERRUCHOT

VIAŢA LUI SEURAT

urmată de cronologia completă
a celor şapte volume din seria ARTĂ ŞI DESTIN

în româneşte de IRINA MAVRODIN

BIBLIOTECA DE ARTĂ 013
Biografii. Memorii. Eseuri.

EDITURA MERIDIANE
Bucureşti, 1968

Henri Perruchot
LA VIE DE SEURAT

Pe coperta 1: G. SEURAT, Circul (fragment) 1891.
Luvru, Paris, diapozitiv color: Musées Nationaux, Franţa

CUVÎNT ÎNAINTE

Cazul lui Seurat este unul dintre cele mai fascinante din întreaga istorie a picturii moderne. Mai întîi prin scurtimea vieţii acestui pictor, care contrastează în chip ciudat cu interesul, densitatea, influenţa operei sale. Într-adevăr, deşi moare la treizeci şi unu de ani, Seurat lasă o operă capitală. Apoi, şi mai cu seamă, prin caracterul cu totul neobişnuit al acestui destin. Născut din strădania lui Seurat, ţîşnit din personalitatea sa cea mai profundă, neoimpresionismul a cunoscut un succes pe cît de rapid pe atît de efemer. Efemer, tocmai pentru că Seurat a murit foarte tînăr. Odată cu moartea celui care a pictat *La Grande-Jatte,* neoimpresionismul îşi pierde forţa vie. Atît de greu cîntăreşte geniul în evoluţia artelor! Dar mai este şi altceva. Seurat nu a devenit şeful neoimpresionismului, al acestei doctrine savant şi tăcut elaborate, ilustrată atît de convingător prin opera sa, decît pentru că el însuşi era nu numai omul acestei ştiinţe, dar şi omul acestei tăceri. Omul dispare îndărătul operei. Acest «trecător de seamă» răsare din noapte cu opera pe care o are de împlinit şi apoi, după ce opera a fost dusă la capăt, piere din nou în noapte. Nici un artist de o asemenea importanţă şi atît de celebru nu va fi fost vreodată atît de ignorat ca om, ca fiinţă vie printre fiinţe vii.

Nu exagerez. Se ştie oare măcar unde şi cînd i s-au născut părinţii şi fraţii, sora, tovarăşa de viaţă, Madeleine Knobloch (a cărei existenţă, înaintea morţii pictorului, nu era nici măcar bănuită de cei mai mulţi dintre prietenii lui)? Pînă şi fiul pe care i l-a dăruit era un necunoscut: unde şi cînd se născuse? Cum se numea? Nu ştia nimeni. După Seurat deci rămînea doar opera. Dar o operă, oricît de strălucită, nu-i poate ajunge unui biograf. Trebuie să mărturisesc că

vreme îndelungată am crezut că nu voi izbuti niciodată să străpung ceţurile care-l învăluiau pe omul acesta pe cît de ilustru pe atît de enigmatic. Mă izbeam de un zid de umbră. Pînă la urmă, încetul cu încetul, am izbutit să smulg, bucată cu bucată, taina lui Seurat.

N-am putut întîlni nici un supravieţuitor. De altfel, contrariul m-ar fi surprins mult. Mi-am continuat aşadar căutările numai în biblioteci, în arhive şi la serviciile stării civile. Ca de obicei, diversele mele surse au fost menţionate la sfîrşitul volumului. Mă simt deosebit de îndatorat faţă de John Rewald, care a strîns o bogată documentaţie în legătură cu Seurat. Trebuie de asemenea să arăt cît de preţioase mi-au fost Arhivele Departamentului Senei. Fără informaţiile precise pe care le-am putut culege aici, aş fi fost lipsit de cîteva elemente primordiale.

Cu această *Viaţă a lui Seurat,* seria mea intitulată *Artă şi destin* cuprinde şapte volume. Ea e departe de a fi terminată. Dar, dat fiind că formează încă de pe acum un tot, dat fiind mulţimea de fapte şi de evenimente pe care le prezintă şi numărul personajelor, principale şi secundare, întîlnite aici (pînă în prezent, 1.579), mi s-a părut că o cronologie care să oglindească îndeajuns de fidel acest tot, punînd în acelaşi timp în valoare concordanţele existente între diferitele volume, i-ar putea interesa pe mulţi cititori. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît, în domeniul picturii, o asemenea cronologie ar acoperi întreaga istorie a impresionismului şi a postimpresionismului. Iată de ce am alcătuit cronologia prin care se încheie volumul de faţă.

1966. H P

PARTEA ÎNTÎI. OCHII MINȚII 1859–1885

I. PORTĂRELUL DIN LA VILLETTE

Din leagăn, pentru toată viaţa,
am foaia mea de drum.
HEINRICH HEINE

Patruzeci şi cinci de ani. O căpăţînă rotundă.

Vitalitatea unui mare mîncător de carne. Un trup de ţăran. Într-un accident de vînătoare, Antoine-Chrysostome Seurat şi-a pierdut braţul drept. Are o proteză la care adaptează furculiţe sau cuţite, slujindu-se de ele cu o îndemînare plină de vioiciune ce le pricinuieşte acelora dintre oaspeţii săi care nu s-au deprins încă cu aceste jonglerii o vagă teamă, ba chiar şi o anume silă. Simţămîntul ciudat pe care îl încerci în preajma acestui fost portărel ce se îmbracă întotdeauna în haine negre este sporit de purtarea sa rece, căci nimeni nu l-a văzut vreodată rîzînd sau zîmbind. Se trage dintr-o familie de ţărani stabiliţi în departamentul Aube, în inima regiunii Champagne, la Dosnon, sat cu vreo treizeci de case, aşezat la doisprezece kilometri de Arcis-sur-Aube. S-a născut aici în ziua de 28 august 1815, la optsprezece luni după groaznica bătălie purtată de Napoleon la Arcis. Împreună cu cei doi fraţi mai mari, Pierre-Michel şi Nicolas-Joseph, îşi părăseşte locul de baştină, statornicindu-se la Paris. Pierre-Michel ocupă modesta slujbă de om de serviciu într-un birou din cartierul Batignolles; Nicolas-Joseph deschide un magazin de noutăţi în strada Vieille-au-Temple. El însuşi, timp de şaisprezece ani, din 1840 pînă în 1856, exercită funcţia de portărel pe lîngă tribunalul departamentului Seine, în La Villette, comună care va face parte din Paris cu începere de la 1 ianuarie 1860. La acea dată Antoine-Chrysostome locuieşte în strada

Flandre, la numărul 47, unde se mutase în ianuarie 1845, îndată după căsătoria sa cu Ernestine Faivre, fata unui bijutier retras din afaceri, cu treisprezece ani mai tînără decît el, şi unde i se născuseră primii doi copii: un băiat, Émile-Augustin, în iunie 1846, şi o fată, Marie-Berthe, în noiembrie 1847.

Blîndă, tăcută, ştearsă, Ernestine trăieşte în umbra soţului ei, supunîndu-i-se întru totul. Prin tată, se trage şi ea dintr-o familie de ţărani, originară din Jura, din satul Plasne, aşezat în apropierea orăşelului Poligny. Prin maică-sa, Antoinette Veillard, fata unui sculptor, coboară dintr-o familie pariziană.

Nu s-ar putea spune că Ernestine duce o existenţă din cale afară de veselă. Plecînd din La Villette, familia Seurat se mută într-un apartament strîmt, întunecos şi trist, nu departe de poarta Saint-Martin, la casa cu numărul 60 din strada Bondy, o stradă mohorîtă, străjuită de clădiri vechi, cu faţadele roase de umezeală, duhnind a mucegai. Înfăţişarea austeră a fostului portărel se potriveşte de minune cu atmosfera plină de melancolie a locuinţei sale cu mobile de mahon din vremea lui Ludovic-Filip, pe care pîlpîie stinse luciri roşiatice. Pereţii sînt acoperiţi de sus pînă jos cu gravuri colorate. Dacă le priveşti mai bine, vezi că toate înfăţişează imagini religioase — Fecioara Maria, Iisus Christos, sfinţi şi sfinte fabricate la Épinal sau aiurea. Ciungul cumpără întruna asemenea gravuri, umplînd cu ele nenumărate mape. Ele dezvăluie o manie, la urma urmei destul de surprinzătoare, a acestui burghez rigid, în aparenţă lipsit de fantezie, ce şi-a închis viaţa într-o reţea strîmtă de deprinderi pe care le respectă cu străşnicie. Aşa, de pildă, ziua de marţi şi-o consacră «îndatoririlor conjugale»[1]. În restul săptămînii, nevastă-sa nu-l mai vede. Timp de şase zile trăieşte de unul singur

[1] Paul Signac.

în împrejurimile Parisului, într-o căsuţă pe care şi-a cumpărat-o la Raincy, pe bulevardul du Midi, la numărul 8. Un om ciudat. Mai ciudat chiar decît s-ar părea la prima vedere. O existenţă atît de metodic organizată trădează, în realitatea sa profundă, o teamă surdă de viaţă şi de proliferarea ei haotică. Deprinderile ne liniştesc; ele ne apără de spaima de a trăi, de spaima de a muri. Cei din familia Seurat, ca şi cei din familia Faivre, mor de tineri. Cînd portărelul se căsătorise cu Ernestine, mama acesteia nu mai trăia, moartă fiind la cincizeci şi doi de ani. După un an, murise tatăl. Tot în acea vreme, Antoine-Chrysostome îşi pierduse şi el tatăl. Fratele său mai mare, Pierre-Michel, murise optsprezece luni mai tîrziu, la numai patruzeci şi cinci de ani. Poate că toate aceste morţi succesive, toate aceste decese premature au adîncit şi mai mult — în chip pătimaş, morbid — obsesia lui Antoine-Chrysostome.

Cumpără, din cucernicie, teancuri de gravuri religioase, acoperind cu ele atît pereţii casei din Raincy cît şi pe cei ai apartamentului din Paris. Dintr-o cucernicie totală, absolută, împinsă pînă la ultima limită şi pînă la practici aberante. În privinţa casei sale din Raincy şi-a orînduit un oratoriu. «Celebrează» aici liturghia, ajutat de un bătrîn grădinar, care-i slujeşte şi drept paracliser.

La 2 decembrie 1859, într-o vineri, Antoine-Chrysostome se afla, în chip excepţional, în strada Bondy.

În acea zi, la ora unu noaptea, nevastă-sa îl naşte pe cel de-al treilea copil al lor, Georges-Pierre.

La oarecare vreme după aceasta familia Seurat îşi schimbă locuinţa, mutîndu-se într-un apartament mai mare, aşezat ceva mai spre nord, lîngă gara de Est, pe bulevardul Magenta, la numărul 110. Numele acestui bulevard este recent; el comemorează victoria cîştigată de armata lui Napoleon al III-lea asupra austriecilor cu

puţin timp înainte de naşterea lui Georges.

Copilul va creşte în climatul ultimilor ani ai celui de-al Doilea Imperiu, în acest cartier lipsit de pitoresc, ai cărui locuitori se îndeletnicesc mai ales cu comerţul. Copilărie posomorîtă şi aproape singuratică. În apartamentul din bulevardul Magenta tatăl apare doar în treacăt; în ochii micului Georges el nu poate fi decît un străin. Mama tricotează, cufundată în visurile şi în melancolia ei. Fratele şi sora lui Georges, cu mult mai mari decît el, trăiesc într-o lume a lor. Berthe, de altminteri, se va căsători curînd. Între timp soţii Seurat mai au un fiu, pe François-Gabriel, care se îmbolnăveşte şi moare la cinci ani şi jumătate, în noiembrie 1868. În urma acestei pierderi atmosfera din casă devine, fără îndoială, şi mai apăsătoare. Micul Georges, care are atunci aproape nouă ani, nu rămîne, desigur, nesimţitor: întîlnirea cu moartea la o asemenea vîrstă lasă urme adînci; încrederea spontană pe care orice fiinţă tînără o poartă vieţii este, din acea clipă, zdruncinată pentru totdeauna. Urmează războiul franco-german, asediul Parisului, Comuna... De teama acesteia familia Seurat fuge la Fontainebleau.

În timp ce au loc toate aceste evenimente familiale sau naţionale, Georges îşi continuă studiile. Este serios, conştiincios, dar nu străluceşte. Rămîne ceea ce profesorii numesc «un elev silitor, dar mediocru», muncind sistematic, calm, metodic. Are o purtare fără cusur. Nu e niciodată neastîmpărat sau distrat; nu pierde nici o clipă flecărind. De altfel, e tăcut din fire. Închis în sine, nu face nimănui confidenţă, nici părinţilor şi nici colegilor de şcoală. E limpede că sensibilitatea lui se caracterizează printr-o anumită răceală.

Desenează încă de cînd a putut ţine pentru prima oară creionul în mînă. La şapte ani face două desene înfăţişînd, unul, un cîine şi un bărbat, celălalt, un cîine şi un copil. Unchiul său, Paul

Haumonté, cumnatul mamei, proprietar al unui magazin cu articole la modă din bulevardul des Ternes şi amator de artă, socotind că nepotul lui nu-i lipsit de talent, îl îndeamnă să-şi cultive înclinaţiile. Şi iată că, la cincisprezece ani, tînărul Seurat începe să urmeze cursurile unei şcoli municipale de desen, aflată în imediata apropiere a locuinţei părinţilor săi, pe strada des Petits-Hôtels, la numărul 19.

Profesorul care predă aici este un modest sculptor, pe numele său Justin Lequien, odinioară unul dintre ultimii elevi ai baronului Bosio, cel care, pe vremea cînd trăia, se bucura de o asemenea celebritate, încît fusese supranumit «Canova al Franţei». Lequien îi învaţă pe elevii săi elementele desenului şi ale perspectivei. Îi pune să copieze statui de ipsos, mulaje ale unor opere antice, motive arhitecturale. Seurat execută cu îndemînare aceste lucrări şcolăreşti. Manifestă o conştiinciozitate şi o atenţie rar întîlnite la un băiat de vîrsta lui. Pentru el desenul nu este o îndeletnicire frivolă, o simplă distracţie. Cu timpul devine o adevărată pasiune. O pasiune tăcută. Fără strălucire, dar profundă. Nu numai că desenează mult, cu îndărătnicie şi fără grabă, dar studiază şi lucrări teoretice, ca, de pildă, acea *Gramatică a artelor desenului* de Charles Blanc, critic de mare renume, fondator al publicaţiei *Gazette des Beaux-Arts,* şi al cărui prestigiu a sporit în urma alegerii sale la Academia franceză, în iunie 1876. Adolescentul studiază cu de-amănuntul această *Gramatică,* izbit fiind de anumite idei exprimate aici. «Culoarea, notează Charles Blanc, supusă unor reguli precise, poate fi învăţată ca şi muzica... Eugene Delacroix a rost unul dintre cei mai mari colorişti ai timpurilor moderne pentru că i-a cunoscut legile, pentru că le-a studiat în adîncime, după ce le ghicise cu ajutorul intuiţiei».

Fascinat, Seurat citeşte şi reciteşte aceste fraze. Ele răspund nevoii sale de logică, de rigoare, dezvăluindu-i ceea ce, în chip

nedesluşit, căuta şi el, şi confirmîndu-i totodată propriile sale tendinţe, căci îi dau ceea ce oamenii tineri aşteaptă adesea de la cărţi: o justificare, o certitudine. Nu există întîlniri întîmplătoare. Din diversitatea lucrurilor care ne înconjoară, fiecare nu alege decît ceea ce i se potriveşte. Mii de oameni au citit acele rînduri scrise de Charles Blanc. Ele nu au prilejuit însă nimănui evoluția pe care o are elevul lui Justin Lequien. Omul îşi creează singur zeii. O artă pură şi inflexibilă, supusă unor legi necruțătoare, există din acea zi în mintea adolescentului. Această artă are valoarea unui lucru absolut. A unuia dintre acele lucruri absolute care contrazic nestatornicia apăsătoare a lumii. Seurat ştie acum pe ce drum va merge. Pasiunea lui — pasiune rece şi voluntară, dar tot atît de nemărginită ca şi cea a tatălui — şi-a aflat ținta.

Toate acestea nu au nici cel mai mic răsunet în sînul familiei Seurat, cei ce o alcătuiesc trăind fiecare pe propria lui planetă. Tăcerea băiatului este, fără îndoială, favorizată de felul în care se desfăşoară viaţa în acest cămin; fiecare, aici, se mărgineşte să trăiască în comun cu ceilalţi propria-i singurătate. Cuvintele pe care fiul fostului portărel le-ar putea rosti s-ar pierde în straturi groase de tăcere... Nici chiar de viitorul băiatului nu au a se nelinişti. Părinţii sînt înstăriţi şi îi pot asigura traiul material. De aceea, cînd, nu peste multă vreme, Georges îşi va exprima intenţia de a intra la Şcoala de Arte Frumoase, hotărîrea lui nu va stîrni nici împotrivire dar nici interes.

Uneori totuşi, cînd este ascultat cu atenţie, cînd are prilejul să vorbească despre singurele lucruri care-l preocupă, acest tînăr tăcut iese din obişnuita lui muţenie. Şi atunci se exprimă cu o convingere de nezdruncinat.

Printre elevii lui Lequien şi-a descoperit un confident, un băiat

cu un an mai mic decît el, Edmond-Aman Jean[2], cu care susţine un nesecat dialog. Există între ei asemănări; amîndoi sînt la fel de serioşi, amîndoi au acelaşi gust pentru meditaţie, amîndoi evită cuvintele de prisos. Deşi s-a născut în departamentul Seine-et-Marne, în comuna Chevry-Cossigny, Aman-Jean rămîne, prin obîrşia sa, un om din nord. Tatăl său e originar din Valenciennes iar mama din Landrecies. Amîndoi părinţii au murit. Băiatul a fost crescut, împreună cu sora sa, de către un unchi, proprietar de bărci în orăşelul Jemmapes; acum Aman-Jean locuieşte pe strada Rataud, lîngă Biserica Val-de-Grâce, la un alt unchi al său, chimist. Legăturile acestea cu nordul explică poate, într-o oarecare măsură, firea lui rezervată. Dar, dinspre partea tatălui, o şi mai îndepărtată ascendenţă spaniolă ce trebuie căutată pînă în timpul domniei lui Carol Quintul, — familia Jean, care trebuie să se fi numit atunci Juan, a emigrat în acea vreme din Castilia — explică poate înclinările lui mistice, devenite fără îndoială şi mai puternice prin frecventarea unui colegiu de iezuiţi. Şi din acest punct de vedere, într-un sens, se aseamănă cu Seurat. Totuşi, aspiraţiile lor nu sînt întru totul aceleaşi, lucru de care nu-şi dau prea bine seama, dat fiind atîtea preferinţe comune; căci dacă admiră aceleaşi lucruri, adică aceleaşi opere şi aceiaşi artişti, aceasta nu li se întîmplă întotdeauna pentru aceleaşi pricini. Dacă şi unul şi celălalt apreciază în aceeaşi măsură precizia desenului la primitivi, Aman-Jean, care îi aşază pe aceşti pictori mai presus de toţi ceilalţi, vede mai cu seamă în această precizie mijlocul desăvîrşit de a sluji un ideal spiritual, în timp ce Seurat este sensibil doar la calitatea ei plastică. Pictura, după Aman-Jean, face cu putinţă exprimarea unei

---

[2] Acesta va adopta mai tîrziu numele de Aman-Jean, pe care îl vom utiliza de acum înainte pentru comoditatea expunerii.

realităţi a sufletului; după Seurat, ea nu se are drept scop decît pe sine Cei doi se înţeleg cum nu se poate mai bine, vizitează împreună muzeul Luvru, simt acelaşi interes pentru anumite cărţi, pentru anumite romane, mai cu seamă pentru cele ale fraţilor Goncourt. Seamănă şi la înfăţişare, avînd amîndoi aceeaşi statură înaltă. Totuşi Aman-Jean nu are trăsăturile regulate şi fine ale prietenului său mai mare; s-a născut şi cu o deviere a gîtului, care îi înţepeneşte capul spre dreapta. Cînd, mai tîrziu, îşi va evoca prietenul mort, Aman-Jean va vorbi despre frumuseţea acestuia, asemuindu-l cu *Sfîntul Gheorghe* de Donatello.

Înfăţişarea liniştită a lui Seurat, mişcările sale măsurate îi sporesc armonia trupului şi a chipului luminat de nişte ochi mîngîietori şi plini de blîndeţe. Părul, negru cu ape roşcate, numai inele, lasă liberă fruntea înaltă. Seurat pare a fi unul din acei tineri făcuţi să placă femeilor. Totuşi, lui un asemenea gînd nici nu-i trece prin minte, şi abia de vede privirile care întîrzie asupra lui.

Are şaptesprezece ani şi încă de pe acum copleşitoarea sa pasiune îl stăpîneşte cu totul. Frazele lui Charles Blanc au declanşat o mişcare ireversibilă, punîndu-i o întrebare precisă, în afara căreia nimic, dar absolut nimic, nu mai are importanţă. Ea este centrul viu şi unic al vieţii sale, către care tinde totul şi care se răsfrînge în toate. Lumea înconjurătoare dispare; ea se reduce la această întrebare ce-şi aşteaptă răspunsul: stabilirea unor principii matematice, ce ar face cu putinţă naşterea unei arte sustrase empirismului, sensibilităţii anarhice, şi care să se dezvolte în chip logic, nedezminţit. Stăpînit de această idee[3], Seurat pictează de cîteva luni, încă de la şaisprezece ani. Nici urmă, în cazul său, de spontaneitate creatoare; totul este

[3] Primele schiţe ale lui Seurat nu au putut fi găsite nicăieri. Au fost, fără îndoială, distruse de el.

comandat de gîndire. Dar dacă obsesia aceasta face din Seurat o ființă ciudată, el iese poate încă şi mai mult din sfera obişnuitului printr-o trăsătură destul de bizară a gîndirii sale. Oamenii, în general, sînt înzestrați fie cu spirit analitic, fie cu spirit sintetic, aceste calități intelectuale fiind aproape incompatibile. Totuşi la unii indivizi ele există deopotrivă. E cazul lui Seurat. El posedă acea structură cerebrală, foarte rar întîlnită, care face cu putință ca fiecare amănunt să fie examinat îndeaproape, pentru a fi, pe dată, inserat într-un tot. Acest tip de gîndire ordonatoare, care clasează pe măsură ce înregistrează, nu poate fi imaginat fără o memorie excepțională, ce se îmbină de altfel — lucru ce se înțelege de la sine — cu o mare putere de concentrare. Seurat are o memorie uimitoare. Reține tot ceea ce citeşte, învață sau vede: amintirile sale vizuale sînt întratît de precise încît îi restituie în cele mai mici nuanțe cromatice orice tablou pe care l-a studiat.

Acum se ocupă mai cu seamă de desen: face o copie după *Richard Southwell* de Holbein, reproduce o mînă după Poussin, cîteva detalii din *Apoteoza lui Homer* de Ingres, face studii de nuduri după modele masculine. Forma este, cele mai adeseori, strict lineară. Ingres, maestrul clasic, îl influențează în mod inevitabil.

A auzit Seurat vorbindu-se despre Manet şi despre Salonul Refuzaților — vechi acum de paisprezece ani — sau de impresionişti, care, în acel an 1877, au avut a treia expoziție de grup? Nu e sigur. E chiar foarte puțin probabil. Fără îndoială că nu ştie nimic despre revoluția care se înfăptuieşte acum în pictură, revoluție îndreptată împotriva academismului, împotriva epigonilor lui Ingres. Revoluția: iată un cuvînt rostit fără îndoială foarte rar de către acest îndrăgostit de ordine, care urăşte orice fantezie, fie chiar vestimentară. Îmbrăcat corect, cu haina încheiată la toți nasturii, aproape întotdeauna în negru, nu are deloc

înfăţişarea sub care lumea îl recunoaşte de obicei pe artist. Nu are nimic dintr-un tînăr pictor răzvrătit. Dar nu din conformism rămîne Seurat străin de revoltele tinerilor. Nu se opune, dar nici nu se supune. Pictura pe care o visează, pictură exactă ca o ştiinţă, nu a mai existat; ea va fi în afara antagonismelor de doctrină şi nu se va defini prin faptul de a fi împotriva sau pentru ceva, căci va poseda în sine o realitate deplină. Chiar dacă l-ar cunoaşte pe Manet şi pe impresionişti Seurat nu i-ar urma, oricît de mult le-ar preţui strădania. Înainte de toate, trebuie să-şi desăvîrşească puţinele cunoştinţe pe care le-a primit de la Justin Lequien, să-şi însuşească tot ce se poate învăţa despre arta desenului şi a picturii; şi unde ar putea să meargă, dacă nu la Şcoala de Arte Frumoase? Faptul că aceasta se află sub influenţa academismului nu are de ce să-i schimbe hotărîrea.

Intră aici în februarie 1878, cînd abia împlinise optsprezece ani.

Seurat ar fi putut cu greu întîlni un om mai convins de virtuţile tradiţiei, un apărător mai înverşunat şi mai fanatic al acesteia, ca profesorul său de la Şcoala de Arte Frumoase, autoritarul Henri Lehmann.

Născut la Kiel, fiu al unui artist german, Lehmann îi consacră lui Ingres, care i-a fost profesor, o admiraţie pătimaşă; dar e departe de a avea geniul maestrului său. Asemeni majorităţii pictorilor oficiali, se mărgineşte, ca orice meşteşugar conştiincios şi îndemînatic, dar rece, pentru că îi lipseşte inspiraţia, să aplice reţete învăţate pe de rost, care, neînsufleţite de spiritul creator, şi-au pierdut eficacitatea, nu mai sînt decît rutină, convenţie, sterilitate. La şaizeci şi patru de ani, Lehmann, a cărui docilitate, sau, dacă vreţi, mediocritate, şi-a primit răsplata, se bucură de toate onorurile; la cincizeci de ani fusese ales membru al Academiei. Uşurinţa cu care a făcut carieră l-a întărit în credinţa că adevărul e de partea lui, făcîndu-l să se

încăpăţîneze şi mai mult în prejudecăţile sale. Cu cîţiva ani în urmă, cînd fusese numit profesor la Şcoala de Arte Frumoase, atitudinea sa intolerantă provocase o revoltă a elevilor, care ceruseră să fie scos din funcţie. Cererea le fusese zadarnică şi mulţi dintre ei părăsiră şcoala.

În clasa lui Lehmann, Seurat rămîne elevul atent şi disciplinat dintotdeauna. De altfel, Lehmann îl poate atrage fie şi numai prin faptul că, în timpul cursurilor, invocă neîncetat exemplul lui Ingres, vorbindu-le despre lecţiile acestuia. Seurat, ca şi Aman-Jean, care şi-a urmat colegul la Şcoala de Arte Frumoase, îl ascultă cu exaltare. Ingres învie pentru ei prin Lehmann, Ingres, după al cărui tablou, *Angélique,* Seurat face, în acea perioadă o strălucită copie.

Şcoala prezintă şi alte foloase; ea oferă posibilitatea unor investigaţii multiple, datorită bibliotecii şi colecţiilor sale de gravuri, fotografii şi copii. În ultimii patru ani, numărul lor a crescut în chip considerabil, mai cu seamă în domeniul picturii italiene. Cînd nu lucrează în atelier, Seurat studiază aceste copii, printre care şi frescele din Arezzo ale lui Piero della Francesca, ce decorează capela şcolii, şi mai cu seamă cercetează, neobosit, biblioteca. «Culoarea, supusă unor reguli precise...». Linia, pentru Ingres, are prioritate asupra culorii. După el, culoarea nu e decît un element secundar; lucrul cel mai important într-un tablou îl constituie perfecţiunea desenului, conturul net care delimitează formele. «Dacă mi-aş pune o firmă deasupra uşii, aş scrie: *Şcoală de desen,* şi sînt sigur că din şcoala mea ar ieşi pictori adevăraţi», spunea Ingres; şi tot el declarase, cînd rivalul său, Delacroix, acest prinţ al culorii, fusese — în sfîrşit! — ales la Academia de Arte Frumoase: «A intrat lupul în stînă!».

Seurat respectă şi el tot atît de mult desenul. Dar există şi culoarea — «culoarea care poate fi învăţată ca şi muzica». Şi iată că,

într-o bună zi, Seurat dă la biblioteca şcolii peste un volum gros, scris nu de un artist sau de un critic, ci de un om de ştiinţă, de unul dintre savanţii cei mai populari ai vremii, de Michel-Eugène Chevreul.

Născut înainte de Revoluţie, în 1786, Chevreul are acum nouăzeci şi doi de ani. Nu-i arată, într-atît este de vioi, de ager, de dornic de muncă. În decursul îndelungatei sale cariere a făcut o mulţime de descoperiri — de exemplu a descoperit stearina, din care se fabrică lumînările — îndreptîndu-şi curiozitatea către domeniile cele mai variate. Chiar şi acum, în ciuda vîrstei sale înaintate, continuă să conducă Muzeul de istorie naturală şi serviciul de vopsitorie de la manufactura din Gobelins. Cei care nădăjduiesc să-i urmeze în acest post, să nu se arate prea grăbiţi; nu-l va părăsi decît la nouăzeci şi şapte de ani. Tocmai datorită numirii sale aici, cu mai bine de jumătate de veac în urmă, a ajuns să scrie cartea pe care o citeşte Seurat, *Despre legea contrastului simultan al culorilor,* publicată, împreună cu un atlas, în 1839[4].

De îndată ce mi s-a încredinţat conducerea vopsitoriilor din manufacturile regale, scrie Chevreul în al său cuvînt înainte, *mi-am dat seama că acest post îmi impunea obligaţia de a aşeza vopsitoria pe baze noi şi că trebuia, în consecinţă, să întreprind o seamă de cercetări de precizie, al căror număr mare l-am prevăzut încă de pe atunci, dar a căror varietate nu o bănuiam încă; poziţia mea era cu atît mai dificilă cu cît munca de administraţie mă silea să am în vedere probleme care necesitau o rezolvare cît mai grabnică, obligîndu-mă să-mi organizez activitatea altfel decît dacă aş fi fost liber de orice angajament. Cercetînd care puteau fi cauzele*

[4] Titlul complet e următorul: *Despre legea contrastului simultan al culorilor* şi *despre asortarea obiectelor colorate, privită, conform acestei legi, în raporturile sale cu pictura, tapiseriile din Gobelins, tapiseriile pentru mobile din Beauvais, covoarele, mozaicurile, vitraliile colorate, imprimarea stofelor, tipăriturile, anluminurile, decorarea edificiilor, îmbrăcămintea şi horticultura.*

plîngerilor pe care le primeam în legătură cu calitatea anumitor culori preparate în atelierul de vopsitorie al manufacturii din Gobelins, m-am convins curînd că, dacă plîngerile privitoare la lipsa de stabilitate a vopselelor albastre şi violet deschis, gri şi brun erau întemeiate, celelalte, şi mai cu seamă acelea privitoare la lipsa de intensitate a vopselelor negre folosite spre a face umbre pe draperiile albastre şi violete, nu aveau nici un temei; căci, procurîndu-mi fire de lînă vopsite în negru în atelierele cele mai vestite din Franţa şi din străinătate, şi constatînd că nu erau întru nimic superioare acelora care erau vopsite la Gobelins, am văzut că lipsa de intensitate care li se reproşa vopselelor negre era în strînsă legătură cu culoarea care le era juxtapusă, şi că ea ţinea de fenomenul contrastului culorilor; mi s-a lămurit astfel că, pentru a-mi îndeplini îndatoririle legate de postul meu de director al vopsitoriilor, aveam de tratat două probleme cu totul distincte; prima era legată de contrastul culorilor considerat în general, atît sub raport ştiinţific cît şi sub raportul aplicării sale; a doua privea partea chimică a vopsitoriei. De zece ani, într-adevăr, toate cercetările mele ţintesc către rezolvarea acestor două probleme centrale...

Lucrarea lui Chevreul îi pune lui Seurat la dispoziţie cîteva elemente cheie. Savantul determină legile contrastului culorilor, legi care pot, la prima vedere, să pară destul de complexe, dar care sînt, în realitate, foarte simple.

Dintre culorile spectrului, trei, calificate drept «primare» — albastrul, roşul şi galbenul — le pot produce, prin amestecul lor, pe celelalte, calificate drept «binare»: albastrul şi roşul dau violetul; albastrul şi galbenul, verdele; galbenul şi roşul, portocaliul. Culoarea primară care nu intră în compoziţia unei culori binare îi este acesteia complementară. Astfel galbenul este culoarea complementară a violetului, roşul, a verdelui, albastrul, a portocaliului şi invers. De ce această denumire de complementară? Pentru că orice culoare colorează tot ceea ce se află în apropierea ei

în culoarea sa complementară: o pată galbenă pe un fond alb colorează albul în violet. Iată de ce, puse alături, două culori complementare devin mai vii. În schimb, ele pălesc şi bat în cenuşiu dacă sînt combinate. Pe de altă parte, culoarea comună din două culori îşi pierde din intensitate cînd aceste două culori sînt juxtapuse; de exemplu, un violet şi un portocaliu par mai puţin roşii, ceea ce se explică uşor: violetul, în virtutea legii culorilor complementare, înviorează galbenul din portocaliu, iar portocaliul albastrul din violet... La aceste contraste de tente se adaugă toate contrastele de tonuri, care rezultă din luminozitatea mai mare sau mai mică a tentelor, fie mai deschise, fie mai întunecate. Orice ton e mai închis în vecinătatea unui ton mai deschis, şi invers.

Nici o culoare nu există deci ca atare; ea există doar în raport cu culorile din preajma ei. Cartea lui Chevreul îi deschide lui Seurat perspective nesfîrşite asupra a ceea ce poate fi pictura. El înţelege dintr-odată tot adevărul acestor cuvinte ale lui Delacroix: «Daţi-mi noroi din stradă şi vă voi picta cu el un trup minunat de femeie cu o carnaţie minunată».

Analizînd capodoperele de la Luvru în lumina legilor lui Chevreul, Seurat constată că unii artişti au bănuit existenţa acestor legi — Delacroix mai cu seamă — dar că ei le-au aplicat pe dibuite şi de aceea în chip nesigur. Delacroix a presimţit fără îndoială acest lucru, cînd declara: «Văd cu fiecare zi mai bine că nu-mi cunosc meseria».

Seurat e sigur acum că întrebarea sa nu va rămîne fără de răspuns, că menirea vieţii lui, pe care o va duce la îndeplinire cu obişnuita sa rigoare metodică, va fi de a găsi acest răspuns. Înainte de a studia contrastele dintre tente, va studia contrastele dintre tonuri şi, în primul rînd, pe cele mai elementare, cele dintre alb şi negru; înainte de a elabora o ştiinţă a picturii, va trebui să elaboreze

o ştiinţă a desenului.

Într-adevăr, unde ar fi putut Lehmann afla un elev mai serios decît Seurat? Totuşi rezultatele sale, cel puţin după aprecierea lui Lehmann, mai curînd dezamăgesc. La intrarea sa în şcoală, la începutul lui 1878 cînd fusese admis la secţia de pictură, în 19 mai, Seurat nu se clasificase decît al şaizeci şi şaptelea din optzeci de candidaţi. La concursul din vară, din 13 august, figura tot în coada listei, pe locul şaptezeci şi trei. Va ocupa un loc mai bun abia şase luni mai tîrziu, la concursul din 18 martie 1879, cînd ajunge al patruzeci şi şaptelea[5].

Nu trebuie să-l acuzăm pe Lehmann de orbire. E profesor şi îşi face meseria de profesor. Cum ar putea prevedea viitorul lui Seurat? Creaţia artistică este o lume fără nici o legătură cu exerciţiile şcolare, o lume în care acţionează nenumăraţi fermenţi, şi uneori cei mai surprinzători, cei mai neaşteptaţi, o lume ţîşnită din întîlnirea a nenumărate elemente disparate, talente şi împrejurări, calităţi şi virtuţi, uneori defecte şi chiar vicii, a căror îmbinare, imprevizibilă în sine ca şi în rezultatele ei, îngăduie să se realizeze operele desăvîrşite. Aceste opere, comparate cu mulţimea proliferantă a ambiţiilor, sînt nespus de rare. Legea universului este eşecul; reuşita este întotdeauna o excepţie, un fel de miracol. Şi în acest domeniu se întîmplă ca şi în viaţă, ca şi în natură, unde un milion de seminţe trebuie să moară pentru ca doar una singură să dea roade. Şi dacă tinereţea are în ea ceva patetic, acest ceva vine din siguranţa pe care o avem că, dintre nenumăratele visuri care clocotesc în capetele tinerilor, cele mai multe nu se vor împlini niciodată.

Dar visul care clocoteşte în capul lui Seurat are acea superioritate, acea neasemuită vitalitate care-l face să ţîşnească din

---

[5] Dosarul şcolar al lui Seurat a fost reconstituit de Robert Rey.

toată ființa artistului, absorbindu-i întreaga substanță. Acest vis are și o altă caracteristică, nu mai puțin însemnată, aceea de a merge mînă în mînă cu una dintre realitățile fundamentale ale epocii, cu una dintre forțele ei cele mai active, cu credința în puterile științei. Aceasta se impune pretutindeni. Nu numai că se crede că știința este în măsură «să-i dezvăluie omului, o dată pentru totdeauna, taina tuturor lucrurilor», dar ea își exercită influența pînă și în domenii de activitate ce-i sînt cu totul străine. Cititor atent al lui Claude Bernard și al *Introducerii în studiul medicinii experimentale,* Emile Zola, care a obținut recent cu romanul *Cîrciuma* primul său mare succes, se vrea un romancier științific, un romancier «experimental»; și Flaubert însuși nu spune oare că: «Cu cît arta va progresa, cu atît va fi mai științifică. Literatura va căpăta din ce în ce mai mult caracterul unei științe?» Strădaniile lui Seurat merg deci în direcția acestui curent. Predestinații se întîlnesc întotdeauna cu epoca lor.

Lehmann le-a vorbit întîmplător elevilor săi despre niște pictori «nebuni», «nevrozați», căci așa sînt socotiți impresioniștii de către pictorii academici. În aprilie 1879 se deschide în bulevardul Operei cea de a patra expoziție impresionistă. Seurat o vizitează împreună cu Aman-Jean și cu un alt coleg al său de la Școala de Arte Frumoase, Ernest Laurent, un băiat vioi, foarte dezghețat, plin de tot neastîmpărul celor douăzeci de ani, și care suferă cu greu tutela lui Lehmann. S-au dus tustrei la această expoziție din curiozitate, dar, spre marea lor surpriză, pătrund datorită ei într-o lume cu totul nouă. Deși e departe de a-i grupa pe toți impresioniștii — lipsesc de pildă Renoir, Cézanne și Sisley —, expoziția le face «o impresie neașteptată și profundă»[6]. Cercetînd tablourile unor pictori ca

---

[6] Léon Rosenthal.

Monet, Degas sau Pissarro, Seurat şi colegii săi înţeleg dintr-odată că, în faţa acestei picturi batjocorite de toată lumea, cea a pictorilor academici nu mai înseamnă nimic. Laurent triumfă: nu avea dreptate să afirme că Lehmann îl trădează pe Ingres, că-i denaturează învăţătura, lipsind-o de vlagă? Viaţa trebuie căutată în altă parte. Ea iradiază, plină de căldură, din aceste pînze impresioniste. Cei trei prieteni sînt mai cu seamă cuceriţi de Monet. La puţină vreme după aceea vor putea admira la Salon tablourile lui Renoir *Doamna Charpentier şi copiii ei* şi portretul lui *Jeanne Samary.*

Această descoperire zguduitoare nu modifică însă întru nimic planurile lui Seurat. Nu-şi propune, ca Ernest Laurent, să-i considere pe impresionişti drept noii săi dascăli, dar şi el este convins că nu mai are nimic de învăţat la Şcoala de Arte Frumoase. Aman-Jean e de aceeaşi părere: visează la Italia, la primitivi, la marii toscani, la Botticelli... Celor trei prieteni li se pare inutil să mai urmeze cursurile lui Lehmann şi de aceea hotărăsc să părăsească şcoala şi să închirieze împreună un atelier unde vor putea lucra după bunul lor plac. Se instalează în strada de l'Arbalete, la numărul 32, în spatele bisericii Val-de-Grâce. Uneori aduc un model, alteori pregătesc o natură moartă, după care desenează sau pictează, ajutîndu-se unul pe altul cu critici şi sfaturi. Discută şi îşi confruntă părerile. De asemenea, studiază împreună cîteva cărţi, ca de pildă *Tratatul despre pictură* al lui Leonardo da Vinci, făcînd un schimb de idei frăţesc şi rodnic.

Aman-Jean este scutit de serviciul militar din pricina gîtului său ţeapăn, dar Seurat trebuie să plece curînd la armată. Conform unei legi din 1872, serviciul militar ţine cinci ani; dar li se dă tinerilor posibilitatea de a-l reduce la douăsprezece luni, prin contractarea unui angajament special, numit «voluntariat», pe care îl pot obţine dacă trec un examen şi plătesc suma de o mie cinci sute de franci.

Seurat se grăbeşte să profite de această dispoziţie legală: nu-şi doreşte decît să deschidă şi să închidă cît mai repede paranteza serviciului militar, pentru a se întoarce iar la lucru, în faţa hîrtiei de desen sau a pînzei. În noiembrie este încorporat la Brest, într-un regiment de linie.

II. INSULA LA GRANDE-JATTE

Poţi atinge măreţia nu numai lăsîndu-te în voia unor porniri năvalnice, ci şi sfredelind cu răbdare zidul de oţel care desparte ceea ce simţi de ceea ce eşti în stare.

VAN GOGH

Seurat face cu creionul un semn pe marginea revistei *L'Art,* unde sînt tipărite următoarele cuvinte: «Totul, în artă, trebuie să fie voit». În februarie şi în martie 1880 această publicaţie dă un text despre *Fenomenele viziunii,* semnat de un artist de origină elveţiană cunoscut mai cu seamă prin scrierile sale teoretice, David Sutter. Pe măsură ce citeşte, Seurat notează pe margine rîndurile care-l interesează, rînduri ce confirmă, luminează, precizează propriile sale idei.

Ştiinţa ne eliberează de toate incertitudinile, îngăduindu-ne să ne mişcăm în deplină libertate şi într-o sferă foarte largă; de aceea a crede că arta şi ştiinţa se exclud în chip necesar, înseamnă a le injuria pe amîndouă. Toate regulile avîndu-şi izvorul în înseşi legile naturii, nimic nu e mai uşor de cunoscut, în principiu, şi mai indispensabil!...

La armată Seurat se arată tot atît de disciplinat ca pretutindeni şi ca întotdeauna. E un soldat model, care nu dă niciodată nici cel mai mic prilej de a fi pedepsit. Un soldat model, dar care numai la militărie nu se gîndeşte. În timpul marşurilor, al exerciţiilor, al corvezilor de tot felul, continuă să mediteze fără încetare. Automatismul gesturilor comandate îi dă putinţa să se gîndească în voie. Cînd are o clipă de linişte, scoate din buzunar un carneţel, îl strecoară în podul palmei şi începe să-i deseneze cu un creion negru sau colorat pe vecinii săi de dormitor.

Aici, la Brest, a avut prilejul să descopere oceanul. Pentru purtarea lui disciplinată capătă cîteva învoiri, pe care şi le petrece hoinărind pe coastă. Cufundat în gînduri, fascinat, contemplă priveliştea uriaşei cîmpii lichide. Imensitatea oceanului îi dă senzaţia eternei nemişcări. Marea poate să se dezlănţuie, valurile pot să se spargă de stînci, norii pot să se adune sau să se destrame pe cerul schimbător, toate nu-s decît întîmplări trecătoare. Plînsetul monoton al mării care moare pe maluri este ca muzica sferelor — ca muzica veşniciei.

Trăgînd din pipă, Seurat o ascultă.

Totul e ritm, totul e măsură. «Legile armoniei estetice a culorilor, spune Sutter, se învaţă aşa cum se învaţă regulile armoniei muzicale». Şi una şi cealaltă sînt reflexul armoniei universale, a acelei mecanici tăcute care este ordinea, mişcarea şi sufletul Lucrurilor. Totul este guvernat de număr. El poate fi descifrat în arhitectura operelor celor mai savanţi dintre artişti, în care se simte prezenţa sa tainică şi emoţionantă.

În timp ce execută maşinal ordinele şefilor, Seurat face bilanţul a ceea ce ştie, îşi organizează cercetările viitoare, calculează metoda pe care o va utiliza pentru a stabili propria «sa» metodă.

În porturi priveşte adesea la corăbiile care vin şi pleacă, la găoacea lor care alunecă pe valuri, la pînzele lor umflate de vînt care vîrstează, pentru o clipă, cu albul lor, eternitatea mării. O, corăbii! O, mişcare! Imagini a ceea ce este efemer, imagini ale timpului care trece. Ale timpului care trece şi care ucide...

Cînd se întoarce la Paris, în noiembrie 1880, Seurat închiriază un atelier pentru el singur, în strada Chabrol, la numărul 19, în apropierea imobilului în care locuiesc părinţii săi.

Aceeaşi prietenie îl leagă de Aman-Jean şi de Ernest Laurent —

va lucra adesea împreună cu ei — dar acum simte nevoia să fie singur. Simte nevoia acelui gol în care se vor dezvolta şi se vor înlănţui, decurgînd unele din altele, legîndu-se între ele, meditaţiile sale. Şi va găsi acest gol, sau ceva care-i seamănă îndeaproape, în atelierul său. O chilie. După ce şi-a petrecut aici dimineaţa, se întoarce în grabă în bulevardul Magenta, unde ia masa împreună cu mama sa. În zilele cînd are mult de lucru, se mulţumeşte să mănînce la atelier un corn şi puţină şocolată. O chilie goală? Nu! Între aceste ziduri albe, pe care, din loc în loc, sînt atîrnate desene sau schiţe, prinde viaţă mulţimea gîndurilor sale, prind viaţă figurile mereu reînnoite ale meditaţiilor şi ale raţionamentelor, abstracţiunile fermecate ale inteligenţei sale.

Îşi desăvîrşeşte în chip sistematic cunoştinţele teoretice, se informează despre experienţele fizicienilor — ale lui Dove, Helmholtz, Maxwell —, analizează *Eseul asupra semnelor necondiţionale în artă,* publicat în 1827 de către Humbert de Superville, şi alte lucrări de acelaşi fel: va studia, îndată după apariţie — în 1881 —, într-o traducere franceză, *Teoria ştiinţifică a culorilor* a americanului Ogden N. Rood.

Tot sistematic continuă să cerceteze operele maeştrilor, şi, în primul rînd, opera lui Delacroix. «Hipnotizat» de picturile lui Delacroix din capela Sfinţii îngeri se duce de nenumărate ori, în tovărăşia lui Aman-Jean, la biserica Saint-Sulpice. Nicăieri marele romantic nu s-a arătat a fi un mai mare meşter al culorii; nicăieri, aşa cum scrie Baudelaire, «n-a folosit acel colorit supranatural atît de splendid şi de savant».

Seurat se duce peste tot unde află că poate vedea lucrări de Delacroix. La negustorii de tablouri — la Boussod şi Valadon, în piaţa Operei, de pildă — sau, uneori, chiar în stradă, unde, nemişcat în faţa vitrinei unei galerii de pictură, studiază îndelung cutare sau

cutare pînză. Cînd se întoarce la atelier, îşi aminteşte opera pe care a examinata şi îşi aşterne observaţiile pe mari coli de hîrtie, descriind fiecare nuanţă şi subliniind jocul culorilor complementare: «Drapelul este verde, cu o pată roşie la mijloc. Deasupra se vede albastrul cerului, portocaliul albicios al zidurilor şi griul portocaliu al norilor»[7]. În 1881 observă în legătură cu un cap de Delacroix: «Acest cap e o minune. Umbrele şi tot restul, haşurate şi vibrînd — pomeţii, umbrele turbanului. Aflu aici aplicarea cea mai strictă a principiilor ştiinţifice văzute prin prisma unei personalităţi».

Şi Seurat, în chip tot atît de sistematic, îşi începe opera, trecînd la îndeplinirea primei părţi a programului pe care şi l-a fixat.

Reducînd la minimum exerciţiile picturale, se consacră în chip aproape exclusiv desenului, spre a duce cît mai departe cu putinţă studiul contrastelor de tonuri pe alb şi negru. În vederea acestui studiu e silit să părăsească conturul linear recomandat de Ingres şi să adopte o tehnică opusă, aceea a clarobscurului, a modeleului. Tehnica aceasta i se potriveşte atît de bine încît, datorită ei, execută de la bun început opere de o forţă uimitoare. Renunţînd la cărbune, folosind doar creionul, speculînd asperităţile hîrtiei, Seurat transpune în desenele sale — încearcă să transpună, pur şi simplu — degradeurile umbrei şi ale luminii. Obiectele, nedelimitate printr-un contur, există numai prin volumul lor. Detaliile se şterg, absorbite de griurile dozate subtil. Aceste desene — «desene de pictor»[8] — sînt ca nişte tablouri în alb şi negru. Nu numai că «ai putea picta după (ele) fără să mai vezi modelul», dar sînt chiar «mai colorate decît multe picturi»[9].

Trăsăturile cele mai personale ale unui om sînt acelea pe care

---

[7] Notă pe *Convulsionaţii din Tanger,* datată din 23 februarie 1881.

[8] Signac.

[9] Signac.

aproape întotdeauna el şi le cunoaşte cel mai puţin. În orice creaţie există acel lucru pe care artistul vrea să-l facă şi pe care îl găseşti sau nu în opera sa; dar mai există şi acel lucru pe care nu a căutat să-l exprime şi care corespunde tocmai acelor trăsături foarte personale, prin care, în general, se trădează eul său cel mai adevărat şi cel mai ascuns. În aceste desene ale lui Seurat, taciturnul care nu-şi deschide sufletul în faţa nimănui ne dezvăluie cîteva dintre obsesiile lui secrete. Studiul raporturilor dintre umbră şi lumină este atît de minuţios, atît de exact încît el pune în evidenţă caracterul cu totul provizoriu al acestor raporturi fundamental instabile. E de-ajuns să se producă cea mai mică mişcare, şi pe dată lumina sau umbra vor cîştiga teren una asupra celeilalte. Personajele nu sînt imobile ci imobilizate. În aceste desene devine vie prezenţa timpului, dar e vorba de un timp, ca să spunem aşa, încremenit. Voinţa de precizie ştiinţifică ce-l însufleţeşte pe tînărul artist se dezvăluie astfel în ceea ce, în chip obscur, îl justifică: este un mijloc de a nega timpul, de a-l anula. Şi ea se îmbină cu această dorinţă chinuitoare de a-şi întemeia arta pe date sigure, de a înainta pas cu pas, punîndu-şi treptat la adăpost certitudinile. Dorinţa de perfecţiune este întotdeauna o dorinţă de durată.

Prin aceste desene Seurat începe să dea la iveală acea lume foarte personală pe care o poartă în sine, o lume a timpului oprit, a gesturilor suspendate, scăldată într-o poezie tulburătoare şi plină de vrajă. Asupra acestei lumi apasă tăcerea, o tăcere aproape palpabilă, aşa cum ne apare doar în unele visuri. Dense, compacte, formele se detaşează unele de altele. Nimic nu va mai putea rupe vraja care le-a împietrit şi care le izolează pentru totdeauna, închizîndu-le, eternizîndu-le în propria lor realitate. Această lume a tăcerii este şi lumea unei singurătăţi iremediabile.

Aman-Jean şi Ernest Laurent, de asemeni, se întrec în a studia

îndeaproape desenul. Primul a avut chiar norocul, în mai 1881, să-şi facă debutul la Salon cu un desen în cărbune înfăţişînd portretul unui prieten medic. Cu prilejul acestui Salon, Seurat priveşte vreme îndelungată un tablou de Puvis de Chavannes, *Sărmanul Pescar*. Seninătatea, calmul personajelor lui Puvis îl emoţionează în aceeaşi măsură ca şi compoziţiile savant calculate ale acestui pictor care se pregătise cîndva pentru concursul de admitere la Şcoala politehnică. La Salonul din 1882 va putea să vadă o altă operă de Puvis, o frescă care urmează să decoreze palatul lui Bonnat, *Blîndul ţinut,* evocaţie idilică a unui fel de paradis terestru aflat pe malul mării. Compoziţia acestei pînze îl va impresiona în chip deosebit.

În cursul acestor doi ani are, pe de altă parte, posibilitatea să se familiarizeze cu pictura impresioniştilor, care îşi organizează, în aprilie 1881 şi în martie 1882, a şasea şi a şaptea expoziţie de grup. Ernest Laurent continuă să se arate tot atît de entuziasmat de impresionism, încercînd să adapteze noua tehnică la temperamentul său. Seurat, care discută cu el adesea, recunoaşte interesul facturii adoptate de impresionişti. Aceştia, prin fragmentarea tuşei, prin acea ţesătură de culori care se întrepătrund, se suprapun sau se juxtapun, redau tentele în toată bogăţia lor, realizînd opere de o mare luminozitate. Dar Seurat le reproşează lipsa de rigoare. Nu poate fi de acord cu execuţia lor instinctivă, pe care o socoteşte riscată tocmai din pricină că se bizuie numai pe spontaneitate. Impresioniştii nu controlează niciodată dacă observaţiile lor vizuale sînt exacte, lăsîndu-se conduşi numai de senzaţiile lor retiniene şi de inspiraţie — «Pictez aşa cum cîntă pasărea», spune Monet — şi, dăruindu-se cu totul bucuriei de a picta, cad adesea în acel păcat pe care Delacroix îl numeşte «infernala comoditate a bidinelei». Seurat declară că el «va lua de la capăt tot ce-au făcut».

În realitate, e vorba de mai mult. Seurat nu poate fi de acord cu

însuşi principiul, cu însuşi obiectul acestei picturi, căci tehnicile sînt întotdeauna doar consecințe ale problemelor de conţinut. Impresioniştii se lasă fermecaţi de aparenţele schimbătoare ale lucrurilor, de metamorfozele lor rapide sub efectul luminii, de acele reflexe şi scînteieri, de acele pîlpîiri şi pulverizări în care formele se diluează. Le place ceea ce este mobil, accidental, capriciile filmului şi ale ceţurilor, fluiditatea sclipitoare a apei; se lasă cu încîntare în voia a ceea ce nu-i decît un moment scînteietor şi nesigur al duratei, în voia curgerii timpului. Lirismul lor este lirismul clipei. Seurat nu este singurul care, în nevoia lui de permanenţă, reacţionează astfel faţă de impresionism. Chiar în interiorul grupului se schițează sau se precizează anumite evoluţii în acest sens. Cézanne, care după 1877 nu a mai apărut la expoziţiile impresioniştilor, caută să dea pînzelor sale structură, ritm, profunzime; vrea, conform formulei sale, «să facă din impresionism ceva solid şi durabil ca arta muzeelor». În toamna lui 1881, Renoir a plecat în Italia spre a medita în faţa tablourilor lui Rafael şi a frescelor de la Pompei... Impresionismul e în plină criză. Niciodată grupul nu-şi va mai regăsi unitatea. Se dezmembrează, se împrăştie; noii veniţi care participă la expoziţiile sale, un Paul Gauguin, printre alţii, se împacă tot atît de puţin ca şi Seurat cu feeriile «atmosferice».

Continuînd seria desenelor, Seurat începe totodată să studieze contrastele tentelor pe lucrări de mici dimensiuni, executate pe planşete de aproximativ 16 cm pe 25 cm, cărora le spune «croqueton»[10]. Ca şi impresioniştii, pictează în aer liber, după natură. Străbate astfel împrejurimile Parisului, ajungînd pînă la Le Raincy şi Montfermeil, Viile d'Avray, Pontaubert şi Chailly. Aceste «schițe» sînt de fapt adevărate studii. Studii care analizează culorile,

---

[10] Schița.

aşa cum desenele analizau valorile. Umbrei îi corespund culorile reci — verdele, albastrul, violetul; luminei, culorile calde — roşul, portocaliul, galbenul. Aceste scene în aer liber, aceste peisaje ar putea figura într-o expoziţie de tablouri impresioniste. Izvorăsc din acelaşi lirism, din aceeaşi bucurie de a picta, de a fixa pe loc, în cîteva tuşe, un spectacol. Dar aceste «instantanee» pictate dintr-o răsuflare rămîn pentru Seurat — diferenţă capitală — exerciţii, simple notaţii. Pictura după natură, atît de scumpă impresioniştilor, nu poate fi pentru el un scop în sine. «Natura, spunea Delacroix, nu-i decît un dicţionar în care cauţi cuvinte, în care afli elementele care compun o frază sau o povestire; dar nimeni n-a considerat vreodată că dicţionarul este o compoziţie în sensul poetic al cuvîntului.» Şi tot Delacroix mai spunea: «Chiar dacă fiecare detaliu în parte atinge perfecţiunea, reunirea tuturor acestor detalii prezintă rareori un efect echivalent aceluia care rezultă, în opera unui mare artist, din compoziţia de ansamblu.» Or, tocmai compoziţia este scopul pe care şi l-a propus voinţa constructivă a lui Seurat, scopul către care artistul se îndreaptă cu paşi chibzuiţi şi metodici, purtînd în el visul tuturor marilor maeştri clasici, visul marilor «ingineri»[11] ai picturii. A ajuns foarte departe cu studiul tonurilor. Probabil că asta îl îndeamnă să-şi încerce norocul la viitorul Salon, care se va deschide la 1 mai 1883. Va supune juriului două desene: un portret al lui Aman-Jean şi un portret al mamei, brodind[12]. Poate că a fost încurajat şi de prieteni Ernest Laurent, căruia i s-au acceptat la ultimul Salon un tablou în ulei şi un pastel, se va prezenta cu o pînză de mari proporţii inspirată după romanul lui Richardson, *Clarisse Harlowe;* Aman-Jean va veni cu un portret de femeie şi cu un

---

[11] Cuvîntul îi aparţine lui Andre Lhote.
[12] Acest desen se află astăzi la Metropolitan Museum of Art din New York.

tablou înfăţişîndu-l pe *Sfîntul Julien Ospitalierul.*

Cei doi prieteni ai lui Seurat sînt mai bine primiţi decît el. Juriul îi refuză unul din desene, reţinînd numai portretul lui Aman-Jean — care va figura în catalog în chip neprevăzut sub titlul portretului eliminat, *Broderie* — dar admite fără dificultate lucrările lui Ernest Laurent şi ale lui Aman-Jean. Mai mult chiar, aceştia vor cunoaşte un succes deosebit. Tabloul inspirat din *Clarisse Harlowe,* pe care Laurent, în ciuda admiraţiei sale pentru impresionişti, l-a pictat cuminte, conform celei mai stricte ortodoxii academice, va căpăta o menţiune. Tabloul lui Aman-Jean, *Sfîntul Julien,* va primi şi el o medalie, iar statul îl va cumpăra pentru muzeul din Carcassonne. Seurat, în schimb, se va alege doar cu satisfacţia de a citi în iunie, într-un articol semnat de un critic debutant, Roger Marx, originar din Nancy şi care venise cu un an în urmă la Paris, aceste cîteva cuvinte de aprobare:

Broderia (?) *domnului Seurat este un excelent studiu de clarobscur. Am căutat în celelalte secţiuni ale Expoziţiei, dar zadarnic, şi alte lucrări ale domnului Seurat, într-atît ne-a impresionat portretul său; e un desen plin de merite, care nu poate fi opera primului venit.*[13]

Bucuria pricinuită de acest Salon stimulează micul grup. Cei trei prieteni încep să vorbească încă de pe acum despre Salonul din 1884. Aman-Jean, pe care succesul l-a tulburat întrucîtva, e singurul care se întreabă dacă e bine să se prezinte din nou; vrea să apară iar în faţa juriului numai cînd va fi cu totul sigur de sine. Ernest Laurent nu are asemenea şovăieli; nădăjduieşte că va obţine un şi mai mare succes cu un *Omagiu lui Beethoven.* Şi Seurat vrea să facă un pas hotărîtor: a început să lucreze la o pînză de mari dimensiuni,

---

[13] *Le Progrès artistique,* 15 iunie 1883.

de doi metri pe trei. E prima sa compoziţie şi reprezintă o scenă de scăldat pe malurile Senei.

Seurat şi prietenii săi lucrează foarte mult împreună în lunile următoare, slujindu-şi unul altuia drept model. Seurat pozează pentru una dintre figurile înfăţişate în tabloul *Omagiu lui Beethoven.* În aceeaşi toamnă petrece cîteva zile împreună cu Aman-Jean — de la 6 la 10 octombrie — la hanul Ganne din Barbizon. Pictează mult, făcînd studii după peisaje, personaje, lanuri de grîu, uzine din împrejurimile Parisului... Unul dintre aceste studii, înfăţişînd cîţiva pescari înşiruiţi cu undiţele «à contre-jour», în amurg pe un mal acoperit cu ierburi, este de un efect cu totul neobişnuit, atît prin precizia grafiei cît şi prin melancolia pe care o exprimă acele siluete întunecate, încremenite în faţa apei plumburii. Pînă acum Seurat, adevărat vînător de imagini mereu la pîndă, a pictat doar mici studii după cele întîlnite în plimbările sale întîmplătoare. De acum înainte va proceda altfel, executînd o bună parte dintre aceste studii, precum şi desenele, într-un scop bine determinat, şi anume în vederea pregătirii tabloului său de mari dimensiuni, *La Scăldat.*

Cu acest gînd se duce nu odată la Asnières, pe insula La Grande-Jatte, pe malul din faţa podului din Courbevoie. A hotărît că acesta va fi cadrul tabloului pe care vrea să-l înceapă. Nu a uitat compoziţia foarte simplă din *Blîndul ţinut* de Chavannes. O adoptă, împărţind pînza, ca şi Chavannes, în două dreptunghiuri inegale. Cel mai mic, dreptunghiul superior, e rezervat cerului; o diagonală taie dreptunghiul inferior, delimitînd la stînga un triunghi rezervat malului iar la dreapta, între pămînt şi cer, un triunghi de apă.

Tas d’veinards,
Tas d’flambards,

Les canotiers de la Seine...[14]

Încă din primele zile ale primăverii, Asnières atrage în fiecare duminică mulţimea veselă. Lumea vine din toate colţurile Parisului să vîslească, să se scalde, să danseze, sau să se piardă în această uriaşă revărsare de voioşie populară, în clocotul ei colorat şi zgomotos. Fluviul, insula, malurile răsună de o larmă sărbătorească. Ambarcaţii de tot felul, bărci cu pînze, skifuri, iole, ambarcaţii de curse, caiace, clipere alunecă pe Sena, ducîndu-i spre Saint-Cloud, Argenteuil sau Bougival pe vîslaşii care, de la o barcă la alta, îţi urlă poreclele — «Părosul» (cea mai răspîndită), «Caşalotul», «Labe-scurte»... — şi strigă către femei glume deochiate. Familii întregi iau masa la iarbă verde sau se plimbă, femeile legănîndu-şi fustele lungi, pe care le umflă la spate acea nouă invenţie la modă, turnura, numită de popor în bătaie de joc salteluţa sau, mai adeseori, cur fals. Fete cîntă, ţinîndu-se de braţ şi chicotind sub privirile bărbaţilor tineri. Umbrelele lor deschise aruncă pete vii de culoare pe verdele frunzelor şi al ierbii. Pete vii de culoare aruncă şi restaurantele împodobite ca de sărbătoare, cu umbrarele lor înflorite în care se ascund îndrăgostiţii, şi cîrciumile unde se vor învolbura curînd perechile în dans, în mirosul de cartofi prăjiţi şi de plachie. Cete de copii se fugăresc. Flaşnetele cîntă la nesfîrşit aceleaşi melodii. Negustorii de plăcinte şi de băuturi răcoritoare îşi laudă în gura mare marfa. Uneori izbucneşte fanfara vreunei asociaţii, umplînd văzduhul cu sunete ascuţite.

E cu neputinţă să găseşti subiecte mai «impresioniste» decît cele pe care ţi le oferă malurile Senei năpădite de mulţimea de orăşeni veniţi la scăldat sau care se plimbă cu barca. O seamă de

---

[14] Droaie de băftoşi, / Droaie de cheflii, / Barcagiii de pe Sena...

impresioniști au lucrat ani de-a rîndul aici. Manet însuși — care a murit chiar în acest an, în luna aprilie — a pictat odinioară la Argenteuil, împreună cu Claude Monet și Renoir. În fața acestor scene de viață contemporană Seurat are însă o atitudine foarte diferită de a impresioniștilor, care gustă senzația vizuală pură și transcrierea ei instantanee, neglijînd aproape cu totul arta compoziției. Lucrul e lesne de înțeles, de vreme ce această artă subordonează senzația controlului strict al intelectului, pictura devenind, odată cu ea, pentru a relua cuvintele atît de expresive ale lui Leonardo da Vinci, o *cosa mentale.* Intelectul își impune propria sa ordine. Este adevărat că puțini pictori mai practică azi o asemenea artă. Puvis de Chavannes — revenim întruna la el — e aproape o excepție.

De aici, evident, și interesul pe care i-l poartă Seurat. Luni de-a rîndul tînărul pictor — are acum douăzeci și patru de ani — elaborează tabloul *La Scăldat.* Face pe insula La Grande-Jatte nenumărate schițe pregătitoare, studiind diferitele subiecte ce i se înfățișează. Pictează fie Sena și malurile ei, fie podul din Courbevoie, fie personaje așezate pe iarbă sau scăldîndu-se. Cu nesfîrșită răbdare inventariază și selecționează elementele cu care își va organiza tabloul. Experimentează diferite teme, la unele din ele renunțînd, pe altele reținîndu-le. Se gîndește la un moment dat să introducă în compoziție cîțiva cai; face și un studiu cu un curcubeu; dar pînă la urmă renunță la ambele idei. Din fiecare schiță nu păstrează de obicei decît un singur detaliu: o barcă cu pînze, coșul unei uzine care fumegă dincolo de pod, îmbrăcămintea lăsată pe mal de un bărbat ce se scaldă. Fiecare detaliu o dată adoptat este din nou analizat, uneori prin desen. Așa se întîmplă cu cei trei bărbați ce vor intra în tabloul său, pentru care face, în atelier, după modele,

schițe minuțioase în creion[15]. Nimic, desigur, nu i-ar putea părea mai ciudat unui impresionist decît modul acesta de a studia în atelier figuri ce urmează a fi reprezentate în aer liber. Pictorilor impresioniști, neîndoielnic, le-ar părea ciudat întreg felul de a proceda al lui Seurat. Senzualității lor, instinctului victorios, el le opune scepticismul său, austera suveranitate a intelectului; Seurat ar putea să-și însușească spusele lui Edgar Poe în legătură cu poemul *Corbul:* «Cred că pot să mă laud, afirma scriitorul, că nici cel mai mic amănunt de compoziție nu a fost lăsat la voia întîmplării, și că opera întreagă s-a îndreptat pas cu pas către țintă cu precizia și logica riguroasă a unei probleme de matematică.»[16] Lui Seurat, opera, și numai opera îi arată drumul pe care trebuie să meargă. Pictorul străbate etapele propriei sale creații numai în funcție de ea, de «economia» ei internă. Nu păstrează în tabloul său nimic din ceea ce nu e necesar, indispensabil. Nu se lasă niciodată în voia ispitei de a lucra pentru propria-i plăcere. Nu-și face nici o concesie. Nu întîlnim la el nici cea mai mică gratuitate ci numai o supunere totală față de opera care se construiește.

S-ar putea crede că această uitare de sine, cu totul opusă efuziunilor romantice, trebuie să dea neapărat naștere unei opere impersonale. Dar arta oferă surprize dintre cele mai ciudate; și cine vrea să spună foarte mult, spune adesea foarte puțin. În demersul artistic al lui Seurat nu intră nimic artificial, nimic care să nu răspundă, ca un ecou inevitabil, unor aspirații fundamentale. Voința

---

[15] Dintre aceste studii pregătitoare pentru *La Scăldat* se mai păstrează patrusprezece schițe și opt desene. Cîteva schițe se află azi la Tate Gallery din Londra, la muzeele din Glasgow, Cleveland, Kansas City. Un desen aparține muzeului Luvru. Tabloul se află la Tate Gallery.

[16] Citat de Bauaelaire în *Noi note despre Edgar Poe,* aflate în fruntea volumului *Noi povestiri extraordinare* (1857), tradus de poet.

sa creatoare se hrăneşte cu ceea ce este mai viu în om, dar ea hrăneşte, la rîndu-i, ceea ce omul creează. Ea îl exprimă. Toate figurile, toate obiectele pe care le dispune în funcţie de întretăierea îndelung chibzuită a unor linii orizontale şi verticale, şi pînă şi fiecare dintre tuşele încă largi cu care îşi brăzdează pînza — fără să uite a respecta legea contrastului — poartă tainica lui pecete De aceea, o dată terminată, opera se va înfăţişa plină de o ciudată poezie. Un fluviu, într-o zi de vară uşor încețoşată, pe care plutesc bărci cu pînze, ambarcaţii cu fundul plat, un pod la orizont; în prim plan, în picioare, în apă, doi bărbaţi care se scaldă; un altul aşezat pe mal; în spatele lui, cîteva haine, un bărbat întins pe pămînt care doarme şi, la oarecare distanţă, două personaje aşezate pe iarbă: ce poate fi mai simplu decît această scenă! Dar, transpusă de pictor, ea ne apare într-o lumină ciudată. Ca şi în desenele lui Seurat, timpul aici pare a se fi oprit în loc. Pulsațiile lui au încetat, curmînd dansul luminii răsfrînte în apă, şerpuirile fumului uzinei, înălţat deasupra podului. Nimic nu se mişcă, nimic nu poate să se mişte în această pînză. Totul, aici, este smuls mişcării, dinamismului trecător al vieţii, totul este solidificat într-o imobilitate atemporală.

Da, un subiect banal, dar care în tabloul lui Seurat suferă o amețitoare metamorfoză.

Tehnica lui Seurat, deşi riguros întemeiată pe legi ştiinţifice, pe calcule obiective, este în asemenea măsură legată şi determinată de individualitatea artistului, încît în operele sale el îşi proiectează de fapt propriul său eu şi propriile sale obsesii. Unei imagini din realitatea contemporană el îi substituie imaginea propriului său univers. Din însufleţirea năvalnică a duminicilor de pe insula La Grande-Jatte, din veselia populară, din toate acele existenţe care se pierd într-o învălmăşeală zgomotoasă, din aţîţarea plăcerii, pictorul extrage această viziune a imobilităţii şi a tăcerii, această viziune a

singurătății. Între acele ființe redate singurătății lor primordiale nu mai există nici o legătură, nici o posibilitate de comunicare.

În colțul din dreapta al tabloului, bărbatul pe jumătate ridicat din apa fluviului, cu mîinile făcute căuş la gură, scoate un strigăt care nu va fi auzit niciodată de nimeni.

La începutul lui 1884 Seurat este gata să înfrunte juriul Salonului.

În februarie expune la Cercul Artelor Liberale, din strada Vivienne, o schiță, mică dar completă, a tabloului *La Scăldat,* în care sînt fixate diferitele elemente ale compoziției.

La 17 martie sînt aleşi membrii juriului, ce începe fără întîrziere să delibereze, arătîndu-se foarte intransigent şi eliminînd un număr considerabil de lucrări. Verdictele sale vor provoca, de îndată ce vor fi cunoscute, proteste vehemente.

Ca întotdeauna, scrie la 1 mai ziarul L'Intransigeant *cu ocazia vernisajului Salonului, cei refuzați se plîng. Printre aceştia există într-adevăr mulți pictori demni de interes — vorbesc din punct de vedere estetic. Se spune din ce în ce mai mult că juriul, foarte sever cu primele litere ale alfabetului, şi-a dat deodată seama, cînd a ajuns la literele R, sau S, că nu alesese nici măcar un minimum de pînze, drept care, către sfîrşit, a acceptat tot ce i-a căzut sub ochi. Nu prea credem în această legendă, căci şi la litera A am văzut monstruozități care ne-au umplut de groază.*

De această indulgență, reală sau nu, Seurat, oricum, nu beneficiază. Juriul îi respinge tabloul *La Scăldat,* socotindu-l nevrednic să figureze alături de cele două mii patru sute optzeci şi opt de tablouri pe care le-a reținut, dintre care cea mai discutată şi mai admirată va fi pictura făcută de Puvis de Chavannes pentru

muzeul din Lyon, *Pădurea sfîntă iubită de muze şi de arte.* În timp ce mii de vizitatori năvălesc în Palatul Industriei de pe Champs-Elysées, unde Salonul îşi desfăşoară fastul, în timp ce aici se discută cu însufleţire despre *Pădurea Sfîntă,* operă, pentru unii, «grandioasă, superbă, magistrală»[17], ce va face pentru totdeauna «gloria»[18] anului 1884, dar care, pentru ceilalţi, pentru partizanii academismului celui mai conformist, e cea mai strălucită dovadă că «decadenţa naţională înaintează cu paşi de gigant»[19], Seurat se asociază unui grup de artişti refractari.

Acest om tăcut a primit refuzul juriului ca pe o ofensă. Nu încearcă să-i găsească nici o scuză; nu caută, ca atîţi alţi candidaţi înlăturaţi, să şi-l explice prin cutare sau cutare împrejurare. Închis în sine însuşi, împietrit în adevărul lui, are nemărginitul orgoliu, imensa susceptibilitate a celor ce-şi cunosc superioritatea, nu vor să şi-o arate, dar nici nu pot îngădui să fie ignorată sau uitată. Pentru el chestiunea este lichidată, şi pentru totdeauna. Niciodată nu va mai cere să fie admis la Salon. De îndată ce află, către jumătatea lui aprilie, că o parte dintre pictorii refuzaţi, ca şi el, la expoziţia de la Palatul Industriei, se constituie într-o asociaţie şi sînt pe cale să facă o expoziţie liberă, se hotărăşte să li se alăture.

Cu douăzeci de ani şi mai bine în urmă, în 1863, excesele juriului provocaseră deschiderea Salonului Refuzaţilor, celebru prin tabloul *Dejunul pe iarbă* al lui Manet. Zece ani mai tîrziu, în 1874, cei care vor fi curînd numiţi «impresionişti», sătui de refuzurile jignitoare ale pictorilor academici, îşi organizează prima expoziţie de grup. Istoria se repetă; istoria, care-i minte pe cei ce o trăiesc, înşelîndu-i cu false perspective. Căci în ciuda celor răspîndite de gazete, în

---

[17] *La France,* 1 mai 1884.

[18] *Le Rappel,* 1 mai 1884.

[19] Edmond About în Le XIXe Siècle, 8 mai 1884.

ciuda a ceea ce crede mulţimea de gură-cască, marele eveniment al anului 1884 nu este tabloul *Pădurea sfîntă iubită de muze şi de arte.* Manet, impresioniştii, şi acum Seurat... Dincolo de actualitatea efemeră, în spatele decorurilor iluminate, se înlănţuie întîmplările ce vor alcătui adevărata istorie.

Cu pasul său liniştit, autorul tabloului *La scăldat* se duce la cafeneaua Montesquieu, unde se adună artiştii răzvrătiţi: vrea să adere la grupul lor şi să le achite cei unsprezece franci pe care-i cer.

Atmosfera acestei întruniri i s-a părut ciudată.

III. INDEPENDENŢII

Omul trăieşte şi se mişcă între cele ce vede;
dar nu vede decît ceea ce-şi închipuie.
VALÉRY

Noua asociaţie a pictorilor refuzaţi este, într-adevăr, tare ciudată. Cîţiva pictoraşi zurbagii, printre care unii, mînaţi de ambiţii destul de tulburi, s-au constituit în comitet şi îi cheamă să li se alăture pe toţi cei excluşi de la Salon. Ministerul Artelor Frumoase şi primăria Parisului i-au autorizat să organizeze o expoziţie în bărăcile ridicate între pavilioanele Flore şi Marsan pe locul Palatului Tuileries, incendiat în timpul Comunei şi ale cărui ruine au fost dărîmate cu un an în urmă. Au obţinut chiar făgăduiala — cel puţin aşa susţin — că Jules Grivy, preşedintele Republicii, le va inaugura expoziţia, care va avea loc între 15 mai şi 1 iulie. Speculînd probabil notorietatea impresioniştilor, au reluat denumirea de «independenţi» pe care aceştia şi-o dăduseră odinioară. Au lipit peste tot afişe, au răspîndit anunţuri. Lucrările urmează a fi depuse cu începere de la 1 mai.

O mulţime de pictori de mîna a şaptea, unii respinşi de juriul Salonului, alţii care nici măcar n-au visat vreodată că ar putea fi admişi la expoziţia de la Palatul Industriei, se grăbesc să dea năvală. O ocazie atît de minunată face să încolţească ambiţiile cele mai nebuneşti. Cînd revoluţia din 1848 a suprimat juriul Salonului, tot felul de aşa-zişi pictori şi sculptori care habar n-aveau ce e aceea o linie sau un volum, au năpădit cu producţiile lor informe Salonul, transformîndu-l într-o extravagantă exhibiţie de mai bine de cinci mii de pretinse opere. Cu această expoziţie a «independenţilor»,

care va reuni nu mai puţin de patru sute doi participanţi, lucrurile se petrec cam la fel, şi Seurat va expune alături de nenumărate asemenea groteşti sau naive personaje. Totuşi, mai bizar chiar decît acest amestec heteroclit pare a fi ciudatul comitet care exploatează ideea unei expoziţii fără juriu. Contabilitatea asociaţiei e neîndoielnic ţinută în chipul cel mai fantezist. Primăria Parisului şi ministerul Artelor Frumoase au cerut să se respecte anumite reguli, pe care nimeni însă nu le ia în seamă. Socotelile sînt mîzgălite în grabă pe tot felul de fiţuici, ba chiar şi pe bucăţi de jurnal. În schimb Seurat, ca şi fiecare dintre cei patru sute unu colegi ai săi, a primit pentru cei unsprezece franci pe care i-a achitat o chitanţă de zece franci. La capitolul «cheltuieli» se pot citi lucruri surprinzătoare, ca acestea:

O undiţă: 8, 50 fr.

Bani pentru portar: 5 fr.

Cîţiva membri din comitet, alarmaţi de aceste nereguli, cer explicaţii casierului, care le răspunde prin insulte şi-i ameninţă cu revolverul. În timpul şedinţelor izbucnesc tot felul de certuri, care uneori continuă în stradă, degenerînd în bătăi; adversarii aleargă apoi la comisariat şi se denunţă reciproc. Comitetul acesta deocheat face atîtea abuzuri, fraudele lui sînt atît de evidente, încît pînă la urmă unul dintre membrii săi, rătăcit din întîmplare în mijlocul atîtor hoţomani, se hotărăşte să tipărească o foaie de protest pe care o expediază aderenţilor grupului.

Aceştia se nelinişteso, cer convocarea unei adunări generale, dar în cele din urmă cedează, sfătuiţi de comitet, care le atrage atenţia că autorităţile, puse la curent, ar putea să interzică expoziţia. Cum aceasta se află în ajunul deschiderii, se ia hotărîrea ca adunarea generală să se amîne cu cîteva zile.

Aşadar la 15 mai — şi, cum era lesne de bănuit, fără ca Jules

Grevy să fie de faţă — expoziţia este inaugurată. *La Scăldat,* tabloul lui Seurat, li s-a înfăţişat, fără îndoială, membrilor comitetului, ca unul dintre cele mai ciudate, o monstruozitate cu totul neobişnuită printre atîtea alte monstruozităţi. Fapt este că ei au îndepărtat din sălile expoziției această lucrare, care îi încurca cu atît mai mult cu cît măsura şase metri pătraţi, exilînd-o prudent pe unul din pereții bufetului. Mediocritatea, cînd se porneşte să judece, este cu adevărat vrednică de toată admiraţia: din capul locului ea se îndreaptă rînjind batjocoritoare către ce e frumos sau măreţ; în această privinţă instinctul n-o înşală niciodată. Aşa se face că mulţimea care vizita în 1863 Salonul Refuzaţilor s-a îmbulzit pe dată, zvîrlind cuvinte de batjocură, către *Dejunul pe iarbă,* ca fascinată de opera lui Manet. Tabloul lui Seurat nu se va bucura de atîta cinste. În ultimii ani expoziţiile de pictură s-au înmulţit şi lumea, treptat, s-a obişnuit cu «extravaganţele» impresioniştilor. La barăcile de la Tuileries nu e îngrămădeală; nici presa nu acordă prea mare importanţă acestei expoziţii unde, scrie *Gil Blas,* «îi poţi vedea, înşiruiţi în rînduri strînse, pe toţi refuzaţii, neînțeleşii, speriaţii, aiuriții, anemicii, originalii, escrocii şi snobii picturii». Doi sau trei critici vor pomeni totuşi despre tabloul *La scăldat,* dar fără să-i acorde prea mare importanţă, cei mai indulgenţi, ca Roger Marx, recunoscînd în el «dovada unor serioase calităţi, prezenţa unui temperament»[20]. Discipolul şi prietenul lui Zola, Paul Alexis, în *Le Cri du Peuple,* unde sub pseudonimul de Trublot (Trublot este un personaj din *Pot-Bouille)* publică o cronică zilnică, compusă într-un stil familiar, mai mult sau mai puţin argotic, califică tabloul drept un «fals Puvis de Chavannes»: «E făcut cu atîta convingere, scrie el,

---

[20] *Le Voltaire,* 16 mai 1884.

încît aproape mă înduioşează, tăindu-mi pofta să-l mai iau în rîs»[21]. Dar se vede treaba că prea bunul Alexis n-a privit prea atent tabloul lui Seurat, căci în cronica sa el vorbeşte despre nişte femei care se scaldă. E drept că Alexis suferă de o miopie gravă, care l-ar putea face pe orice critic de artă să greşească. Aprecierea cea mai exactă rămîne, poate, tot cea a cronicarului de la *L'Intransigeant,* Edmond Jack, după care Seurat, «în spatele unor excentricităţi prismatice, ascunde calităţile unui foarte bun desenator, ştiind totodată să învăluie în tonuri calde personajele, valurile, orizontul»[22].

Expoziţia nu are mare răsunet în public. În viaţa interioară a grupului domneşte în schimb o necontenită agitaţie. Adunarea generală, convocată efectiv îndată după deschidere şi din nou la 22 mai, nu reuşeşte să obţină lămuriri satisfăcătoare în legătură cu finanţele asociaţiei. La şedinţa din 22 casierul este obligat să-şi dea demisia. Tot atunci i se cere comitetului să-şi justifice cheltuielile în cursul unei a treia şedinţe, fixată pe data de 29.

Dar comitetul tărăgănează lucrurile. Încă din 24 mai comunică printr-o circulară amînarea pentru 18 iunie a celei de a treia şedinţe. Cîţiva dintre membrii grupului hotărăsc însă să menţină data de 29 mai, cînd se şi întrunesc, şi, în calitate de adunare generală, votează o moţiune de protest pe care o trimit celorlalţi membri, convocîndu-i pe data de 3 iunie, împreună cu comitetul. Seurat urmăreşte îndeaproape, desigur, evoluţia agitată a grupului la care s-a asociat. Închis în visul său de creator, rămîne totuşi sensibil la interesul pe care-l poate trezi opera sa. Strînge cu grijă ziarele în care se vorbeşte despre el. În hotărîrea sa obsedantă, dar prea instinctivă spre a-i fi lui însuşi limpede, de a se elibera de durată,

---

[21] *Le Cri du Peuple,* 17 mai 1884.

[22] *L'Intransigeant,* 24 mai 1884.

căutînd, împins de această pornire adîncă, să creeze opere atît de riguros concepute şi executate încît să poată înfrunta timpul, cum ar putea rămîne nepăsător la soarta lor? El tinde către veşnicie: opera sa trebuie să-şi deschidă drumul către oameni. Totuşi, întrunirile furtunoase ale independenţilor nu-l abat de la ceea ce constituie adevărata sa preocupare. La 22 mai, de Joia Înălţării Domnului, chiar în ziua în care casierul e silit să-şi dea demisia, Seurat se duce iar pe insula La Grand-Jatte, cu gînd să înceapă o nouă pînză de mari proporţii, o compoziţie de dimensiunile tabloului *La Scăldat,* dar de o arhitectură mult mai savantă, cu ritmuri mai complexe şi mai subtile. Aşezîndu-se în vechiul loc, doar ceva mai departe de mal, şi avînd, de data aceasta, podul din Courbevoie în spate, va picta mulţimea care se plimbă în zilele de duminică pe sub bolţile de verdeaţă Pentru a realiza acest proiect, lucrează paralel la tablou şi la nenumăratele schiţe cu ajutorul cărora studiază peisajul şi precizează alegerea, aşezarea şi atitudinea personajelor. Pictura, spune Seurat, este «arta de a scobi o suprafaţă». El va «scobi», aşadar, suprafaţa pînzei, distribuind în perspectiva acelui peisaj cu apă şi copaci treizeci sau patruzeci de personaje; va începe prin a defini locul pe care şi l-a fixat drept scenă pentru această *Duminică după amiază pe insula La Grande-Jatte,* curba prelinsă a insulei, linia orizontală a malului opus, pe care se află orăşelul Asnières, arborii singurateci sau în pîlcuri, pămîntul acoperit cu iarbă, umbrele proiectate de soare; va introduce apoi personajele, articulîndu-le pe unele în raport cu celelalte şi în raport cu ansamblul, conform armonicelor tabloului. Aceşti oameni vii, încă necunoscuţi, vor fi personajele unui balet încremenit, supus unor relaţii matematice.

Comitetul nu răspunde la convocarea ce i-a fost trimisă pentru 3 iunie. Somat să se prezinte pe ziua de 9, va fi absent şi de la această întrunire, ca şi de la cele precedente. Membrii grupului îşi pierd

răbdarea. Odilon Redon, un artist de vreo patruzeci de ani, originar din Bordeaux, foarte puţin cunoscut încă, în ciuda talentului său original, este desemnat să prezideze şedinţa. Membrii grupului votează o hotărîre prin care «declară că vor să se organizeze într-o asociaţie cu caracter permanent sub numele de Societatea Artiştilor Independenţi» şi deleagă pe trei dintre ei spre a «face demersurile şi formalităţile necesare». Statutul va fi redactat de peisagistul Henri Jaudin şi de un căpitan din garda republicană, Albert Dubois-Pillet, amator pasionat de pictură şi pictor el însuşi.

La şedinţa din 9 iunie Seurat stă alături de un tînăr de douăzeci de ani, rotund la faţă, cu figura deschisă şi privirea vie, Paul Signac. Curînd vor deveni prieteni. Cu greu ţi-ai putea totuşi închipui oameni mai deosebiţi. Signac, fire expansivă, îşi manifestă cu însufleţire, aproape cu vehemenţă, gusturile şi antipatiile. Nu-i greu de bănuit că el a deschis primul discuţia cu Seurat, vorbindu-i fără îndoială despre tabloul *La Scăldat,* ce i-a atras atenţia, dar care, după părerea lui, ar fi mai izbutit, mai luminos — de ce n-ar spune-o? — dacă autorul său ar fi renunţat la ocruri şi la culorile de pămînt şi s-ar fi mărginit să folosească doar culori pure. Signac are sinceritatea, adesea aspră, a oamenilor înzestraţi cu o mare vitalitate şi cu o fire profund cinstită.

Urăşte ipocrizia, manevrele dibace şi ocolite. E limpede că încearcă o mare plăcere ori de cîte ori îşi afirmă deschis convingerile fără teama de a nu fi pe placul auditoriului. Generos, lăsîndu-se uşor cucerit de orice cauză care îi pare dreaptă sau adevărată, înaintează în viaţă cu o siguranţă optimistă ce uneori îi ascunde obstacolele, iubind lucrurile, iubind viaţa, deschis către lume, deschis către oameni, lacom să acţioneze şi să se bată, să se amestece printre ei, să-i convingă şi să-i aducă pe drumul său.

Fiu al unui şelar din passage des Panoramas, Signac, pe care

părinţii săi visau să-l facă arhitect, a început să deseneze de foarte tînăr. Era încă la liceu, nu avea decît şaisprezece ani, cînd, în aprilie 1880, la a cincea expoziţie a impresioniştilor, deschisă în strada Piramidelor, pe cînd desena după un tablou de Degas, este apostrofat de unul dintre pictorii grupului: «Aici nu se copiază, domnule!» Era Gauguin, care în acea vreme lucra tot la Bursă. Două luni mai tîrziu, în iunie, Signac trăieşte o adevărată revelaţie, vizitînd expoziţia consacrată lui Claude Monet de revista *La Vie moderne.* Din acea clipă se hotărăşte să devină pictor. Se iniţiază în peisaj lucrînd pe cheiurile Senei. Îndoindu-se de valoarea celor ce făcea, simţind nevoia de a fi sfătuit, îl roagă pe Claude Monet să-i acorde «ca pe o favoare» «autorizaţia de a-i face o scurtă vizită», dar Monet, pe care asemenea vizite îl irită — «nu profesez pictura, răspundea odată cuiva, mă mulţumesc s-o fac, şi vă asigur că abia îmi ajunge timpul» —, îl primeşte în chipul cel mai rece. În ciuda acestei decepţii, pe care nu o uită, Signac continuă să se inspire din Monet. Îşi caută drumul, utilizînd doar culorile spectrului solar. La expoziţia ce are loc în barăcile de la Tuileries prezintă două peisaje pariziene precum şi tablourile *Podul de la Austerlitz* şi *Strada Caulaincourt,* tratate «fără amestecul pigmenţilor pe paletă», în mici tuşe de culoare pură juxtapuse în aşa fel încît să producă pe retina celui care priveşte aşa numitul «amestec optic». Respectă din instinct, cu unele ezitări, legea contrastului simultan.

Rigoarea ştiinţifică cu care Seurat îşi construieşte tablourile l-a uimit, probabil, în primul moment; dar ea îl atrage, silindu-l să-şi pună nenumărate întrebări. Seurat, cu care nu se mai satură discutînd, este el însuşi nespus de interesat de cuvintele mai tînărului său prieten în legătură cu culorile pure. Oare se înşală cînd păstrează paleta lui Delacroix, nerenunţînd la culorile mohorîte? Pentru Seurat prietenia nu-i cu putinţă decît dacă e în strînsă

legătură cu preocupările sale; orice relaţie umană care nu merge în acest sens îl plictiseşte. Cu Signac însă, ale cărui comentarii îl invită la noi şi grabnice meditaţii, ştie că va putea fi prieten. Tînărului său coleg îi place nespus de mult să vîslească sau să se plimbe cu barca cu pînze. Cu doi ani în urmă şi-a cumpărat prima barcă, pe care a botezat-o — întreită profesiune de credinţă — *Manet, Zola, Wagner.* Ultimele două veri şi le-a petrecut în Calvados, la Port-en-Bessin. Merge şi el des pe malurile Senei, ba chiar l-a întîlnit aici cu prilejul unor regate pe Gustave Caillebotte, protectorul impresioniştilor, care-i împărtăşeşte din experienţa sa, dar nu cu privire la pictură, ci la competiţiile nautice. În afară de atelierul din Montmartre, din strada Orchampt, numărul 10, mai are unul la bunicul său, la Asnières. Adesea, dimineaţa, îl duce pe Seurat de la Asnières pe insula La Grande-Jatte, într-un caiac poreclit glumeţ *Scrumbia epileptică.*

Poate astfel să se familiarizeze cu metodele de lucru ale prietenului său mai mare, care din clipa cînd s-a pus pe treabă nu mai scoate un singur cuvînt. Concentrat asupra studiului început, cu privirea filtrată printre pleoapele pe jumătate închise, Seurat analizează peisajul. Descompune tentele, încercînd să aprecieze cît mai exact cu putinţă elementele din care sînt constituite, dozajul culorilor locale, al umbrelor, al luminilor şi al efectelor pe care acestea le produc prin acţiune reciprocă. Duminica culege numeroase observaţii în legătură cu personajele sau cu animalele care intră întîmplător în cîmpul său vizual, reţinîndu-i atenţia: un militar, o femeie stînd jos, o altă femeie, în picioare, purtînd o umbrelă, un cîine cu coada ridicată care adulmecă iarba. Cînd se întoarce acasă, Seurat îşi confruntă schiţele, chibzuieşte ce poate să păstreze şi ce nu, şi în ce chip îşi va combina descoperirile, găsindu-le locul potrivit în tabloul său.

Voind să studieze şi mai în detaliu cadrul în care vor evolua cele cîteva personaje, începe să lucreze la o pînză de 65 cm pe 81 cm, pictînd doar copacii, zonele de umbră şi de soare, fluviul, o barcă cu pînze şi una sau două alte ambarcaţii. Desenează copacii în linii largi, simplificînd formele. Aproape toate schiţele pe care le face sînt pentru el tot atîtea îndemnuri de a reveni asupra cutărei sau cutărei părţi din peisaj. Seurat îşi propune să trimită această pînză la prima expoziţie pe care o va organiza iarna viitoare Societatea Independenţilor, înfiinţată acum în chip oficial. Într-adevăr, la 11 iunie, un notar din Montmorency, domnul Coursault, primeşte actul de constituire. O săptămînă mai tîrziu, la 18 iunie, o nouă adunare generală aprobă statutele societăţii, «bazată, stă scris în primul articol, pe suprimarea juriilor de admitere». În faţa Salonului oficial va exista astfel de-acum înainte un Salon liber. Douăzeci şi unu de ani după scandalul iscat de tabloul *Dejunul pe iarbă,* Salonul Refuzaţilor devine o instituţie cu caracter permanent.

Signac, entuziasmat de discuţiile cu Seurat despre culori şi despre legea contrastului, s-a hotărît să-l viziteze pe Chevreul. Seurat îl întovărăşeşte la manufactura din Gobelins, unde bătrînul savant — are acum nouăzeci şi opt de ani — îi primeşte în laboratorul său, o biată încăpere în care e de necrezut cum au putut fi făcute atîtea descoperiri. Dar Chevreul, cu totul indiferent la lux şi chiar la cel mai elementar confort, ca şi, de altfel, la bani, s-a mulţumit întotdeauna cu aceste mese improvizate, pe care se îngrămădesc aparate de chimie, caiete şi broşuri, şi cu cîteva scaune de paie. Îi primeşte pe cei doi pictori cu amabilitatea sa obişnuită. Bătrînul acesta falnic e un om cu adevărat fericit: la vîrsta lui lucrează ca pe vremea cînd era tînăr, cu aceeaşi înflăcărare şi cu aceeaşi agerime a minţii, cu aceeaşi curiozitate şi cu aceeaşi memorie, uimitor de precisă. Scuturîndu-şi capul semeţ, împodobit

cu plete albe ca zăpada, care-i cad în bucle bogate şi dezordonate pe ceafă, răspunde întrebărilor lui Seurat şi ale lui Signac, comentează anumite aspecte ale teoriei sale despre culori sau evocă o întîlnire ratată cu Delacroix: «Dacă pe Delacroix nu l-ar fi durut gîtul în ziua aceea cînd l-am invitat la masă, i-aş fi putut spune încă multe lucruri ce i-ar fi fost de folos pentru pictura lui».

Dimineaţa pe insula La Grande-Jatte, după amiaza în atelierul său, Seurat continuă să picteze la cele două pînze, la tabloul propriu zis şi la acel studiu consacrat numai peisajului, pe care se străduie să-l analizeze în chipul cel mai amănunţit. Tabloul îi va mai cere aşadar încă multe luni de lucru. Pentru că se apropie toamna şi iarna, face schiţe peste schiţe, pe care să le poată folosi atunci cînd, odată cu vremea urîtă, La Grande-Jatte va deveni pustie. Consemnează cele mai variate tipuri dintre cele ce pot fi întîlnite duminica pe insulă, oameni de toate vîrstele şi de toate condiţiile sociale, aşezaţi pe iarbă sub copaci, plimbîndu-se sau stînd neclintiţi pe malul fluviului pe care plutesc iole, bărci cu pînze şi remorchere, copii ce aleargă sau merg cuminţi alături de mamele lor, o doică, o femeie care pescuieşte cu undiţa, un barcagiu culcat, purtînd o caschetă de jocheu şi fumînd o pipă lungă, doi soldaţi hoinărind, şi chiar un personaj care suflă din trompetă.

E sigur că Seurat l-a întîlnit aici cu adevărat pe acest trompetist. Pictorul are foarte puţină imaginaţie, dar se vădeşte la el o anumită ironie, tendinţa de a sublinia, cu un fel de răutate rece, aspecte burleşti. Nici unul dintre impresionişti, şi cît de legaţi sînt totuşi aceştia de reprezentarea vieţii contemporane! — nu ar îndrăzni să interpreteze cu precizia cu care o face Seurat silueta feminină a acelui moment, deformată de protuberanţa voluminoasei turnuri la modă. El va îndrăzni de asemeni să păstreze printre elementele de compoziţie ale tabloului, în chip neaşteptat, o maimuţă cu coadă

lungă şi încolăcită, pe care o femeie elegantă o duce de zgardă.

Dar cînd Seurat înfăţişează pe pînză aceste detalii pline de umor, aspectul lor subiectiv se va dilua în mecanica minuţioasă a tabloului. Se vor dilua, de asemenea, şi actualitatea scenei evocate, şi pitorescul ei efemer. Artistul îşi distribuie figurile conform unor linii de compoziţie geometrică, în funcţie de o serie de verticale, orizontale şi diagonale derivînd unele dintr-altele. Verticala care taie tabloul în două părţi egale determină poziţia unei figuri centrale — o femeie ţinînd o fetiţă de mînă — în jurul căreia se orînduiesc toate celelalte personaje, şi anume, la dreapta şi la stînga tabloului, cele două grupuri, unul format dintr-un cuplu stînd în picioare, celălalt din trei personaje aşezate sau culcate, care echilibrează compoziţia.

Pictorul nu ezită să reproducă particularităţile modei din 1884 — care, mîine, ca orice modă, va fi învechită şi ridicolă — pentru că ştie prea bine că alchimia sa de creator va reduce toate aceste turnuri calipigiene[23], toate aceste caraghioase pălării cu flori, la o pură existenţă plastică. Sub penelul lui oamenii îşi păstrează înfăţişarea lor personală, dar, de fapt, nu mai e vorba decît de o aparenţă. Smulşi din lumea precară şi tulbure a celor vii, ei sînt proiectaţi într-o lume atemporală şi abstractă. Formele se epurează, pînă la a nu mai fi cu adevărat decît forme — forme ce-şi corespund şi îşi răspund, legate prin raporturi strînse. Dacă un detaliu ar fi modificat, ar trebui modificat întreg tabloul. Liniile sale întreţin relaţii tot atît de exacte ca acelea, îndrăznim să spunem, care stau la temelia cosmosului. Imobilitatea lor este însufleţită parcă de o tainică vibraţie universală.

---

[23] Inexistent în română. Callipigyan – engleză – avînd fese frumos modelate. Din greacă — kallipugos — kalli + puge — epitetul unei statui a Afroditei.

Cînd coboară din nou printre oameni Seurat nu vine oare de pe planeta Sirius? În octombrie, un membru al vechiului comitet contestă legalitatea Societăţii Independenţilor, pretinde că el este singurul posesor legitim al titlului şi anunţă o nouă expoziţie. Totuşi nu aceasta va avea loc mai întîi ci expoziţia pe care o pregăteşte Societatea, la care Seurat va prezenta — în afară de portretul în creion al lui Aman-Jean — tabloul *Peisaj de pe insula La Grande-Jatte* şi, grupate în aceeaşi ramă, cîteva dintre schiţele preparatorii. Organizată «în folosul victimelor holerei» — o epidemie izbucnise în noiembrie în capitală —, această primă expoziţie a Societăţii se deschide la 10 decembrie în Pavilionul Primăriei Parisului, pe Champs-Elysées. Vreo sută de participanţi expun aici aproape trei sute de lucrări, a căror calitate medie nu este, din nefericire, cu nimic mai bună decît cea a lucrărilor prezentate cu prilejul expoziţiei din primăvara trecută. Seurat şi Signac expun alături de Odilon Redon, Guillaumin, Schuffenecker, Carabin, Valtat, Marie Bashkirtseff şi de cîţiva artişti de care îi leagă o vie simpatie, ca Dubois-Pillet, Charles Angrand — un normand de vreo treizeci de ani originar din Caux, venit în 1881 la Paris unde îşi cîştigă pîinea ca pedagog la colegiul Chaptal — sau Henri-Edmond Cross, un băiat slab, osos, cu purtări flegmatice de englez (mama sa este, dealtminteri, englezoaică), dar în a cărui inimă arde tainic o flacără lirică.

În realitate se numeşte Delacroix: dar cum să porţi un asemenea nume cînd eşti pictor? S-a născut la Douai şi a fost elev al Şcolii de Arte Frumoase din Lille. A sosit la Paris cu cîţiva ani în urmă, făcîndu-şi debutul la Salonul din 1881, într-o vreme cînd mai picta încă în tonuri întunecate. A descoperit apoi impresionismul, şi pe pînzele sale încep să danseze culorile luminoase. Întîlneşti la el un ciudat amestec de trăsături care, în general, nu se prea împacă între

ele: înflăcărări ascunse şi gravitate, o atitudine rezervată, o nesecată energie dar şi o mare bunătate, mult entuziasm (Cross cade adeseori pradă exagerărilor) şi, în contrast cu toate acestea, o mare înclinare pentru meditaţiile îndelungi, pentru munca încăpăţînată şi bine gîndită. În această privinţă îi seamănă lui Seurat. De altfel, tot el face următoarea afirmaţie: «Senzaţiile mele au nevoie de gramatică, retorică şi logică».

Dubois-Pillet, căpitanul din garda republicană, e un personaj tot atît de interesant. E ofiţer şi a absolvit şcoala din Saint-Cyr. Fără cusur în serviciu, se transformă, în momentele sale libere, în pictor cu monoclu şi lavalieră. Un an după ce fusese avansat căpitan, trimite un tablou la Salonul din 1877, unde este admis. Pictează la început sub influenţa lui Manet; acum se află sub cea a lui Renoir. Una din pînzele expuse de el în primăvara trecută, portretul unui copil mort, a reţinut atenţia lui Émile Zola. Pictorul Claude Lantier, eroul romanului *Opera,* care va apare în 1886, este autorul unui tablou intitulat de asemeni *Copil mort.* Aproape tot beneficiul expoziţiei — care e departe de a fi un succes — se reduce la aceste prietenii, dintre care unele se leagă abia acum, în timp ce altele, mai vechi, cîştigă în trăinicie. E drept că de vină e mai cu seamă vremea proastă, căci puţini sînt iubitorii de pictură care să se încumete să meargă la Pavilionul Primăriei Parisului. Cînd Independenţii fac bilanţul, constată cu tristeţe un deficit de două mii şapte sute de franci. Într-un articol din *Le Voltaire,* Roger Marx îşi manifestă însă din nou stima faţă de Seurat:

Printre Independenţi există un pictor, domnul Seurat, de care trebuie să ne ocupăm cu deosebire. Cu prilejul Salonului din 1883 lăudasem un excelent portret în cărbune (sic), pe care l-am revăzut cu plăcere; este întovărăşit de cîteva schiţe şi de un peisaj de o transparenţă aeriană, pe

care joacă lumina orbitoare a unui soare fierbinte de vară; totul aici ne dezvăluie o artă sinceră, deschisă, însufleţită de o convingere profundă, pe care din păcate nu o întîlnim la anumiţi «impresionişti cu orice preţ».[24]

În fiecare luni Signac dă la el acasă un «ceai» la care Seurat îi întîlneşte pe Angrand, pe Dubois-Pillet şi pe doi tineri literaţi care tocmai şi-au publicat primele cărţi, poetul Henri de Régniar şi romancierul Paul Adam. Seurat, ca de obicei, vorbeşte foarte puţin. Ascultă, mărginindu-se să răspundă cînd este întrebat. Locuieşte acum la poalele colinei La Butte, unde a închiriat cu cîteva luni în urmă un atelier într-un imobil nou din bulevardul Clichy, la numărul 128 bis, lîngă piaţa Clichy. Atelierul se află la etajul şase, într-o mansardă, şi este tot atît de sărăcăcios mobilat ca şi laboratorul lui Chevreul. Găseşti aici doar un pat de fier, o canapea roşie foarte strîmtă, o masă îngustă, o sobă de fontă, cîteva şevalete, o scară, precum şi două, trei scaune. În această chilie de călugăr, după alte toate şi destul de prost luminată, îşi termină Seurat tabloul *Duminică pe insula La Grande-Jatte.* Cucerit de teoriile lui Signac, întrebuinţează aproape numai culori pure. Şi cum Independenţii plănuiesc o a doua expoziţie pentru primăvara care se apropie, se grăbeşte să ducă treaba la bun sfîrşit. Spre deosebire de alţi pictori, nu şovăie să lucreze la lumină artificială. Fiecare părticică a tabloului i se înfăţişează în minte în chip atît de precis, ştie atît de bine ce tuşe de culoare trebuie să pună pe pînză, cunoaşte atît de exact efectul pe care îl vor produce, încît nu are nevoie pentru a-şi continua lucrul nici de un spaţiu mai mare, care să-i îngăduie să se distanţeze de tablou, nici de lumină normală.

Poate astfel să picteze pînă la o oră foarte tîrzie.

---

[24] *Le Voltaire,* 10 decembrie 1884.

În martie tabloul e gata.[25] Dar Seurat nu va avea putinţa să-l prezinte, căci Independenţii renunţă, din lipsă de bani, la expoziţia pe care o pregătiseră (în cele din urmă sînt nevoiţi să pună la tombolă cîteva lucrări). Lucrul este cu atît mai regretabil cu cît expoziţia concurenţei, proiectată de către unul dintre membrii fostului comitet, are, în schimb, loc; ea se deschide la 10 mai26, în Pavilionul Flore.

Îi mai întîlneşte oare Seurat pe foştii săi colegi Aman-Jean şi Ernest Laurent?

Şi unul şi celălalt au expus la Salonul din primăvara anului 1885. Puvis de Chavannes, membru al juriului, le-a apreciat lucrările. La propunerea sa le-a fost acordată o bursă pentru străinătate de patru mii de franci. Vor pleca în Italia împreună cu cel de al treilea beneficiar al bursei, Henri Martin, autor al unui tablou intitulat *Lupta Titanilor împotriva lui Jupiter*.

Ernest Laurent şi Aman-Jean se reîntorc în lumea picturii

---

[25] Astăzi se află la Art Institute din Chicago. Se cunosc treizeci şi unu de studii preparatorii (dintre care o parte sînt în prezent la Luvru, la Metropolitan Museum of Art din New York – ce posedă un studiu în care locul diferitelor elemente este aproape definitiv fixat –, la Albright Art Gallery din Buffalo, la Museum of Art din Northampton, la Barnes Foundation din Merion, la Fogg Art Museum din Cambridge, în Statele Unite), precum şi douăzeci şi trei de desene (dintre care unele se găsesc astăzi tot în muzee, la Luvru, la Städtisches Museum din Wuppertal-EIberfeld, la Guggenheim Museum, la Metropolitan Museum şi la Museum of Modem Art din New York, la Art Institute din Chicago, la Museum of Art din Northampton).

[26] La această expoziţie Signac remarcă tabloul *Dans italian*, operă a unui necunoscut, un oarecare Henri Rousseau, funcţionar la vama din Paris; cucerit de calităţile pe care le descoperă în această pictură naivă, va încerca să-l convingă pe cel care mai tîrziu va fi cunoscut sub numele de «Vameşul» («le Douanier») să-şi dea adeziunea la Societatea Independenţilor.

oficiale Primul, după călătoria în Italia, intră iar la Şcoala de Arte Frumoase; va deveni laureat al premiului Romei, şi, mai tîrziu, membru al Academiei.

PARTEA A DOUA. O CUCERIRE METODICĂ 1885–1888

I. PUNCTUL

«Nimic nu-i zădărnicie; trăiască ştiinţa, şi înainte!
strigă Ecleziastul modern».
RIMBAUD

La 31 august, la Teatrul Cluny, se joacă un vodevil într-un act, *Teribilul Bonnivet,* scris de fratele mai mare al lui Seurat, Émile, în colaborare cu un anume Alfred Delilia.

Aceste preocupări dramatice nu-l interesează pe pictor decît într-o foarte mică măsură. Cînd se întîmplă să fie întrebat despre fratele său, se mărgineşte să răspundă; «îi place să se îmbrace bine...»[27]

Signac, care s-a hotărît să meargă în vara asta să picteze — şi să se plimbe cu barca — în Bretania, la Saint-Briac, l-a sfătuit să-şi petreacă vreo cîteva săptămîni pe coasta Mării Mînecii. Seurat, amintindu-şi de «voluntariatul» făcut la Brest, găseşte ideea bună. Începe să se simtă obosit după munca excesivă şi neîntreruptă. Uneori, e drept, merge împreună cu Signac la cafenea, în bulevardul Sevastopol, la Eden-Concert sau în strada Biot, lîngă piaţa Clichy, la Grand Concert Européen, dar numai ca să deseneze şi să noteze contrastele de tonuri la lumină artificială. Nu lipseşte aproape niciodată de la întrunirile Independenţilor, care au loc în strada Saint-Honoré, în apropierea Luvrului, la cafeneaua Marengo. Ascultă, trăgînd tăcut din pipă, ce spun ceilalţi, dar la ieşire, cînd urcă prin strada Vivienne, către Montmartre, împreună cu cîţiva

27 S-a mai păstrat şi o altă piesă de Émile Seurat, o comedie într-un act, *Dentistul, vă rog...?* jucată pentru prima oară la teatrul Palais Royal, la 30 noiembrie 1892.

prieteni, Signac, Angrand, Jaudin sau Adolphe Albert, preocupat din nou de căutările sale, le arată «haloul complementar al becurilor de gaz». Nimic nu-l poate abate din drum. Viaţa, cu tot ce înseamnă ea, are, cînd se află sub semnul unui asemenea destin, o singură ţintă şi un singur făgaş. Totul, în afară de marea lui pasiune, îi pare searbăd. Călătoria, cel puţin, îi va aduce lui Seurat odihna prilejuită de orice schimbare. Se hotărăşte să-şi petreacă vara într-un mic port de pescari de pe coasta Calvadosului, Grandcamp, de care i-a vorbit, probabil, Signac. Porneşte într-acolo, dar nu fără a se fi aprovizionat din belşug cu cele trebuincioase picturii: priveliştea mării nu-l va învăţa oare multe lucruri noi? Regiunea Grandcamp nu-i dintre cele mai pitoreşti. Tîrgul, cu casele sale scunde, cu portul şi plaja, se cuibăreşte între falezele care unduiesc deasupra ţărmului. Spre interior se întind fîneţele din Bessin, despărţite prin garduri de mărăcini şi străbătute de şiruri de sălcii şi plopi. Un drum şerpuieşte de-a lungul coastei către Port-en-Bessin şi Arromanches; un altul duce, printre ierburi înalte, către Isigny.

Seurat, care s-a şi aşternut pe lucru, hoinăreşte pe coastă, făcînd mai peste tot mici studii; îşi oferă o adevărată vacanţă, căci, aşa cum singur mărturiseşte, ele sînt «marea lui bucurie». A adus mai multe pînze albe, de aceleaşi dimensiuni cu pînza pe care a lucrat tabloul *Peisaj de pe insula La Grande-Jatte,* dar nu se grăbeşte să picteze, aşteptînd clipa cînd va da peste un subiect care să-l intereseze în mod deosebit.

Marea îl fascinează. Se întoarce mereu pe ţărm în faţa uriaşei mase lichide pe care cerul aprinde lumini. Multe dintre schiţele făcute atunci nu înfăţişează nimic altceva decît două dreptunghiuri inegale: marea şi cerul. Priveşte îndelung corăbiile ce plutesc cu toate pînzele desfăşurate sau pe cele împotmolite în nisipul ţărmului. În aceste studii, care evocă o lume cufundată într-o

singurătate desăvîrşită, nu întîlneşti — cu o singură excepţie — nici o formă umană.

Lumea aceasta împrăştie o adîncă melancolie şi ceva care seamănă cu spaima. În afară de schiţe [28], Seurat pictează la Grandcamp nu mai puţin de cinci tablouri. Subiectele lor diferă, dar toate sînt rodul aceleiaşi obsesii şi în toate artistul exploatează — poate în chip inconştient — aceeaşi combinaţie a elementelor, acelaşi contrast între întinderea mării şi un prim plan mărit de apropiere; afli aici fie cîteva bărci aruncate pe ţărm, fie un zid şi un tufiş, fie alte cîteva tufişuri şi o străduţă din Grandcamp, fie o faleză care înaintează mult deasupra mării.

Într-un tablou pe care i-l inspiră un vîrf stîncos din împrejurimile orăşelului Grandcamp, Le Bec du Hoc, apare cu o forţă remarcabilă tema pe care, în chip mai mult sau mai puţin limpede, se străduie s-o exprime. Artistul proiectează pe mare pintenul abrupt, a cărui siluetă sălbatică domină valurile, în perspectiva tabloului, pînă la linia orizontului. Marea pare nemărginită. O vegetaţie luxuriantă şi dezordonată acoperă stînca-imagine a vieţii, contrastînd cu linia rigidă a orizontului, cu marea densă şi calmă, infinită, peste care apasă greoi tăcerea[29]. În aceste noi lucrări Seurat îşi perfecţionează tehnica. El acoperă pînza cu puncte din tente pure, fiecare tentă traducînd una dintre componentele culorii aparente a obiectelor. Paleta lui are unsprezece culori: cele trei culori primare — albastrul, roşul şi galbenul, cele trei culori binare — verdele, violetul şi portocaliul — şi cinci culori intermediare — galben-verde, verde-albastru, albastru- violet, violet-roşu, roşu-portocaliu. Amestecul acestor

---

[28] Sînt cunoscute douăsprezece. Două se află la Barnes Foundation din Merion (S.U.A.).

[29] *Le Bec du Hoc* se află astăzi la Tate Gallery din Londra.

tente cu alb în proporţii variabile îi îngăduie să dispună de toate tonurile posibile pentru fiecare dintre ele. A stabilit, conform indicaţiilor pe care le-a aflat în cărţile lui Chevreul şi ale lui Rood, un disc al culorilor, ce-i precizează pe dată complementarele diverselor tente în diversele tonuri.

În faţa subiectului, înainte de a pune o tuşă pe micul panou la care lucrează, Seurat priveşte, compară, examinează printre gene jocurile de umbră şi lumină, percepe contrastul, distinge reflexul, amestecă îndelung culorile pe capacul de cutie ce-i slujeşte drept paletă, luptîndu-se cu materia aşa cum se luptă cu natura, apoi ia din micile grămăjoare de culoare, dispuse în ordinea spectrului solar, diferitele elemente colorate constituind tenta destinată să exprime cel mai bine misterul pe care l-a descoperit. Pe măsură ce observă şi execută, punînd tuşă lîngă tuşă, panoul se acoperă de culoare.[30]

Execuţie îndelungată, complicată, dificilă... Execuţie care elimină contribuţia, atît de omenesc senzuală, a mîinii, descoperirile ei fericite, capriciile, voluptăţile ei. Mîna devine o simplă executantă, riguros supusă intelectului. Manet, definind pictura, spunea: «Ochiul şi mîna... « Ochiul şi creierul», ar pute, răspunde Seurat. El înlătură cu desăvîrşire tot ce e instinctiv, necontrolat în pictură. Mai mult decît atît pasta picturală însăşi, fragmentată, folosită în parcele infime, îşi pierde astfel natura sa de materie prea maleabilă, inconsistentă şi întîmplătoare. Se purifică, devine tot atît de abstractă ca un semn matematic — simplu mijloc în slujba intelectului. Seurat se sustrage de la tot ceea ce poate însemna raport carnal între artist şi creaţia sa. Poartă în el groaza de a

---

[30] Signac.

aparţine împărăţiei organicului, a putrescibilului, împărăţiei vieţii fecunde dar sortite morţii.

Duritatea minerală a stîncii Le Bec du Hoc se înalţă, înspăimîntătoare, deasupra mării încremenite ca un vis de veşnicie...

La întoarcerea sa la Paris, Seurat îşi făgăduieşte să petreacă verile următoare pe coasta mării Mînecii. Se va duce să-şi «spele ochii de zilele de atelier şi să pună pe pînză cît mai exact cu putinţă lumina soarelui cu toate nuanţele ei». Şederea la Grandcamp i-a fost cum nu se poate mai folositoare. Vine de aici cu acea tehnică a «punctului», pe care se va grăbi s-o aplice în tablourile *Duminica pe insula La Grande-Jatte* şi *Peisaj* la care reia lucrul, străduindu-se luni de-a rîndul să le dea o formă definitivă.

Începe să lucreze totodată şi la o altă pînză de aceleaşi dimensiuni cu *Peisajul, Sena la Courbevoie,* care înfăţişează o femeie cu un cîine, pe malul fluviului.

În perioada în care lucrează cu obişnuita sîrguinţă la toate aceste tablouri, abia îngăduindu-şi răgazul de a lua masa la restaurantul cel mai apropiat, îl cunoaşte pe marele Camille Pissarro, unul dintre maeştrii impresionismului.

Signac, într-o zi pe cînd picta pe cheiurile Senei, vede apropiindu-se de el un bărbat svelt, cu plete bogate şi barbă deasă, cu figura deschisă, luminată de nişte ochi albaştri, plini de neastîmpăr. Era unul dintre prietenii lui Pissarro, Armand Guillaumin. Acesta, deşi a participat la cinci din cele şase expoziţii organizate de impresionişti, nu se bucură de notorietatea, adeseori întristător de scandaloasă, a tovarăşilor săi de grup. Rămîne mai în umbră, pentru o pricină cît se poate de limpede: e lipsit de acel talent original care trezeşte atît duşmănia cît şi entuziasmul. Nu este

nici lăudat, nici defăimat. Este uitat, trece neobservat. E de altfel funcţionar la Primăria din Paris şi nu pictează decît în orele libere. Signac şi cu el, în ciuda diferenţei de vîrstă — Signac va avea douăzeci şi doi de ani în noiembrie, Guillaumin a împlinit patruzeci şi patru de ani în februarie — se împrietenesc pe dată. Guillaumin, foarte vesel, vioi şi spontan, comunicativ din fire. Îi dăruieşte lui Signac, în afară de sfaturi, un lucru foarte în măsură să-i stîrnească interesul: nenumărate amintiri despre o seamă de artişti pe care luptele la care au luat parte, atacurile la care au fost supuşi şi, bineînţeles, superioritatea lor îi învăluie într-o atmosferă de legendă, făcîndu-i parcă îndepărtaţi şi inaccesibili — mai cu seamă despre Cézanne (pe care Signac îl admiră; anul trecut a cumpărat din prăvălia lui moş Tanguy un peisaj pictat de el) şi despre Pissarro. Guillaumin a lucrat adesea în preajma lor, mai cu seamă pe valea rîului Oise, la Pontoise sau la Auvers, la doctorul Gachet. Cu zece ani în urmă, Cézanne chiar a stat cîteva luni pe insula Saint-Louis, unde Guillaumin locuieşte pe cheiul Anjou, la numărul treisprezece. Signac, care din cînd în cînd se duce să-l vadă pe Guillaumin la atelier — zidurile scării sînt acoperite de sus pînă jos cu tablouri, ceea ce-l uimeşte peste măsură pe Signac — este foarte intimidat cînd, cu prilejul unei asemenea vizite, îl întîlneşte aici pe Pissarro.

Mai vîrstnic decît toţi ceilalţi impresionişti, arătînd încă şi mai bătrîn din pricina bărbii mari şi albe şi a părului alb, Pissarro, care n-a împlinit decît cincizeci şi cinci de ani, îi apare tînărului Signac ca întruchiparea măreaţă a unui lung trecut de lupte, de înfrîngeri şi de glorie. Are un fiu, Lucien, tot pictor, născut în acelaşi an cu Signac, în 1863, an cînd s-a organizat Salonul Refuzaţilor, la care Pissarro a expus alături de Manet. Dar Pissarro nu pune mare preţ pe respectul cuvenit vîrstei sau celebrităţii. Alte griji îl frămîntă şi în

primul rînd mari neplăceri băneşti, căci, în ciuda a nenumărate strădanii şi experienţe, a nenumărate grele încercări, din care a ieşit întotdeauna pînă la urmă biruitor, dar care se reînnoiesc neîncetat, continuă, aşa cum singur spune, să «tragă mîţa de coadă», abia izbutind să-şi hrănească nevasta şi cei cinci copii rămaşi acasă. Durand-Ruel, negustorul care-i vinde tablourile, s-a împotmolit într-o serie de dificultăţi financiare cu adevărat dramatice; acum plănuieşte ca, în cazul că va găsi fondurile necesare, să organizeze o mare expoziţie de opere impresioniste la New York, unde l-a invitat *American Art Association.* Dar în aşteptarea ipoteticelor rezultate ale tentativei negustorului, poate ultima, Pissarro se frămîntă cum să plătească brutarul şi chiria şi cum s-o potolească pe nevastă-sa, ţărancă pentru care arta nu înseamnă nimic şi pe care prea multele lipsuri au înăcrit-o peste măsură. La toate aceste neplăceri se adaugă incertitudinile şi neliniştile pe care i le pricinuieşte propria sa pictură. Divergenţele estetice dintre membrii grupului impresionist se adîncesc pe zi ce trece Arta fiecăruia evoluează într-o direcţie diferită, dar nu fără vicisitudini. Pictori ca Renoir, Monet, Cézanne, Degas, cunosc chinurile îndoielii. Ca şi ei, Pissarro nu-şi poate afla liniştea. Sînt ani mulţi de cînd, muncind din greu, caută un drum nou, o tehnică pe care ar dori-o mai raţională, mai logică. Intuiţiile în care crezuse în tinereţe nu-i mai ajung. Simte cum se nasc în el noi şi tulburătoare exigenţe. În iunie, neputîndu-şi termina, din pricina vremii urîte, peisajele la care lucra, îi scrie lui Durand-Ruel următoarele: «Sînt cu atît mai trist că nu pot să termin aceste studii, cu cît simt că sînt pe cale de a evolua şi aştept cu nerăbdare un rezultat oarecare... Trec, fără îndoială, printr-o criză».

Iată de ce Pissarro îl ascultă cu mare atenţie pe Signac cînd acesta, uitîndu-şi de timiditatea din prima clipă, îi vorbeşte cu obişnuita sa înflăcărare despre Chevreul, despre contrastul

simultan, despre Seurat, despre metoda pe care acesta a pus-o la punct... Curiozitatea lui Pissarro este cu atît mai ațîțată cu cît cuvintele lui Signac se potrivesc de minune cu o anume înclinare a sa. Dincolo de sensibilitatea lui de artist, există la el un gust pronunțat pentru spiritul sistematic, pentru codificări. Pe plan politic, deşi profesează, revoltat de nedreptăți, un socialism anarhic, se înrudeşte cu acei reformatori care, visînd la cetatea ideală, construiesc o lume bine orînduită, întemeiată pe o egalitate deplină, dar care, prin caracterul ei prea abstract, se situează în afară de viață şi de uman. Cînd cu doisprezece ani în urmă impresioniştii s-au grupat într o cooperativă spre a-şi organiza singuri expozițiile, Pissarro a imaginat o asociație concepută într-un chip atît de sever, încît colegii săi au respins proiectul cu groază. Cum să nu fie Pissarro zguduit cînd află că un tînăr pictor necunoscut îşi pune arta sub semnul ştiinței, vrînd să evadeze din domeniul nesigur al inspirației şi al instinctului şi să-şi întemeieze arta pe date pozitive, pe legi stabilite de către fizicieni?

Iată de ce nu va trece multă vreme şi se va întîlni cu Seurat. Întîlnirea, provocată, se pare, chiar de Pissarro, are loc într-o zi de octombrie, la galeria lui Durand-Ruel. Guillaumin face prezentările.

Seurat se simte fără îndoială măgulit de interesul pe care i-l arată Pissarro: interesul acesta nu-i oare, într-un anume sens, o recunoaştere a «legitimității»[31] căutărilor sale? Îşi expune cu calmul obişnuit, cu «gesturi măsurate», cu vocea «înceată şi uniformă», principiile, «ceea ce el numeşte *baza*»[32]. Pissarro este impresionat desigur de seriozitatea, de convingerea, de credința aproape religioasă care, în ciuda unei anumite rezerve, îl însuflețesc pe

---

[31] J. Rewald.

[32] Verhaeren.

tînărul pictor, hrănindu-i orgoliul uşor de ghicit sub înfăţişarea-i reţinută. Capătă în aceeaşi clipă certitudinea că Seurat îi pune la îndemînă mijloacele cu care îşi va depăşi criza şi că, mai mult chiar, impresionismul, devenind astfel raţional, va ajunge cu siguranţă la înflorirea sa deplină.

Din acea zi se apucă să studieze îndeaproape teoriile lui Seurat. Îi citeşte pe Chevreul şi pe Rood. Cînd vine la Paris — cu începere din primăvara lui 1884 locuieşte lîngă Gisors, în Éragny-sur-Epte —, pierde rareori prilejul de a discuta cu Seurat; îi cere lămuriri, îi comunică propriile-i păreri, împărtăşindu-i totodată învăţămintele pe care le-a tras din îndelungata sa practică de pictor şi sfătuindu-l să se ferească de instabilitatea anumitor culori, de reacţiile chimice care le denaturează.

Modificarea tonurilor de portocaliu ar putea fi urmărită de la săptămînă la săptămînă. Albul de argint, fiind pe bază de plumb, se înnegreşte; albul de zinc, care nu se înnegreşte, nu are destulă consistenţă, e anemic; ce materie inalterabilă i s-ar putea adăuga pentru a-l face mai gras? Oxidul de magneziu? Verdele veronez nelipsit de pe paleta impresioniştilor, se fabrică pe bază de cupru şi de aceea este atacat în amestecuri de oxizi pe bază de plumb sau zinc; dar cum să obţii un verde veronez pe bază de zinc?[33]

Sînt observaţii pe care Seurat nu le poate asculta fără o strîngere de inimă: va avea oare întruna de înfruntat organicul şi ameninţările sale, timpul distrugător cu vrăjile-i malefice, viclene şi implacabile? Prin utilizarea tuşelor întrerupte materia tablourilor

---

[33] Félix Fénéon, într-un articol din *L'Art moderne* din 19 septembrie 1886, după relatările lui Pissarro.

capătă o elasticitate care le va cruţa de «primejdia de a se usca, de a crăpa»[34]. Dar cum să fii sigur că o culoare pusă pe pînză va rămîne mereu aceeaşi? Ar trebui să existe o experienţă «care să se întindă pe o perioadă de timp mai îndelungată — iar pictorul care a supravegheat cel mai îndeaproape fabricarea culorilor pe care le-a folosit este tocmai acela ale cărui culori s-au înnegrit cel mai mult, Leonardo da Vinci»[35].

Pissarro devine cu tot dinadinsul elevul lui Seurat, lucru care, în situaţia sa dificilă, dovedeşte multă îndrăzneală, ba chiar eroism. Modificîndu-şi factura, nu riscă să-şi dezorienteze puţinii credincioşi? A ajuns să vîndă evantaie pictate. De la Durand-Ruel nu mai primeşte nici un ban. La Éragny, nevastă-sa se arată nemulţumită. «Maică-ta mă mîhneşte din cale afară cînd mă învinuieşte că nu-mi fac datoria, îi scrie fiului său Lucien... Oare crede că mie-mi face plăcere să alerg de dimineaţa şi pînă seara prin zăpadă şi prin noroi, fără un ban în buzunar, zgîrcindu-mă la un bilet de tramvai, deşi sînt mort de oboseală?...» Dar caracterul ştiinţific al teoriilor lui Seurat exercită asupra lui o adevărată atracţie magnetică. Nu vede că ele nu au cu adevărat valoare decît pentru omul care le-a conceput şi a cărui personalitate o exprimă. Cît e de naiv Pissarro cînd nu înțelege că ştiinţa lui Seurat este poezie — poezie pe deplin individualizată.

Chiar la începutul anului 1886 pictează un mic tablou în care

---

34 Ibidem.

35 Ibidem. Într-adevăr, Félix Fénéon notează încă din 1892 în legătură cu *La Grande-Jatte:* «Acest tablou, de o importanță istorică, și-a pierdut farmecul luminos din pricina culorilor folosite de Seurat a sfîrșitul anului 1885 şi în 1886; tonurile de roz şi de albastru s-au păstrat intacte dar verdele veronez a devenit măsliniu, iar tonurile de portocaliu care reprezentau lumina nu mai reprezintă acum decît niște găuri».

aplică principiile diviziunii tentei; îl expune aproape imediat în prăvălia unui negustor de pe strada Châteaudun, Clauzet.

Opţiunea lui Pissarro nu va fi singura: ea face să cedeze ultimele rezistenţe ale lui Signac, care aderă fără rezerve la sistemul lui Seurat, începînd la rîndul său să picteze tablouri «divizate»: două peisaje urbane din Clichy, *Pasajul Puits-Bertin* şi *Gazometrele.* Signac tocmai a terminat o scenă de interior reprezentînd nişte modiste din strada du Caire la lucru, intitulată *Modistele (Apprêteuse et Garnisseuse),* va corecta tabloul conform noii tehnici adoptate pe care, în dorinţa de a face prozeliţi, o proclamă peste tot superioară oricărei alteia. Seurat este Seurat, iar Signac e profetul lui. Pissarro e hotărît să-i ajute, pe cît îi va sta în putinţă, pe tinerii săi colegi. Îl convinge pe Durand-Ruel, care şi-a procurat, în sfîrşit, banii necesari pentru călătoria la New York, să ia cu el în Statele Unite cîteva din tablourile lui Seurat şi ale lui Signac. Între cele trei sute zece lucrări pe care negustorul urmează a le înfăţişa publicului american, figurează douăsprezece studii şi două tablouri de Seurat, printre care şi *La scăldat,* care va fi remarcat şi, nu o dată, aspru criticat. «E un tablou monstruos, va scrie *The Sun,* conceput de o minte greoaie, grosolană şi comună, operă a unui om care încearcă să se impună prin mijlocul comod şi vulgar al formatului. E o lucrare proastă din toate punctele de vedere, adică şi din punctul de vedere al pictorului»[36].

Pissarro se zbate mai cu seamă pentru a obţine ca cei doi prieteni ai săi să fie admişi la noua expoziţie a impresioniştilor, cea de a opta, care va avea loc, cel puţin aşa nădăjduieşte, în primăvară. Membrii grupului, şi în primul rînd Pissarro, Monet, Degas, Berthe Morisot şi Guillaumin discută în legătură cu această chestiune încă

---

[36] *The Sun,* 11 aprilie 1886, citat de J. Rewald.

din decembrie. Dar, după cît se pare, nu se pot înţelege în nici o privinţă. În ultima vreme relaţiile dintre ei au devenit foarte încordate. Din pricina pretenţiilor unora, a relei voinţe a celorlalţi, s-ar putea chiar crede că expoziţia nu va mai avea loc niciodată. Degas, care parcă face totul ca să pună beţe în roate, pretinde că ea trebuie să coincidă cu Salonul oficial şi că de aceea trebuie să aibă neapărat loc între 15 mai şi 16 iunie. Caută de asemenea, ca de obicei, să-i impună ca participanţi pe prietenii săi, pictorii Zandomeneghi şi Forain[37]. Din păcate, săracii grupului, Pissarro mai cu seamă, sînt obligaţi să ţină seama de pretenţiile acelora dintre colegii lor, Degas sau Berthe Morisot, în măsură să asigure măcar finanţarea parţială a expoziţiei. «Ne lipsesc banii, spune Pissarro; dacă i-am avea, expoziţia ar fi ca şi organizată».

Pissarro totuşi nu se descurajează. «Trebuie să-i convingem pe toţi», scrie el la jumătatea lui februarie.

Din nefericire, intransigenţa lui Degas cu privire la dată ameninţă să dea totul peste cap.

De fapt, mai e ceva. Pissarro, care are întrevederi tot mai numeroase cu ceilalţi impresionişti, se izbeşte de multă ostilitate de îndată ce le vorbeşte despre protejaţii săi. Berthe Morisot şi soţul ei, Eugène Manet, dezaprobă categoric «divizionismul» lui Seurat şi al celorlalţi adepţi ai «punctului», printre care se numără acum şi

---

[37] Cu privire la Zandomeneghi şi la Degas, Signac nota următoarele în *Jurnalul* său, la 8 martie 1898: «Zandomeneghi expune la galeria Durand-Ruel. Culoare bine întinsă, pomadă, cold cream, femeiuşti drăgălaşe. Pictură de porc bătrîn. Şi cînd te gîndeşti că bietul Zandomeneghi ar da orice ca să poată picta « urît». Se străduie din răsputeri, dar nu izbuteşte. Mai canalie decît el e Degas fiindcă-i spune că-i place cum pictează. Zandomeneghi, care tremură în faţa lui, n-ar îndrăzni să facă această pictură de bordel dacă maestrul l-ar muştrului. Dar nu, în faţă Degas îi spune că pictura lui e foarte bună, iar în spate îşi bate joc de «Bietul Zandomeneghi».

Lucien Pissarro. Renoir — «care lasă să se creadă că va expune, deşi e încă nehotărît», cum constată Pissarro — face ironii. Degas, cu voce tăioasă, îi pune lui Seurat eticheta de «notar». Monet, nu-i greu de bănuit, nu va lua parte la expoziţie, căci lui nu-i place nici pictura lui Seurat, nici cea a lui Gauguin, nici prietenii lui Pissarro, nici cei ai lui Degas.

Discuţiile se înveninează. Nu fără virulenţă, Pissarro îi apără pe «impresioniştii ştiinţifici» împotriva tovarăşilor săi de altădată, pe care îi califică acum, cu dispreţ şi acreală, drept «impresionişti romantici».

Ieri m-am certat zdravăn cu domnul Eugène Manet în legătură cu Seurat şi cu Signac. Ultimul se afla de altfel de faţă, ca şi Guillaumin. Crede-mă că l-am tratat aşa cum merita, spunîndu-i verde tot ce-am avut de spus...

Ca să nu mai lungesc discuţia, i-am explicat domnului Manet, care probabil n-a înţeles nici o iotă din vorbele mele, că Seurat vine cu un element nou pe care aceşti domni, cu tot talentul lor, nu-s în stare să-l aprecieze, că eu personal sînt convins că această nouă artă înseamnă un pas înainte şi că ea va ajunge la un moment dat la rezultate extraordinare. De altminteri, puţin îmi pasă de aprecierea artiştilor, indiferent cine ar fi ei, şi nu admit judecata lipsită de temei a impresioniştilor romantici, care au tot interesul să combată tendinţele noi. Accept lupta, asta-i tot.

Numai că ei încearcă mai întîi să măsluiască cărţile, încercînd să împiedice deschiderea expoziţiei. Domnul Manet îşi ieşise din sărite, eu, mînios la culme, o ţineam una şi bună. Ştiu că au început să tragă tot felul de sfori, dar nici eu nu mă dau bătut.

Degas e de o mie de ori mai cinstit. Cînd i-am spus lui Degas că tabloul lui Seurat Duminica pe insula La Grande-Jatte *e foarte interesant, mi-a răspuns: «Poate ai dreptate, dragă Pissarro, dar eu unul îl*

găsesc prea mare». N-are decît! Dacă asta-i tot ce vede, cu atît mai rău *pentru el, înseamnă că nu-i în stare să guste o anume pictură pe care nu o întîlneşti pe toate drumurile. Vom trăi şi vom vedea. Domnul Eugène Manet ar fi vrut să-l împiedice pe Signac să expună tabloul cu personaje intitulat* Modistele. *Am protestat. I-am spus domnului Manet că în aceste condiţii nu vom face nici o concesie. Dacă nu are loc destul, sîntem de acord să reducem numărul tablourilor; nu vom îngădui însă nimănui să ne poruncească pe care să le expunem.*

Publicarea în aceeaşi vreme a cărţii lui Zola, *Opera,* apare ca un simbol al acestor certuri. Zola, care fusese în 1866 crainicul cel dintîi şi cel mai înflăcărat al noii picturi, dovedeşte prin romanul său, care înfăţişează un artist revoluţionar dar neputincios, cît de superficială, de şubredă şi, la urma urmei, de întîmplătoare fusese admiraţia lui de odinioară, exprimată atît de zgomotos pe vremea aceea. Cartea consacră totodată o ruptură. «Mă tem că duşmanii noştri vor pomeni în presă şi în public numele lui Manet sau măcar numele noastre, înfăţişîndu-ne pe toţi drept nişte rataţi, lucru pe care refuz să cred că dumneata îl gîndeşti», îi scrie, nemulţumit, Claude Monet lui Zola.

Şi Signac îi scrisese lui Zola, dar pentru o cu totul altă pricină. În cursul iernii, înainte de apariţia în librării a cărţii *Gil Blas,* publicase romanul în foileton. Or, Signac dă peste o frază ce se află în contradicţie cu ştiinţa culorilor — «Roşul drapelului bate în violet pentru că se profilează pe albastrul cerului» —, şi, în zelul său propagandistic, îi semnalează pe dată lui Zola erezia, propunîndu-i un text care să respecte învăţătura lui Chevreul. Romancierul se declară de acord şi înlocuieşte fraza incriminată: «Roşul drapelului pare mai şters, bătînd în galben, putem citi în volum, pentru că se profilează pe albastrul cerului, a cărui culoare complementară,

portocaliul, se combină cu roşul».[38] Certurile ce-i dezbină pe impresionişti şi nesfîrşitele discuţii provocate de Signac, care afirmă în chip neobosit, cu obişnuita lui înflăcărare, meritele divizionismului, explicîndu-l, justificîndu-l, fac să se răspîndească în Paris zvonul că s-a născut o artă nouă, sau, conform interpretării celei mai curente, un fel de a picta cu totul ciudat. Neiniţiaţii nu prea ştiu despre ce-i vorba. În legătură cu tabloul *Duminică pe insula La Grande-Jatte* se colportează tot soiul de poveşti: pînza acoperă suprafaţa imensă de douăzeci de metri pătraţi; pictorul nu a folosit decît trei culori: «un galben pal pentru părţile luminate, un brun pentru umbre, iar pentru rest un albastru siniliu»; în tablou se vede o maimuţă cu coada lungă de trei metri şi «îmbîrligată».[39] *La Grande-Jatte* devine celebră înainte chiar de a fi fost expusă. Dar va fi într-adevăr expusă?

Se pare că, pînă la urmă, se va găsi totuşi o soluţie. O soluţie, în drept vorbind, cam discutabilă, căci în această expoziţie de pictură impresionistă nu expun nici Monet, nici Renoir, nici Sisley, nici Caillebotte, care preferă să nu participe. Nici, evident, Cézanne, a cărui părere exactă e cu neputinţă de ghicit. Din vechea gardă rămîn, în afară de Degas — expoziţia se deschide, fireşte, la data fixată de el — doar Pissarro, Berthe Morisot şi neînsemnatul Guillaumain. De fapt, expoziţia aceasta, ultima pe care o vor fi organizat impresioniştii, anunţă mai cu seamă ceea ce va urma după impresionism, nu numai prin prezenţa lui Seurat, dar şi prin prezenţa lui Gauguin (deşi acesta nu a ajuns încă să stabilească legile proprii artei sale) şi a lui Odilon Redon.

La sfîrşitul lui aprilie pictorii care urmează a expune descoperă

---

[38] Relatat de J. Rewald, după propria afirmaţie a lui Signac.

[39] George Moore: *Confesiunile unui tînăr englez.*

un apartament gol la primul etaj al clădirii cu numărul 1 din strada Laffitte, deasupra restaurantului *La Maison Dorée.* Cu toţii cad de acord ca o sală, şi anume încăperea din fund, să fie rezervată lui Seurat, Pissarro, Lucien Pissarro şi Signac. «În felul acesta, spune Pissarro, nu se vor mai isca discuţii în legătură cu aşezarea tablourilor». Încăperea are totuşi un inconvenient: e prea mică, şi *La Grande-Jatte* nu poate fi pusă pe deplin în valoare. Seurat mai expune *Sena la Courbevoie,* trei dintre peisajele pictate la Grand-camp, un studiu şi trei desene; Signac, vreo cincisprezece tablouri în ulei, printre care *Pasajul Puits-Bertin, Gazometrele, Modistele* şi un tablou terminat de curînd, *Răspîntia de la Bois-Colombes;* Pissarro, nouă pînze şi o serie de guaşe, pasteluri, aquaforte; Lucien, cîteva tablouri precum şi acuarele şi gravuri în lemn.

Cînd se redactează catalogul, Seurat cere ca după titlul *La Grande-Jatte* să se consemneze data cînd a început tabloul: 1884. E limpede că prin această precizare ţine să-şi sublinieze prioritatea. Entuziasmul lui Signac, aprobarea lui Pissarro îl emoţionează, fără îndoială, dar îi şi pricinuiesc o anume nelinişte. Metoda sa — «viziunea» sa, cum o numeşte cîteodată — e un bun al lui; adevărul lui.

Şi, uneori, pictorul se închide asupra propriei sale taine, bănuitor, mai tăcut ca întotdeauna...

II. F. F.

Cultivă ceea ce publicul îţi reproşează, căci asta eşti tu.
JEAN COCTEAU

La 15 mai 1886, în ziua deschiderii expoziţiei, un public numeros năvăleşte în apartamentul din *La Maison Dorée,* şi mai cu seamă în încăperea rezervată «divizioniştilor». Lumea se îmbulzeşte în faţa tabloului *La Grande-Jatte,* iar maimuţa stîrneşte aproape tot atîtea comentarii ca, odinioară, pisica din *Olympia.* E foarte «caraghioasă», socoteşte Marcel Fouquier, criticul de la revista *Le XIXe siècle.* George Moore, scriitorul englez, împreună cu cîţiva tineri chipeşi, purtînd mănuşi din piele de căprioară, rîd zgomotos, rostind pe un ton superior: «Ia te uită ce prost e făcut piciorul ăla!! — Nu aşa se pictează după natură! — Asta desenează cu toptanul! — Cîte capete vezi? — Şapte şi jumătate! — Dacă aş avea o bucată de cretă, l-aş băga pe cel de colo într-un borcan, parcă-i un fetus»[40]. Făcîndu-şi loc prin mulţime, Alfred Stevens, fostul prieten al lui Manet, celebrul pictor specializat în scene de buduar cu parizience înzorzonate, care a cîştigat o avere cu tablourile sale dar care începe să se alarmeze văzînd progresele impresionismului în spiritul publicului, conduce grupuri de vizitatori în faţa lucrărilor lui Seurat, «vrînd să le arate cît de mult a decăzut prietenul său Degas dacă poate da găzduire unor asemenea orori». Stevens face de nenumărate ori pe zi drumul între expoziţie şi cafeneaua Tortoni, aflată la cîţiva paşi de *La Maison Dorée,* pe bulevardul des Italiens, de unde îşi adună cunoscuţii spre a-i tîrî la expoziţia

---

[40] Relatat de George Moore.

impresioniştilor. Într-atît e de «grăbit să vină cu cît mai multă lume»[41], încît nici nu mai aşteaptă restul de la monedele de aur pe care le aruncă în turnichetul de la intrare.

Vizitatorii ridică din umeri, fac ironii. Toate aceste tablouri, fie că sînt semnate de Pissarro, de Seurat sau de Signac, seamănă nemaipomenit între ele. Nu mai ştii care e pictat de unul şi care de celălalt. Cît despre personajele din *La Grande-Jatte,* parcă n-ar avea nici urmă de viaţă în ele, în afară poate — insinuează unii mai răutăcioşi — de femeia cu maimuţa, «cu înfăţişarea ei de muiere afurisită cu care nu-ţi merge». «Şi asta se cheamă pictură! De unde au mai răsărit oamenii ăştia ţepeni, păpuşile astea de lemn, tot noianul ăsta de jucării de Nürnberg?» Criticii rostesc cuvintele pe care mîine le vor scrie în jurnalele lor: «Nişte manechine prost fabricate», «un cortegiu de faraoni», «un Puvis de Chavannes materialist»[42]... Ciudată şcoală mai e şi această şcoală a punctului — a pointillismului, a confettismului, cum e încă de pe acum numită pe Bulevard. Nici chiar Octave Mirbeau, în ciuda insistenţelor lui Pissarro, care-i argumentează cu o pasiune de militant, nu se va hotărî, oricît de binevoitor se arată a fi faţă de inovaţiile îndrăzneţe, să laude «imensa şi detestabila» *Grande-Jatte, pe* care o asemuie cu o «fantezie egipteană».[43]

Spre aceste pînze se apleacă atent şi un alt vizitator, un bărbat cu faţa roşcovană, cu mustaţă lungă şi deasă, cu ochi bulbucaţi de peşte chinezesc. E un tînăr poet belgian, Émile Verhaeren. Nici lui nu-i place caracterul hieratic al personajelor lui Seurat; dar îi place tot atît de puţin să audă repetîndu-se în juru-i cuvîntul «escroc». Şi

---

[41] Signac.

[42] Citate extrase din *La Vie moderne* (Hennequin, 19 iunie 1886), *La France libre* (Homel, 28 mai 1886), şi *La Revue de Demain* (Fèvre, mai-iunie 1886).

[43] Octave Mirbeau în *La France,* 20 mai 1886.

despre Manet, şi despre impresionişti, s-a spus că sînt escroci. E cuvîntul minţilor mărginite, al spiritelor convenţionale. Nu, el nu se îndoieşte de «sinceritatea deplină şi de căutările profund inovatoare care se afirmă în chipul cel mai evident» în aceste tablouri pictate cu o artă, desigur, «neaşteptată». Liric chinuit, de o inspiraţie tumultuoasă, Verhaeren, care după ce şi-a terminat studiile de drept la Universitatea din Louvain lucrează ca stagiar pe lîngă Edmond Picard, cunoscut avocat din Bruxelles, trăieşte într-un mediu deschis tuturor noutăţilor artistice. În urmă cu doi ani, Octave Maus, avocat la Curtea de Apel din Bruxelles, prieten intim al lui Picard, a devenit secretarul şi animatorul grupului de avangardă «Cercul celor XX». Mînat de curiozitatea-i proaspăt stîrnită, Verhaeren revine a doua zi în strada Laffitte, şi, de data aceasta, mărturiseşte că e cucerit. «Nici un fel de contrast, o atmosferă egală; o trecere lină de la un plan la altul şi, mai cu seamă, o uimitoare impalpabilitate a aerului». Poetul se grăbeşte să-l pună la curent cu noua sa descoperire pe unul dintre cei mai buni prieteni ai săi din Bruxelles, pictorul Theo van Rysselberghe, care nu-i va împărtăşi însă cîtuşi de puţin părerea. În faţa tabloului *La Grande-Jatte*[44] Rysselberghe, de indignare, îşi va frînge chiar bastonul. Într-adevăr, *La Grande-Jatte* şi divizionismul izbutesc să înfierbînte spiritele, deşi în zilele care urmează acelui zgomotos vernisaj foarte puţini vizitatori mai sînt atraşi de expoziţia din strada Laffitte. În ateliere însă, ca şi printre critici, agitaţia ia proporţii. Aici nu se mai vorbeşte decît despre «punct». Tinerii pictori se întreabă dacă pointillismul nu va ajunge în curînd la modă — s-au mai văzut asemenea surprize! — şi dacă, la urmă urmei, nu e şi el bun la ceva. Se grăbesc să-i ceară lămuriri lui Signac, sau, uneori lui Pissarro. Seurat, în schimb, a devenit cu

---

[44] Relatat de Paul Fierens.

desăvîrşire mut de cînd un critic a avut nesocotinţa să-l trateze drept discipol al lui Pissarro. Se închide într-o tăcere plină de resentiment.

Pe măsură ce-l cunosc mai bine, Pissarro, Signac, Angrand şi Dubois-Pillet constată cu uimire cîtă invidie şi cîtă susceptibilitate se ascund sub aparenta lui răceală, care, încă de pe acum, le paralizează orice pornire spontană. Un nimic e de-ajuns pentru a-l face să se simtă jignit sau a-i trezi bănuielile. Îl răneşte lipsa de înțelegere a criticilor, indiferenţa vădită a lui Degas, dar, pe de altă parte, îi priveşte cu neîncredere şi pe toţi aceşti tineri artişti faţă de care expansivul Signac se arată, după părerea lui, mult prea comunicativ. Nu doreşte cîtuşi de puţin ca metoda sa să se răspîndească, fapt care, de altminteri, începe să se producă. «Minţile luminate» din atelierul Cormon — Louis Anquetin, Émile Bernard — vin în strada Laffitte spre a studia pînzele lui Seurat. Van Gogh, întors de curînd la Paris, trece şi el pe la *Maison Dorée.* Toţi aceştia, precum şi unul dintre participanţii la expoziție, Schuffenecker, prietenul lui Gauguin, nu vor întîrzia să picteze în maniera lui Seurat. Dar Seurat nu are de ce se nelinişti: atît unii cît şi ceilalţi vor reţine din metoda sa mai cu seamă procedeul cel mai izbitor, punctul: vor «puncta», dar nu vor «diviza» cu adevărat.

Seurat ar trebui să se bucure: a cunoscut de curînd un om care a înţeles de la bun început şi în profunzime semnificaţia artei sale, importanţa ei în evoluția picturii şi care, tocmai de aceea, va juca în istoria acesteia un rol major. E vorba de un personaj în multe privințe uimitor şi a cărui bizarerie te tulbură de la bun început, de cum îl vezi pentru prima oară venind spre tine, înalt, cu faţa slabă, colţuroasă, ciudat împodobită cu o bărbuţă de ţap, cu ochi sfredelitori, de o culoare nedesluşită, un fel de albastrui-cenuşiu, parcă stropit cu aur. Te simţi însă şi mai tulburat cînd îl auzi

vorbind, rostind cu o voce bine timbrată, dar blîndă, lentă, monocordă, în care se strecoară uşoare ezitări, fraze cu o sintaxă precisă, aproape preţioasă, întovărăşite de gesturi puţine, măsurate, studiate, şi de un fel de surîs, despre care nu ştii niciodată dacă e binevoitor sau batjocoritor. S-a născut în Italia, dintr-un tată originar din Bellevesvre (Saône-et-Loire) şi dintr-o mamă elveţiancă, are douăzeci şi cinci de ani, fiind mai mic cu optsprezece luni decît Seurat, şi se numeşte Félix Fénéon. «Misterios», «enigmatic», «mefistofelic», «demonic»: iată adjectivele întrebuinţate de preferinţă cînd se vorbeşte despre el. Îi nelinişteşte pe cei din jur, nelinişte care, de fapt, provine mult mai puţin din ceea ce este neobişnuit în manifestările sale cît mai cu seamă din tot ceea ce se poate ghici în spatele unor atitudini artificiale, asupra cărora are el însuşi grijă să atragă atenţia cu ajutorul unor nuanţe. Căci nuanţe sînt şi acele ezitări în vorbire prin care ascunde şi totodată subliniază felul uimitor în care stăpîneşte limba, nuanţă şi amabilitatea lui ceremonioasă şi uşor exagerată, exagerare prin care sugerează cît de zadarnică îi pare toată acea politeţe şi cît de indiferente îi sînt răspunsurile ce i se vor da; nuanţă şi întorsătura de frază paradoxală sau tonul detaşat la culme cu care atenuează exprimarea unui adevăr crud sau a unei păreri subversive; nuanţă, în sfîrşit, şi acea ironie care transpare, ambiguă, în fiecare cuvînt al său şi care, neîndoielnic, se manifestă în chipul cel mai evident în predilecţia pe care o arată pentru vocabulele rare, predilecţie împărtăşită, de altminteri, de numeroşi prieteni ai săi, scriitori sau poeţi decadenţi.

Sacrificînd acestei afectări de limbaj care-i face pe toţi să utilizeze termeni căutaţi, cuvinte uitate sau neologisme, Félix Fénéon se complace în a vorbi despre o sensibilitate «mimoasă», despre «flaciditatea» unui tors de femeie, despre o ţîşnire de lumini

care «deflocă», despre peisajele «mastoidale» din mahalalele Parisului, despre exaltări pătimaşe, ce curînd vor deveni «acescente»[45].

Dar, la urma urmei, Félix Fénéon nu nelinişteşte oare mai cu seamă printr-o inteligenţă atît de ascuţită, de limpede şi de clarvăzătoare, încît îi indispune pe toţi cei ce-l cunosc? Siguranţa cu care-şi enunţă ciudatele gînduri îi derutează pe cei ce-l ascultă, trezind în ei un obscur şi sîcîitor sentiment de inferioritate. Oricît de mult har scandaliza uneori felul de a judeca al lui Fénéon, în prezenţa lui li se pare, aproape fără voia lor, că au gustul nesigur şi raţionamentul şovăielnic; impresia le e sporită de discreta dezinvoltură cu care le răstoarnă afirmaţiile folosindu-se de propriile lor argumente sau consimte să le demonstreze adevărul spuselor sale mînuind o dialectică fără cusur, dar în acel fel concis care-i aparţine, fără să insiste, ca şi cum i-ar părea rău că nu-şi poate lăsa interlocutorul în greşeală, dar recunoscînd totodată că lucrul nu are prea mare importanţă.

Totul s-ar explica mai uşor dacă Fénéon ar fi mînat de patimi sau ambiţii. Dar acest spirit superior nu vrea să apară şi în faţa altora ceea ce este cu adevărat. Prin cultura sa, prin analizele sale pătrunzătoare, prin ascuţitul său simţ artistic şi literar eliberat de orice conformism, prin perspicacitatea sa care nu dă aproape niciodată greş, ar putea fi cel mai de seamă critic al vremii lui — şi

---

[45] Exemple citate în *Micul glosar pentru a sluji la înţelegerea autorilor decadenţi şi simbolişti,* publicat de Jacques Plowert (Paul Adam) în octombrie 1888 în editura bibliopolului (librarului) Vanier. *Mimeux:* termen de botanică întrebuinţat în legătură cu plantele care se contractă atunci cînd le atingi. *Flaccidité:* moliciunea unei substanţe care nu opune nici o rezistenţă la apăsare. *Défloquer:* a arde cu flăcări. *Mastoïde:* care are forma unui mamelon. *Acescent:* care începe să se înăcrească.

posteritatea va spune că a fost de fapt singurul; dar pe el lucrul acesta nu-l interesează. Foarte introdus în cercurile intelectuale, ar putea străluci aici cu uşurinţă. A fondat cu doi ani în urmă *La Revue indépendante,* face parte din conducerea revistei *La Vogue,* creată de puţină vreme, în aprilie; totuşi, nu numai că nu doreşte celebritatea, dar caută mai curînd să rămînă în umbră. În timp ce alţii dau din coate spre a se face cunoscuţi, el duce o existenţă retrasă, făcînd cu sîrguinţă corectura la volumele prietenilor săi poeţi. Nu colaborează la periodice decît din cînd în cînd, se hotărăşte cu greu să-şi semneze puţinele articole — curînd se va folosi doar de simple iniţiale: F. sau F.F., sau de pseudonime anodine ca Thérèse, Denise —, ba chiar uneori nu semnează deloc. Preferă să rămînă anonim, necunoscut. Are o singură dorinţă: aceea de a fi absent. De cum a intrat în sălile din strada Laffitte, în mijlocul a ceea ce el numeşte «spaima bovină a publicului», Fénéon a înţeles însemnătatea istorică a noii mişcări. Nu e surprins. Cu doi ani în urmă a putut admira în barăcile de la Tuileries tabloul *La Scăldat;* aştepta, aşadar, «urmarea logică». Stă de vorbă cu divizioniştii şi le declară, fără adjective laudative, că pictura lor este tocmai aceea pe care o nădăjduia şi că Seurat, cu a sa *Grande-Jatte,* «oferă o paradigmă completă şi sistematică a acestei noi picturi». Viitorul, certifică el în felul său calm, va reţine data de 1886; perioada dominată de Manet, apoi de impresionişti, ia sfîrşit; o altă perioadă începe, aceea a «neoimpresionismului» — cuvînt pe care-l propune şi-l impune Fénéon, refuzînd termenul complicat de «cromoluminarism» propus de Seurat, termen ce nu indică îndeajuns legătura cu «vechiul impresionism», trecerea de la descompunerea arbitrară a culorilor la diviziunea «conştientă şi ştiinţifică» a tonului. Félix Fénéon aderă atît de total la neoimpresionism încît nu mai încape îndoială că pictura lui Seurat a impresionat zonele cele mai

profunde ale personalităţii criticului. Ea îl satisface aşa cum ne satisface tot ceea ce ne este, în esenţa sa, aproape. Lucrul pare în asemenea măsură adevărat încît Fénéon va ieşi din obişnuita sa rezervă pentru a scrie numeroase articole despre neoimpresionism, proclamîndu-i meritele. Încă de la jumătatea lui iunie publică în *La Vogue* o cronică amănunţită a expoziţiei, în care situează neoimpresionismul în contextul artei contemporane, caracterizîndu-l şi arătînd rigoarea exemplară a tehnicii divizioniste.

Dacă, explică el, examinezi, de exemplu, din La Grande Jatte *a domnului Seurat un decimetru pătrat acoperit cu un ton uniform, vei afla pe fiecare centimetru al acestei suprafeţe, într-un vîrtej alcătuit din nenumărate pete minuscule, toate elementele constitutive ale acelui ton. Să privim această pajişte umbrită: cea mai mare parte a tuşelor dau valoarea locală a ierbii; altele, portocalii, sînt presărate ici-colo, exprimînd slaba acţiune a soarelui; altele, purpurii, introduc în tablou complementara verdelui; un albastru cianozat, provocat de apropierea unei întinderi însorite de iarbă, acumulează mici puncte către linia de demarcaţie şi le rarefiază progresiv în preajma ei. La formarea acestei întinderi de iarbă nu participă decît două elemente, verdele şi portocaliul solar, orice altă reacţie murind sub asaltul furios al luminii. Negrul fiind o non-lumină, cîinele negru se va colora cu reacţiile ierbii; dominanta lui va fi deci purpuriul încins; el va fi însă atacat şi de un albastru închis, suscitat de zonele luminoase din vecinătate. Maimuţa dusă de zgardă e punctată cu galben, calitatea sa personală, şi stropită cu pete purpurii şi albastre. Cele arătate mai sus reprezintă, evident, doar cîteva indicaţii brutale; în tablou avem însă de-a face cu dozaje complexe şi delicate*[46].

[46] *La Vogue,* 13–20 iunie 1886.

De-acum înainte Fénéon îi va apăra neobosit pe Seurat şi pe neoimpresionişti. Nu ţine seama de reproşurile ce i se aduc, reproşuri, spune el, care «deşi vin din toate părţile, sînt inofensive». «Nu există nici o diferenţă între un tablou de Pissarro (din ultima perioadă), unul de Seurat şi unul de Signac», susţin criticii. «Criticii au făcut întotdeauna, cu înfumurare, cele mai penibile afirmaţii», răspunde Fénéon, dispreţuitor. La acuzaţia că divizioniştii subordonează arta ştiinţei, răspunde că «ei se slujesc de datele ştiinţifice numai pentru a dirija şi a perfecţiona educaţia ochiului şi pentru a controla exactitatea viziunii lor... E foarte adevărat, adaugă el, că metoda neoimpresionistă cere o excepţională precizie a ochiului: toţi pictorii îndemînatici care disimulează sub un anume meşteşug propria lor incapacitate vizuală vor fugi înspăimîntaţi de primejdioasa loialitate a acestei metode. Această pictură nu este accesibilă decît *pictorilor:* scamatorii din ateliere vor fi siliţi să-şi îndrepte strădaniile către măruntele lor jonglerii»[47]. Trebuie să observăm că Fénéon nu ripostează la atacurile cu privire la ţinuta rigidă a personajelor lui Seurat. Le socoteşte, poate, lipsite în asemenea măsură de orice semnificaţie? Dar tocmai acel hieratism în care se transpune ura rece şi disperată a lui Seurat pentru viaţa sortită morţii nu este oare, dimpotrivă, ceea ce, dincolo de orice considerent estetic, îl emoţionează pe imperturbabilul F.F. aşa cum nimic nu l-a mai emoţionat pînă acum în pictură? Nimic misterios în faptul că, la douăzeci şi cinci de ani, Fénéon nu mai păstrează nici un fel de iluzii. Misterul, dacă există, trebuie căutat în inteligenţa sa, care despoaie realitatea într-un chip atît de înfricoşător încît reduce la neant existenţa fără sens a oamenilor, creaturi azvîrlite într-o lume de iluzii înşelătoare, şi care se agită în gol, îndreptîndu-se

[47] *L'Art moderne,* 19 septembrie 1886.

buimace către moarte. De vreme ce însuşi faptul de a exista este ceva absurd, totul nu poate fi decît absurd şi derizoriu. Ambiţia? Averea? Vanitatea? Toate sînt ca un joc de oglinzi ce-şi amestecă, trimiţîndu-şi una alteia, răsfrîngerile, între care, mergînd de la una la alta, oamenii se poticnesc, năuciţi, orbiţi de aceste momeli şi continuînd să creadă că pămîntul este întins ca o tipsie. Fénéon însă ştie că pămîntul e rotund şi că bulgărul acesta de argilă e încercuit de neant. O luciditate necruţătoare, satanică îl izolează de ceilalţi oameni, arătîndu-i nimicnicia lucrurilor pentru care ei se înflăcărează şi se bat, zădărnicia oricărei fapte, nebunia oricărei dorinţe. Nu vrea nici să adune averi, nici să se ridice la o situaţie înaltă, nici chiar să se bucure de plăcerile simple ale călătoriei: «Oare viaţa nu are peste tot acelaşi gust?[48]», nici să se perpetueze prin copii: la ce bun să mai continue această glumă searbădă? F.F. fiind aşadar un excentric (în sensul în care se spune despre un cartier că este excentric), de ce să ne mai mirăm că pînzele lui Seurat îi plac atît de mult? Percepe în ele sunetul unui suflet înrudit cu propriul său suflet prin aceeaşi obsesie a condiţiei umane şi a fragilităţii ei. Şi cum să nu fie entuziasmat de faptul că un pictor a izbutit să transpună această obsesie în operele sale? Căci omul acesta lipsit de patimi are totuşi patima artelor şi a literaturii. A fost văzut «roşind de plăcere»[49] în faţa unui tablou bun. Fénéon vorbeşte de pictură cu un fel de lăcomie, cu senzualitate, sau, dimpotrivă, mînuind cele mai necruţătoare cuvinte la adresa unor artişti de mîna a doua. Scriind, cu doi ani şi jumătate în urmă, despre un tablou de Cazin, *Camera mortuară a lui Gambetta,* notează următoarele:

---

[48] M. Saint-Clair — *Galerie particulară.*

[49] Verhaeren.

«Confraţii de la jurnalele cotidiene au admirat cu toţii „emoţia pe care domnul Cazin a ştiut s-o transpună în tabloul său". Trebuie să mărturisim că nu înţelegem prea bine. Ni s-a întîmplat de cîteva ori să răsfoim cataloagele ilustrate ale unor negustori de mobile, dar ele nu ne-au smuls niciodată lacrimi: arta mobilei e fără răsunet în sufletul nostru»[50]

În schimb, sensibil la cele şapte pasteluri expuse de Degas la expoziţia din strada Laffitte şi intitulate *Suită de nuduri de femei îmbăindu-se, spălîndu-se, uscîndu-se, ştergîndu-se, pieptănîndu-se şi lăsîndu-se pieptănate,* scrie în stilul alexandrin care-i este propriu:

«Femei umplu cu atitudini cucurbitante găoacea ligheanelor: una, cu bărbia sprijinită în piept, îşi freacă ceafa; o alta, cu trupul răsucit pînă aproape de pierderea echilibrului, cu mîna adusă la spate, îşi spală cu un burete plin de clăbuc regiunea coccigiană. Vertebre ascuţite se încordează; antebraţe care lasă să se vadă sîni în formă de pară se scufundă vertical în apa ligheanului, înmuind o mănuşă de baie. În opera domnului Degas — pe cine altul aş mai putea numi? — pielea omenească trăieşte o viaţă proprie şi expresivă. Liniile acestui observator crud şi sagace elucidează, înfruntînd dificultăţile unor racursiuri ameţitor eliptice, mecanica tuturor mişcărilor; ele nu înregistrează numai gestul esenţial al fiinţei în mişcare ci şi cele mai mărunte şi mai îndepărtate repercusiuni miologice: de unde şi unitatea definitivă a desenului...»[51]

Fénéon nutreşte pentru pictură o dragoste atît de absolută încît ea îl determină să aibă — cine ar fi crezut — opinii politice. Faptul

---

[50] *La Libre revue,* octombrie 1883.
[51] *La Vogue,* 13–20 iunie 1886.

că societatea burgheză a epocii manifestă atîta lipsă de înţelegere faţă de artiştii autentici, acordînd toate favorurile fabricanţilor de platitudini, «mărimilor din şcoli şi din academii» în timp ce-i condamnă pe un Manet sau pe un Monet, îi pare un motiv mai mult decît întemeiat pentru a-i dori dispariţia. Impasibilul Fénéon aprobă propaganda anarhistă, şi încă pe cea mai extremistă, cea care recomandă acţiunea directă, folosirea bombelor. Şi poate că, dacă ne gîndim bine, convingerea lui merge mînă în mînă cu acea voinţă de a dispare, de a fi absorbit în neant, pe care am întîlnit-o la această personalitate complexă. Clasificat primul la concursul ţinut în 1881 pentru postul de redactor la ministerul de război, F.F. ocupă începînd din acelaşi an în acest minister — în fruntea căruia a fost numit, la 7 ianuarie 1880, cu ocazia constituirii cabinetului Freycinet, un general ce face mult zgomot în jurul lui, Georges Boulanger — un loc la serviciul de recrutări, secţia infanterie, unde lucrează cu obişnuita sa conştiinciozitate.

La minister a atîrnat, între hărţile verzi din biroul său, cîteva opere impresioniste. Îi învaţă pe colegi «cum se ticluieşte un sonet»[52]. Peste cîtăva vreme, cînd Franţa va fi zguduită de un şir de atentate anarhiste, în acelaşi birou se vor descoperi substanţe explozive şi un flacon cu mercur...

«Pentru ca noul, oricare ar fi el, să fie acceptat, e nevoie de moartea multor imbecili. Dorim ca ea să aibă loc cît mai curînd. Dorinţa noastră nu-i cîtuşi de puţin milostivă, dar e practică.»[53]

Şi iată-l pe Seurat zvîrlit, datorită lui Fénéon, în vîrtejul asurzitor şi năvalnic al anului 1886, an ce se caracterizează printr-o mare efervescenţă în toate domeniile. Fénéon le face cunoştinţă, atît lui cît

---

[52] Gustave Kahn.

[53] *L'Art moderne*, 20 ianuarie 1889.

şi lui Signac, cu o seamă de scriitori, poeţi şi critici care se întîlnesc de obicei seara, fie la sediul unor reviste literare ca *La Vogue*, fie în cafenele. La Taverne anglaise, La Brasserie Gambrinus şi Le Café d'Orient. Au cu toţii între douăzeci şi treizeci de ani şi sînt în căutarea unei expresii literare şi artistice noi. Refuză naturalismul lui Zola dar şi Parnasul şi pe Hugo, mort cu un an în urmă, şi sînt gata să-i înalţe în slăvi pe artiştii ale căror concepţii li se par apropiate de ale lor. De puţină vreme au fost publicate primele versuri libere, al căror «inventator» şi teoretician este un prieten intim al lui Fénéon, Gustave Kahn, directorul revistei *La Vogue*. Kahn — un omuleţ vioi, bătăios, înzestrat cu o inteligenţă veşnic trează, vorbitor pe cît de strălucit pe atît de neobosit, şi care are exact aceeaşi vîrstă ca Seurat, trece repede în rîndurile admiratorilor pictorului.

«*În afară de faptul că ne stimam reciproc*, va scrie el, *deoarece luptam şi unii şi alţii în numele unor idei noi, mai exista ceva ce ne atrăgea şi care ne apărea ca un paralelism între strădaniile noastre, şi anume acel moment de echilibru, acea încercare de a exprima absolutul care caracteriza arta lui Seurat... Eram sensibili la caracterul matematic al artei sale. Şi nu e deloc sigur că, în focul tinereţii, n-am înclinat să vedem în căutările lui cu privire la linie şi la culoare puncte precise de similitudine cu teoriile noastre despre vers şi despre frază. Teoria discontinuităţii putea avea foarte bine o legătură oarecare cu aceea a amestecului optic. Atît pictorii cît şi poeţii nu doreau decît să creadă în ea.*»

În aceste cercuri în plină efervescenţă ale tinerei literaturi, unde în ultimii doi ani apar mereu noi reviste care, e adevărat, nu au adeseori decît o existenţă efemeră, Seurat şi neoimpresioniştii sînt primiţi cu căldură sau, în orice caz, cu multă curiozitate. Paul Adam

care, cu un an în urmă, a fost condamnat pentru a fi publicat un roman socotit de un naturalism excesiv, *Carne moale,* continuă să se intereseze îndeaproape de Seurat Va fi unul dintre marii săi apărători, alături de Fénéon şi de balzacianul Jules Cristophe, un funcţionar în vîrstă de patruzeci şi şase de ani, care lucrează, ca şi Fénéon, la ministerul de război şi care pregăteşte un *Repertoriu al Comediei umane*[54]. Neoimpresionismul l-a cucerit şi pe acest descendent al lui Georges Couthon[55]. Are o figură ingrată, colţuroasă, ochii de un albastru verzui şi poartă la butonieră ordinul Nichan-Iftikhar[56]. Laudă peste tot operele pictorilor «neo» şi publică nenumărate articole despre ei. Există însă, cum era şi de aşteptat, şi opozanţi, mai cu seamă Teodor de Wyzewa, care socoteşte că metoda lui Seurat e «încă nesigură». Divizioniştii au hotărît să-şi sărbătorească expoziţia din strada Laffitte printr-un dineu la Belleville. În afară de Seurat, Signac, Pissarro tatăl şi fiul, mai vin Gauguin şi Guillaumin. Au mai fost invitaţi şi cîţiva oameni de litere, printre care şi Gustave Kahn. Un tramvai cu cai transportă pe imperială grupul de prieteni, luîndu-i de la scuarul Arts-et-Metiers. Dineul are loc în grădina unui restaurant, sub ghirlandele întinse de la un copac la altul, luminate de lampioane. E o seară de duminică, plină încă de căldura zilei, iar străzile sînt înţesate de mulţime. Trec perechi îmbrăţişate. Rochiile luminoase ale fetelor pun pete de culoare în umbră. De la cîrciumioarele din vecinătate se aud frînturi de muzică. E un ceas de odihnă. Dar cum ar putea pictorii să uite ceea ce-i frămîntă? Gauguin, tulburat întrucîtva de interesul stîrnit

---

[54] Redactat în colaborate cu Anatole Cerfberr, acest *Repertoriu* va apărea în 1887.

[55] Georges Couthon (1755–1794). Avocat, membru al Convenţiei, asupra căreia a avut o mare influenţă datorită elocvenţei sale. Adept al lui Robespierre, e ghilotinat în aceeaşi zi cu el, la 9 termider (n. r.).

[56] Ordin tunisian (n. r.).

de divizionism, îşi pune întrebări în legătură cu «punctul». Adevărul lui nu se află aici, o simte bine, deşi rigiditatea personajelor din *La Grandet Jatte,* impresia de timp suspendat pe care o încearcă în faţa pînzelor lui Seurat, răspund unor obsesii ale sale. De altminteri, i-a comunicat lui Seurat textul unui poet turc mort la începutul secolului, Vehbi Mohamed Zumbul Zade, cuprinzînd cîteva sfaturi cu privire la pictură ce le pot da amîndurora de gîndit. Seurat s-a grăbit chiar să copieze textul — «fiţuica» lui Gauguin, cum îi spune el — subliniind unele pasaje:

Căutaţi armonia şi nu opoziţia, acordul şi nu contrastul

Totul în arta voastră să exprime calmul şi pacea sufletului. Evitaţi atitudinea în mişcare. *Fiecare personaj al vostru să se afle în poziţie* statică.

Cînd Oumra a înfăţişat supliciul lui Okrai, el nu l-a zugrăvit pe călău cu sabia ridicată, nici pe Kla-Khamoun făcînd un gest de ameninţare şi nici pe mama celui torturat zvîrcolindu-se de durere; sultanul, aşezat pe tron, are fruntea încruntată de mînie, călăul îl priveşte pe Okrai ca pe o pradă ce-i inspiră milă, mama, sprijinită de un stîlp, îşi arată deznădejdea prin întregul său trup, care stă să se prăbuşească, sleit de puteri.

Astfel, poţi petrece o oră în faţa acestei scene, mai tragică în calmul ei *decît dacă, o dată trecută prima clipă, atitudinea greu de păstrat a personajelor l-ar face pe privitor să surîdă cu dispreţ.*

Străduiţi-vă să redaţi silueta *fiecărui obiect; precizia conturului este privilegiul acelei mîini pe care nici o şovăială a voinţei nu o slăbeşte*[57].

---

[57] Urmăm aici textul publicat de doamna Ginette Cachin-Signac (în *Les Lettres françaises* din 7 ianuarie 1954), care dif eră întrucîtva de versiunea reprodusă de Gauguin în *Înainte şi după.* Autorul « fiţuicii» a fost identificat de doamna Ginette Cachin-Signac.

Ca şi Guillaumin, Gauguin are de gînd să li se alăture divizioniştilor cu prilejul viitoarei expoziţii a Independenţilor, despre care lumea începe încă de pe-acum să vorbească şi care va avea loc, fără îndoială, la sfîrşitul verii. Dar divergenţele de doctrină dintre Gauguin şi divizionişti se adîncesc curînd în chip iremediabil, ducînd la înrăutăţirea raporturilor dintre ei.

Expoziţia din strada Laffitte a atras foarte puţini vizitatori: din încasările făcute nu se pot achita nici măcar cheltuielile de organizare. O notă rămîne neplătită, stîrnind discuţii şi certuri. Relaţiile dintre pictorii expozanţi se înveninează, complicîndu-se şi mai mult din pricina unor mai vechi invidii care se dezlănţuie brusc, aţîţate de articolul lui Fénéon din *La Vogue.* Afirmaţia lui Fénéon că divizionismul se situează în avangarda mişcării picturale îi pare intolerabilă atît lui Guillaumin cît şi lui Gauguin. «Guillaumin nutreşte împotriva mea un fel de ură», îi scrie Seurat lui Signac, care a plecat la Les Andelys. Într-o seară, pe la jumătatea lui iunie, Seurat îl întîlneşte pe Guillaumin la cafeneaua Vetzel din strada Auber. Acesta îi reproşează, furios, că «a început să semene leit cu Raffaelli» (protejatului lui Degas, Raffaelli, care a publicat, acum doi ani, fragmente dintr-o *Filozofie a artei moderne,* îi place să facă tot timpul teorii). Referindu-se la faptul că Fénéon îl citase pe Dubois-Pillet printre inovatori, Guillaumin, în culmea mîniei, îi azvîrle tînărului său coleg: «Auzi îndrăzneală! Dubois-Pillet, dumneata şi Signac, pictori de avangardă!». Au uitat că mai există şi generaţia dinaintea lor *l* «După cum se vede, talentul se măsoară cu vîrsta, comentează Seurat... Am tăcut şi m-am cufundat în lectura jurnalului... Era limpede că Guillaumin fusese aţîţat de Gauguin, care ştie cum să-l ia». Articolul lui Fénéon a apărut la 13 iunie; expoziţia se închide pe 13; pe 16 artiştii îşi strîng tablourile, apoi se despart, după cum scrie Seurat, «cam dezumflaţi şi nu prea mîndri

de isprava lor»; aşa sfîrşeşte, într-un chip cam lamentabil dar simbolic, cea din urmă dintre expoziţiile care au jalonat istoria impresionismului în ultimii doisprezece ani. Două zile mai tîrziu, pe 18, se produce un mic incident — o neînţelegere —, care-i separă definitiv pe pictori. În seara zilei de 18, într-o vineri, pe cînd se afla la cafeneaua Nouvelle-Athenes, Seurat aflǎ de la Pissarro că Gauguin a pus să i se deschidă atelierul lui Signac pentru a desena acolo, şi că are de gînd să se întoarcă şi a doua zi. «Procedeul» îi sufocă de indignare pe cei doi prieteni, care nu ştiu că Signac i-a dat lui Gauguin încuviinţarea să lucreze în atelierul lui. Pissarro, care de cîtăva vreme manifestă faţă de Gauguin o anumită răceală, socoteşte că acesta a comis «o grosolănie fără pereche». În ziua de sîmbătă Seurat îl previne pe Signac şi dă ordin portarului să nu lase pe nimeni să intre în atelier. Gauguin, furios, îi scrie lui Signac o scrisoare amară: «Sînt un necioplit şi un prost crescut iar dumneata ai fost mult prea bun că ai înghiţit o asemenea mitocănie din partea mea. Iată ce le-a spus domnul Seurat lui Pissarro şi lui Guillaumin... S-ar putea să fiu, ca artist, şovăielnic şi ignorant, dar ca om de lume nu dau nimăn*ui dreptul să mă insul*te». Cînd lucrurile se vor lămuri, va fi prea tîrziu pentru ca nişte relaţii atît de înveninate să se mai poată îmbunătăţi. Nici Gauguin, nici Guillaumin nu vor participa la expoziţia Independenţilor, iar divizionismul va deveni pentru Gauguin ţinta tuturor sarcasmelor.

Ca şi cu un an în urmă, Seurat are de gînd să stea cîtăva vreme pe coasta normandă. Pe data de 20, într-o duminică, pleacă la Honfleur, despre care i-a vorbit poate Henri de Regnier, ce se născuse aici. Încă de la începutul secolului Honfleur îi atrage în chip deosebit pe pictori prin perspectiva pe care le-o oferă estuarul Senei. Artişti ca Diaz, Corot, Courbet, Harpignies, Troyon, Daubigny au făcut vestit hanul unde au stat. Aşezat la jumătatea urcuşului către

vîrful dealului Grâce, pe drumul ce duce la Trouville, cunoscut şi sub numele de ferma Saint-Siméon, a fost botezat «Le Barbizon normand». Tot la Honfleur a pictat şi Jongkind, «admirabilul precursor» al impresioniştilor, cum îl numeşte Signac[58]. Aici s-a născut Boudin, un alt mare precursor, pe care Baudelaire îl lăuda pentru măiestria cu care ştia să înfăţişeze «frumuseţile meteorologice», admirîndu-i «sutele de studii improvizate în faţa mării şi a cerului». Tot aici au pictat Monet, Sisley, Bazille. «Ţinutul acesta e raiul pe pămînt, scria Bazille, pe care Monet îl hotărîse să vină cu el la Honfleur în vara anului 1864. Nicăieri nu vei vedea păşuni mai bogate şi copaci mai frumoşi; peste tot se află vaci şi cai păscînd în libertate. Marea, sau mai curînd Sena, foarte largă aici, formează un fundal minunat pentru aceste valuri de verdeaţă...»

Oraşul Honfleur, cu vechea-i fîntînă, cu biserica Sainte-Catherine, cu primăria, e bine cunoscut prin pitorescul său. Seurat, care locuieşte la casierul principal al vămii, domnul Hélouin, în strada Grâce, la numărul 15, nu se opreşte însă la aceste «curiozităţi» locale. Străbate cheiurile şi coasta, privind atent marea, ce-i pare de un gri aproape «cu neputinţă de definit», «chiar cînd soarele este în toi şi cerul albastru». Barometrul arată timp frumos. Seurat desenează, pentru a se «aclimatiza». Va lucra anul acesta mult mai sistematic decît vara trecută, la Grandcamp. Ar vrea să aducă de la Honfleur un număr mare de tablouri şi de aceea are de gînd să se apuce de ele cît mai curînd. Dar abia a început să lucreze la cîteva marine şi vremea se înrăutăţeşte. La începutul lui iulie se porneşte să bată vîntul, cerul se înnourează adeseori şi Seurat este silit să-şi întrerupă analizele de tente. O altă neplăcere: a început să

---

[58] Iată ce scrie el despre Jongkind: «Este primul care renunţă la tenta plată, fragmentează culorile, fracţionează tuşele la nesfîrşit, obţinînd coloriturile cele mai rare prin combinaţii de elemente multiple şi aproape pure».

descrie un colţ al portului, cu corăbii ancorate la chei, dar după opt zile trebuie să renunţe la tablou, lăsîndu-l în stare de schiţă avansată, căci corăbiile pleacă în larg[59]. Agitaţia şi mişcarea care domnesc în port sînt, fără îndoială, foarte puţin prielnice muncii pline de migală a pictorului.

Toate aceste piedici nu-i încetinesc însă activitatea. A schiţat aproape o jumătate de duzină de tablouri: *Intrarea în port, Capătul digului pe timp noros, Plaja de la Bas-Butin, Sena vărsîndu-se în mare* văzută în amurg, un studiu înfăţişînd ospiciul din Honfleur şi farul din vecinătate[60]. Lucrează cînd la un tablou cînd la altul, aplicîndu-şi metoda cu şi mai multă rigoare decît în trecut. Pe aceste plaje sau cheiuri, nici o siluetă: nimeni nu se scaldă, nimeni nu se plimbă, nu vezi nici un marinar. Vii sînt aici doar cîteva corăbii cu pînze sau cu aburi. Liniile cheiurilor, ale digurilor, ale forurilor şi ale catargelor introduc în compoziţie o geometrie strictă ce sporeşte vraja ciudată a acestor scene în care nu apare nici o fiinţă omenească.

Ele seamănă cu însăşi existenţa artistului, în care s-ar părea că nu se întîmplă nimic altceva în afară de această meditaţie continuă şi perseverentă asupra picturii, în afară de dezvoltarea rectilinie a unui singur gînd. Seurat nu comunică aproape cu nimeni în afară de Signac, căruia îi trimite din cînd în cînd scrisori eliptice, «ca să nu o rupă chiar cu totul». Într-o zi se distrează o clipă citind un articolaş în care neoimpresioniştii sînt botezaţi «taşişti»... Dar ce

---

[59] Acest tablou, pe care Seurat l-a considerat totuşi «terminat» aparţine azi muzeului Kröller-Müller din Otterlo (Ţările de Jos).

[60] Astăzi aceste cinci tablouri se află la Barnes Foundation din Merion (SUA), la muzeul Kröller-Müller din Otterlo (Ţările de Jos), la muzeul din Tournai, la Muzeum of Modern Art din New-York şi, respectiv, la National Gallery din Londra.

tainică sfîşiere chinuieşte sufletul acestui singuratic? «Hai să ne mai îmbătăm o dată cu lumină; asta aduce mîngîiere», citim la sfîrşitul unei scrisori către Signac.

În primele zile ale lunii august face bilanţul pînzelor pictate în timpul şederii la Honfleur. Niciuna nu e încă terminată. «Pe deplin mulţumitoare» e doar cea intitulată *Vedere din port,* pe care n-o va mai relua. «O să văd cum o să arate cînd va fi înrămată». După ce se va întoarce la Paris îşi va termina şi celelalte opere, consacrîndu-le săptămîni întregi, ba chiar luni de muncă îndîrjită în atelier.

Înainte de a părăsi orăşelul Honfleur mai tratează totuşi încă o dată tema corăbiilor ancorate la chei, pictînd un vapor tras la ţărm, *La Maria*[61].

Într-o seară de vineri, pe data de 13 — «tocmai mie, care sînt superstiţios, trebuia să mi se întîmple!» — porneşte spre Paris, unde urmează să se deschidă, o săptămînă mai tîrziu, pe timp de o lună — de la 20 august la 21 septembrie —, a doua expoziție a Independenţilor.

Grupul care rivalizează cu Societatea Independenţilor nu se dă bătut. Ba chiar se agită în asemenea măsură încît va prezenta şi el în acelaşi timp o expoziție, care va avea loc tot în barăcile de lîngă Tuileries, unde Societatea urmează să înfăţişeze publicului lucrările membrilor săi. Grupul rival va ocupa barăcile din partea stîngă, Societatea Independenţilor pe cele din partea dreaptă; astfel, cele două intrări se vor învecina. Aşa stînd lucrurile, de aici pot ieşi multe încurcături. Fapt este că după inaugurarea celor două expoziţii, publicul venit în strada Tuileries poate să se creadă pe una din acele artere ale Parisului unde negustorii buni de gură din prăvăliile cu îmbrăcăminte îşi smulg unul altuia eventualii

---

[61] Pînza se află astăzi la Galeria naţională din Praga.

cumpărători. Cum se apropie cineva de expoziţie e şi luat în primire, şi două glasuri îi strigă în acelaşi timp în urechi: «Aici se află adevăraţii Independenţi, aici pot fi văzute cele mai bune tablouri!». Cele mai adeseori vizitatorul nu mai ştie încotro s-o apuce.

Vreau să cruţ publicul, scrie Arsène Alexandre, de groaznica nelinişte pe care mi-a pricinuit-o în ultimele zile această dualitate, ceea ce şi explică de ce public articolul de faţă cu întîrziere... S-ar putea crede că nu există decît o singură categorie de independenţă, *un singur mod de a fi* independent. *În clipa de faţă există totuşi două. Să nădăjduim că la anul va fi doar unul singur, de vreme ce anul acesta doar unul singur e interesant.*»[62]

Arsène Alexandre se referă bineînțeles la Societatea Independenţilor, care reuneşte în cinci săli cîteva sute de lucrări semnate de nouăzeci şi patru de participanţi. Lui Seurat şi prietenilor săi — dintre care doi, Charles Angrand şi Henri-Edmond Cross n-au adoptat încă procedeele neoimpresioniste — li s-a rezervat sala a cincea. Signac, ca întotdeauna extrem de activ, a avut grijă, în calitatea sa de membru al comitetului de organizare, ca pînzele, încadrate cu o simplă ramă albă, să fie aşezate în aşa fel încît să fie puse în valoare. Seurat a trimis patru dintre tablourile sale care figurau la expoziţia din strada Laffitte: *La Grande-Jatte,* două marine pictate la Grandcamp şi *Sena la Courbevoie;* a completat acest ansamblu cu o a treia marină de la Grandcamp, un peisaj din Saint-Denis, tabloul *Vedere din portul Honfleur* şi două studii. Signac a procedat în acelaşi fel, adăugînd la cîteva picturi în ulei pe care le

---

[62] *L'Événement,* 23 august 1886.

expusese în strada Laffitte cîteva peisaje pictate în ultimele săptămîni la Andelys. Printre lucrările neoimpresioniştilor se mai numără şi cîteva pînze de Lucien Pissarro precum şi zece tablouri de Dubois-Pillet, care a început să «puncteze» cu înflăcărare, ceea ce-l va face pe Degas să spună că «nimeni nu punctează mai bine ca Dubois-Pillet»[63]. În ciuda anotimpului nu prea favorabil, expoziţia cunoaşte o afluenţă încurajatoare, soldîndu-se chiar, din punct de vedere financiar, cu un mic cîştig de şapte sute de franci. Apare limpede că atenţia publicului se îndreaptă acum către divizionism. Unii îl laudă, alţii îl critică, dar important este că se vorbeşte despre el. Efervescenţa intelectuală a anului 1886, care traduce încrederea tinerilor în ei înşişi şi în viitor, face ca momentul să fie propice noutăţilor. La 18 septembrie Jean Moréas publică în *Le Figaro littéraire* manifestul simbolismului. Zece zile mai tîrziu apare în *L'Événement* din 28 ale lunii un articol de Gustave Kahn în care acesta stabileşte o paralelă între poetica simbolismului, «tonul multitonic al lui Wagner» şi metoda neoimpresionismului. Fénéon pe de altă parte continuă să facă propagandă în favoarea divizioniştilor. Scrie în *La Vogue* o cronică la expoziţia Independenţilor şi, pe 19 septembrie, un studiu amănunţit în revista ce apare la Bruxelles sub conducerea lui Octave Maus, *L'Art moderne,* la care tocmai a acceptat să colaboreze în calitate de corespondent la Paris, precizînd ideile de căpetenie ale divizionismului, combătînd obiecţiile ce i se aduc şi descriind într-o proză elegantă şi expertă operele pictorilor:

Marinele domnului Seurat se revarsă calme şi melancolice, şi pînă spre

---

[63] Joc de cuvinte intraductibil între Dubois-Pillet şi *du bois* — lemn, *pile* — fărîmiţat, măcinat (n. tr.).

îndepărtate căderi de ceruri clipocesc monoton. O stîncă le apasă; şiruri de pînze de corăbii îşi afirmă triunghiurile scalene... E o pictură care nu face nici o concesie culorii, respingînd emfaza execuţiei, o pictură austeră, de o savoare amară, sărată»...[64]

În ceea ce priveşte partea tehnică a articolului său din *L'Art Moderne,* Fénéon s-a consultat cu Pissarro. Acesta ar fi dorit ca F.F. să i se fi adresat lui Seurat — «dar lucrul e cu neputinţă» constată tot el. Cu cît se face mai multă vîlvă în jurul neoimpresionismului, cu atît Seurat devine mai bănuitor. De altminteri însuşi Pissarro încearcă sentimente asemănătoare cu cele ale tînărului său coleg. «Mă tem ca lucrurile să nu fie prea bine explicate, îi scrie el lui Lucien în legătură cu articolul lui F.F., şi ca pictorii să nu ne fure secretul.» La sfîrşitul lunii august a fost sărbătorit Chevreul, care împlineşte o sută de ani. Banchetul oferit în cinstea savantului a fost prezidat de generalul Boulanger. Cu începere din ziua de 14 iulie, cînd a trecut în revistă trupele, călărind în pas săltat pe calul său Tunis prin faţa parizienilor plini de entuziasm, «viteazul general» apare pretutindeni, bucurîndu-se de o popularitate imensă. În dosarul lui Fénéon, subordonatul său la ministerul de război, generalul notează: «Un om pe care ne putem bizui».

---

[64] *L'Art moderne*, 19 septembrie 1886. Despre Angrand, Fénéon face (în *La Vogue)* următoarea apreciere care ne arată cum nu se poate mai bine cu cîtă voluptate mînuieşte cuvintele: «Penelul său, de o violenţă vicleană, modelează şi striveşte cu iscusinţă o pastă groasă şi plastică, o configurează în reliefuri, o zgîrie, o jupoaie, o întinde în dîre şerpuitoare şi încîlcite».

II. ATELIERUL SECRET

...Ştiind tot ceea ce cuvîntul risipeşte din noi înşine cu zgomotul său frivol.

HENRI DE RÉGNIER: Vestigia flammae

La 2 decembrie Seurat va împlini douăzeci şi opt de ani. A pictat două pînze mari, de şase metri pătraţi. *La scăldat* şi *La Grande-Jatte;* cîteva pînze mai mici: *Peisaje de pe insula La Grande-Jatte, Sena la Courbevoie,* marinele de la Grandcamp şi cele de la Honfleur, aflate într-un stadiu de elaborare mai mult sau mai puţin avansat.

Acestea sînt, în toamna anului 1886, temeliile operei pe care, cu o voinţă de neclintit, se străduie să o construiască. O operă efectiv construită, în care noile elemente nu sînt încorporate decît în măsura în care le cere logica însăşi a edificiului. O operă care nu există numai în sine, ci şi ca exemplu şi dovadă, o operă care cu fiecare nouă etapă exprimă o cucerire, extinderea, adîncirea unei doctrine, afirmînd tot mai mult dominarea, printr-o artă exactă, a tot ceea ce e nesigur, instinctiv, arbitrar în pictură — a tot ceea ce înseamnă imagine a vieţii proliferante şi anarhice.

«De vreme ce am putut găsi în chip ştiinţific legea culorilor în pictură, nu voi putea oare descoperi, se întreabă Seurat, un sistem tot atît de logic, de ştiinţific şi de pictural care să-mi îngăduie să pun liniile tabloului în concordanţă cu armonia, tot aşa precum am făcut-o cu culorile?» Seurat, deşi pictează fără odihnă, nu poate încă răspunde la această întrebare. Pentru a-şi clădi opera duce şi în viaţa de toate zilele aceeaşi luptă pe care o duce şi în pictură. Nu numai că a renunţat a orice ocupaţie care nu are o legătură directă cu creaţia sa, dar îşi controlează opera cu o rigoare neînduplecată,

neîngăduindu-şi nici o abatere, înaintînd încordat, pas cu pas, către ţintă, fragmentîndu-şi munca în etape succesive, îndeplinindu-le pe fiecare în parte cu aceeaşi grabă lentă, conştiincioasă, meticuloasă, care nu uită nimic, abandonînd o etapă doar după ce o consideră pe deplin încheiată, trecînd apoi la următoarea, asupra căreia se concentrează în acelaşi chip — şi astfel la nesfîrşit, înlănţuind etapă cu etapă şi prevăzînd ce va face peste o lună, peste şase luni, peste un an, peste doi ani, orînduindu-şi cu de-amănuntul munca viitoare, socotind răgazul de care va avea nevoie şi ştiind dinainte cu ce noi pămînturi îşi va mări împărăţia, ţinutul acela aflat în afara timpului şi pe care îl smulge timpului, zi după zi, cu o strădanie neistovită.

Înainte de a ataca problema pe care şi-a propus s-o rezolve — ceea ce îl va hotărî să se apuce de un al treilea tablou de mari dimensiuni —, trebuie să termine pînzele începute la Honfleur şi să reia de asemeni — pentru a-l retuşa conform tehnicii «punctului» — tabloul *La scăldat,* pe care Durand-Ruel i l-a adus înapoi de la New York în luna iulie.

Tot de cînd s-a întors la Paris se străduie să termine *Plaja de la Bas-Butin* şi *Ospiciul şi Farul,* spre a le putea trimite la o expoziţie ce are loc la Nantes între 10 octombrie şi 30 noiembrie, şi la care, după ce mai întîi a fost «amînat», a fost totuşi admis, împreună cu Signac, la insistenţele lui Pissarro. În cursul lunilor următoare, va termina şi celelalte pînze începute la Honfleur, profitînd totodată de ultimele zile frumoase pentru a se apuca să picteze, într-un loc care-i este acum familiar, un mic peisaj de pe malurile Senei, *Podul de la Courbevoie*[65]. Şi deşi «punctarea» fiecărui centimetru de pînză cere o muncă îndelungată, Seurat mai găseşte răgazul să execute şi

---

[65] Astăzi, la Courtauld Institute din Londra.

numeroase desene.

Foarte adesea, seara, după ce a cinat în grabă, se duce să facă schițe într-unul din localurile ce se înmulțesc pe zi ce trece în Parisul acestor ani. Se simte tot mai atras de «splendoarea nopții», de bogăția, de varietatea tonurilor percepute la lumină artificială, de umbrele vătuite de lumină. Fie că intră într-o sală elegantă ca L'Eden-Concert, care încearcă să imite stilul micilor grădini de vară, într-o cîrciumă populară, mică, prost luminată, ca la Gaieté-Rochechouart, unde majoritatea clientelei e formată din lume de rînd, şi unde cîntăreții şi artiştii îşi fac singuri cheta, la Concert Européen, la Circul Fernando, sau într-un «bar» original ca Le Divan Japonais, unde eşti asaltat de un japonism de fantezie — chelnerițe în chimonouri, fîşii de mătase atîrnînd pe ziduri, clopoței de becuri, mobile de bambus, obiecte lăcuite, fie că zăboveşte în fața unei barăci de bîlci, o face întotdeauna cu un singur gînd: nu din curiozitate pentru spectacol sau din interes pentru oameni, ci pentru a nota rezultatul celor observate, a doza, a pune în contrast, sau, dimpotrivă, a armoniza tonuri de alb, de negru, de gri; iar cînd şi-a terminat analizele porneşte din nou, cu pas măsurat, adesea la o oră foarte tîrzie, către atelier. Jules Christophe îl va asemui într-o zi cu Robespierre: «Credea în ceea ce (din cînd în cînd) spunea, şi deci şi în ceea ce executa».

Această credință totală, absolută îl face să devină de o sensibilitate extremă atunci cînd ia contact cu lumea din afară, cînd universul său nud şi pur intră în conflict cu universul real. Cei ca el au naivitatea să spere că acțiunea lor va fi unanim acceptată, socotind că toți oamenii se aseamănă, adică li se aseamănă, avînd aceeaşi scară a valorilor, acelaşi fel de a gîndi, de a judeca, de a se purta. Ei au convingerea înnăscută că între indivizi, între inteligențe, între caractere nu există decît diferențe de grad, gradații

de la o nuanţă ştearsă la una vie, de la mediocru la excepţional. De aceea crîncenă e deziluzia pe care le-o pricinuieşte experienţa, arătîndu-le că oamenii nu au aceleaşi gusturi, că fiecare aspiră şi vrea altceva, că în această lume în care domneşte dezordinea, ceea ce-i pare unuia adevărul cel mai înalt este pentru celălalt cu neputinţă de închipuit sau e socotit drept un lucru de nimic sau de batjocură — că în această lume totul se face şi se desface în chip anarhic, totul nu-i decît un joc încîlcit de dorinţe, de forţe, de pasiuni, de egoisme care se înfruntă. O asemenea deziluzie suferă şi Seurat.

De fiecare dată cînd are prilejul să citească articolele în care e vorba de el — i le trimite o agenţie de specialitate — simte cum îl cuprinde mînia cînd vede cît de puţin este înţeles. Cîntăreşte fiecare cuvînt, şi fiecare cuvînt defavorabil deschide în el o rană. Atacurile împotriva neoimpresionismului sînt mai puternice ca niciodată. În numărul din noiembrie-decembrie din *La Revue indépendante,* Teodor de Wyzewa îi acuză pe pictorii «neo» de «lipsă de sinceritate», recunoscîndu-le doar calităţi «exterioare», ca «preţiozitatea şi virtuozitatea».

Lui Seurat îi parvin clipă de clipă ecourile acestei ostilităţi. «Punctul» îl «supără» pe gravorul Bracquemond, Chocquet, colecţionarul lui Cezanne, «nu poate suferi» divizionismul.

Din cauza mişcării «neo» încep să se strice şi raporturile lui Pissarro cu vechii săi prieteni impresionişti. Monet îl «deplînge că a nimerit în această aventură. Renoir, care-l porecleşte, din pricina schimbărilor succesive de manieră, «Enciclopedia impresionismului»[66], îl salută batjocoritor cînd îl întîlneşte, cu un

[66] În original «le Bottin de l'impressionnisme». Aluzie la un anuar al comerţului şi industriei. *Le Bottin,* numit astfel după autorul său, Sebastien Bottin (1764–1853) (*N. tr.).*

«bună ziua, Seurat»[67]. Dar cele mai recente tablouri ale lui Monet cîte parale fac? răspunde Pissarro. «Pete de alb amestecate cu alte pete verzi şi galbene, iar de desen, ce să mai vorbim!» Şi ultimele tablouri ale lui Renoir, lucrate în maniera lui Ingres? Detestabile! Pissarro se bucură: nu-i plac, «dar deloc», nici lui Durand-Ruel. E foarte adevărat însă că Durand-Ruel nu gustă nici tablourile «divizate» ale lui Pissarro.

La cafeneaua La Nouvelle-Athènes, unde vocea aspră a lui Gauguin le acoperă pe toate celelalte, obişnuiţii localului, în primul rînd Degas, tună şi fulgeră împotriva lui Seurat şi a prietenilor săi, aceşti «tinerei care fac chimie», cum îi numeşte dispreţuitor Gauguin, care n-a uitat incidentul din vara trecută în legătură cu atelierul lui Signac. Într-o seară, pe la sfîrşitul lui noiembrie, cînd se află aici şi Seurat împreună cu Pissarro, Signac şi Dubois-Pillet, izbucneşte pe neaşteptate o discuţie pe această temă. Gauguin se ridică brusc şi pleacă fără să strîngă mîna nimănui.

Seurat are însă şi unele satisfacţii, care ar putea să mai îndulcească amărăciunea încercată de pictor în faţa atîtor critici şi conflicte. În ultimele zile ale lunii octombrie Félix Fénéon a publicat o broşură, *Impresioniştii în 1886,* în care şi-a adunat, spre gloria neoimpresionismului, articolele din *La Vogue.* Apariţia cărţii lui F.F. în librării, singura de altfel pe care va consimţi să o publice vreodată, dacă nu punem la socoteală şi o colaborare la un *Petit Bottin des lettres et des arts*[68], publicat anonim tot la începutul anului 1886,[69] este de scurtă durată, dar decisivă. Puţin mai tîrziu, în

---

[67] Relatat de Tabarant.

[68] Vezi nota de la p. 88

[69] Ceilalţi redactori ai acestui *Petit Bottin* erau Paul Adam, Jean Moreas şi Oscar Méténier. Mici articole erau consacrate unui număr de artişti, printre care şi Seurat, Signac şi Dubois-Pillet, asupra cărora F. F. atrăgea astfel atenţia

noiembrie, Seurat primeşte o vizită măgulitoare: vine să-l vadă Verhaeren, tînărul poet belgian care privise cîndva cu atît interes

---

publicului. Alte articole se refereau la pictorii academiei, care, la modul ironic, erau trataţi în chip necruţător:

«*Abbéma (Louise)* Numele ei aduce cu Hobbema. Dar talentul ei cu ce aduce?»

«*Bonnat.* Pictor. Zugrăveşte cum nu se poate mai exact redingote. Recomandat ca desenator de prospecte pentru furnizorii de haine de gală.»

«*Édouard Detaille.* Execută mici soldaţi de zinc aparţinînd tuturor armelor. Cutii de 50, 100 şi 150 bucăţi; culori neveninoase. Fost plutonier în regimentul 6 infanterie.»

«*Gervex.* Cîndva picta binişor, dar, prudent, s-a grăbit să se pocăiască.»

«*Henner (J.–J.*). Nu pictează decît personaje fără văluri, întrezărite prin apa verzuie a unei căzi de baie. Vrea să-şi îndemne oare contemporanii să facă hidroterapie?»

«*Laurens (J.–P.).* Restaurează ruinele merovingiene şi înviorează culorile mumiilor istorice Se vede că, tăbăcită de munci grele, pielea acestui bătrîn salahor nu mai ştie ce-i frigul; aşa se explică poate de ce personajele sale, copii şi tinere fecioare, din tabloul *Moartea Sfintei Genoveva,* aflat la Panteon, rătăcesc pe afară goale, în luna lui ianuarie 502?»

«*Meissonier.* S-a îmbogăţit în tot felul de afaceri necurate: face trafic cu tablouri dubioase aşa cum alţii fac trafic cu fetiţe. Deviza lui: «Să ne îmbogăţim». [În original joc de cuvinte intraductibil. «*Peignons sur rue*» sugerează asociaţia cu *avoir pignon sur rue* ca fi proprietar de casă, a fi cineva) (N. tr.)]. O luptă, o răbdare de micrograf, o barbă stufoasă, o inteligenţă mărginită şi o garderobă de costume de carnaval. Roybet, Domingo şi atîţia alţii au adoptat şi ei acest material de atelier, izbutind să facă tablouri mai proaste chiar decît cele ale maestrului.»

Alte articole erau consacrate lui Degas, Forain, Pissarro (picturi făcute de acesta înainte de perioada sa neoimpresionistă. Pictorul este calificat cu răceală drept «zarzavagiu impresionist, specialist în varză», lui Rodin... Paragraful consacrat lui Degas merită să fie citat:

«Degas. O coapsă, o floare, un coc, balerine răsucite în dans, cu fusta scurtă şi fîlfîitoare; nasul unui pompier; jochei evoluînd pe gazonul verde; o mînă de modistă în zvîcnet de pene şi panglici; figuri de ceară vopsită care trăiesc. Cinematică infailibilă. Vicleniile luminii artificiale surprinse. Modernul exprimat.»

tablourile de la expoziţia din strada Laffitte. Expoziţia fusese vizitată şi de secretarul Cercului celor XX, Octave Maus, care se întrebase dacă autorul pînzei *La Grande-Jatte* este cu adevărat «profetul unei arte noi», sau nu-i decît un «mistificator la rece»? «Avem de-a face cu o personalitate, desigur, dar cu ce fel de personalitate?» În articolul pe care-l publică în *L'Art moderne* — primul articol despre Seurat apărut în Belgia —, Maus, deşi îşi mărturiseşte ezitările, trage concluzii în favoarea tînărului artist:

O mistificare? Nu credem. Cîteva peisaje, pictate după acelaşi procedeu... ne dezvăluie o natură artistică neobişnuit de aptă a descompune fenomenele luminii, a pătrunde tainele spectrului solar, a exprima, prin mijloace simple dar savant combinate, efectele cele mai complicate şi mai intense. Îl socotim pe domnul Georges Seurat drept un pictor sincer, atent la arta sa, bun observator. Viitorul îl va aşeza la locul ce i se cuvine.[70]

Animatorii Cercului celor XX şi mai cu seamă Edmond Picard, în căutare veşnică de talente noi, hotărăsc să facă apel la Seurat pentru viitoarea lor expoziţie, cea de-a patra, care se deschide la 2 februarie la Bruxelles, în Palatul Artelor Frumoase. Întemeiat cam în acelaşi timp cu Societatea Independenţilor (cîteva luni mai tîrziu), Cercul celor XX, creat oficial cu trei ani în urmă, în ianuarie 1884, are drept scop organizarea unor expoziţii anuale precum şi a unor conferinţe şi concerte. Expoziţiile lui reunesc nu numai operele membrilor cercului, ci şi pe acelea ale unui număr de invitaţi, în general străini. Astfel, a putut prezenta în cursul anilor precedenţi lucrările lui Monet, Renoir, Rodin, Monticelli, Odilon Redon, Whistler, Fantin-Latour, Rafaelli, Bracquemond... Nu numai că nu

---

[70] *L'Art moderne*, 27 iunie 1886. Articolul a apărut fără semnătură.

se tem de inovaţiile îndrăzneţe, dar le şi caută, proclamîndu-se cu hotărîre o grupare modernă. Aşa se explică propunerea pe care Verhaeren i-o face, din partea lor, lui Seurat. Seurat acceptă. La Bruxelles va expune, de altfel, alături de Pissarro, invitat de asemeni de Cercul celor XX. Verhaeren e un timid; Seurat tace. De aceea discuţia dintre cei doi nu e prea însufleţită. Totuşi, poetul i-a prilejuit pictorului o mare bucurie. S-a declarat cucerit de tabloul *Vedere din port* şi l-a cumpărat: e pentru prima oară că Seurat vinde o pînză. Atent la titlurile tablourilor sale, după cum e atent în toate, scrie pe dosul pînzei, în pastel albastru: *Vedere din port (Monfleur).* Nu am pictat aici «orice port», va preciza el într-o scrisoare către Verhaeren.

În aceeaşi vreme mai cunoaşte un poet, pe Jules Laforgue. Înţelegerea şi prietenia pe care acesta i le va arăta vor fi o adevărată binefacere pentru Seurat. E un tînăr de aceeaşi vîrstă cu Seurat, palid, lunatic, cu ochii de un cenuşiu melancolic. Se întoarce din Germania, unde timp de aproape cinci ani a fost lectorul împărătesei Augusta; Gustave Kahn l-a primit la gară, în septembrie, la sosirea Orient-Expressului. Cu un an în urmă a publicat o culegere de *Tînguiri*. E pe cale să se căsătorească şi visează cu nevinovăţie că la Paris va putea trăi din meseria de scriitor. Destinul, infinitul, «gara cu trenuri pierdute», îl chinuie. Ca şi lui F.F., viaţa îi pare derizorie: sub ironiile şi glumele lui de un umor delicat şi burlesc, se ascunde dorinţa de a izbucni în hohote de plîns; surîde într-un fel care-ţi îndurerează sufletul. Ca şi F.F., nu se înflăcărează decît pentru poezie şi pictură. Fratele său Émile pictează. El însuşi l-a cunoscut pe Manet la Charles Ephrussi. Seurat îl ascultă: «Îmi amintesc de gestul categoric pe care Manet îl făcea spunîndu-mi că nimeni pe lume nu-l întrece pe Monet în felul de a picta marine...»

Seurat ascultă. Îşi ascultă prietenii. Îl ascultă pe Pissarro declarînd: «În sfîrşit, sînt foarte liniştit: avem înaintea noastră o artă splendidă şi căutări minunate»; Pissarro, care n-are o leţcaie, dar care luptă mai departe cu curaj (ca să-i vină în ajutor, Seurat a rugat-o pe maică-sa să-i cumpere un tablou). Îl ascultă pe Signac, ce nu-şi precupeţeşte puterile făcînd propagandă în favoarea neoimpresionismului. Îl ascultă pe Dubois-Pillet, ai cărui superiori din garda republicană socotesc că activitatea de pictor «independent» este prea puţin compatibilă cu demnitatea meseriei de militar...

Dar prieteniile acestea nu-i pot abate gîndul de la decepţiile încercate. Există pricini să bănuim că, sub înfăţişarea lui modestă, se ascunde un orgoliu fără seamăn. Dacă acceptă ca fireşti dovezile de aprobare şi de admiraţie, în schimb pînă şi cel mai neînsemnat atac îl doare. Un negustor de tablouri care, la rugămintea lui Pissarro, a consimţit să-i expună două lucrări, se răzgîndeşte dintr-odată, prezentîndu-i vagi scuze — «lumina becului de gaz, rama albă, care i-ar face un deserviciu pictorului»... —, şi iată-l pe Seurat întunecîndu-se la faţă. Îl stăpîneşte, fără îndoială, orgoliul! Dar un orgoliu auster, şi care ignoră satisfacţiile vanităţii — orgoliul unui om angajat într-un chip atît de total în arta lui, prin care încearcă să domine destinul, încît propria sa aventură se identifică cu aventura acestei arte, iar tot ce-i pune la îndoială adevărul îl atinge şi pe el în chipul cel mai dureros. Un adevăr absolut, care nu-i recunoaşte decît pe cei care-l recunosc — cei indiferenţi nu există pentru el —, un adevăr care nu îngăduie să fie contestat şi, cu atît mai puţin, dincolo de orice opoziţii personale, să fie contrazis în ordinea sa severă de colcăiala anarhică a vieţii.

Les grandes angoisses métaphysiques

Ont passé à l’état de chagrins domestiques,[71]
cîntă Laforgue.

Niciodată Seurat n-a fost mai cu luare aminte la ceea ce se întîmplă în jur, niciodată nu s-a arătat mai susceptibil; şi cît de nepotrivită îi pare sîrguinţa zgomotoasă cu care Signac propagă teoriile neoimpresionismului! Originalitatea lor va scădea cu cît va creşte numărul pictorilor care le vor pune în practică. Ce nevoie avea Signac să meargă să bată la uşa lui Émile Bernard, în bulevardul Lauzière, la Asnières, cu gînd să-l convingă să se ralieze pe deplin divizionismului — demers, care, de altfel, a avut rezultatul neaşteptat de a face pe dată din Bernard, care pînă atunci aplica pointillismul, un adversar înverşunat al mişcării «neo»? Ce nevoie are să-l îndemne pe Van Gogh — îl vede adesea la Asnières — să lucreze după metoda pointilistă, încercînd să-l convingă, în cursul a nesfîrşite şi furtunoase discuţii, să respecte cu străşnicie legile culorii? «Carnea e o buruiană putredă», spune profetul Isaia. Şi ideile sînt o carne putredă. Zvîrlite în lume, ele ascultă de acelaşi destin organic pe care-l poartă în sine tot ce există. Şi ele se supun dezordinii vieţii şi dinamismului ei necruţător. Înhăţate, zdrobite, rostogolite din val în val, se denaturează şi, fiecare luînd din ele ce-i trebuie, îşi pierd din forţă pe măsură ce se răspîndesc.

Seurat se închide în sine. Vede în jur un balet de tîlhari, de trişori, de pictoraşi porniţi pe jaf, gata să se arunce asupra a tot ceea ce le-ar putea aduce vreun folos. Metoda îi aparţine; ea nu mai aparţine nimănui. Uneori, chinuit de patima sa posesivă şi bănuitoare, se gîndeşte chiar să nu mai expună. Ar vrea să dea ideii care stă la temelia operei lui — ca şi vieţii pe care o imobilizează în

---

[71] Marile spaime metafizice / S-au preschimbat în necazuri domestice...

pînzele sale — neclintirea veşniciei. Poate nutreşte visul tainic de a face din această operă, riguros concepută şi realizată, monumentul unic, definitiv, care să încheie evoluţia întregii picturi, în care pictura să-şi găsească propriul său sfîrşit şi propria sa eternitate.

Un om ciudat: calculator mistic, căzut pradă unui delir de gheaţă, uneia din acele nebunii ale imposibilului, din care se nasc megalomaniile geniale sau demente, uneia din acele plante monstruoase prin care se justifică orgoliul pădurii umane. Un om ciudat, atît de ciudat! Pissarro, artist lipsit de complexitate, căruia i-ar fi de ajuns pentru a fi fericit să-şi poată cîştiga pîinea lui şi a alor săi, ca orice bun meşteşugar, rămîne de-a dreptul încremenit în faţa atitudinii tînărului său coleg. «E trist că Seurat este atît de — cum să spun? — bolnav.» Nu izbuteşte să înţeleagă pricinile unei asemenea purtări şi nici chiar un locuitor al planetei Saturn nu l-ar putea nelinişti mai mult. Este uimit, simţind cum îl cuprinde un fel de teamă în faţa acestei psihologii necunoscute şi inexplicabile. Ca şi Signac, ca şi majoritatea prietenilor, ajunge să se poarte cu Seurat cu mii de precauţii, avînd mai cu seamă grijă să nu-i dea nici cel mai mic pretext care să-i trezească neîncrederea. Cînd Durand-Ruel îi cere pentru America o notiţă despre divizionism, Pissarro are grijă, cînd i-o trimite, să precizeze:

Dacă fiul dumneavoastră publică ceva în legătură cu această problemă, aş dori să arate limpede că domnul Seurat, artist de mare valoare, este primul care a avut ideea şi primul care a aplicat teoria ştiinţifică, după un studiu amănunţit. Ca şi alţi confraţi ai mei (Signac, Dubois-Pillet), eu m-am mulţumit doar să urmez exemplul lui Seurat. Nădăjduiesc că fiul dumneavoastră va binevoi să-mi facă acest serviciu, pentru care îi voi fi cu adevărat recunoscător.

La 13 ianuarie 1887 Seurat îi încredinţează unui oarecare Forot, ce urmează să le ducă la Bruxelles, cele şapte tablouri destinate expoziţiei Celor XX. Nu trimite, în afară de *La Grande-Jatte,* de cele două marine pictate la Grandcamp (una este *Le Bec du Hoc),* pe care le-a mai prezentat la expoziţia din strada Laffitte şi la Salonul Independenţilor, de *Vedere din port,* expusă la Salonul Independenţilor şi cumpărată de Verhaeren, de *Ospiciul şi Farul* şi de *Plaja de la Bas-Butin* înfăţişate la expoziţia din Nantes, decît un singur tablou nou, *Sena vărsîndu-se în mare* (la Honfleur), văzută în amurg. Trei săptămîni mai tîrziu se află el însuşi la Bruxelles, împreună cu Signac, pentru vernisajul expoziţiei. În ziua de miercuri 2 februarie, la deschiderea care are loc la orele 14, cîteva sute de oameni năvălesc în Palatul Artelor Frumoase. Publicul, printre care multe femei, — satin şi catifea, şi, insistent, parfumul la modă, *cherry blossom*[72]—, este, constată Signac, «foarte burghez şi antiartistic». Aceleaşi cauze producînd peste tot aceleaşi efecte, *La Grande-Jatte* exercită aceeaşi putere de atracţie ca şi la expoziţia din strada Laffitte. Nici o lucrare a grupului Celor XX sau a invitaţilor lor — printre care, în afară de Pissarro, figurează în acest an Rodin, cu *Eva* şi *Omul cu nasul zdrobit,* Berthe Morisot, Constantin Meunier, Raffaëlli, Ary Renan, norvegianul Fritz Thaubow, fostul cumnat al lui Gauguin, precum şi prietenul său, englezul Walter Sickert — nu reţine în aceeaşi măsură atenţia vizitatorilor şi nici nu provoacă mai multe comentarii. Publicul întîrzie şi în faţa pînzelor expuse de doi pictori din grupul Celor XX, James Ensor şi Félicien Rops, dar gălăgia şi înghesuiala cea mare pot fi întîlnite în faţa lucrărilor lui Seurat şi mai cu seamă în faţa tabloului *La Grande-Jatte.* «Chevreul... sigilii din miez de pîine... reconstituire optică...» Nu se mai vorbeşte

---

[72] Cherry blossom (în engl.) — floare de cireş *(n. r.).*

decît despre *La Grande-Jatte.* «Tablourile dumitale sînt foarte bune, îi va scrie Signac lui Pissarro, dar, din păcate, numărul lor mic şi dimensiunile lor reduse le izolează prea mult de rest».

De altfel sala muzeului, foarte vastă, nu izbuteşte să pună în valoare, după părerea lui Signac, nici chiar tabloul *La Grande-Jatte;* «diviziunea» apare prea mică, raportată la suprafaţa întinsă: «Evident, remarcă el, cînd pictezi un tavan trebuie să uzezi de tuşe mai largi decît atunci cînd faci pictură de şevalet». Faptul este confirmat de observaţiile cîtorva pictori din Cercul celor XX *«La Grande-Jatte* ne place mai mult din apropiere decît de la distanţă, îi spun ei lui Seurat. Probabil că aţi pictat tabloul într-o încăpere mică».

Pictorii belgieni discută la nesfîrşit dar fără să cadă de acord, despre «neo». Prietenul lui Verhaeren, Théo van Rysselberghe, unul dintre membrii fondatori ai Cercului celor XX, care-şi manifestase atît de violent dezaprobarea cu prilejul expoziţiei din strada Laffitte, se declară de astă dată pe deplin cucerit şi convins. Există şi artişti ce-şi bat joc în chip zgomotos de divizionişti, lucru de care va profita un oarecare jurnalist pentru a scrie că Seurat şi Pissarro, cei doi «farsori», «pot să se felicite pentru succesul de circ obţinut la Bruxelles»[73]. Dar încă din prima seară, în timp ce, în faţa halbelor de bere şi în fumul gros al tavernelor discuţiile continuă, se produc schimbări de opinii şi adevărate convertiri. *«En toch, de bibber zit er in!»* («Şi totuşi se simte aici acel fior autentic!») exclamă, într-o cafenea, pictorul Émile Claus, izbind cu pumnul în masă.[74]

«În concluzie, un mare succes pentru noi», spune Signac. Seurat vinde chiar două dintre marinele pictate la Honfleur: domnului van

---

[73] *Le Moniteur des Arts,* 18 februarie 1887.

[74] Relatat de G. Chabot.

Cutsem, pentru trei sute de franci. *Plaja de la Bas-Butin*[75] şi *Ospiciul şi Farul* lui Verhaeren care, văzînd această pînză, e încă şi mai impresionat decît de tabloul *Vedere din port,* pe care-l cumpărase cu puţin timp înainte. Îi propune lui Seurat un schimb, dar, în cele din urmă, nu se hotărăşte să se despartă nici de acea *Vedere.* Seurat făcîndu-i un «preţ amical», Verhaeren păstrează ambele tablouri. La 26 februarie publică un înflăcărat articol în *La Vie Moderne.* La expoziţia Celor XX, spune el, «nota cea mai sonoră îi aparţine domnului Seurat». I-a studiat îndelung şi atent operele la Palatul Artelor Frumoase, controlînd «legile primordiale ale noii arte». *La Grande-Jatte,* afirmă el în acelaşi articol, *are o însemnătate covîrşitoare, şi iată de ce entuziasmele mulţimii o poartă, victorioasă, pe sus, ca nişte cai năprasnic. Publicul, deşi refuză pînza capitală a pictorului, se lasă atras de peisajele sale de mici dimensiuni: marine şi porturi... Nimeni n-a realizat vreodată cu mai multă precizie măreţia în toate amănuntele ei. Le* Bec du Hoc şi Farul de la Honfleur, *lucrate cu o nemaipomenită migală, sînt totodată imense.*

În zilele pline de însufleţire petrecute în Belgia, Signac, care n-a lăsat să-i scape o atît de frumoasă ocazie fără a-şi cheltui zelul de propagandist, explicînd şi apărînd clipă de clipă neoimpresionismul — «ies de la expoziţie frînt de oboseală», îi scrie el lui Pissarro —, a conceput proiectul unei expoziţii de artă «înaintată» ce-i va grupa la Paris pe divizionişti, pe Odilon Redon, precum şi pe acei pictori din grupul Celor XX, «care spune el, se apropie cel mai mult de

---

[75] Conform unei indicaţii date de Signac aproape cu o jumătate de secol mai tîrziu (Cf. *Neoimpresiomsmul, documente,* 1934), s-a spus cã pînza cumpărată de van Cutsem era *Le Bec du Hoc.* Memoria îl înşela însă pe Signac. Colecţionarul a cumpărat *Plaja de la Bas-Butin,* lucru confirmat de altfel de catalogul celei de a treia expoziţii a Independenţilor din martie-mai 1887.

tendinţele noastre» ca Théo van Rysselberghe, Willy Finch, Dario de Regoyos, Franz Charlet, Willy Schlobach... Le vorbeşte despre această intenţie lui Octave Maus şi lui Pissarro. «Ideea nu e rea, socoteşte Pissarro, şi mai cu seamă nu cere multă cheltuială». Dar Seurat refuză. Toată agitaţia aceasta îi pare nespus de suspectă; cît priveşte publicitatea în jurul neoimpresionismului, ea se va putea face din plin cu prilejul celei de a treia expoziţii a Independenţilor, care va fi inaugurată la sfîrşitul lui martie. Pissarro se plînge peste tot: «Nu ştiu ce să mai înţeleg dintr-o purtare atît de ciudată». «Prudenţa» lui Seurat îi zăpăceşte pe toţi. El procedează ca şi cum în pictură ar există şi un alt «secret» în afară de «secretul propriului sentiment artistic, pe care mă întreb cine ţi-l poate şterpeli! E vorba fie de un calcul, fie de o boală, îi scrie Pissarro lui Lucien. Şi într-un caz, şi în celălalt, e tot o prostie, căci nimic nu va mai putea împiedica arta lui Signac şi a altora ca el să se formeze conform impulsului dat». Dar cum să te înţelegi cu Seurat?

De cînd s-a întors de la Bruxelles, Seurat s-a închis în atelier şi nu mai poate fi văzut de nimeni, în afară de o tînără femeie brună, o evreică.

De cîteva săptămîni pictorul, încercînd să soluţioneze problema care-l obsedează, a început să lucreze la cea de a treia compoziţie de mari dimensiuni. Mica evreică vine din cînd în cînd să pozeze pentru nudurile din noul tablou.

Nou: adjectivul capătă aici întreaga sa forţă; pentru Seurat, marile sale compoziţii n-ar avea, într-adevăr, nici o semnificaţie dacă fiecare dintre ele n-ar însemna o nouă etapă, o nouă «cucerire în domeniul necunoscutului»[76].

În operele sale anterioare a tratat numai scene în aer liber. De

---

[76] Verhaeren.

data aceasta se va apuca de un studiu de interior — de studiul unui nud feminin. Are un dublu scop: după ce s-a măsurat cu impresioniştii prin scenele sale de «plein air», va aborda acum unul dintre genurile esenţiale ale academismului, arătînd cît de neîntemeiat este argumentul acelor critici care susţin că divizionismul nu poate face faţă tratării «nudului şi mai cu seamă reprezentării figurii omeneşti»[77].

Divizionismul poate picta nuduri, după cum poate picta orice altceva şi chiar mai bine decît orice altceva, remarca întîmplător cu opt luni în urmă Fénéon, în primul său articol, într-o frază inspirată poate de Seurat,[78]care se gîndea fără îndoială încă de pe atunci la viitorul său tablou: «pictura „pointillistă” se impune (...) în executarea suprafeţelor netede, şi, mai cu seamă, a nudului, la care nu a fost încă aplicată». Seurat îşi făgăduieşte ca în cursul anilor viitori să producă, cu fiecare pînză, dovezile universalităţii acestui «neoimpresionism» pe care l-a descoperit, şi care îşi va perfecţiona metoda datorită tabloului la care lucrează acum: ştiinţa culorii se va completa printr-o ştiinţă a liniei.

Datorită lui Fénéon, Seurat îl întîlneşte pe Charles Henry, omul care, în noul stadiu al căutărilor sale, va juca pe lîngă el rolul jucat de Chevreul pe vremea cînd abia începuse să picteze. Faptul fusese de altfel prevăzut de Fénéon; în articolul pe care îl consacrase în septembrie divizioniştilor, acesta anunţa: «În curînd teoria generală a contrastului, a ritmului şi a măsurii, emisă de domnul Ch. Henry, îi va înarma cu noi şi temeinice învăţăminte».

Foarte legat de cercurile simboliste, prieten vechi al lui Kahn şi al lui Laforgue, asupra cărora îşi exercită influenţa — Kahn afirmă

---

[77] Relatat de Gustave Kahn.

[78] Presupunerea, foarte verosimilă, a fost emisă de John Rewald.

acest lucru în mod public — Charles Henry este una dintre acele individualităţi puternice atît de caracteristice pentru epocă. Are douăzeci şi opt de ani. O siluetă prelungă, deşirată şi colţuroasă — «fantastică», spune Laforgue, «cam bizară», spune Signac. Părul blond, barba ascuţită, ochii de un albastru închis. Vorbeşte şi gesticulează cu multă vioiciune. Se îmbracă uneori numai în negru şi în alb; alteori cu un costum verzui, la care poartă o cravată de un roz stins, pălărie gri şi o floare la butonieră[79]. Dar adevărata originalitate a lui Charles Henry trebuie căutată dincolo de aceste fantezii vestimentare. Venit la Paris la vîrsta de şaisprezece ani, intră la şaptesprezece ani la Sorbona ca bibliotecar. Erudiţia sa e pe măsura curiozităţii sale. A publicat numeroase lucrări savante, bogate în vederi noi, în domeniile cele mai diverse, trecînd de la filozofie la matematică, de la literatură la muzică şi la pictură, studiind rînd pe rînd sau în acelaşi timp pe Malebranche, originea aşa-numitei convenţii a lui Descartes, tehnica picturii în encaustică[80] sau cunoştinţele de matematică ale lui Casanova. Ideea de specializare nu există pentru el: ştiinţa este una singură. O ştiinţă totală ar trebui să explice tot atît de bine emoţiile muzicale cît şi variaţiile majorităţilor în corpul electoral.

Charles Henry ar putea poseda toate diplomele din lume. Dar el detestă examenele; este un revoltat, care nu ascultă decît de propria-i fantezie, un frate întru inteligenţă al prietenului său Charles Cros. «Nu poţi să faci matematică, spune el, dacă nu eşti poet, sau, dacă totuşi o faci, o faci ca un imbecil».

Cu un an şi jumătate în urmă, în august 1885, a publicat lucrarea *Introducere la estetica ştiinţifică,* născută din preocupări de aceeaşi

---

[79] Relatat de Signac.

[80] *Encaustică* — o tehnică a picturii folosită de vechii greci, care consta în aplicarea culorilor după dizolvarea lor în ceară topită (n. r.).

natură cu cele ale lui Seurat. Iată ce scrie aici:

Ştiinţa poate şi trebuie să răspîndească ceea ce este plăcut, în noi şi în afara noastră... Ea trebuie să-l scutească pe artist de şovăieli şi de încercări inutile, arătîndu-i drumul pe care poate să găsească elemente estetice tot mai bogate; ea trebuie să-l înarmeze pe critic cu mijloace rapide de a discerne urîtul, adesea greu de formulat, chiar cînd este resimţit.

Întemeindu-se pe anumite constatări, puse în evidenţă de Humbert de Superville în cartea pe care a citit-o şi Seurat, *Eseu asupra semnelor necondiţionale în artă,* Charles Henry a ajuns să caracterizeze efectul fiziologic al liniilor sau, mai exact, al direcţiilor lor în pictură. Liniile care se îndreaptă de jos în sus şi de la stînga la dreapta sînt plăcute, adică exaltante, dinamogene; cele îndreptate de sus în jos şi de la dreapta la stînga, sînt neplăcute, inhibitorii. Culorile de asemenea, în bună măsură datorită lungimilor lor de undă, produc senzaţii vesele (roşul, portocaliul, galbenul) sau triste (verdele, albastrul, violetul). Estetica ştiinţifică a lui Charles Henry are drept scop să determine cu exactitate acordul acestor direcţii şi al acestor culori. Tînărul savant — «bibliotecar; niciodată punctual», spun despre el notele administrative — este tocmai pe cale să stabilească, pentru un constructor de instrumente de precizie din strada Linné, un *Cerc cromatic prezentînd toate complementele şi toate armoniile culorilor.* De îndată ce află ce fel de cercetări face Henry, Seurat îşi dă seama că acesta îi va putea furniza indicaţii de o importanţă primordială. Îi studiază rapid şi în amănunt teoriile, hărţuindu-l întruna cu întrebări în legătură cu lucrările sale în curs. Executîndu-şi tabloul, va respecta legile de compoziţie formulate de această estetică ştiinţifică şi, mai mult chiar, le va ilustra printr-un exemplu uşor descifrabil pentru iniţiaţi: va distribui trei accesorii

simple ca linie, conform direcţiilor cercului cromatic: două umbrele închise, una galbenă, alta roşie, şi un ciorap verde.

Seurat a ales drept cadru al compoziţiei un colţ de atelier. O va înfăţişa aici pe tînăra femeie goală în trei atitudini: în picioare şi privită din faţă, în centrul tabloului; la stînga, pe o pernă, aşezată cu spatele; pe un taburet, la dreapta, văzută din profil. Modul acesta de a dezvolta în spaţiu acelaşi corp va fi un triplu răspuns adresat criticii, o triplă sfidare aruncată academismului.

Cele trei figuri vor fi situate la egală distanţă una de alta. Pe unul dintre cele două ziduri, care formează un unghi, se va afla tabloul *La Grande-Jatte,* din care se vede doar o parte. El se va integra riguros în compoziţie: nudul din stînga va fi aşezat pe aceeaşi verticală cu femeia cu maimuţa din *La Grande-Jatte,* iar aceasta va da replica nudului din dreapta.

Ca de obicei, Seurat studiază în prealabil, făcînd schiţe şi desene, diversele elemente ale acestei pînze de doi metri cincizeci, pe care o va numi *Les Poseuses (Femei pozînd)*[81] şi, în primul rînd, fiecare nud. Lucrează atît de intens la unul din aceste studii, înfăţişînd modelul în picioare[82], încît îl va putea prezenta în martie la expoziţia Independenţilor. Criticii vor fi astfel reduşi la tăcere.

Mulţumit de felul cum înaintează lucrul, dornic să discute cu prietenii şi să le audă sfaturile, iese din izolare. N-are de făcut decît cîţiva paşi pînă la Signac, care locuieşte acum în imobilul vecin, la numărul 130. Aici, în această clădire din bulevardul Clichy, se adună în fiecare luni pictorii «neo». Discuţiile sînt mai înflăcărate ca oricînd. Cîtă deosebire între atelierul acesta atît de zgomotos şi atelierul lui Seurat, în care în totdeauna domneşte liniştea!

---

[81] Tabloul se află astăzi la Barnes Foundation din Merion (SUA).

[82] Se află azi la muzeul Luvru, ca şi celelalte două studii înfăţişînd modelul aşezat, din spate şi din profll.

Neoimpresionismul face noi adepţi. Şi Charles Angrand a adoptat acum factura divizionismului. Henri-Edmond Cross se arată plin de interes pentru noua mişcare. Un prieten al lui Lucien Pissarro, Louis Hayet, care urmăreşte de multă vreme experienţele inovatoare, s-a alipit de asemenea grupului, ca şi un alt tînăr pictor, Maximilien Luce, care nu desparte arta de convingerile sale politice. Scenele atroce ale represiunii versailleze de după căderea Comunei, la care a asistat pe cînd avea treisprezece ani, l-au însemnat pentru întreaga viaţă. Profesează aceleaşi idei anarhiste ca Signac — cu care curînd se va împrieteni îndeaproape — sau ca Fénéon, şi îşi ia temele din lumea muncitorească.

În schimb tăcerea din atelierul lui Seurat abia de este tulburată de vizitele celor cîţiva divizionişti cărora pictorul s-a hotărît să le arate pînza la care lucrează. Aceştia îl ascultă cum le explică, în «cuvinte uşor pedante»[83], felul cum decurge lucrul, de ce trebuia să atace cutare dificultate şi cum a izbutit să o rezolve.

Apoi te consulta, îţi solicita aprobarea, aştepta cuvîntul care trebuia să-i arate că ai înţeles.[84]

Prietenii îl ascultă, miraţi de fiecare dată de siguranţa, de modul «direct şi infailibil» în care înfruntă problemele, pătrunde de-a dreptul în miezul lor şi le rezolvă, justificîndu-şi soluția cu argumente fără replică.[85] În asemenea clipe ei uită tot ceea ce în alte împrejurări îi irită la Seurat, răceala, neîncrederea, înfăţişarea distantă, trufaşă pe care o ia uneori tînărul acesta posomorît.

Nu mai văd în el decît artistul, în care se îmbină strîns şi în egală

---

[83] Verhaeren.

[84] Idem.

[85] Relatat de John Rewald.

măsură puterea de speculaţie abstractă şi puterea de creaţie; şi nu ştiu ce să admire în primul rînd: logica pătrunzătoare cu care îşi dezvoltă teoriile, sau demonstraţiile magistrale pe care le face cu penelul.

IV. PARADA

Ştiinţă şi răbdare...
Supliciul e sigur.
RIMBAUD

În primăvara anului 1887, grupul neoimpresionist are două ocazii de a se manifesta.

În timp ce Seurat şi tinerii săi colegi se pregătesc intens pentru apropiata expoziţie a Independenţilor, Pissarro îşi alege tablourile pe care le va trimite în luna mai la a şasea expoziţie internaţională organizată de luxoasa galerie Georges Petit. A primit şi el o invitaţie, şi îşi propune cu îndrăzneală să nu participe decît cu pînze «divizate». Ele vor putea fi astfel confruntate cu lucrările acelor impresionişti «romantici» care figurează la această expoziţie: Renoir, Sisley, Berthe Morisot... Hotărîrea lui Pissarro de a nu expune decît tablouri «divizate» îi nemulţumeşte atît pe Georges Petit, cît şi pe Monet şi Renoir. Neoimpresionismul trebuie aşadar să dea lupta pe toate fronturile.

Grupul ar fi putut fi reprezentat la începutul anului la o expoziţie organizată de Van Gogh la restaurantul La Fourche de pe bulevardul Clichy. Van Gogh socotise, într-adevăr, că-i va putea asocia la această tentativă de expoziţie populară pe Seurat şi pe Signac, dar auzind de ultimul, Emile Bernard reacţionase violent, obligîndu-l să aleagă între Signac şi el. În ciuda protestelor lui Van Gogh, Bernard n-a cedat, ceea ce l-a mîhnit din cale afară pe pictorul olandez:

Dragă prietene Bernard..., dacă, fiindcă te-ai certat cu un pictor, spui:

«Dacă Signac participă la aceeaşi expoziţie cu mine, eu îmi retrag pînzele», şi dacă îl ponegreşti pe acel pictor, mi se pare că nu te porţi aşa cum ar trebui să te porţi... Dacă totuşi ţi-ai dat seama pînă acum că Signac şi ceilalţi care fac pointillism fac adeseori lucruri foarte frumoase, ar trebui, tocmai fiindcă v-aţi certat, nu să le ponegreşti tablourile, ci să le apreciezi şi să vorbeşti despre ele cu simpatie. Altminteri, eşti în primejdie să devii părtinitor...

Seurat, Signac, şi Pissarro s-au dus totuşi să vadă expoziţia din holul cu geamuri mari al restaurantului, unde sînt reunite lucrări de Van Gogh, Gauguin, Toulouse-Lautrec, Anquetin, Bernard, Koning.

Expoziţia Independenţilor se deschide la 26 martie tot în Pavilionul Primăriei Parisului, pe Champs-Elysées, unde avusese loc, în 1884, prima manifestare a Societăţii. Seurat, Signac, Dubois-Pillet, Charles Angrand au adunat aici vreo cincizeci de lucrări. Seurat prezintă o *Femeie pozînd în picioare,* şase marine pictate la Honfleur, toate, în sfîrşit, terminate, *Podul de la Courbevoie,* un desen, *Eden-Concert* şi 12 crochiuri. Catalogul precizează că *Intrare în portul Honfleur* este proprietatea lui Fénéon iar *Podul de la Courbevoie* aparţine criticului Arsene Alexandre. Aceştia le-au primit în dar de la Seurat, care e îndeajuns de generos cu lucrările sale; a mai oferit cîteva şi altor prieteni ca, de pildă, lui Gustave Kahn şi lui Paul Alexis.

E cel mai mare succes obţinut vreodată de Societatea Independenţilor. Mii de vizitatori se îndreaptă către Pavilionul Primăriei Parisului.

Criticile virulente din presă la adresa divizioniştilor sînt, de data asta, o excepţie. Atacul cel mai vehement vine din partea lui Huysmans. Acesta laudă marinele lui Seurat, unde află, spune el «sub cerul care se întinde cît vezi cu ochii, toropeala unui suflet

împăcat cu toate»; socoteşte, în schimb, că metoda îşi pierde din eficacitate cînd este exploatată de alţi pictori: astfel, pictura lui Angrand «reprezintă o caricatură a tacticii punctului», Dubois-Pillet şi Signac — care, «nebun după culoare, pictează tîrgul Asnieres de parcă, ar picta Marsilia» — şi-au pierdut, de cînd «pigulesc» tonurile, calităţile de odinioară. Şi, lucru şi mai trist, la Seurat, ca şi la ceilalţi, toată «joaca asta de-a punctul», toate aceste «împletituri cu ochiuri minuscule», toate «mozaicurile astea din puncte colorate», exclud umanul, aşa cum se poate remarca în *La Grande-Jatte.* Seurat merge pe un drum greşit.

Jupuiţi-i personajele de puricii coloraţi care le acoperă, şi dedesubt nu veţi găsi nimic; nici suflet, nici idei, absolut nimic. În aceste trupuri, care nu există decît prin contururile lor, sălăşluieşte nimicul... Mi-e teamă, exclamă Huysmans, că am în faţă o pictură ce se bizuie prea mult pe procedeul tehnic, pe aplicarea sistematică a unei metode, şi din care lipseşte flacăra luminoasă, viaţa![86]

Dar prietenii lui Seurat veghează. Paul Alexis, Gustave Kahn, Jules Christophe nu mai încetează cu laudele — «o adevărată capodoperă», spune Christophe despre *Femeie pozînd,* «E mult mai bun decît vicleana *La Source (Izvorul)* a bătrînului Ingres»[87] — în timp ce F.F. compune un nou şi important articol despre neoimpresionism pentru *L'Art moderne,* în care va lăuda şi el tabloul *Femeie pozînd:* «Ar face cinste, scrie el, chiar şi celor mai vestite muzee».

Fénéon discută în prealabil articolul — aşa cum făcuse şi cu cel

---

[86] *La Revue indépendante,* aprilie 1887
[87] *Journal des Artistes,* 24 aprilie 1887.

precedent —, cu Pissarro, care-i recomandă mai cu seamă «să nu uite să vorbească în primul rînd de Seurat cînd va arăta cine a inițiat mişcarea ştiințifică». În textul său, «Regele» — aşa l-au poreclit prietenii pe F.F. — îi răspunde lui Huysmans, fără a-l cita. Dealtminteri, lui Seurat i s-a adus de atîtea ori acuzația că personajele sale au o atitudine țeapănă, încît Fénéon, nemaiputînd eluda această critică, răstoarnă obiecția:

Neoimpresioniştii se străduie să sintetizeze peisajul, fixînd acel aspect definitiv care să perpetueze senzația... În scenele lor cu personaje întîlnim aceeaşi fugă de accidental şi tranzitoriu. Iată de ce unii critici amatori de anecdote se află în mare suferință. Ni se arată nişte manechine, spun ei, nu oameni. Aceşti critici nu stau plictisit încă de portretele Bulgarului, care par să întrebe: Ghici la ce mă gîndesc? Nu suferă cînd văd pe peretele camerei lor mutra unui domn a cărui locvacitate se eternizează într-o clipire de ochi vicleană, sau zigzagul unui fulger, care de ani de zile stă să se abată asupra lor?

Aceiaşi critici — continuă Fénéon — compară cu obişnuita lor perspicacitate, tablourile neoimpresioniştilor cu tapiseria şi mozaicul, contestîndu-le valoarea. Chiar întemeiat, argumentul nu ar înseamnă mare lucru; dar el este iluzoriu; e de ajuns să te dai cu doi paşi îndărăt, şi toate acele picături felurit colorate se contopesc într-o masă luminoasă, ondulatorie; factura, putem spune, dispare; ochiul nu mai e solicitat decît de ceea ce este, în chip esențial, pictură.

Articolul care apare la 1 mai, îl tulbură întrucîtva pe Pissarro. Acesta se teme, cum îi scrie lui Signac, ca textul să nu fie «prea agresiv față de bătrînii maeştri ai impresionismului, care vor vedea în el, fără îndoială, multă rea-voință». Peste o săptămînă, la 7 mai, se inaugurează expoziția internațională de la Galeria Georges Petit, cu

care prilej se vor cristaliza neînţelegerile şi animozităţile ce-l despart pe Pissarro de tovarăşii săi de altădată. Raporturile lor, precare şi pînă acum, se înrăutăţesc în chip simţitor. Încă de la deschiderea expoziţiei, Pissarro constată nemulţumit «că şi-au bătut joc de el». În loc să-i grupeze tablourile, i le-au împrăştiat peste tot, «spre a le micşora importanţa»; Sisley, care nu întîrzie să-i facă unele confidenţe prudente, îl lasă să înţeleagă acest lucru.

Două tabere duşmane se înfruntă. Participanţii se aprobă şi se dezaprobă reciproc, căutîndu-şi aliaţi. Cîţiva critici se amestecă în ceartă, părînd incapabili să-l laude pe Pissarro fără a denigra în acelaşi timp «picturile brutale» ale lui Monet şi «operele simpliste»[88] ale lui Renoir. Intervin în acest scandal chiar şi unele resentimente cu totul străine de pictură. La 13 mai Independenţii se adună cu prilejul unui dineu; fostul colecţionar Ernest Hoschedé, pe care l-a părăsit nevasta cu cîţiva ani în urmă pentru Monet, ia cuvîntul atacîndu-i pe adversarii «punctului», şi, bineînţeles, în primul rînd pe Monet. Cu cîteva săptămîni înainte, la 27 martie, într-un articol din *L'Événement,* Hoschedé declarase că are «o adevărată slăbiciune» pentru Seurat, şeful «perliştilor».

«Cîte neplăceri şi complicaţii o să-ţi aducă purtarea dumitale atît de curajoasă! îi scrie Signac lui Pissarro. Noi, tinerii, ne simţim nespus de fericiţi şi de puternici luptînd sub conducerea dumitale.» Pissarro n-a avut poate nici o dată mai multă nevoie de sprijinul prietenilor săi mai tineri. În zadar îi scrie lui Lucien: «Sînt foarte mulţumit că m-am hotărît să expun, aveam nevoie de această experienţă», în zadar, examinînd atît tablourile sale cît şi pe cele ale celorlalţi participanţi, îl asigură că «e o mare deosebire între ele», că e conştient că a «făcut progrese», însăşi insistenţa cu care compară

---

[88] Jules Desclozeau în *L'Estafette* din 15 mai 1887.

meritele propriilor sale pînze în ulei cu cele pictate de Renoir, Monet, Sisley, însuşi interesul cu care primeşte pînă şi cea mai mică dovadă de simpatie, pînă şi cel mai mic semn de încurajare, denotă o nesiguranţă, o derută.

Seurat, Signac, Fénéon şi toată armata tinerilor n-au ochi decît pentru pînzele mele şi într-o oarecare măsură pentru cele ale doamnei Morisot; fireşte, e vorba aici şi de o parţialitate legată de lupta noastră. Dar Seurat, care e mai rece, mai logic, mai moderat, nu şovăie nici o clipă să declare că sîntem pe drumul cel adevărat şi că vechii impresionişti sînt cu totul depăşiţi.

Părerea tinerilor săi prieteni îi dă curaj lui Pissarro. Îşi pune toată nădejdea în ei şi citeşte cu satisfacţie scrisorile expansive ale lui Signac: «Formula noastră este sigură, demonstrabilă, tablourile noastre sînt logice şi nu făcute la întîmplare ca acelea de la început. Reprezentăm o adevărată mişcare şi nu doar cîteva cazuri izolate şi distincte...». Spre deosebire de Seurat, Pissarro, ca şi Signac, este fericit cînd îi vede pe pictori aderînd la «neoimpresionism». Toate acestea nu izbutesc totuşi decît în chip vremelnic să-i potolească îngrijorarea care-l macină. E drept că dificultăţile financiare în care se zbate nu contribuie la liniştea lui sufletească. Nevastă-sa îl cicăleşte, veşnic nemulţumită. Dar chinul lui îşi are izvorul în ceva mai profund, mai grav. Tehnica «punctului» îi îngreunează lucrul. «Muncesc mult, îi scrie el în aceeaşi toamnă lui Durand-Ruel, dar cît de greu merge!... N-o să mă crezi cînd o să-ţi spun că-mi trebuie de trei sau de patru ori mai mult timp decît înainte ca să termin o pînză sau o guaşă... Sînt disperat, şi pe deasupra o duc şi foarte greu din pricina situaţiei mele băneşti. Dacă sînt mulţumit de mine? Drept să-ţi spun, nu!» Nici o dată n-a produs atît de puţin. Înainte de 1885

i se întîmpla uneori să picteze şi pînă la patruzeci de pînze pe an, iar în mod obişnuit vreo treizeci; în 1886 n-a putut picta mai mult de cincisprezece, şi acum parcă pictează într-un ritm şi mai scăzut. Va ajunge oare să termine anul ăsta măcar zece tablouri? Dealtminteri, de vină nu e numai migala cerută de noua sa tehnică. Pissarro nu ar pîndi cu atîta lăcomie aprobarea celorlalţi, dacă instinctul său de pictor, de pictor înnăscut, nu l-ar avertiza în chip tainic că merge pe un drum care nu e al lui.

Tablourile sale au pierdut ceva din viaţa lor concretă. «Metoda mea», spune Seurat, şi are dreptate. Metoda aceasta este a lui pentru că îi aparţine, spre a spune astfel, organic, pentru că a ţîşnit din străfundurile fiinţei sale, hrănită de acele străfunduri, pentru că totul în această metodă exprimă şi este propriul său adevăr, pentru că e încărcată cu tot ceea ce-l face pe artist să fie el însuşi. Împrumutînd-o, Pissarro n-a împrumutat decît aspectul ei de suprafaţă. S-a lăsat înşelat de cuvinte, de încrederea sa în ştiinţă, fără să înţeleagă că rigoarea ştiinţifică a neoimpresionismului este înainte de toate rigoarea lui Georges Seurat — cîntul profund al unei individualităţi. Ceea ce lui Seurat i s-a impus ca mijloc obligatoriu de expresie şi de creaţie nu poate fi pentru el decît un procedeu, gol de orice conţinut. Parte din tablourile sale au început să fie stîngace, rigide şi chiar dezechilibrate în ceea ce priveşte compoziţia sau acordurile de tonuri. Nu se simte la îndemînă pe un teren ce-i este străin. Cu toate că nu vrea să şi-o mărturisească, entuziasmul primelor zile a trecut şi, deşi încearcă să se convingă că e pe calea cea bună, pe calea adevărurilor ştiinţifice, în sinea lui blesteamă zi şi noapte încetineala «metodei», în timp ce expoziţia internaţională de la galeria Georges Petit e pe sfîrşite — se va închide la 30 mai —, în timp ce Signac se pregăteşte să plece în obişnuita sa vacanţă de vară — are de gînd să se ducă în regiunea

Cantal, apoi la Collioure — Seurat îşi reia lucrul la tabloul *Femei pozînd*. În acest an nu va mai merge pe coasta Mînecii, căci e silit să facă, între 22 august şi 18 septembrie, un stagiu militar de douăzeci şi opt de zile. Elaborarea tabloului necesită foarte mult timp deoarece pictorul, departe de a se conforma părerii lui Signac şi a prietenilor din Cercul celor XX, s-a hotărît pentru o execuţie cît mai strînsă, care, reducînd şi apropiind punctele, va putea reda şi mai bine fineţea epidermei. A procedat într-o serie de studii la cîteva prime încercări de o foarte mare delicateţe[89].

Pe Seurat îl chinuie de multă vreme şi o altă problemă, aceea a ramei. Eliminînd rama aurită, care nu-i decît «o podoabă în jurul culorii», a utilizat pînă acum rama albă. Dar, chiar şi aşa, rama este «o barieră»; ea «rupe, sfîşie cu o lovitură bruscă acordul armonicelor». Cu opt ani mai devreme, în 1879, la a patra expoziţie a impresioniştilor, Mary Cassatt îşi încadrase două tablouri în rame colorate, una verde, cealaltă roşie. La expoziţia următoare, în 1881, Pissarro încadrase în violet cîteva acuaforte fixate pe hîrtie galbenă. Şi Gauguin făcuse unele experienţe asemănătoare. Seurat inovează.

Păstrează rama albă, dar o stropeşte cu complementarele culorilor din marginea compoziţiei. În acest fel, armoniile tentelor se vor stinge treptat.

Totuşi nici asta nu-l satisface. În setea sa de absolut, un spirit ca al lui nu va fi niciodată pe deplin mulţumit. Dar un astfel de spirit riscă adesea, luat de şuvoiul propriei sale gîndiri, să se lase tîrît

---

[89] După Henri Dorra, un examen microscopic al schiţei *Femeie pozînd în picioare* duce la convingerea că unele puncte — cele cu care a fost pictată gura modelului — au fost aplicate cu un fir de păr. «Microscopul ne arată, notează pe de altă parte Germain Bazin, că micile tuşe nu sînt juxtapuse, ci dispuse în mai multe straturi şi legate între ele ca ochiurile unei împletituri.»

dincolo de ceea ce caută şi să cadă în excese sau în soluţii alambicate. Astfel Seurat ajunge să acorde ramei un rol cu totul neaşteptat. O asociază la subiectul tabloului şi, în funcţie de lumina care scaldă compoziţia venind din faţă sau din spate adaugă pe ramă pete portocalii sau albastre.

Această inovaţie va fi judecată în chipul cel mai felurit. Cei doi Pissarro, tatăl şi fiul, iau, pare-se, primii cunoştinţă de ea. La începutul lui iunie, Lucien, care locuieşte de cîtăva vreme la Paris, — pentru a-i ajuta pe ai săi, a intrat ca funcţionar într-o casă de cromolitografie din strada du Cherche-Midi — discută mult cu Seurat despre ramele colorate. Ceva mai tîrziu, pe data de 15, se duce şi Camille Pissarro la atelierul lui Seurat. Rama tabloului *Femei pozînd* îl entuziasmează.

O să fim siliţi să facem acelaşi lucru, îi scrie el lui Signac. Tabloul arată cu totul altfel într-o ramă albă sau mai ştiu eu cum. Numai acest complement indispensabil poate pune cu adevărat în evidenţă ambianţa luminoasă sau întunecată. Voi încerca şi eu să fac la fel; nu voi expune bineînţeles, se grăbeşte să adauge Pissarro, decît după ce prietenul nostru Seurat va fi făcut cunoscut, şi pe bună dreptate, că ideea îi aparţine.[90]

În cursul lunii iunie Seurat primeşte vizită după vizită. Într-o dimineaţă, Verhaeren, care se află la Paris, urcă la atelierul pictorului, şi, pentru prima dată, în fumul ţigărilor şi al pipelor ce-i învăluie într-o «atmosferă intimă», «stinghereala pe care o simt unul faţă de celălalt se risipeşte». Seurat, împăcat pentru o clipă cu sine, îşi aminteşte de primele sale încercări, de ucenicia la Lehmann, de împrejurimile orăşelului Asnieres, «unde lumina e mai catifelată şi

---

[90] Citat de Adrien Dansette: *Boulangisme.*

mai minunată» decît oriunde, de «existenţa lui, pe care însăşi arta o împarte în două», cu săptămînile de vară consacrate peisajelor alternînd cu lunile de iarnă închinate lucrului la un tablou de mari dimensiuni. «Un tablou cu teză? îl întrerupe Verhaeren. — Nu», răspunde Seurat, care nu se opreşte la această remarcă şi îşi continuă gîndul.

Reviste, cărţi — printre care, fără îndoială, şi prima culegere de versuri a lui Gustave Kahn, *Palatele nomade,* apărută recent în librării — se îngrămădesc pe o masă alături de peneluri, de tuburi de culoare, de punga cu tutun. Pe pereţi atîrnă, alături de cîteva studii, lucrări de Guillaumin, Constantin Guys, Forain şi de afişistul Chéret, «acest Tiepolo pentru galerie», cum îl numeşte Fénéon, talent mult admirat de Seurat, care, «fermecat de bucuria şi de veselia ce se revarsă din desenele sale», încearcă să-i pătrundă tainele meseriei. În liniştea atelierului, vocea pictorului curge potolit.

Dincolo de ziduri, Parisul e cuprins de febră. La 30 mai, generalul Boulanger a părăsit ministerul de război. Popularitatea lui creşte ameninţîndu-i pe cei de la putere, hrănită cu una din acele patimi ale mulţimii care seamănă întrutotul cu nebunia dragostei. Eroului cu mustaţă blondă i se închină cîntece, poze colorate, broşuri, cărţi de joc, jucării. Portretul lui poate fi văzut peste tot, pe pipe, pe broşe tricolore, pe monezi de cinci franci vîndute cu trei bani, pe jucării, dintre care una îl slăveşte «pe veşnic neobositul general» în termenii următori: «Prin mecanismul construcţiei sale, această statuetă se ridică cu hotărîre în picioare din orice poziţie ai răstuna-o; orice patriot va dori să posede şi să dea şi altora acest simbol popular al Franţei respectate şi al Republicii salvate. Pentru

a o primi franco, ambalată cu grijă, adresaţi 1,50 franci etc.[91]».

La puţină vreme soseşte din Belgia Théo van Rysselberghe, împreună cu fiul lui Edmond Picard, Robert. La i iulie îl vizitează pe Seurat. A început şi el să «divizeze». Deprins să-i audă pe fraţii săi discutînd probleme ştiinţifice sau tehnice — doi sînt arhitecţi, al treilea inginer de poduri şi şosele, iar cel mai mare un remarcabil fizician avînd la activul său diferite invenţii, dintre care cele mai importante sînt în domeniul telegrafiei — era predispus într-o oarecare măsură să adopte metoda neoimpresionismului. A absolvit Şcoala de Arte Frumoase din Gand şi din Bruxelles, şi s-a manifestat întotdeauna ca un spirit independent, înclinat către frondă. Pe «domnii Bouguereau et Cie» îi tratează drept «tîrfele artei». Este însă mai curînd înzestrat cu o neobişnuită capacitate de a se înflăcăra decît cu puterea de a crea, cu o mare facilitate decît cu o reală sensibilitate picturală. A suferit şi suferă încă influenţa lui Bastien-Lepage şi mai cu seamă pe aceea a lui Whistler, iar despre portretele pe care le tratează astăzi în maniera lui Seurat s-ar putea spune că «seamănă cu un tablou de Whistler executat din puncte»[92].

C'est Boulange, Boulange, Boulange,
C'est Boulanger qu'il nous faut.
Oh! Oh! Oh![93]

În seara zilei de 8 iulie, capitala scoate un lung geamăt de dragoste. Mii de oameni năvălesc în gara Lyon vrînd să împiedice plecarea trenului care trebuie să-l ducă pe Boulanger la Clermont-Ferrand, unde guvernul, dornic să scape de acest personaj supărător, l-a numit comandant al corpului 13 de armată. Parizienii

---

[91] Citat de Adrien Dansctte în *Bulangismul.*

[92] John Rewald.

[93] Boulange, Boulange, Boulange, / Boulanger, şi numai el, ne trebuie, / Oh! Oh! Oh!

cîntă, strigă, se întind de-a curmezişul şinelor. «Viteazul general» va fugi în cele din urmă, pe o locomotivă, învăluit în întunericul nopţii...

În atelierul său, Seurat lucrează cu rîvnă. Îl vizitează din cînd în cînd Lucien Pissarro sau Dubois-Pillet, pe care superiorii săi continuă să-l persecute: e vorba chiar să fie mutat. «Nu-i lucru de glumă, spune Seurat. Dar asta-i viaţa!» Într-un text de Verhaeren, *Cîteva note asupra operei lui Fernand Khnopff,* pictorul a citit următoarele cuvinte: «Cred că nu mai e nevoie să adăugăm că factura lui Fernand Khnopff, oricît de minuţioasă, nu se aseamănă întru nimic cu pigulelile, punctuleţele şi cîte alte împestriţături anapoda ale unor muieruşti ce-şi zic pictori sau ale unor fabricanţi de poze colorate».

Lui Seurat nu-i vine să-şi creadă ochilor. «Fraza asta, îi scrie el în august lui Signac, mă pune pe gînduri... Nu mai înţeleg nimic.»

«Nu mai văd pe nimeni», adaugă în aceeaşi scrisoare. «Vreme blîndă. Pe străzi, seara, ţipenie (sîntem, nu uita, în provincie). Uşor spleen». Aflăm tot aici şi o scurtă indicaţie cu privire la compoziţia *Femei pozînd:* «Tabloul ăsta mă ucide. Nu mai înţeleg nimic. Totul îmi iese pe dos. Muncesc ca un rob».

La 20 august moare Jules Laforgue, măcinat de boală şi mizerie. Avea douăzeci şi şapte de ani.

Vie ou neant! Choisir. Ah! quelle discipline![94]

«Treaba merge din cale afară de încet», îi scrie Pissarro lui Lucien în iulie. Tabloul la care pictează nu înaintează deloc şi «totuşi, adaugă Pissarro, lucrez la el în fiecare zi... S-ar putea să fiu

---

[94] Viaţă sau neant! Să alegi! Ce corvoadă!

silit să mă întorc la vechea mea manieră.» Nu, Pissarro n-a ajuns să se lepede de neoimpresionism — nu încă — dar e limpede că a început să caute mijlocul de a lucra mai repede.

Nu trec decît cîteva săptămîni şi iată-l hotărît să renunţe la metoda care-l paralizează. Nu va mai aplica atît de scrupulos tehnica punctului, dar «va respecta totuşi, pe cît îi va sta în putinţă, după cum asigură el într-o scrisoare din 25 august, legile culorii». În urma hotărîrii luate, Pissarro încearcă poate un oarecare regret, dar mai cu seamă un sentiment de eliberare, care-l face să-şi simtă inima mai uşoară, în ciuda nenumăratelor griji ce-l hărţuiesc. Căci, din păcate, situaţia bănească a pictorului nu se îmbunătăţeşte cîtuşi de puţin.

Nevastă-sa, care-l ocărăşte cît e ziua de lungă, făcîndu-l «nepăsător», «indolent», «egoist», socotindu-se mai pricepută în afaceri, crede că va şti mai bine să-i convingă pe eventualii cumpărători. Iat-o, aşadar, pornind într-o raită pe la cîţiva prieteni colecţionari. Pissarro prevăzuse rezultatele negative ale acestui demers. Totuşi nu prea se bucură cînd, la întoarcerea soţiei sale, află că fostul plăcintar Murer, retras din afaceri la Auvers-sur-Oise, îl consideră «ratat» — în ultima vreme, cînd vorbeşti despre Pissarro «toată lumea surîde», spune Murer — şi că la Paris doctorul de Bellio «a constatat de asemenea că pictorul s-a ratat sau că, în orice caz, i-au scăzut mult acţiunile, căci a greşit peste măsură vrînd să facă — după propria expresie a lui Pissarro — pictură înaintată».

Iată deci cum stau lucrurile: ignoranţa, îndoiala, certurile de tot felul ne pîndesc de pretutindeni, şi în aceste condiţii trebuie să dai opere care să reziste alături de cele ale confraţilor. Trebuie să facem artă, altminteri totul e pierdut. De aceea, dragul meu Lucien, înfrunt furtuna şi încerc să-mi ţin cumpătul... Fac în sinea mea eforturi cu adevărat eroice ca să-mi păstrez

sîngele rece.

La sfîrşitul lunii următoare Pissarro se duce el însuşi pentru o zi la Auvers. A aflat că Paul Alexis vrea să scrie un articol despre colecţia plăcintarului — cuprinzînd douăzeci şi cinci de tablouri de Pissarro —, şi se teme ca nu cumva Trublot, a cărui miopie e bine cunoscută, să nu pomenească de părerile dezastruoase ale lui Murer. Ghinionul face ca Trublot, zis şi Tru-Tru, să lipsească din Auvers. Pissarro, care ia masa la Murer, are în schimb surpriza să se întîlnească aici cu familia Renoir, sosită cu acelaşi tren. Nimic mai binevenit decît un atac, spre a întări o convingere care începe să se clatine.

S-a discutat cu înflăcărare despre punct, îi scrie Pissarro lui Lucien. La un moment dat Murer mi-a spus: «Doar ştiai foarte bine că metoda punctului e inacceptabilă!» Renoir sta grăbit să adauge: «Ai renunţat la ea dar tot nu vrei să recunoşti că te-ai înşelat!» Furios, i-am răspuns lui Murer că mă lua probabil drept un escroc, iar lui Renoir i-am spus: «Dragul meu, n-am ajuns să mă ramolesc în asemenea hal. Dealtminteri dumneata, Renoir, rătăceşti la întîmplare. Eu însă ştiu bine ce fac!» Atunci au început să-i critice pe cei tineri: Seurat n-a descoperit nimic nou, individul ăsta se crede un geniu etc. Îţi închipui cum mi ţi i-am frecat. Credeam că sînt cît de cît la curent cu mişcarea noastră, dar văd că habar n-au de nimic.

În ciuda libertăţilor pe care şi le-a luat faţă de ortodoxia neoimpresionistă, curînd Pissarro începe iar să se plîngă.

«Muncesc mult, dar lucrul merge tare încet!», se vaită el întruna.

Întors de la armată, Seurat se închide din nou în atelier.

E obsedat de teoriile lui Charles Henry. Socotind experienţa

tabloului *Femei pozînd* nu îndeajuns de sistematică în raport cu aceste teorii, Seurat, fără a sta să-şi termine această compoziţie, începe să lucreze în acelaşi timp la un alt tablou — de un metru pe un metru cincizeci — în care îşi propune să aplice cu cea mai mare stricteţe principiile stabilite de savant. Subiectul: o paradă la circul Corvi. De ce o asemenea grabă neobişnuită? S-ar spune că Seurat e chinuit de neliniştea de a şti cît mai repede încotro duce drumul pe care a pornit.

Şi cu această compoziţie, continuă, bineînţeles, să anexeze divizionismului noi domenii. În tabloul *Parada* va trata o temă de «plein air», dar care se petrece noaptea, la lumină artificială.

Lumina artificială prezintă avantajul de a-i lăsa pictorului posibilitatea să aleagă, în condiţiile unei relative libertăţi, valorile colorate dominante ale compoziţiei. Procedînd în acest caz mai liber decît cu o scenă la lumină naturală, artistul poate dinainte determina cu precizie efectul — de veselie, de calm sau de tristeţe — pe care urmează a-l produce tabloul. De vreme ce valorile colorate nu se găsesc în acord deplin decît cu linii avînd o anumită direcţie, ele hotărăsc la rîndul lor alegerea direcţiei acestor linii; arhitectura, ritmul compoziţiei le sînt aşadar subordonate.

Vrînd să se verifice prin experienţă, Seurat va exploata din plin aceste posibilităţi.

«Panateneele lui Fidias, îi va spune el lui Gustave Kahn, erau o procesiune. În tabloul meu, ca şi pe acele frize, vreau să-i fac pe moderni să se perinde în ceea ce au ei esenţial...» Dorind să confere acest caracter compoziţiei *Parada,* nu alege, pentru a înfăţişa scena de bîlci, culorile calde care ar exprima veselia, însufleţirea zgomotoasă; fixează, dimpotrivă, coloritul general al pînzei în sectorul rece al albastrului şi violetului.

«Decupează» apoi pînza matematic, conform principiilor lui

Charles Henry. Punerea în practică a acestor principii îl determină să suprime adîncimea. Încă în *Femei pozînd,* deşi modelul se află în unghiul format de intersecţia a doi pereţi, pictorul fusese silit să «zdrobească» a treia dimensiune. Ignorînd iluzia perspectivei, pînza, pe care se înscriau arabescurile compoziției, îşi regăsea realitatea sa de suprafaţă cu două dimensiuni. De la realismul stilizat al tabloului *La Grande-Jatte,* Seurat trece astfel la un irealism cu efect decorativ. Poate tocmai lucrul acesta îl tulbură, făcîndu-l atît de nerăbdător să purceadă la o încercare hotărîtoare. Mai puternică chiar decît dorinţa de a şti unde-l duc teoriile sale este poate nevoia de a-şi domina îndoielile, de a-şi potoli neliniştea pe care pare s-o trădeze graba sa de a începe să picteze *Parada.*

În *Parada* adîncimea şi perspectiva sînt cu desăvîrşire negate. Mărginită în partea de sus de flăcările galbene ale unei rampe cu becuri de gaz iar în partea de jos de un rînd de spectatori, compoziţia se desfăşoară ca o friză plată, împărţită în două de un personaj cu scufie ascuțită, cîntînd din trombon, care se află pe o estradă, exact în centrul tabloului. La dreapta, văzuţi din profil, directorul circului şi un clovn. Ceva mai la o parte, la stînga, văzuți din faţă, trei muzicanţi, aşezaţi exact la aceeaşi distanţă unul de celălalt. Poziţia personajelor şi a obiectelor este dictată de geometria riguroasă a operei. Armoniile de ton, de tentă şi de linie care *fac* tabloul există în sine. Seurat a pătruns în zona picturii pure. Ar putea suprima subiectul. Subiectul e doar un simplu pretext, un punct de plecare pentru o creaţie care ascultă de propriile sale legi — o abstracție.

Teoriile lui Charles Henry au grăbit evoluția lui Seurat. Pînă atunci tablourile sale imobilizau viața, o făceau să amorțească într-un somn al veşniciei, dar totuşi o reflectau. Cu *Parada,* pictorul intră într-un alt univers. Opera se desparte de viaţă, din care nu mai

păstrează decît nişte simple aparenţe reduse la rolul de semne grafice. O nouă aventură creatoare începe. Dar în ce măsură va fi ea oare tot aventura lui Seurat, a lui Seurat omul, a fiinţei angajate într-un dialog patetic cu viaţa?

Elle est retrouvée.
Quoi? L'iternite[95]

ar fi putut exclama Seurat ca şi Rimbaud în *Iluminările* sale, pe care Gustave Kahn le făcuse cunoscute publicului cu optsprezece luni în urmă în *La Vogue*[96]. Dar ceva e pe cale să se sfărîme. Acele imagini încremenite exprimau obsesiile ascunse care hrăneau pasiunea de gheaţă a pictorului. Viaţa, dominată, subjugată, cădea în capcana unei arte savante, care o împodobea cu «calmul amăgitor al extazului»[97]. Impresia creată de acele opere e atît de puternică, atît de tulburătoare încît un critic se întreba, de pildă, în faţa marinelor de la Honfleur: «Ce pictează? O idee? — Un vis, îşi răspundea acelaşi critic, sau mai curînd un spaţiu de unde visul îşi poate lua zborul; dar un spaţiu fără ecou, fără nici un fel de cîntec, un spaţiu neînsufleţit pentru vecie»[98]. Seurat a obţinut această victorie stabilind metoda complexă care, controlînd cu stricteţe arta de a picta, încremeneşte lucrurile, mineralizează durata. Or, iată că Seurat, sub influenţa teoriilor lui Charles Henry, se îndepărtează de lumea lucrurilor pentru a intra în lumea semnelor. Dacă vom examina acum tabloul *Femei pozînd* vom înţelege că el face trecerea

---

[95] A fost regăsită. / Cine? Veşnicia.

[96] Între 13 mai şi 27 iunie 1886 Fénéon nota următoarele: «Operă în afara oricărei literaturi, şi probabil superioară oricărei literaturi». (*Le Symboliste,* octombrie 1886).

[97] Jules Christophe.

[98] Le Fustec, în *Le Journal des Artistes,* 10 aprilie 1887.

între cele două lumi. Şi oare nu-şi trage farmecul — o, incertitudine a creației! — tocmai din ambiguitatea lui, tocmai din acel echilibru instabil, provizoriu, al unor elemente opuse?

Totuşi, cum ar fi putut Seurat să nu cedeze atracţiei pe care teoriile lui Charles Henry trebuiau, în chip fatal, s-o exercite asupra lui? Şi ideile se supun ordinii vieţii. Un om nu e niciodată stăpîn pe gîndurile lui. Acestea au ţîşnit din el, îşi au izvorul în natura umorilor, a gusturilor, a înclinaţiilor sale, în ceea ce este înscris, încă dintru început, în țesuturile şi glandele sale; dar mai mult încă, o dată născute, ideile se dezvoltă conform propriei lor forţe de a fi şi de a deveni. Tot ce există e fără de sfîrşit. Tot ce se naşte cheamă după sine ceea ce se va naşte. Seurat, pornind pe calea speculaţiilor abstracte, a declanşat un proces ireversibil. Ideile pe care le-a zămislit, îl aservesc, impunîndu-şi legea lor de fier. Conform înseşi logicei gîndirii sale, artistul trebuia în chip fatal, după ce stabilise legile armoniei tonurilor şi tentelor, să stabilească şi legile armoniei liniilor, urmîndu-l pe Henry după ce-l urmase pe Chevreul. Dar aceste legi ale armoniei liniilor îl împing pe tărîmul picturii plate, al decorativului, al semnului, tărîm golit de raţiunile care stătuseră pînă atunci la baza picturii lui pasionale. Pe tărîmul acesta nu poate accepta să pătrundă, căci asta ar însemna să se lepede de tot ce reprezintă însăşi viaţa sa şi de tot ce o justifică; dar nici refuzul nu e cu putinţă, căci un atare refuz ar ruina edificiul pe care l-a ridicat. E încolţit din toate părţile!

În opera lui Seurat apare un moment de criză. O criză care anunţă poate un eşec. Seurat este prea lucid pentru a nu avea conştiinţa acestui fapt. Viaţa se răzbună, căci manifestările spiritului sînt tot o formă a ei.

Cînd, în martie, e inaugurată cea de a patra expoziţie a Independenţilor, pictorul a terminat *Femei pozînd* şi *Parada,* tablou în

care un spectacol de bîlci, pestriţ şi zgomotos, a devenit o scenă hieratică, lunară, spectrală: ceremonia, plină de o tristă solemnitate, a nu ştiu cărui cult necunoscut.

Signac e nespus de fericit.

XX-iştii îi fac în acest an cinstea de a-l invita să reprezinte, împreună cu Dubois-Pillet, neoimpresionismul, la a cincea lor expoziţie, care are loc în februarie, la Bruxelles. Le va trimite douăsprezece tablouri: «Tehnica noastră, explică pictorul, devine mult mai pe înţelesul publicului cînd acesta are prilejul să o vadă aplicată în cît mai multe lucrări, şi cu cele mai variate efecte». Merge el însuşi, fireşte, în Belgia. Seurat nu-l va întovărăşi. Signac e nespus de fericit, căci neoimpresionismul face întruna noi adepţi, în anii aceştia plini de însufleţire din care se va naşte viitorul, ani în care nenumărate forţe contrarii se înfruntă şi în care totul, şi în toate domeniile, este pus din nou în discuţie. Pe plan politic, regimul republican s-a compromis printr-un scandal ce-l atinge pe însuşi preşedintele republicii, Jules Grevy, al cărui ginere, Daniel Wilson, făcea trafic de influenţă, vînzînd favoruri şi avansări şi operînd în stil mare în comerţul cu decoraţii, pe care «Domnul ginere» le desemna cinic prin cuvîntul «tinichele». Scandalul izbucneşte toamna; la 2 decembrie Grévy trebuie să demisioneze, îi urmează — «Să-l punem pe cel mai prost», se spune că ar fi zis Clemenceau — Sadi Carnot. Folosindu-se de împrejurări, boulangismul[99] va şti să aţîţe mînia mulţimii.

Un alt scandal are loc în literatură, stîrnit de *Pămîntul,* roman publicat de Zola în ultimele zile ale lui noiembrie. La 18 august, în

---

[99] Mişcare şovinistă apărută în Franţa la sfîrşitul sec. XIX, care urmărea restaurarea monarhiei şi un război revanşard împotriva Germaniei.

timp ce acest puternic şi sumbru roman apărea în foileton în *Gil Blas,* cinci scriitori proclamă într-un manifest că se leapădă, «scîrbiţi», de autorul ciclului *Les Rougon-Macquart.*

Naturalismul este totuşi pe cale să-şi anexeze teatrul. În acest domeniu, aflat oarecum în letargie, a apărut, într-adevăr, o nouă figură, André Antoine, unul dintre acei oameni care, lipsiţi la început pînă şi de cele mai elementare mijloace, avînd drept singură armă pasiunea ce-i însufleţeşte, răsar, purtaţi de patima lor, cu iuţeala năprasnică a fenomenelor naturale. Tatăl lui Antoine nu avusese decît un vis, visul pe care-l au atîţia părinţi, acela ca fiul lui să poată duce viaţa modestă dar tihnită a oricărui individ mediocru. Îl angajase încă de foarte tînăr la un agent de afaceri, apoi într-o librărie. Dar Antoine era posedat de demonul teatrului. La şaisprezece ani, fără bani dar vrînd să vadă cît mai multe piese, avusese ideea cît se poate de simplă de a intra în şleahta plătită să aplaude spectacolele de la Comedia Franceză. Acum, încă din luna martie, montează el însuşi piese de teatru şi, fiindcă nici acum nu are bani, soluţiile lui au rămas la fel de simple: pentru prima reprezentaţie a Teatrului liber (aşa se numeşte noul teatru creat de el), neputîndu-şi îngădui luxul de a plăti decorurile, a cărat într-un fel de roabă mobilele din sufrageria părintească, pînă la mica scenă din La Butte Montmartre, care avea să uimească întreg Parisul. În septembrie, Antoine se mută în strada Blanche, la numărul 94.

Am de decorat între şaizeci şi optzeci de metri pătraţi de zid în sala de repetiţii, îi scrie el lui Paul Alexis. Asta m-a făcut să mă gîndesc şi la ceilalţi tineri, cei care pictează sau sculptează adevărate minuni uneori şi le ţin prin poduri. Vreţi să le adresaţi un apel în publicaţia dumneavoastră Cri? *Pot veni la mine să-şi expună tablourile, şi cum aici vor circula de dimineaţă pînă seara tot felul de oameni din lumea mare, expoziţia, deşi*

foarte modestă, va fi poate utilă — gîndiţi-vă că pe lista mea de abonaţi figurează acum prinţi şi milionari. Va fi de-ajuns ca vreun tablou să le sară în ochi şi se vor şi grăbi să-l cumpere. Artiştii îşi vor lua lucrările înapoi cînd vor dori.

Nu-i aşa că-i o idee bună? Şi că ne va fi, poate, tuturor de folos?

Seurat şi Signac, informaţi de Trublot, au expus la Antoine; tot aici expune şi Van Gogh. Neoimpresioniştii expun de asemenea cu regularitate la sediul *Revistei independente* din strada Chaussée-d'Antin, numărul 11, unde Édouard Dujardin, actualul director al publicaţiei, îi primeşte îmbrăcat ca un dandy — vestă roşie şi cravată albă, pantaloni foarte strîmţi, de culoarea «coapsei-de-nimfă-emoţionată» [100] — pe reprezentanţii tinerei literaturi simboliste. Toţi pictorii din grupul «neo» — numărul lor a crescut: Maximilien Luce l-a convins de virtuţile divizionismului pe prietenul său Leo Gausson, care locuieşte la Lagny — se perindă prin acest local. Poţi auzi vorbindu-se aici în egală măsură despre subiecte ca diviziunea tonului, versul liber, teatrul lui Antoine sau despre necesitatea anarhiei. Grupul împărtăşeşte entuziasmul lui Signac. Cîţiva dintre membrii săi, cuprinşi în căutările lor de o adevărată emulaţie, se străduie să perfecţioneze metoda lui Seurat. Cele mai adeseori o complică în chip ciudat. Hayet stabileşte cercuri cromatice comportînd un număr de culori uimitor de ridicat. Gausson ar vrea să extindă legea culorilor complementare dincolo de culorile binare. De asemenea, culorile complementare par să-i reţină din nou atenţia lui Signac, căci, împreună cu Angrand, se duce iar să-l vadă pe Chevreul, care trăieşte acum retras în pavilionul său din Jardin des Plantes. Dar vai! Bătrînul savant — are

---

[100] Jacques-Émile Blanche.

acum o sută doi ani — nu mai este în deplinătatea facultăţilor sale mintale. «Ah! diviziunea luminii! îngaimă el, înţelegînd în sfîrşit despre ce i se vorbeşte. Ah! da, îmi amintesc, am scris odinioară o broşurică pe această temă. Ah! Sînteţi pictori, vizitaţi-l pe colegul meu de la academie, pe domnul Ingres. O să vă dea el toate lămuririle». Chevreul cam încurcă datele: domnul Ingres nu se mai află de mult printre cei vii; la moartea lui, Signac avea trei ani. Dubois-Pillet, pe de altă parte, scoate din tezele savantului englez Thomas Young despre interferenţele luminoase o teorie a «trecerilor», care-l face să imagineze în domeniul diviziunii un sistem suplimentar de tuşe. Chestiunea ramei îl preocupă. Tot el, alături de Signac, e primul care transpune tehnica punctului în negru şi alb, umplînd desenele cu o puzderie de puncte, mai mult sau mai puţin apropiate, după densitatea umbrelor. Această febră de a inova, care cele mai adeseori nu duce la nimic, nelăsînd nici o urmă în evoluţia neoimpresionismului, stă mărturie despre activitatea inventivă a grupului. O activitate oarecum dezordonată, prin care unii caută poate, conştient sau nu, să se elibereze de influenţa lui Seurat, devenind la rîndul lor iniţiatori. Căci nu-i greu de bănuit că există şi pictori care suportă cu greutate tutela, nu atît a omului Seurat — el vorbeşte atît de puţin! — cît pe aceea a operei şi a metodei sale. Pictorii aceştia nu mai vor să se vadă mereu siliţi să meargă pe drumurile jalonate de el, şi cu o înflăcărare sporită încearcă să îmbogăţească neoimpresionismul. Nicicînd n-au fost mai însufleţite discuţiile de la cafeneaua La Nouvelle-Athènes sau de la «ceaiurile» date de Signac. Peste măsură de înfierbîntat, Signac pleacă aşadar la Bruxelles în februarie 1888.

Interesul stîrnit de divizionism cu un an în urmă nu a rămas fără urmări. Un pictor din Cercul celor XX, Willy Finch, expune

acum tablouri neoimpresioniste, iar Dario de Regoyos face, la rîndul său, deşi într-un chip destul de fantezist, «pictură prismatică», cum o numeşte el. Din păcate, Theo van Rysselberghe nu participă la expoziţie, aflîndu-se într-o călătorie împreună cu Edmond Picard, care are o misiune în Maroc.

Stimulat de noile adeziuni, zelul lui Signac creşte. Le povesteşte prietenilor belgieni ultimele noutăţi în legătură cu Parisul artistic — Monet se află acum foarte «departe de acele marine luminoase ce bau adus gloria», Renoir «a luat-o razna, pastişîndu-i pe pictorii din secolul al XVIII-lea» — şi le dezvăluie cu vehemenţă tentativele lui Louis Anquetin, pe care XX-iştii au avut nefericita idee să-l invite şi care, după ce a făcut pointillism, s-a apucat, împreună cu Émile Bernard, să exploateze o tehnică cu desăvîrşire opusă, întemeiată pe folosirea unor mari aplaturi, strict delimitate, «cloisonnismul». Pînă atunci Anquetin nu s-a manifestat încă niciodată public. Cloisonnismul constituie, fără îndoială un atac direct împotriva neoimpresionismului, atac ce-i pare deosebit de primejdios lui Signac, în sensul că pictura lui Anquetin, ca şi cea a lui Seurat cu un an în urmă, provoacă numeroase discuţii scandalizate. «Publicul o condamnă cu îndîrjire, va scrie Verbaeren în *La Révue independante.* Toate aceste efecte ţipătoare de lumină îl înspăimîntă». Organizatorii refuză chiar să expună cîteva dintre lucrările lui Anquetin.

Signac se bate pretutindeni. Încă din ziua inaugurării expoziţiei, sub pseudonimul de Néo, îi trimite lui Paul Alexis, pentru cronica sa din *Cri du Peuple,* un articol despre expoziţia Celor XX, în care nu uită să-i adreseze lui Dubois-Pillet, şi sie însuşi, cele mai mari laude: «Nota cea mai izbitoare, şi totodată cea mai armonioasă, este dată de tablourile domnilor Dubois-Pillet şi Signac...» E un text polemic.

Signac atacă «bătrînul impresionism cu marile sale calităţi şi marile sale defecte», îi judecă aspru pe Monet, Renoir, Caillebotte, invitat şi el de Cercul celor XX şi ale cărui pînze, notează Signac cu răutate, «peisaje şi portrete rămase în urmă cu cincisprezece ani, amintesc, prin tonurile lor roşiatice, că domnul Caillebotte a fost elevul lui Bonnat», şi se răfuieşte cu Anquetin: «Domnul Anquetin şi-a băgat în ochi cele patru degete de la mînă, şi degetul cel mare pe deasupra, ca să dea la iveală ceva ciudat». Signac salută în schimb cu mare pompă ralierea la neoimpresionism a lui Willy Finch, proaspătul autor, spune el, «al unor opere decisive şi voluntare care-l aşază printre inovatorii belgieni cei mai de frunte». Ah! Dacă pictorii s-ar putea lipsi de critici — oameni greu de mînuit! — şi dacă şi-ar putea compune singuri propriile cronici! Corespondenţa lui Signac, pe care Tru-Tru o inserează în *Le Cri* din 9 februarie, iscă la Paris oarecare scandal.

Ai stîrnit o adevărată dezlănţuire de ură! îi va scrie Pissarro lui Signac în ziua de 24. Asta-ţi mai lipsea! Nu-ţi dai seama că toată povara neoimpresionismului apasă pe umerii tăi? Pe Seurat nu-l atacă nimeni, pentru că nu le răspunde. Pe mine mă dispreţuiesc, socotindu-mă un bătrîn ramolit. Dar pe tine, Dumnezeule, ştiind cum te înfurii, or să te sfîrtece în bucăţi.

Propaganda lui Signac îşi dă totuşi roadele. Cînd se întoarce la Paris poate să-l anunţe triumfător pe Seurat că şi alţi membri al Cercului Celor XX au intrat în rîndurile divizionismului: Georges Lemmen, Anna Boch, fiica unor bogaţi industriaşi din La Louvière, care a fost aleasă în grupul Celor XX acum doi ani, precum şi Henry van de Velde din Anvers, ai cărui maeştri au fost — lucru îngrozitor! — în oraşul său de baştină, Karel Verlat, cel care refuzase

să-i fie profesor lui Van Gogh, iar la Paris, Carolus-Duran. «Bătălia de la Bruxelles a fost cîştigată», afirmă în concluzie Signac[101].

Dar Seurat, mai închis în sine ca oricînd, nu reacţionează nici într-un fel.

La 20 februarie Van Gogh ia trenul către Arles. Înainte de a părăsi capitala, vrînd să-i facă o vizită lui Seurat, pe care-l admiră atît pentru personalitatea cît şi pentru opera lui, urcă la atelierul pictorului în tovărăşia fratelui său Théo. Seurat lucra probabil în acea zi la compoziţia *Femei pozînd,* singura pe care Van Gogh o vede în afară de *La Grande-Jatte,* ce se află atîrnată pe perete. La Arles, cînd va veni toamna cu fantomele ei întunecate, Van Gogh se va simţi îmbărbătat de exemplul lui Seurat; şi tot el îl va îndemna pe Théo să cumpere operele cele mai importante ale pictorului. «După părerea mea, *Femei pozînd* şi *La Grande-Jatte* ar trebui plătite cu cel puţin cinci mii de franci fiecare.»

La începutul lui martie un desen de Seurat este scos la licitaţie la Hotel Drouot. Théo îl cumpără prin mijlocirea lui Émile Bernard. Dă pe el — preţ derizoriu! — vreo douăzeci de franci...

---

[101] Relatat de John Rewald.

PARTEA A TREIA. TABLOUL NETERMINAT 1888–1891

I. MADELEINE KNOBLOCH

Drumul ce urcă şi drumul ce coboară e unul şi acelaşi.
HERACLIT

A patra expoziţie a Independenţilor se va deschide în Pavilionul Primăriei Parisului la 22 martie, urmînd să se închidă la 3 mai.

În săptămînile ce o preced, Signac se agită peste măsură, străduindu-se să cucerească noi poziţii pentru mişcarea divizionistă.

Miercurea viitoare are loc întrunirea plenară a Independenţilor, îi scrie el[102] *lui Théo Van Rysselberghe, cu prilejul căreia vor fi numiţi membrii comisiei de plasare. O să facem presiuni electorale pentru ca (neo)impresioniştii să fie în majoritate. E cu neputinţă să prevezi hotărîrile comisiei de plasare; Seurat, Lucien Pissarro şi cu mine facem parte din ea. Vom face totul spre a apăra interesele prietenilor noştri... Fii sigur c-o să urlăm cît or să ne ţină puterile... la luptă împotriva tuturor tîmpiţilor, smintiţilor şi ramoliţilor din comitet!*

Independenţii, în tabăra cărora, după cum se vede din scrisoare, lucrurile nu prea merg strălucit, aparţin acum de-a binelea vieţii artistice pariziene. Cîţiva mici negustori de tablouri încep chiar să se intereseze de ei, ca de pildă père Thomas din bulevardul

---

[102] Scrisoarea, publicată de John Rewald, nu e datată.

Malesherbes. Ciudat om, père Thomas. Nu pune în vitrină decît tablouri ce i-ar putea scandaliza pe trecători. Dacă cineva îndrăzneşte să ridice din umeri sau să-şi arate dezaprobarea în vreun fel oarecare, Thomas se şi repede afară din prăvălie împroşcîndu-l cu cele mai îngrozitoare injurii. Alteori, se mulţumeşte să întoarcă tablourile cu spatele sau să aşeze alături o farfurie cu stridii sau o cutie de sardele care vrea să-i înfăţişeze pe membrii juriului academic. Obişnuiţii bulevardului Malesherbes se prăpădesc de rîs văzînd asemenea negustorie. Femeile din cartier îi ocolesc însă prăvălioara, ştiind că père Thomas are şi altă ciudăţenie: se uită prin ferestruica de la subsol după orice fustă care trece.

«Seurat îl intimida peste măsură», va spune despre el Gustave Coquiot.

Divizioniştii au obţinut una din cele cinci săli ale expoziţiei. Totuşi, nu în întregime, căci s-au văzut nevoiţi s-o împartă cu cîţiva pictori mai mult sau mai puţin legaţi de mişcarea impresionistă, ca Van Gogh sau Henri Delavallee, ce i-a fost elev lui Gauguin la Pont Aven, sau, vai! cu Anquetin «cloisonnistul». Pe stofa cenuşie care acoperă pereţii sălii, ies în evidenţă lucrările lui Seurat, Signac, Dubois-Pillet, Lucien Pissarro, Angrand, Maximilien Luce, Leo Gausson şi Henri-Edmond Cross, care tot nu s-a hotărît să facă pointillism.

Fénéon, într-unul din articolele scrise cu un an în urmă, se arăta mirat de faptul că toate ramele sînt dreptunghiulare deşi «pare mai potrivit», spunea el, să circumscrii un peisaj într-o ramă ovală sau circulară[103]. Dubois-Pillet îi îndeplineşte astăzi dorinţa expunînd o ramă rotundă, vărgată cu violet, care, de altfel, nu-l va mulţumi

---

[103] *L'Art moderne,* 1 mai 1887.

cîtuşi de puţin pe F.F. Acesta nu va aprecia nici inovaţiile prea complicate ale lui Seurat în materie de rame colorate.

Fénéon nu pare să aprecieze prea mult nici *Parada,* care, împreună cu *Femei pozînd* şi cu opt desene, constituie lotul trimis de Seurat. Găseşte că tabloul *Femei pozînd* este de «o supremă şi surîzătoare seninătate... reprezentînd efortul cel mai ambiţios al noii arte», dar rămîne vizibil rece în faţa celuilalt tablou, mulţumindu-se să-l califice drept «interesant, întrucît aplică unei scene nocturne o metodă care nu a fost pînă acum aplicată decît unor scene desfăşurate în plină lumină de zi»[104].

Seurat vede limpede că *Parada* e primită cu oarecare stînjeneală. Prietenii îi fac o critică temperată, ocolind termenii jignitori; totuşi, decepţia lor e lesne de ghicit. «În noua căutare pe care o întreprinde în legătură cu efectele ce se pot obţine pictînd la lumina becurilor de gaz, scrie Gustave Kahn, domnul Seurat nu izbuteşte, poate, să ne dea admirabila şi armonioasa realizare din *Femei pozînd.* Trebuie însă să recunoaştem că ţinta propusă nu era uşor de atins.[105] Dar pe măsură ce te îndepărtezi de cercul prietenilor, indulgenţa dispare. Fără a mai vorbi de opoziţia neînduplecată a adversarilor, pînă şi criticii simpatizanţi atacă *Parada.* Gustave Geffroy constată că tabloul «are o înfăţişare meschină», că «siluetele sînt stîngace» şi că, «din pricina contrastelor neîndemînatice, întreaga compoziţie are un colorit şters»[106].

În faţa acestor reacţii, şovăielile lui Seurat sporesc. E nespus de atent la orice critică. A fost întotdeauna întrucîtva mîhnit că marii pictori din generaţia vîrstnică, impresioniştii, nu l-au înţeles mai bine, nu l-au încurajat. În împrejurările de faţă simte poate şi mai

---

[104] *L'Art moderne,* 15 aprilie 1888.

[105] *La Revue indépendante,* aprilie 1888.

[106] *La Justice,* 11 aprilie 1888.

dureros înțepătura unei vorbe a lui Degas. Cineva din grup, fără îndoială Signac, îl duce pe Degas la Pavilion, în fața tablourilor lui Seurat, unde-i expune vreme îndelungată teoriile neoimpresionismului. Degas pleacă bombănind, străbate sălile expoziţiei şi, deodată, arătînd la întîmplare un tablou, strigă: «De ce n-ar fi ăsta pictorul viitorului?» Tabloul era de Le Douanier Rousseau[107].

Seurat ascultă, cîntăreşte fiecare cuvînt. Fără să spună nici da, nici nu, dă urmare anumitor păreri. Revine, de pildă, în ceea ce priveşte ramele, la un procedeu mai simplu, mulţumindu-se să le puncteze în culori complementare, şi distruge ramele tablourilor *Femei pozînd* şi *Parada*. De asemeni nu va mai expune niciodată *Parada*.

Reuşita sau eşecul unui tablou ar avea, la urma urmei, puţină însemnătate în sine; dar în evoluția profund voită şi meditată a lui Seurat, reuşita sau eşecul angajează pe de-a-ntregul destinul operei. Evoluția aceasta este, astăzi, oprită. Înseamnă că s-a înşelat, că se înşală? Elogiile cu care e primit tabloul *Femei pozînd* nu-l împiedică să-şi pună întrebări chiar şi cu privire la el. Ştie că Signac are unele rezerve şi că repetă, cu şi mai mare asprime, vechile sale reproşuri: tuşele sînt prea divizate în raport cu suprafaţa pînzei, lucru cu atît mai supărător cu cît compoziţia comportă «mari spaţii goale»; «iată pricina pentru care, spune Signac, o pictură făcută cu atîta măiestrie are o înfăţişare... mecanică şi meschină;... părţile colorate uniform fac o impresie neplăcută,... ansamblul are o tonalitate cenuşie»[108]. În săptămînile următoare Seurat pictează o replică a tabloului, de format foarte redus — aproximativ patruzeci pe cincizeci de

---

[107] Relatat de Ambroise Vollard.

[108] *Jurnalul* lui Signac, 28 decembrie 1897.

centimetri — pentru a-şi putea da seama de temeinicia acestei critici.

Ca şi cum ar vrea să se întoarcă la primele izvoare, ca şi cum ar simţi nevoia să stea iar de vorbă cu locurile care l-au inspirat la începutul carierei sale, se duce în insula La Grande-Jatte, unde începe să lucreze la două peisaje, unul scăldat în lumina soarelui[109], celălalt sub un cer înnourat; îşi va confrunta ştiinţa, îndoielile, certitudinile cu acest ţinut familiar.

Charles Angrand vine adeseori să picteze alături de el. Cînd soseşte prietenul său, Seurat se află de mult în faţa şevaletului; abia de-şi înalţă capul, nu se clinteşte din loc şi nici nu lasă din mînă paleta; îl priveşte doar cîteva clipe, încetînd «să-şi mai ţină ochii pe jumătate închişi pironiţi pe peisajul din faţa lui», nu pune jos penelul decît pentru a-i strînge mîna lui Angrand, apoi, fără să mai piardă vremea, se aşterne din nou pe lucru, tăcut, trăgînd dintr-o pipă scurtă, o «pipă micuţă de băieţaş cuminte», spune Angrand.

Derbedeii care, cît e săptămîna de lungă, sînt singurii stăpîni ai insulei, aproape pustie în zilele de lucru, aruncă uneori cu pietre în Seurat. De altminteri, la fel păţesc toţi pictorii ce vin aici; cei mai îndrăzneţi încearcă să sfîşie pînzele, şi uneori chiar izbutesc. E ceea ce i se întîmplă lui Seurat, care i se plînge unui tînăr scriitor, mare amator de canotaj, Maurice Beaubourg, împreună cu care se întoarce din cînd în cînd seara acasă; un tren cu imperială îi duce de la Asnières la gara Saint-Lazare. «Era un om plin de demnitate, modest şi simplu în purtări, va spune Beaubourg despre Seurat; credea în asemenea măsură în necesitatea şi în atotputernicia ştiinţei şi a chimiei artei, încît rămîneam uluit». Discuţiile lui Seurat cu Angrand, după o zi de lucru, au un caracter mai tehnic. Cei doi

---

[109] Aparţine astăzi muzeului Regal de Arte Frumoase din Bruxelles.

pictori iau bacul de la Artilleur, tocmai de la capătul insulei, şi ajung în capitală prin poarta Champerret şi bulevardul Villiers. Vorbesc numai despre pictură, despre culorile complementare, despre contrastul simultan. Pe malul Senei au fost sădiţi de curînd copaci şi Seurat nu mai osteneşte îndemnîndu-şi prietenul «să vadă bine» cum «vîrfurile lor verzi, profilate pe cerul cenuşiu, au o aureolă roză». În cursul acestei primăveri, ierburile de pe mal, crescînd înalte, ajung să ascundă în parte privirilor lui Seurat barca pe care o pictează în prim planul unuia dintre cele două tablouri.

Deoarece... mi se plîngea de acest neajuns, povesteşte Angrand, m-am grăbit să-l ajut, cosind iarba, căci sînt aproape sigur că altfel ar fi renunţat la barca din tablou. Totuşi nu era sclavul naturii, nu, nicidecum; dar o respecta, nefiind un imaginativ.

Seurat ignoră, sau nu vrea să ţină seama de nimic din ceea ce scapă controlului judecăţii, de nimic din ceea ce nu poate fi aservit gîndirii sale despotice. Imaginaţia lui e, fără îndoială, săracă, dar el refuză imaginaţia aşa cum refuză emoţia sau inspiraţia, aşa cum refuză toate capcanele sensibilităţii. Puţini pictori au ajuns la o asemenea «viziune de vis»[110], la o poezie mai sugestivă şi mai plină de vrajă: dar Seurat refuză această poezie, nevrînd s-o recunoască în operele sale. Referindu-se la ceea ce afirmă despre el unii oameni de litere sau critici, îi spune lui Angrand: «Ei văd poezie în ceea ce pictez. Se înşală: nu fac decît să aplic metoda pe care am descoperit-o». Romancierul Paul Adam tocmai a scris un articol elogios în care compară personajele din *Duminica pe insula La Grande-Jatte* cu nişte «egipteni defilînd în pioasă procesiune printre

---

110 Gustave Geffroy.

stele funerare şi sarcofage»[111]. Literatură! Seurat comentează: «Aş fi pictat tot atît de bine, într-o altă armonie de tonuri, lupta Horaţilor cu Curtaţii».

În afara metodei nimic altceva nu mai există. Dacă, pictînd tabloul *Parada,* a apucat-o pe un drum greşit, dacă trebuie să-l considere un eşec, de lucrul acesta nu ştiinţa e răspunzătoare. A comis, fără îndoială, vreo greşeală în interpretarea sau în aplicarea ei. Trebuie să iasă din impas cu orice preţ. Studiază din nou teoriile lui Charles Henry şi le discută cu savantul lor autor, pe care-l vizitează la domiciliul său din Quai d'Anjou. Uneori îl însoțesc aici şi cîțiva prieteni. Un tînăr scriitor, protejat al lui Fénéon, Georges Lecomte, din luna mai redactor-şef la *La Cravache* asistă, zăpăcit de-a binelea, la o asemenea discuţie, ce are loc în prezenţa lui Pissarro.

Domnul Charles Henry le vorbea pictorilor cu creta în mînă, va relata mai tîrziu Georges Lecomte, şi discuta cu ei despre artă la tablă. Îmi amintesc şi acum o asemenea neagră conversaţie, la sfîrşitul căreia domnul Charles Henry putea fi văzut stînd chircit în faţa unei imense table pe care, în cursul acelei ciudate convorbiri estetice, o acoperise cu ecuaţii şi formule, de sus şi pînă jos şi din Orient pînă în Far-West. Demonstraţiile lui savante despre lumină — prea luminoase de altfel — l-au lăsat totuşi nesimţitor pe Pissarro, profanul prin excelenţă, artistul îndrăgostit de adevăr şi de poezie, interpret emoţionat şi sincer al propriei sale simţiri. Dar gravul şi răbdătorul Georges Seurat, care, în rîvna tinerească, se înflăcărase într-atît în faţa acestor teorii încît nu se mai sătura ascultîndu-le, le-a clarificat, exprimîndu-le într-un limbaj pictural mai

[111] *La Vie moderne*, 15 aprilie 1888.

limpede, pentru ca şi Camille Pissarro să se poată pătrunde de ele.[112]

E îndoielnic ca Pissarro să se fi entuziasmat, în acea zi, de teoriile lui Charles Henry. Treptat, pe nesimţite, dar în chip hotărît, el se desprinde de neoimpresionism. Relaţiile sale cu Seurat şi cu Signac rămîn tot atît de prieteneşti. Este şi se simte tot atît de legat de ei. Dar a pierdut credinţa.

Adoptîndu-le teoriile cu aspect ştiinţific, a satisfăcut acea parte din el ce se lăsa cucerită de doctrine, de formule, de abstracţiile ideale, dar şi-a bătut joc de cealaltă parte, alcătuită din sensibilitate şi din instinct, deschisă doar freamătului vieţii, cea căreia îi datorează arta sa, şi care acum se revoltă. Atins în forţa-i vie de creator, pictorul e lovit parcă de un fel de sterilitate şi scleroză. Puţinele tablouri pe care le execută au o rigiditate convenţională. Unde-i Pissarro cel de odinioară? Grea încercare pentru artistul de cincizeci şi opt de ani, prins într-o aventură fără ieşire pentru el. Nu va fi oare în cele din urmă silit, pentru a încerca să se regăsească pe sine, să se întoarcă, după o experienţă dezastruoasă, la trecutul de care s-a lepădat? Şi cît de neplăcută îi apare, în împrejurarea aceasta, situaţia sa faţă de Seurat sau de Signac, cît de penibile animozităţile ce-i opun pe neoimpresionişti vechilor impresionişti, cît de nepotrivite afirmaţiile din ce în ce mai agresive ale lui Fénéon, cuvintele sale brutale cu privire la «bătrînii practicieni ai impresionismului», care, spune criticul, «se încăpăţînează să-şi exercite la întîmplare virtuozitatea lor maniacală, bîiguind cîteva onomatopee ce nu se vor aglutina niciodată în fraze»! Claude Monet, care expune, în bulevardul Montmartre, la galeria condusă de Théo van Gogh, cîteva marine pictate pe insulele Antibe, se vede

---

[112] Georges Lecomte: *Pissarro,* Paris, Bernheim-Jeune, 1922.

tratat cu cruzime de necruţătorul F.F. în următorii termeni: «Fecunditate de improvizator... vulgaritate strălucitoare...»

Théo van Gogh a părut nemulţumit de articolul lui Fénéon, îi scrie în iulie Pissarro lui Lucien; mi-a spus că Monet îi spusese că era de aşteptat. O să vezi că toate or să se spargă în capul meu; şi totuşi, eu nu caut să înveninez lucrurile, ci dimpotrivă, mă străduiesc pe cît e cu putinţă să-i potolesc şi pe unii şi pe ceilalţi. Totuşi nu pot să-mi asum responsabilitatea unor idei care nu sînt ale mele, cu atît mai mult cu cît afirmaţiile, deşi exagerate, sînt — sau mi se par mie — întemeiate, încheie pictorul.

Signac, mare amator de canotaj — Mallarmé i-a botezat una din bărcile cu pînze, albă, cu prora neagră şi ascuţită: *Gulerul scrobit* — mare descoperitor de locuri bune de pictat — anul trecut «a descoperit» Collioure, curînd «va descoperi» Saint-Tropez—, i-a sugerat lui Seurat să-şi petreacă vara pe coasta Calvadosului, în tîrguşorul Port-en-Bessin, unde el însuşi se dusese trei ani de-a rîndul, în 1882, în 1883 şi 1884, la începuturile carierei sale de pictor.

În micul port de pescari, cu locuitori puţini dar harnici şi paşnici, Seurat, muncind din răsputeri, va experimenta, într-o suită de peisaje, teoriile lui Charles Henry, încercînd să se sustragă de la ceea ce pare să rezulte, la prima vedere, din aceste teorii. Nu vrea să renunţe la nici una din tezele savantului, dar caută să le includă într-un sistem şi mai complex, în care adîncimea şi perspectiva să fie restabilite, fără ca tabloul să-şi piardă valoarea decorativă. Extraordinară prinsoare! Seurat îşi propune astfel dificilul scop de a trata tabloul atît ca suprafaţă plată cu două dimensiuni cît şi în a treia dimensiune a perspectivei.

Pictorul ar putea să-şi acorde libertatea de a interpreta falezele sau cheiurile din Port-en-Bessin, modificîndu-le după voia sa. Dar

nu o va face, pentru că el refuză imaginaţia, refuz ce îşi are izvorul în adîncurile firii lui, şi pe care neîncrederea sa în tot ceea ce nu poate fi controlat nu izbuteşte să-l explice pe de-a-ntregul. Pictor, se numără printre acei puţini oameni pe care realitatea îi fascinează într-un chip atît de absolut încît aspiraţi de ea, nu mai sînt în stare să o travestească, iar dacă totuşi ar încerca s-o facă, cuvintele nu i-ar mai sluji. Pe Seurat nu l-ar mai sluji culorile. De aceea este silit să descopere acele peisaje care răspund întru-totul celor dinainte zămislite în mintea lui. Această căutare îl duce adeseori prin locuri foarte greu accesibile[113]. Pictorul începe să lucreze 1 a nu mai puţin de şase pînze, reprezentînd vederi din port, în timpul fluxului şi refluxului[114], intrarea în port[115], podul şi cheiurile[116], o fîntînă publică într-o zi de duminică, cu drapele fluturînd în vînt[117], macarale în port în aproape toate aceste tablouri Seurat va ţine prinsoarea făcută cu sine însuşi. Supune diverse elemente ale acestor marine, pe care le-a construit conform legilor perspectivei, la uşoare deformări, cu scopul de a obţine un efect decorativ. Astfel, în *Les grues et la Percee (Macaralele în port),* nori groşi se îngrămădesc deasupra mării în linii şerpuitoare. În *Intrarea în port* umbrele unor nori invizibili aruncă pete rotunde pe întinderea mării. Această trăsătură devine şi mai evidentă în *Zi de duminică,* în care Seurat imprimă pînzei drapelelor o linie ondulatorie, care, din punctul de vedere al unui realism strict, ar putea să pară, pe bună dreptate, excesivă; ea corespunde de fapt unei preocupări de exprimare decorativă. Datorită acestor

---

113 Observaţia îi aparţine lui Henry Dona.

114Primul dintre tablouri se află la City Art Museum din Saint-Louis (S.U.A.) iar cel de-al doilea la muzeul Luvru.

115 Aflat la Museum of modem Art din New York.

116 Aflat la Minneapolis Institute of Arts.

117 Aflat la Rijksmuseum Kröller-Müller din Otterlo.

subtile combinaţii pictorul va reuşi să dea marinelor din Port-en-Bessin o îndoită şi uimitoare semnificaţie.

În luna august, în timp ce Seurat munceşte cu îndîrjire, are loc un incident.

Signac, care locuieşte cu începere din luna iunie pe coasta bretonă a Mînecii, la Portrieux, citeşte într-o bună zi în ziarul *Paris* un articol de Arsene Alexandre, scris pe un ton destul de neplăcut faţă de divizionişti, dar care, lucru şi mai grav, e aproape injurios la adresa prietenilor lui Seurat:

Seurat, apostolul bobului de linte, cel ce l-a semănat şi l-a văzut încolţind, Seurat, omul care ştie să tragă din greu,... e pe cale să-şi vadă contestată paternitatea teoriei sale de către cîţiva critici prost informaţi şi de către nişte prieteni lipsiţi de scrupule.

Signac se sufocă de indignare. Cunoscînd prea bine susceptibilitatea lui Seurat, este convins că el e marele vinovat. Şi, de data asta, Seurat a întrecut măsura, în ciuda prieteniei lor, a respectului pe care i-l poartă, Signac nu poate «lăsa fără răspuns» o asemenea imputare calomnioasă. Îi scrie imediat lui Seurat pentru a-l întreba «dacă fraza a fost inspirată de el», şi totodată îi scrie şi lui Pissarro, pentru a-i arăta cele întîmplate şi a-i face cunoscute sentimentele sale: «Cred că eşti de acord că dacă Seurat nu s-ar fi dus să se vaite ca un laş la pieptul lui Alexandre, acest domn n-ar avea de unde să fie la curent cu invidiile mărunte ale prea bunului nostru prieten».

Prin curierul următor din 26 august, Seurat îl asigură pe Signac că nu are nici un amestec în această afacere:

Nu cunosc din articolul cu pricina decît fraza citată în scrisoarea ta.

Dacă domnul Alexandre mi-ar fi spus: voi scrie cutare lucru, i-aş fi răspuns: dar o să-l superi pe Signac, sau pe Pissarro, sau pe Angrand, sau pe Dubois. Eu nu vreau să supăr pe nimeni. Nu i-am spus niciodată nimic altceva decît ce-am gîndit întotdeauna: cu cît vom fi mai numeroşi, cu atît vom fi mai puţin originali; iar în ziua în care toţi vor aplica tehnica noastră, ea nu va mai avea nici o valoare şi lumea va începe să caute altceva, lucru ce se întîmplă încă de pe acum.

E dreptul meu să gîndesc şi să spun asta, de vreme ce n-am pictat aşa cum pictez decît pentru a găsi ceva nou, o pictură care să-mi aparţină.

Iată tot ce-am putut să-i spun. Cît despre începutul frazei, e probabil o aluzie la un articol din Le Matin, *unde sînt tratat drept elev al lui Pissarro... Asta însă nu admit, pentru că e inexact. S-ar putea să i-l fi arătat.*

Seurat adaugă că s-a întîlnit ultima oară cu Arsène Alexandre acum mai bine de un an, amintindu-i totodată lui Signac că expun alături, «într-o sală specială, lucru pe care nu l-aş face, precizează el, dacă aş gîndi despre *prietenii* mei aşa cum îţi închipui tu». Pe marginea scrisorii, un ultim comentariu: «Doar ştii că n-am obiceiul să vorbesc mult». Această discuţie epistolară n-ar prezenta, la urma urmei, prea mare interes, dacă n-ar avea o consecinţă la care Signac e limpede că nu s-a aşteptat. Indignarea lui Signac îl îndeamnă pe Pissarro la confidenţe, făcîndu-l să treacă peste toate şovăielile şi scrupulele sale. Are în sfîrşit prilejul de a se elibera de tulburarea pe care i-o pricinuieşte experienţa sa ratată, de a rupe cu o situaţie apăsătoare şi echivocă. «Dacă Seurat a pus într-adevăr la cale acel articol, scrie el, încep să cred că a înnebunit». Dar Pissarro nu rămîne numai în domeniul ipoteticului, ci continuă:

Cum, nu-i oare de ajuns că, de la bun început, am luat cele mai mari

precauţii spre a-i lăsa lui Seurat toată gloria de a fi avut primul în Franţa ideea de a pune în practică ştiinţa aplicată la pictură, lucru pe care l-am afirmat în faţa lui Fénéon, a lui Durand-Ruel, şi a tuturor acelora ce s-au ocupat de noua pictură? Astăzi ar vrea să fie singurul ei proprietar!... E absurd!... Ce-ar fi, dragul meu Signac, dacă i-am da lui Seurat un brevet de inventator, de vreme ce asta-i măguleşte orgoliul...

Şi iată-l pe Pissarro atacînd miezul problemei, al propriei *sale* probleme:

La urma urmei, arta nu constă numai din teoria ştiinţifică. Dacă Seurat n-ar avea decît acest merit, îţi mărturisesc că m-ar interesa prea puţin. Oare nu se pot face capodopere numai în alb şi negru? Şi dumneata, dragul meu Signac, îţi închipui cumva că asta e caracteristica talentului dumitale? Din fericire nu. Nu te lăsa influenţat de toate trăncănelile astea; fii calm, vezi-ţi în linişte de lucru, şi lasă-i pe invidioşi să urle. Ai tot ce-ţi trebuie ca să faci artă...

Signac citeşte fără îndoială aceste cuvinte cu cea mai mare uimire. Dar Pissarro nu se opreşte aici. Suferind de luni întregi chinul a ceea ce pentru el s-a arătat a fi o povară de neîndurat, străduindu-se din greu să-l urmeze pe Seurat pe cărări prea anevoioase, ar putea să spună adevărul: că aceste cărări sînt prea anevoioase pentru puterile lui, că nu este făcut pentru urcuşurile pieptişe, pentru înălţimile sterpe. Dar oamenii îşi recunosc arareori slăbiciunea, şi Pissarro, după ce l-a atacat pe Seurat-omul, îi atacă metoda, arată cît e de primejdioasă, vede în exemplul său şi în aspra sa disciplină un pericol, şi, simţindu-se dintr-odată puternic, deoarece, crede el, a aflat în Signac, în mînia lui trecătoare, un tovarăş de schismă, îl îndeamnă plin de înflăcărare să se elibereze

de sub crîncena lege, în numele libertăţii, bineînţeles.

Pentru viitorul artei noastre «impresioniste», continuă el, trebuie neapărat să rămînem în afara influenţei şcolii lui Seurat. Lucrul acesta l-ai presimţit de altfel şi dumneata. Seurat aparţine şcolii de Arte Frumoase, *e pătruns pînă în măduva oaselor de spiritul care domneşte acolo... Să fim atenţi, căci în asta stă primejdia. Nu mai e vorba nici de tehnică, nici de ştiinţă, e vorba de tradiţia noastră; trebuie s-o salvăm. Aplică ştiinţa, ce aparţine tuturor, dar păstrează pentru dumneata darul pe care-l ai de a simţi* ca un artist cu adevărat liber, *şi lasă-l pe Seurat să rezolve nişte probleme ce-şi vor avea, evident, utilitatea lor. Asta-i va fi fost menirea. Dar a crea înseamnă mai mult decît atît! spune Pissarro în încheiere. Cine are urechi de auzit, să audă!*

Signac nu mai poate ignora faptul că Pissarro părăseşte neoimpresionismul. Micul incident care a prilejuit acest schimb de scrisori[118] a grăbit hotărîrea ce-l muncea de multă vreme pe pictorul de la Eragny. Totuşi Pissarro respectă prea mult ştiinţa pentru a nu se socoti încă un impresionist «ştiinţific». Renunţă însă la pointillism, metodă pe care o va critica de acum înainte în chip deschis. Renoir avea dreptate.

Mă gîndesc mult cum aş putea picta fără să utilizez punctul, îi scrie Pissarro lui Lucien încă din 6 septembrie. Nădăjduiesc că voi găsi ce caut, deşi n-am putut încă rezolva problema tonului pur divizat fără duritate... Ce trebuie făcut pentru a obţine calităţile de puritate, de simplitate ale punctului şi în acelaşi timp prospeţimea senzaţiei, generozitatea, supleţea, libertatea, spontaneitatea artei noastre impresioniste? Iată întrebarea;

---

[118] Au fost publicate de J. Rewald

lucrul mă preocupă mult, căci punctul e meschin, fără consistenţă, diafan, mai curînd monoton decît simplu, chiar şi în tablourile lui Seurat, mai cu seamă în tablourile lui Seurat... Problema mă preocupă foarte mult, şi am de gînd să merg la Luvru spre a vedea cîţiva pictori care mă interesează sub acest raport.

Dezertarea lui Pissarro va fi o mare lovitură pentru Signac. Seurat, în schimb, o va primi cu indiferenţa cu care primeşte tot ceea ce nu constituie opera sa. Pentru el opera înseamnă totul. Neabătut, Seurat continuă să urce cărările anevoioase ale muntelui său. Reacţia lui Pissarro este, fără îndoială, reacţia unui artist ce şi-a propus un model prea sever şi care nu i se potriveşte nicidecum, indiferent de ceea ce crede el însuşi în această privinţă. În cazul lui artistul, contrazicîndu-l pe teoretician, nu există decît prin acea spontaneitate, prin acea prospeţime a senzaţiei de care e vorba în scrisoarea sa către Lucien, prin adeziunea totală la dinamismul vieţii, la ceea ce Seurat vrea să supună, să încremenească într-o veşnică imobilitate. Viaţa însăşi, violentată, protestează prin gustul lui Pissarro.

În aceeaşi perioadă, printr-o ciudată coincidenţă, Seurat introduce pentru prima oară cîteva personaje într-o marină, şi anume în tabloul început la Port-en-Bessin, *Portul şi cheiurile.* În afară de cele cîteva siluete ce se disting în ultimul plan, mai pot fi văzuţi, imobilizaţi în prim plan, un vameş, un copil şi o femeie care duce nu se ştie bine ce. Imobilizaţi, încremeniţi, într-adevăr. Totuşi, aceste fiinţe omeneşti sînt aici, spărgînd obişnuita şi deplina singurătate a marinelor pictorului. În această împărăţie a sa, cufundată într-o inefabilă toropeală, năvăleşte viaţa, invadînd marea, coastele şi porturile.

Şi ca şi cum asaltul vieţii s-ar fi produs pretutindeni, ca şi cum

forţele vieţii, zăgăzuite, ar fi căutat pretutindeni, acumulîndu-se, exercitîndu-şi presiunea, să se răspîndească în libertate, iată că în zilele goale şi austere ale pictorului năvăleşte ceea ce el s-a străduit întotdeauna să supună, să exorcizeze — puterea întunecată care naşte şi distruge tot ce respiră, într-o proliferare dezordonată, luxuriantă şi multiformă, într-un elan orb şi victorios.

Cineva va spune într-o zi despre Seurat, referindu-se la discuţiile purtate între artişti, că «li se consacra cu totul atunci cînd nădăjduia să afle în ele idei folositoare pentru pictura sa. Ieşea atunci din tainica lui viaţă cu rîvna lupoaicei în căutare de hrană, dar nimeni nu-l putea urma în schivnicia sa»[119].

Formulă frapantă, şi cît de exactă! Într-adevăr, cine-ar putea spune — nici chiar Signac — că va fi pătruns vreodată în intimitatea reală a pictorului, că-i va fi cunoscut nu numai ideile estetice, ci şi gîndurile şi sentimentele de fiinţă omenească? La suprafaţă apare, uneori, pictorul; omul, niciodată. De îndată ce pictorul a spus ce avea de spus, omul se ascunde. Astăzi totuşi viaţa s-a strecurat în schivnicia lui de nepătruns, în existenţa lui Seurat s-a ivit o femeie.

Se numeşte Madeleine Knobloch. Mama ei, originară din Moselle, a venit încă de tînără la Paris. Tatăl e necunoscut. Madeleine are douăzeci de ani. Ar fi greu de închipuit tovarăşă mai neaşteptată pentru artistul pasionat după speculaţiile abstracte. Această femeie întruchipează tot ceea ce-i inspiră lui Seurat repulsie sau groază, tot ceea ce-i motivează ascetismul de creator, tot ceea ce-l sileşte să dea naştere universului său mineral. De o mare frumuseţe, dar foarte mediocră ca intelect, Madeleine Knobloch, alături de cerebralul Seurat, este cu adevărat carnea. Nici o urmă de spiritualitate nu-i înnobilează trăsăturile cam greoaie, nu-i

---

[119] Lucie Cousturier.

luminează sau întunecă faţa grăsuţă de muieruşcă lipsită de orice gînd. E una dintre acele fete foarte tinere pe care un instinct precoce le închide în strîmtul lor univers feminin şi care, în aşteptarea bărbatului, îşi măsoară, de dimineaţa pînă seara, pieptul şi şoldurile. Cu gîtul cărnos, cu umerii rotunzi, cu braţele plinuţe şi sînii umflaţi ce se revarsă din corsetul care-i strînge talia, femelă strălucind în toată prospeţimea sa, răspîndeşte în juru-i o atmosferă de pură animalitate. Un trup. Materia care cheamă, care atrage, vie, spre perpetuarea vieţii. Da, şeful şcolii divizioniste şi femeia aceasta fac o pereche ciudată. Viaţa la prins pe Seurat în capcana instinctului.

Dragostea îl îndeamnă pe pictor să abordeze un domeniu nou, acela al portretului. În iarna anului 1888–1889 o pictează pe Madeleine pudrîndu-se în faţa unei măsuţe de toaletă cu picioarele curbate [120]. Măsuţa, precum şi oglinda ovală cu panglici roz, susţinută de nişte tije de metal răsucite înăuntru, care e aşezată pe ea, sînt de un prost gust ţipător. Dar, printr-o stilizare abilă, Seurat obţine un efect decorativ neaşteptat. Are în schimb ciudata idee, la care va renunţa pînă la urmă, de a se picta pe el însuşi în ultim plan, într-o oglindă cu cadrul de bambus atîrnată pe perete. Arătînd tabloul unui prieten care, fireşte, nu ştie nimic nici despre Madeleine, nici despre dragostea artistului pentru ea, acesta socoteşte că autoportretul ar atrage batjocura cunoscuţilor. Seurat

---

[120] Se afirmă de obicei că acest tablou a fost pictat în iarna anului 1889–1890. Cred că se face o greşeală şi că ar trebui adoptată data de 1888–1889, indicată de către Signac. Charles Angrand precizează că portretul a fost pictat în atelierul din bulevardul Clichy. Ştim însă că Seurat se mută din acest atelier în toamna anului 1889. Madeleine Knobloch este, la acea dată, însărcinată încă din luna mai, lucru ce nu se vede în tabloul pictat de Seurat. Portretul nu poate fi aşadar decît anterior. (Se află astăzi la Institutul Courtauld din Londra).

şterge atunci propria sa imagine, pictînd în loc un ghiveci cu flori.

Problema înrămării tablourilor continuă să-l preocupe. Fénéon nu fusese de acord cu ideea ramelor colorate şi Seurat i-a acceptat critica. Cu portretul lui Madeleine face o experienţă nouă, bine primită de F.F., experienţă ce nu mai are de fapt nici o legătură cu rama: pe aceasta, «teoretic albă», Seurat se mărgineşte să indice «complementarele pe care le emit culorile limitrofe». Pictează în schimb, chiar pe pînză, o margine de o tonalitate ştearsă, care face tranziţia între tablou şi ramă. De acum înainte nu numai că va picta marginea aceasta pe toate noile sale tablouri, dar o va adăuga şi la multe dintre vechile sale lucrări, ceea ce uneori îl va obliga — ca în cazul tabloului *La Grande-Jatte* — să întindă pînzele pe rame mai mari.

Pentru martie 1889 fusese prevăzută o nouă expoziţie a Independenţilor — a cincea. Totul prevesteşte însă că ea nu va mai avea loc. În sinul societăţii spiritele sînt învrăjbite, iar preşedinţii se schimbă unul după altul. Seurat, sătul de toate aceste certuri, propune să se ţină în luna decembrie, la cafeneaua Marengo, o întrunire care să ia măsuri pentru îmbunătăţirea situaţiei. Iniţiativa nu duce la nimic. Expoziţia va fi organizată sub un nou preşedinte — cîteva luni mai tîrziu.

Seurat expune în schimb în februarie, la Bruxelles, unde Cercul celor XX l-a invitat, alături de Pissarro, Maximilien Luce, Cross, Monet, Gauguin...

Acesta din urmă, pe care pînă atunci XX-iştii evitaseră, în general, să-l invite, declară peste tot că are de gînd să facă la Bruxelles «o expoziţie serioasă, în opoziţie cu punctul». În timpul verii, la Pont-Aven, a precizat o nouă formulă de artă sintetică — în prelungirea doisonnismului — caracterizată prin aplicarea unor

mari aplaturi[121] de culoare. Şi el, ca şi Seurat, refuză jocurile de lumină şi strălucirile înşelătoare ale impresionismului. Şi el, ca şi Seurat, visează permanenţe. Dar altele sînt mijloacele sale, după cum altele sînt şi motivele sale de a acţiona şi de a se manifesta. Spirit autoritar şi dominator, el aspiră la suveranitatea artistică. De aceea se străduie să anuleze la toţi pictorii pe care-i cunoaşte atracţia exercitată de punct. Divizionismul, pe care nu osteneşte ironizîndu-l sarcastic, e duşmanul ce trebuie doborît. La Pont-Aven, în cercul său de prieteni se fredonează toată vara cîntecele batjocoritoare despre punct. Émile Bernard face nişte poezioare botezate de el *Ripipointillades* (Ripipunctiade) şi inventează un personaj, *Ripipoint* (Ripipunct) — «rîde de punctuleţ»[122] —, inspirat după Pissarro, pe care prietenii lui Gauguin îl consideră, din pricina «bărbii lungi şi majestuoase şi talentului său venerabil», drept un «apostol militant şi primejdios»[123] al divizionismului. Acest personaj, născut dintr-o varză verde şi una roşie, psalmodiază:

En peinture, il faut être sage.
Si vous peignez un paysage,
Restez deux jours planté devant
En vous disant, en vous disant:
Un petit point, avec grand soin,
Deux petit points, trois petit points (bis).

Aux mécontents qui vont vous dire:
«Ils sont trop ronds», sans un sourire,
Avec emphase, répondez:

---

121 Aplat — Tentă de o singură culoare (în pictură, gravură etc.).
122 În franceză Ripipoint (rit du petit point) (n. tr.).
123 Émile Bernard.

«Ils font très bien aussi carrés».
Car ils font toujours bien de loin,
Les petits points, les petits points (bis).[124]

Gauguin, a cărui şedere la Arles împreună cu Van Gogn va lua curînd sfîrşit în chip dramatic, se pregăteşte pentru întîlnirea de la Bruxelles. Va expedia Cercului celor XX douăsprezece pînze. Seurat nu le trimite decît şapte: *Femei pozînd, Insula La Grande-Jatte pe vreme mohorîtă,* cinci marine şi trei desene de la Port-en-Bessin.

Cuprins de febra boulangismului — «viteazul general» candidează la alegerile legislative din 27 ianuarie —, Parisul aşteaptă cu nerăbdare şi un alt eveniment: în mai va fi inaugurată Expoziţia universală, prin care Republica sărbătoreşte centenarul revoluţiei din 1789. Sînt doi ani de cînd, în vederea acestei expoziţii, inginerul Gustave Eiffel construieşte la Champ-de-Mars un turn de metal care stîrneşte proteste violente. Trei sute de intelectuali, printre care, alături de Meissonier, Bonnat, Gérome, se află deopotrivă Dumas-fiul şi Huysmans, Charles Garnier şi Gounod, Maupassant şi Sully Prudhomme, au semnat o petiţie împotriva proiectului de a ridica acest «turn ameţitor de ridicol, ce se înalţă peste Paris asemeni unui negru şi uriaş coş de uzină». La începutul lui 1889, Seurat, primul dintre numeroşii pictori care, mai tîrziu, se

---

[124] Ca pictor trebuie să fii cuminte. / Vrei un peisagiu / Ia aminte: Rimîi vreo două zile holbîndu-te la el, / Şi tot zicînd, zicînd încetinel: / Un punctuleţ, cu mare grijă, / Punctuleţe două, punctuleţe trei (bis) /... Invidioşii de-ţi vor zice, / Cu tonul grav: «Sînt prea rotunde-amice»! / Răspunde-le emfatic de fiecare dată: / «Pătrate de le-aş face, la fel de bine-arată» / Căci bine-ntotdeauna se văd din depărtare, / Micile punctişoare, micile punctişoare (bis). — Melo*peea punctelor, însoţită de sfaturi pentru buna lor folosinţă în La Rénovaticn estétique,* aprilie 1909.

vor inspira după turnul inginerului Eiffel[125], se îndreaptă către Champ-de-Mars pentru a fixa într-o schiță silueta turnului, încă neterminat, dar a cărui construcție a ajuns la al treilea etaj.

Interesul acesta brusc pentru un subiect din actualitate ar fi destul de surprinzător la Seurat dacă n-ar avea o explicație mai adîncă. Dar într-o epocă în care inginerul rivalizează cu arhitectul, ultimul refuzînd să cedeze primului pînă şi cea mai mică părticică din domeniul său, turnul Eiffel nu ne apare oare ca un triumf al inginerului şi ca un simbol al puterii sale — ca un triumf al calculului ştiinţific? Şi acest fapt nu confirmă oare, în felul său, ceea ce ambiționează să facă pictorul? Seurat termină schița în ajunul plecării sale la Bruxelles, unde urmează a avea loc banchetul Celor XX. La Paris domneşte o atmosferă agitată: se dă bătălia electorală decisivă între partizanii şi adversarii lui Boulanger. Însuşi Signac participă la acest eveniment, făcînd caricatura generalului pentru un manifest ostil candidatului dictator. În preajma lui Seurat, în acel grup compus în majoritatea lui din artişti şi scriitori cu simpatii anarhiste, se profesează, lucru de la sine înțeles, un antiboulangism necruțător.

Bătălia pare dinainte pierdută. În seara zilei de 27 e neîndoielnic că a doua zi Boulanger va fi stăpînul Franţei. Şi, într-adevăr, alegerile îi asigură un succes zdrobitor. În timp ce se numără voturile, mulţimea năvăleşte în centrul Parisului, îngrămădindu-se în piaţa Madeleine, în faţa restaurantului Durand, unde Boulanger, împreună cu statul său major, aşteaptă rezulatele scrutinului; o mulţime electrizată, care şi-a pierdut minţile, o mulţime străbătută de un freamăt pătimaş, şi ale cărei strigăte şi ovaţii urcă în văzduh

[125] Tot în anul 1889 Louis Hayet va picta un tablou înfăţişînd *Piaţa Concorde,* cu turnul Eiffel în ultim plan. Ulterior, tumul va putea fi văzut în operele lui Robert Delaunay, Bonnard, Gromaire, Chagall…

ca un geamăt de dragoste: «La Elysee! Trăiască Boulanger!» Dar stăpînul, masculul care a trezit instinctul femel al mulţimii, provocînd acel delir, se dovedeşte a fi doar un actor de operetă. Nu ascultă de rugăminţile prietenilor, care-l îndeamnă să răspundă chemării mulţimii şi să pornească în marş spre Elysée. Orele trec. Se face noapte. Generalul cere o trăsură şi pleacă. «E ora douăsprezece şi cinci, domnilor, spune cineva. De cinci minute, boulangismul e pe ducă!»

La Bruxelles, Seurat îi întîlneşte din nou pe discipolii săi belgieni. Théo van Rysselberghe se manifestă de data asta cu strălucire. Expune două portrete, executate după principiile divizionismului, unul dintre ele fiind portretul doamnei Edmond Picard. Dar — suferă Seurat o decepţie? — atenţia publicului se opreşte mai puţin asupra neoimpresioniştilor şi mai mult asupra lui Gauguin, «care, spune Octave Maus, se bucură de privilegiul de a stîrni un val de rîsete batjocoritoare»[126]. Este, într-adevăr, un privilegiu; începînd cu Monet şi Courbet, cîte celebrităţi nu şi-au făcut debutul — o, Boulanger! — violentînd părerile mulţimii! În cursul lunii februarie, după întoarcerea lui Seurat la Paris, se iveşte un cumpărător pentru *Femei pozînd* şi pentru unul din desene. Octave Maus îl anunţă pe pictor, întrebîndu-l ce sumă doreşte.

Dacă ai putea obţine pentru desen şaizeci de franci, aş fi mulţumit, îi răspunde Seurat pe data de 17. Pentru tabloul Femei pozînd *mi-a fost foarte greu să fixez un preţ. Mă costă un an întreg de lucru, a cîte şapte franci pe zi; iată la ce sumă se ridică, dacă socotesc aşa. Pe scurt, calitatea cumpărătorului ar putea să compenseze diferenţa de la preţul lui la al meu.*

---

[126] *Salonul de la Bruxelles al Celor XX,* în *La Cravache,* 16 februarie 1889.

În ciuda concesiilor făcute de Seurat, afacerea nu se încheie.

În jurul lui Seurat totul se schimbă. De cînd e lumea, nimic nu rămîne neschimbat. Marea omenească e asemeni celeilalte mări, mereu în mişcare, în care Seurat a văzut imaginea de vis a veşniciei. Totul în lumea asta e numai mişcare, nestatornicie, înălţare şi cădere, talazuri de ambiţii ce se izbesc între ele, valuri ce se rostogolesc unele peste celelalte, în universala aspiraţie de a fi, şi pe care le mătură, în legănarea-i uriaşă, timpul. Turnul inginerului Eiffel se înalţă către cerul Parisului. Bătrînul Chevreul — are acum o sută trei ani — care se ducea în fiecare dimineaţă cu trăsura să privească lucrările de la Champ-de-Mars, se stinge la 9 aprilie. Pe data de întîi aprilie Boulanger fuge peste graniţă; acest veleitar «a spălat putina, după cum spune unul dintre foştii săi tovarăşi, în doi timpi şi trei mişcări»[127]. Signac, în drum spre Cassis, se opreşte la Arles, unde îi face o vizită lui Van Gogh, internat la spital după criza din decembrie, în scrisorile pe care i le trimite, încearcă să-i trezească interesul pentru publicaţiile lui Charles Henry, despre care F.F. se pregăteşte să scrie, spre a-i lăuda meritele.

De-acum înainte, notează Fénéon, înarmat cu raportorul şi cu triplul decimetru estetic ale lui Charles Henry, cu inima senină şi fără prea multe fraze, criticul va înregistra ritmul şi măsura culorilor, unghiurilor, liniilor, va scrie un nume, un titlu şi cîteva cifre; iar în tabloul alcătuit de domnul Bronislas Zebrowschi pentru primele zece bilioane, cititorul va putea verifica dacă numerele care simbolizează cutare operă de artă sînt de forma 2 n *sau sînt numere prime de forma* 2 n+1.

---

[127] La 30 septembrie 1891 se sinucide la Bruxelles, în cimitirul Ixelles pe mornuntul amantei sale.

Toate aceste consideraţii nu-l interesează cîtuşi de puţin pe Gauguin. Odinioară, într-o scrisoare adresată lui Schuffenecker, exprimase păreri foarte apropiate de concluziile lui Charles Henry: «Există linii nobile, mincinoase etc... există tonuri nobile, altele comune, armonii liniştite, consolatoare, altele care te aţîţă prin îndrăzneala lor». Iar Gauguin se sinchiseşte prea puţin de matematici; el anunţă reacţia ce se va afirma pretutindeni împotriva misticei ştiinţei, împotriva cultului materialist al aparenţelor, şi care va instaura din nou valorile emoţiei şi ale visului, făcînd iarăşi simţită prezenţa invizibilului şi a misterului. În străfundurile mării omeneşti se zămislesc marile viitori, în învolburarea cărora colectivul absoarbe individualul. Rivalităţi, patimi, nelinişti personale adaugă vîrtejului doar neînsemnata lor spumă. Cu prilejul Expoziţiei universale Gauguin încearcă să cîştige noi poziţii. Pictorii din grupul său şi el însuşi îşi vor expune o parte din lucrări chiar în incinta Expoziţiei, la cafeneaua Volpini. Una dintre ele, o acuarelă de Charles Laval, reprezentînd un peisaj din Martinica, va fi catalogată cu menţiunea ironică: «Aparţine domnului Ripipunct».

Dar pe adevăratul Ripipunct nu-l mai leagă de divizionişti decît amintirile. Anul trecut a pictat mai puţin de zece tablouri — toate conştiincioase, mediocre, reci. În februarie, răspunzînd la o întrebare a lui Fénéon, îi mărturiseşte că încearcă să găsească «mijlocul de a înlocui punctul». Se întoarce la trecutul său. Alţii, în schimb, se îndreaptă, socotesc ei, către viitor, adaptînd tehnica lui Seurat la pictura academică. Acum trei ani a existat un precedent. În primăvara anului 1886, cînd a avut loc ultima expoziţie a grupului impresionist, un pictor care obţinuse cîndva premiul Romei, Albert Besnard, a expus la Salon un portret de factură convenţională dar abil combinată cu efecte impresioniste. «Pompierul care ia foc», spusese cu acest prilej Degas, folosind o formulă ucigătoare.

Această «îndrăzneală» a făcut oarecare scandal în cercurile picturii oficiale. Scandal profitabil. Cîteva luni mai tîrziu, Pissarro se va înfuria împotriva pseudo-revoluţionarului — «duşmanul nostru cel mai înverşunat, spune el, acela care ne jefuieşte, care trece drept şeful nostru, furîndu-ne inovaţiile şi aranjîndu-le după gustul tuturor netoţilor». Iar Degas, plin de dispreţ, va spune batjocoritor: «Zboară cu aripile noastre».

Acum lucrurile se repetă. Cînd, în 1885, cei doi prieteni ai lui Seurat, Ernest Laurent şi Aman-Jean, obţinuseră o bursă de studii în Italia, o împărţiseră cu un tînăr din Toulouse, Henri Martin. De origine modestă, acesta debutase la cincisprezece ani ca vînzător în prăvălia unui negustor de postavuri. Afirma şi manifesta o vocaţie irezistibilă pentru arte, aşa încît patru ani mai tîrziu primăria oraşului Toulouse îi acordă o bursă pentru Paris. Henri Martin intră astfel în atelierul unui foarte celebru pictor, originar tot din Toulouse, Jean-Paul Laurens. Ne putem însă întreba dacă vocaţia lui Martin era, într-adevăr, vocaţia creatorului sau dacă nu-i vorba în cazul său mai curînd de o altfel de vocaţie, care, de altminteri, este adesea confundată cu prima: cea a succesului. La începuturile carierei sale, în atelierul lui Laurens, pictează nu ceea ce s-ar fi potrivit personalităţii sale ci ceea ce ar fi putut fi pe placul publicului. Tratează subiecte asemănătoare cu cele ale maestrului său academic, aplicîndu-i reţetele. La Salonul din această primăvară, inovează. Profitînd de dreptul pe care i-l dă titlul de «hors concours» — tablourile sale sînt admise în mod automat, — expune o *Sărbătoare a Federaţiei,* în care a utilizat procedeul punctului, dar numai procedeul, de nimic justificat în această operă concepută într-un spirit strict tradiţional. Tabloul provoacă un scandal asemănător cu cel stîrnit în urmă cu trei ani de portretul «impresionist» al lui Besnard.

«Cioclul nostru oficial», «domnul care-i fură pe impresionişti şi pe neoimpresionişti», va spune peste tot Signac, plin de furie, şi din acea zi îl va urmări fără încetare cu răzbunarea sa pe Henri Martin[128].

Seurat, ca întotdeauna, tace.

În timp ce Salonul — căruia micul scandal provocat de tabloul lui Henri Martin îi adaugă o notă de bun gust, — îşi desfăşoară întreg fastul, în timp ce la poalele turnului construit de inginerul Eiffel are loc zgomotoasa paradă a Expoziţiei universale — la secţia de pictură Henri Martin obţine o medalie de aur —, Seurat află de la Madeleine Knobloch că aşteaptă un copil.

---

[128] Jacques Guenne: *Convorbire cu Paul Signac.* Martin s-a apărat susţinînd că nu cunoştea la acea dată operele neoimpresioniştilor şi nici chiar pe cele ale impresioniştilor, fiind vorba de o simplă coincidenţă, de «căutări paralele». «Căutările sale au fost în orice caz din plin răsplătite. La opt ani după moartea lui Seurat, în 1899, Signac va scrie: «Tablourile lui Henri Martin, a căror factură e pe de-a-ntregul împrumutată de la neoimpresionişti, sînt acceptate de public, de critică, de comisiile municipale şi de stat... *Pointilismul,* cînd îl face el, este admis la muzeul Luxembourg şi la Primăria Parisului, în timp ce marele Seurat, iniţiatorul *diviziunii* şi creatorul atîtor opere calme şi pline de nobleţe, este încă necunoscut». Henri Martin şi-a continuat strălucita-i carieră. În 1917 este ales membru al Academiei de Arte Frumoase, unde îl întîlneşte pe Albert Besnard, ales cu cinci ani în urmă, şi care în noiembrie 1924 devine membru al Academiei Franceze. La moartea sa, în decembrie 1934, Besnard este celebrat aşa cum puţini artişti au fost vreodată. Este socotit un Hugo al picturii şi asemuită cu Delacroix. «Aparţine aceleiaşi seminţii de regi», scria cu acest prilej cel mai tînăr dintre colegii săi de la Academia Franceză.

II. PASĂREA NEAGRĂ

Atunci, asemeni unui somnambul,
Fogar se ridică şi intră în mare.
RAYMOND ROUSSEL

În vara acestui an Seurat stă mai puţin ca de obicei pe coasta Mînecii.

Părăseşte litoralul normand pentru a se duce în regiunea picardă, vizitată de el odinioară în tovărăşia lui Aman-Jean, la invitaţia unui coleg care-i chemase la Rue[129]. Acum se stabileşte la cîţiva kilometri de Rue, la Crotoy, în golful Somme, unde începe să lucreze doar la două marine, în nădejdea că vor fi gata, dacă nu la întoarcerea sa la Paris, cel puţin la începutul lui septembrie, cînd urmează în sfîrşit să aibă loc a cincea expoziţie a Independenţilor.

Independenţii şi-au găsit un preşedinte dinamic, pe Valton, care le va pune societatea pe roate. Deschisă între 3 septembrie şi 4 octombrie, expoziţia va grupa în localul Societăţii de horticultură din strada Grenelle-Saint-Germain, numărul 84, tablourile trimise de o sută douăzeci de artişti. Seurat şi Signac sînt însărcinaţi să vegheze la buna aşezare a lucrărilor. Ei nu vor reuşi însă, în ciuda ostenelii pe care şi-o dau, să-i satisfacă pe toţi colegii lor divizionişti. Astfel, Louis Hayet, căruia nimeni nu-i poate intra în voie, se va arăta nemulţumit că nu i-au pus tabloul *Place Concorde* într-un loc mai bine luminat.

Expozanţii, împreună cu cîţiva prieteni ai artelor, se întrunesc la 31 august, cu prilejul unui banchet ce are loc într-un restaurant din

---

[129] Probabil în 1883.

Palais Royal. Nici la aceste vesele agape Seurat nu vorbeşte mai mult decît de obicei. Valton a împodobit cu desene listele de mîncare, iar în friptura de pasăre sînt înfipte steguleţe în culorile Societăţii — roşu şi albastru. La desert lumea începe să cînte. Le Douanier Rousseau, căruia, ca întotdeauna, i se fac tot felul de farse, intonează sîrguincios şi cu convingere cîteva cuplete.

Inaugurată de consiliul municipal şi de preşedintele acestuia, expoziţia atrage însă din prima zi aproape două mii cinci sute de persoane. Hotărît lucru, Valton se arată a fi un organizator desăvîrşit. Sălile sînt împodobite cu plante verzi, draperii, covoare. Doamnelor li se prind în piept bucheţele de flori roşii şi albastre. Seurat participă doar cu cele două marine de la Crotoy şi cu una din pînzele pictate la Port-en-Bessin, *Podul şi cheiurile.* Pissarro vizitează expoziţia împreună cu Fénéon şi cu Henri de Régnier. Cum era şi de aşteptat, nu apreciază prea mult tablourile divizioniştilor, «cam anemice, spune el, lipsite de vlagă, albe — mai cu seamă cele ale lui Seurat şi Signac». Bineînţeles, de vină este, după el, «procedeul uniform şi rigid al punctului». Dar nici F.F. nu se arată prea entuziasmat. I se pare prea vizibil felul în care Seurat aplică în marinele sale teoriile lui Charles Henry.

Spectacolul nu mai este plauzibil, va scrie el în cronica sa[130]. *Norii concoidali din* Crotoy *nu sînt convingători. Ai dori ca personajele care circulă pe cheiul din* Port-en-Bessin *să fie mai puţin anchilozate. Copilaşul ce rătăceşte pe chei are, e drept, o înfăţişare fermecătoare şi plină de adevăr, dar acel presupus vameş precum şi femeia cu vreascuri sau iarbă de mare sînt neverosimili.*

---

130 *La Vogue,* septembrie 1889, şi *L'Art Moderne,* Bruxelles ,17 octombrie 1889.

În acelaşi articol Fénéon notează că Pissarro a părăsit neoimpresionismul şi că Lucien l-a urmat pe tatăl său în această evoluţie — în «aceste fluctuaţii», cum scrie F.F. Rezervele lui Fénéon nu-l tulbură prea mult pe Seurat. Pictorul are acum certitudinea că şi-a atins scopul, că sistemul său formează un tot complet şi coherent, aplicabil oricărui subiect. Diferitele condiţii şi consecinţe ale esteticii şi ale tehnicii sale sînt în sfîrşit riguros codificate în mintea lui. De altfel, cu prima ocazie, le va face publice, subliniind o dată pentru totdeauna că-i aparţin.

În clipa de faţă are alte griji, de ordin material. E silit să-şi caute o nouă locuinţă; foarte curînd i se va naşte copilul.

Află ceea ce doreşte lîngă piaţa Pigalle, în pasajul Elysées des Beaux-Arts, unde avuseseră loc cu doi ani în urmă primele reprezentaţii ale Teatrului Liber a lui Antoine. Seurat va locui la numărul 39, chiar alături de sala teatrului, ce are numărul 37.

Casa unde se mută e o clădire veche şi lipsită de orice farmec, lucru ce-l lasă şi acum, ca şi în trecut, nepăsător. Anumite rafinamente ale lui Signac, care, de pildă: îşi leagă cărţile în culori ce se armonizează cu textul — a ales un pergament alb stropit cu aur pentru Rimbaud şi Mallarmé, un argintiu-albastru pentru Leonardo da Vinci, violetul, pentru Baudelaire, albastrul şi portocaliul pentru Kahn, purpuriul şi negrul pentru Tolstoi, un roz cu ape pentru Paul Adam —, îl uimesc fără îndoială nespus de mult. Pentru el o locuinţă este, în primul rînd, un loc unde poate fi aşezat un şevalet. A fost poate în schimb atras de un detaliu din istoria recentă a picturii, evocat de această străduţă strîmtă? Urcînd către înălţimile din Montmartre, a putut vedea, la numărul 14, grădina lui Pertuiset, vînătorul de lei, al cărui portret, în picioare, a fost pictat chiar aici[131]

---

[131] Grădina lui Pertuiset a dispărut in 1894, pe locul ei fiind construită biserica

de Manet în 1880.

În perioada în care se mută în noul atelier, Seurat află despre plecarea unuia dintre cei mai buni prieteni ai săi, Dubois-Pillet. De acum înainte neoimpresioniştii nu se vor mai putea bizui pe prietenia, sfaturile şi sîrguinţa acestuia. Arsène Alexandre intervine pentru el la ministerul de război, dar situaţia lui Dubois-Pillet în garda republicană rămîne la fel de dificilă. Colonelul său continuă să-l hărţuiască întruna, învinuindu-l că, prin pictura sa, ar compromite tagma din care face parte. Pe scurt, pentru a se lichida o atare situaţie, s-a recurs la soluţia clasică a avansării. Vrînd să-l îndepărteze de Paris pe Duboiss-Pillet, l-au făcut şef de escadron şi i-au dat compania de jandarmi din La Haute Loire. La sfîrşitul lui noiembrie, pictorul-ofiţer părăseşte Parisul, plecînd la Le Puy.

Seurat se aşterne din nou la lucru, ceea ce nu-i decît un fel de a vorbi, căci nici o dată nu l-a întrerupt Are intenţia să se prezinte la viitoarea expoziţie a Independenţilor — ce se va ţine, datorită activităţii lui Valton, la abia şase luni după cea precedentă, în primăvara lui 1890 — cu un tablou în care va exploata o temă nouă pentru el: mişcarea. Şi ce mişcare! Cea mai vie, mişcarea unuia din acele cadriluri îndrăcite, a unuia din acele dansuri deochiate care-i atrag pe numeroşii cheflii la Montmartre.

Le Moulin-Rouge, deschis la începutul lui octombrie, consacră renumele strălucit şi scandalos al acestor dansuri. Stelele localului, La Goulue, Valentin le Désossé, Grille d'Égout[132], sînt adevărate celebrităţi. Deşi «modernismul» unei asemenea scene de dans nu-i este indiferent lui Seurat, el vede mai cu seamă în acest subiect posibilitatea de a demonstra că metoda sa este în stare să redea la fel

---

Saint-Jean-l'Evangeliste.

[132] Vezi *Viaţa lui Toulouse-Lautrec* de acelaşi autor, apăruţi în Editura Meridiane în 1967 (n. r.).

de bine mişcarea ca şi imobilitatea.

Seurat nu frecventează Le Moulin-Rouge. Nu-l interesează vedetele cadrilurilor. În apropierea locuinţei sale, într-un local de noapte de mîna doua din Montmartre, Le Concert de l'Ancien Monde, se produc în fiecare săptămînă dansatoare şi dansatori din l'Elysée-Montmartre. În încăperea prost luminată şi umedă, duhnind a miresme greţoase, domneşte o atmosferă sinistră. Ea îi oferă însă lui Seurat elementele de care are nevoie. Două dansatoare, Coccinelle şi La Housarde, şi doi dansatori, L'Artilleur şi Blondinet, îi vor sluji drept modele.

Pictorul va lucra fără răgaz la noua sa compoziţie, pe care o intitulează *Le Chahut (Dansul).* Tabloul propriu-zis este pregătit prin două schiţe şi printr-un studiu de dimensiuni destul de mari[133]. Departe de a-şi încetini ritmul, Seurat, pare, dimpotrivă, a-l accelera. În cazul său, tensiunea creatoare nu încetează nici o clipă.

Pentru a surprinde mişcarea, elaborează o «combinaţie» de o extremă complexitate, înscriind linii curbe şi drepte într-un ansamblu de o implacabilă geometrie, care determină locul fiecărei componente în parte. În prim plan, sub nivelul scenei, muzicanţi şi un spectator. În ultimul plan, pe scenă, cei patru dansatori ridicînd piciorul drept.

Strădania lui Seurat nu are drept scop numai redarea mişcării. Pictorul vrea totodată, şi lucrul este de asemenea nou la el, să exprime veselia — o veselie factice, pe măsura unui asemenea subiect. Obţine această veselie, atît de potrivnică firii sale, prin alegerea liniilor şi a culorilor. Dar în tablou mai poate fi surprins şi un anume humor. Stilizarea către care tinde artistul şi care-i

---

[133] Una din schiţe aparţine astăzi Institutului Courtauld din Londra, studiul se află la Albright Art Gallery din Buffalo (SUA) iar tabloul la muzeul Kröller-Müller din Otterlo.

îngăduie sigure efecte decorative, favorizează de altminteri aluziile caricaturale. Seurat are, neîndoielnic, umor, deşi el apare rareori în pictura sa de pînă acum. Maimuţa cu coadă lungă, pe care o femeie o duce de zgardă, sau trompetistul din *La Grande-Jatte,* nu sînt tocmai expresia acestui humor? În tabloul *Dansul,* artistul îşi acordă mai multă libertate, descriind ironic spectatorul cu profil de porc din primul plan, insistînd asupra figurii dulcege a primei dansatoare, asupra înfăţişării de filfizon a dansatorului care-şi bombează pieptul îndărătul ei, sau accentuînd ridicolul panglicilor femeieşti sau a poalelor unui frac fluturate în vîrtejul dansului.

În acest tablou se vădeşte o influenţă, aceea a afişistului Jules Chéret, mult admirat de Seurat. O mare expoziţie a lui Chéret are loc în luna decembrie la Paris. E oare o simplă coincidenţă că Seurat abordează chiar atunci, pentru prima şi ultima dată, domeniul acestuia? Desenează coperta unui roman de Victor Joze, *Bărbatul cu trecere la femei*[134]. Acest scriitor de origină poloneză — pe adevăratul său nume Victor Dobrski —, autor foarte citit de romane uşoare, are incontestabil darul de a se pricepe să-i aleagă pe artiştii care-şi vor lega numele de soarta cărţilor sale. După Seurat i se va adresa lui Toulouse-Lautrec şi lui Bonnard: romanul său *Pagina bucuriei* va fi lansat cu un afiş al celui dintîi şi cu o copertă a celui de-al doilea. Lucrînd cu înverşunare şi fără să-şi îngăduie o clipă de odihnă, lăsînd penelul din mînă doar noaptea tîrziu, din ce în ce mai tîrziu, Seurat continuă neostenit să-şi realizeze opera, ca şi cum ar fi mînat de graba de a ajunge la capătul drumului pe care a pornit, de graba de a oferi ultimele probe ale universalităţii metodei sale, ca şi cum ştiindu-şi dintr-odată ţinta aproape, şi-ar fi sporit, înfrigurat,

---

[134] Schiţa preparatorie a acestei coperţi se află astăzi la Barnes Foundation din Merion (SUA).

strădania. Sau poate că... Sau poate că s-a iscat în el un presimţămînt, o spaimă ascunsă ce-l răscoleşte, şoptindu-i taina fiecărei vieţi, cuvîntul Ecleziastului: «Fă neîntîrziat tot ce mîna ta poate face, căci în groapa către care alergi nu va mai fi nici operă, nici judecată, nici înţelepciune, nici ştiinţă».

Încordarea aceasta ucigătoare a minţii îi abate atenţia de la preocupările obişnuite ale celor din jur. Zăvorît în muncă, merge pe drumul strîmt, înaintînd încet şi anevoie, mai nepăsător ca oricînd la tot ce nu are vreo legătură directă cu opera sau cu gîndirea sa teoretică, operă, gîndire, ce-i aparţin întru totul, operă pe care o construieşte, zi de zi, noapte de noapte, singur, fremătînd de patimă, şi pe care-şi pune pentru veşnicie pecetea, aşa cum faraonii îşi puneau însemnele pe piramidele pe care le înălţau în mijlocul nisipurilor tăcute. În timp ce Seurat pictează *Dansul* — tablou de un metru şaptezeci pe un metru patruzeci — Signac apără încă o dată culorile neoimpresionismului, alături de Hayet şi de Dubois-Pillet, la expoziţia Celor XX, care are loc la Bruxelles, în ianuarie 1890. Seurat nu ascultă, fără îndoială, decît în chip distrat, povestea acelor zile agitate şi a certei lui Toulouse-Lautrec şi Signac cu unul din Cei XX, Henry de Groux. În urma unor cuvinte jignitoare rostite de acesta la adresa lui Van Gogh, primii sînt cît pe ce să se bată în duel cu el; în cele din urmă de Groux demisionează din grupul Celor XX.

Este oare Seurat mai interesat de neaşteptata dezertare a lui Louis Hayet? La 10 februarie acesta îl anunţă pe Signac că se desparte de neoimpresionişti:

Cînd m-am pomenit atras de mişcarea impresionistă, înglobat în ea, îi scrie el, am crezut că e vorba de un grup de inteligenţe care se ajută reciproc în căutările lor, fără nici o altă ambiţie în afară de aceea a artei pure. Am crezut asta cinci ani la rînd. Într-o bună zi au început să apară

tot soiul de neînţelegeri care m-au pus pe gînduri, şi, tot gîndindu-mă, trăiam amintit trecutul; am văzut atunci că această grupare, pe care o socotisem alcătuită din inovatori de elită, era împărţită în două tabere; unii încercau să inoveze cu adevărat, alţii discutau fleacuri cît era ziua de lungă, semănînd zîzanie (poate că nu o fac cu intenţie) şi neavînd alt ţel decît succesul... Toate acestea m-au făcut să-mi pierd orice încredere. Neputînd trăi ros de îndoială şi nemaivrînd să sufăr la nesfîrşit aceleaşi chinuri; m-am hotărît să mă izolez...[135]

Cîteva zile mai tîrziu, pe data de 16, Madeleine Knobloch naşte un băiat. Seurat îl recunoaşte, dar nu s-ar putea spune că-şi dă prea mare osteneală să-i găsească un nume: pictorul se numeşte Georges-Pierre; fiul său se va numi Pierre-Georges.

Indiferenţă? E foarte probabil ca această naştere să-l fi abătut prea puţin pe Seurat de la munca sa istovitoare. «Lucrez ca o locomotivă de pictat», îi scria Van Gogh din Arles fratelui său Théo, cu optsprezece luni în urmă, şi aceleaşi cuvinte i se potrivesc şi lui Seurat. Fire închisă, rece, taciturnă, el pare cum nu se poate mai deosebit de pictorul lanurilor de floarea-soarelui, internat în acea vreme în azilul din Saint-Rémy; şi totuşi, cît de mult îi seamănă în esenţă, prin ideea sa fixă, prin pasiunea ce-l mînă tot înainte!

Peste o lună, la 20 martie, urmează să se deschidă expoziţia organizată de Valton, a şaptea pe care o iniţiază Societatea Independenţilor. Seurat lucrează de zor pentru a termina la vreme *Dansul.* E limpede că vrea să dea o lovitură decisivă, desfăşurînd sub ochii tuturor bogăţia şi plenitudinea artei sale, acum completă. Va expune nu mai puţin de opt tablouri: *Dansul,* portretul lui Madeleine, pe care-l intitulează *Femeie tînără pudrîndu-se,* cele două

---

[135] Scrisoare publicată de J. Rewald.

peisaje de pe insula la Grande-Jatte, pictate în 1888, şi patru marine din Port-en-Bessin. În afară de aceste uleiuri mai trimite şi două desene: portretul lui Paul Alexis şi cel al lui Signac. Această manifestare personală îi pare cu atît mai bine venită cu cît revista *Les Hommes d'Aujourd'hui,* a cărei apariţie va coincide, aproape la zi, cu deschiderea expoziţiei, urmează a-i consacra un număr.

Les Hommes d'Aujourd'hui este o mică publicaţie ce apare pe patru pagini. Fiecare număr se ocupă de o celebritate contemporană, al cărui portret în culori figurează pe prima pagină. Textul despre Seurat urmează a fi scris de Jules Cristophe. Pictorul îşi propune, ca, prin intermediul criticului, să-şi precizeze metoda în totalitatea ei. Astfel, orice posibilitate de echivoc va fi pe viitor înlăturată.

Dar vai! În cursul primăverii Seurat suferă numeroase nemulţumiri şi decepţii, adeseori agravate de importanţa pe care le-o acordă el. A fost întotdeauna foarte susceptibil în legătură cu paternitatea metodei sale, dar poate că sentimentul acesta sporeşte cu cît ţinta e mai aproape. Cel puţin aşa s-ar părea, căci cu totul neînsemnată e pricina primei dintre aceste supărări, şi anume a amărăciunii pe care o încearcă pictorul, citind, într-o zi de la începutul lui martie, numărul pe care tot revista *Les Hommes d' Aujourd'hui* îl publică despre Pissarro, cu puţin înainte de numărul ce urmează a-l prezenta pe Seurat însuşi.

Venind într-o seară la el, Charles Angrand îl află peste măsură de mînios. Ce-a putut scrie atît de neplăcut Georges Lecomte, autorul articolului despre Pissarro? Îi va fi atribuit lui Pissarro metoda lui Seurat? Nicidecum. Pe pictor îl necăjeşte şi-l înfurie, doar următorul fapt: Lecomte a vorbit despre metoda divizionismului «fără să spună cine a iniţiat-o». Angrand nu-şi poate explica cum Seurat se poate amărî pentru un lucru atît de

mărunt. Încearcă să-şi aducă prietenul pe făgaşul înţelepciunii, după cum spune el, şi, pentru a-i împrăştia gîndurile negre, îl ia la cafeneaua Guerbois. Oboseala excesivă, are, desigur, urmări asupra echilibrului nervos şi poate chiar şi fizic al acestui mare trup, mistuit, zi şi noapte, de un foc interior. Maximilien Luce face pentru numărul din *Les Hommes d'Aujourd'hui* portretul din profil al lui Seurat, care ni-l arată slăbit, cu obrajii scofîlciţi şi năpădiţi de barbă, cu pomeţii proeminenţi, cu urechile prea depărtate de craniu, cu nările străvezii. Luce l-a surprins pe cînd picta la şevalet, punctîndu-şi pînza cu un penel lung. Are braţul ridicat, trupul uşor înclinat, ochii pironiţi într-un colţ al tabloului, într-o încremenire străbătută parcă de undele unui freamăt.

Mai îndreptăţit va fi Seurat să se arate nemulţumit de expoziţia Independenţilor şi de rezultatele sale. Într-adevăr, ea nu-i aduce nici pe departe satisfacţiile pe care le aştepta.

Totuşi, expoziţia e strălucită. Şi de data asta, Valton se arată a fi un organizator remarcabil. A reunit nu mai puţin de o sută şaptezeci de artişti, printre care mulţi noi veniţi, ca Guillaumin, Willette sau doctorul Gachet. A izbutit chiar să obţină ca expoziţia — care şi anul acesta se deschide în Pavilionul Primăriei Parisului — să fie inaugurată de însuşi preşedintele republicii, Sadi Carnot. Contribuţia neoimpresionismului n-a fost nicicînd atît de substanţială şi de variată. Cîţiva belgieni, Théo van Rysselberghe, Willy Finch, Henry van de Velde, li s-au alăturat prietenilor lor francezi. Este prezent şi Dubois-Pillet. Deşi se află departe de Paris, nu şi-a părăsit colegii: a trimis din Puy opt tablouri, printre care şi primul ce i-a fost inspirat de iarna acestui ţinut, o vedere pe timp de zăpadă — pictată de la fereastră — a muntelui Saint-Michel-d'Aiguilhe, cu piscul său uriaş de lavă.

Dar contrariu celor nădăjduite de Seurat, atenţia vizitatorilor nu

se concentrează asupra lucrărilor sale. Pissarro e mai cu seamă cucerit de cele ale lui Van Gogh. Gauguin de asemenea, care-i declară lui Théo că tablourile fratelui său sînt «lucrul cel mai interesant din expoziţie». Cu prilejul vizitării Pavilionului, Gauguin, care-l duşmăneşte pe Seurat şi pe neoimpresionişti, crede fără îndoială nimerit să-şi arate şi o altă preferinţă, declarînd teatral în faţa unui tablou de Rousseau, poate «portretul-peisaj» intitulat *Eu însumi,* care stîrneşte atîtea rîsete: «Iată adevărul, viitorul... asta zic şi eu pictură! E singurul lucru de aici care merită să fie privit».

Critica îi este cu totul defavorabilă lui Seurat. *Dansul* suscită atacuri violente.

Avem de a face, pare-se, scrie Le Salut Public, *cu reprezentarea picturală a distracţiilor coregrafice cărora li se dedau clienţii de la Elysée-Montmartre. Îţi vine să crezi că ai în faţă unul dintre acele cartoane colorate ce slujesc drept model de broderie pentru papucii de portar. Un lucru mai caraghios nici că se poate vedea.*

La rîndul său, *Le Moniteur de l'Armee,* după ce-şi bate joc de «pictura cu strecurătoarea», de «pictorii bobului de linte», exclamă:

Cine n-a văzut tabloul lui Seurat, cu ale sale dansatoare, extatice şi punctate, nu ştie pînă unde poate merge nebunia omenească.

Cei ce publică asemenea amabilităţi, sînt, fără îndoială, nişte idioţi. Dar chiar printre prietenii pictorului există mulţi care, deşi nu ajung la asemenea exagerări ridicole, rămîn nehotărîţi, puţin convinşi de noua experienţă a singuraticului. Théo van Gogh de pildă, este neplăcut impresionat de stilizările care pun în lumină humorul batjocoritor al tabloului. «Arată foarte ciudat iar ideea nu-i

prea generoasă», îi scrie el lui Vincent. Jules Antoine, fratele actorului, nu-şi ascunde dezamăgirea.

Sînt nevoit să mărturisesc că opera domnului Seurat n-a constituit pentru mine acea revelaţie pe care o seamă de conversaţii prealabile mă făcuseră să o nădăjduiesc. Mi se vorbise de Chéret, dar de un Chéret savant şi artist totodată, lucrînd după principii noi şi fixe. Domnul Seurat s-a înşelat, căci minunatele afişe ale lui Chéret rămîn, atît în ceea ce priveşte culoarea cît şi desenul, de o mie de ori mai expresive decît opera sa, atît de cenuşie, în ciuda diviziunii tonului, şi atît de incorectă ca desen, cu toată riguroasa geometrie după care se călăuzeşte. Pictorul acesta se numără printre cei mai înzestraţi din grup... Dar îl sufocă o tehnică prea îngustă, împiedicîndu-l să-şi desfăşoare în deplină libertate temperamentul, adică singurul lucru cu adevărat interesant în artă.

Fapt încă şi mai grav: Fénéon tace, nepublicîndu-şi obişnuitul articol. Tăcere pe deplin grăitoare... Signac îi pricepe semnificația mai bine ca nimeni altul cînd primeşte de la F.F. următorul bilețel:

Expoziţia dumitale de la Independenţi e splendidă...

Nu mai încape îndoială că eşti adevăratul cîştigător al acestui Salon. Părerea celor a căror părere te-ar putea interesa: Adam (Vielét), Griffin, Retté, Ajalbert de Régnier etc., era absolut unanimă în ziua vernisajului, şi este şi acum tot aşa.

Nu-şi exprimă admiraţia decît un singur prieten, poetul Gustave Kahn, dar fără nici o rezervă şi întărind-o şi printr-o dovadă concretă: cumpără *Dansul.* În numărul consacrat lui Seurat al revistei *Les Hommes d'Aujourd'hui,* care apărea înainte de închiderea expoziţiei, Jules Cristophe salută *Dansul* cu cîteva cuvinte amabile,

dar care au totuşi un gust acrişor. «Tabloul înfăţişează, scrie el, finalul unui cadril fantezist pe o scenă din Montmartre, unde, alături de partenerii lor parcă dezarticulaţi, două femei cu mişcări avîntate par a îndeplini riturile sacre ale kampong-ului japonez, Georges Seurat, adăugă Cristophe, ştie de ce pictează şi desenează astfel. Are o concepţie sistematică despre lumină şi culoare. Totul la el e logic, chiar prea logic poate».

Apariţia revistei îi pricinuieşte lui Seurat o nouă decepţie. Pictorul se grăbise să-i dea lui Cristophe o notă despre metoda sa, dar acesta nu o interpretează corect, prezentînd elementele notei în chipul cel mai confuz. *Des Hommes d'Aujourd'hui* se consacră, hotărît lucru, prezentării neoimpresioniştilor. După numerele despre Pissarro şi Seurat apar în săptămînile următoare două numere omagiale închinate lui Dubois-Pillet şi Signac. De fapt, lucrurile se explică în chipul cel mai simplu: revista îi alege pe aceşti pictori la sugestia lui F.F. Acesta scrie el însuşi textul despre Signac. Pictorul şi criticul pun la cale împreună un plan ce pare să-i încînte în egală măsură pe amîndoi: primul îi va face celui de-al doilea un portret, dar nu «un portret banal, îi scrie Signac prietenului său, ci un tablou foarte construit, cu linii şi culori cît mai savant distribuite.» Signac lucrează aproximativ doi ani împreună cu Charles Henry, colaborînd la unele lucrări ale acestuia, pentru care face planşe sau grafice, îndeletnicire ce are o influenţă nefastă asupra picturii sale. Lucrul se vede şi în portretul lui Fénéon, ce se profilează, cu o enormă ciclamă în mînă, «pe smalţul unui fond ritmic de măsuri şi de unghiuri, de tonuri şi de tente» — după cum anunţă titlul pretenţios al tabloului.

A vrut Fénéon să-i fie pe plac lui Signac? El, în general atît de precis cînd e vorba de date şi cifre, notează în studiul său din *Les Hommes d'Aujourd'hui* — fără să-l citeze pe Seurat — că, «în jurul

anului 1885», cîţiva tineri pictori au fost atraşi de tehnica divizionismului. Seurat sare în sus, citind *Les Hommes d'Aujourd' hui;* lectura revistei pare să nu-i aducă, număr de număr, decît noi pricini de enervare.

Îi scrie neîntîrziat lui Fénéon pentru a-i atrage atenţia asupra «inexactităţii» pe care a descoperit-o în articolul său. «Protestez, îi spune el, şi restabilesc, cu o aproximaţie de cincisprezece zile, următoarele date». Îi aminteşte apoi lui Fénéon că, încă de cînd a început să picteze, a căutat «o formulă de pictură optică», că-l citise pe Charles Blanc de pe cînd era la liceu şi că *La Grande-Jatte* a fost începută în 1884, în ziua înălţării Domnului. Signac, adaugă el, nu şi-a pictat primele două tablouri divizate — care poartă, de altminteri, dată — decît în martie-aprilie 1886.

«Iată, adevărul, spune Seurat în încheiere. Trebuie să recunoşti, că sînt fapte ce nu pot fi nesocotite şi că, chiar de-aş fi un necunoscut, aceasta nu m-ar putea împiedica să exist, eu şi viziunea mea».

Seurat scrie scrisoarea pe 20 iunie. La puţină vreme după aceea pleacă în regiunea Dunkerque. Va locui aici toată vara, într-un port mic dar activ, care face comerţ cu orăşelul învecinat de pe coasta belgiană, Gravelines. Localitatea îi va inspira temele cîtorva tablouri în ulei, socotite astăzi printre cele mai extraordinare din întreaga sa operă. Aceste marine, în care ajunge la o simplificare desăvîrşită, sînt ca o muzică pură; Seurat atinge aici zona marii elocinţe a ceea ce este simplu şi esenţial.

Canalul Gravelines, în faţa căruia lucrează aproape tot timpul, îi oferă elementele lineare cu care-şi structurează compoziţiile. Mai uimitoare încă decît tablourile sînt, fără îndoială, anumite schiţe, care nu mai păstrează decît armonicile propriu-zis picturale: stilizarea formelor devine aici abstracţie.

O dată mai mult Seurat e mînat pînă la hotarele acelui tărîm necunoscut în care nu vrea să pătrundă, dar către care îl duce în chip irezistibil logica evoluţiei sale. Pasiunea sa creatoare rămîne aceeaşi. În timpul săptămînilor petrecute la Gravelines execută nu mai puţin de patru tablouri, şase schiţe[136] şi numeroase desene pregătitoare în creion.

Pe măsură ce elaborează toate aceste lucrări, revine şi asupra problemei «marginii», spre a-i aduce o soluţie definitivă. Marginile de tablou pictate de el pînă acum au o tonalitate mai mult ştearsă. Gîndindu-se — după cum îi va mărturisi mai tîrziu lui Verhaeren — că la teatrul din Bayreuth sala este anume lăsată în întuneric pentru ca întreaga atenţie a publicului să se concentreze asupra scenei violent luminată, începe să le picteze în culori mai închise. Jules Cristophe n-a greşit, poate, calificîndu-l, în *Les Hommes d'Aujourd'hui,* drept un «cromatist wagnerian». Bineînţeles, de cum se întoarce la Paris, Seurat se şi apucă să picteze aceeaşi margine întunecată şi pe cîteva dintre vechile sale tablouri. În cea de-a doua jumătate a lui august, în plină perioadă de lucru, îi soseşte vestea cu totul neaşteptată a morţii lui Dubois-Pillet. În cursul unei inspecţii la Salettes, pictorul se îmbolnăvise de variolă. Fusese internat la Hôtel-Dieu[137]. Boala face progrese atît de rapide încît o săptămînă mai tîrziu, pe data de 17, Dubois-Pillet moare în urma unei congestii cerebrale, la mai puţin de patruzeci şi cinci de ani. Seurat este adînc îndurerat. Îl stima pe acest bun prieten — «inima lui sinceră», «firea lui cinstită» — urmărindu-i cu simpatie căutările estetice, deşi nu era de acord cu concluziile lor.

---

[136] Un tablou se află astăzi la Art Institute din Indianapolis, un altul la muzeul Kröller-Müller din Otterlo; două schiţe figurează la Institutul Courtauld din Londra şi la muzeul Annonciade din Saint-Tropez.
[137] Cel mai vechi spital din Paris *(n. tr.).*

În lumina orbitoare a soarelui de august, răsfrîntă de cheiul canalului, trece în zbor uriaşa pasăre neagră. Cu trei săptămîni în urmă, la sfîrşitul lui iulie, s-a sinucis la Auvers-sur-Oise Van Gogh. Seurat află vestea de la Signac: «Şi-a tras un glonte dintr-o parte, care i-a străbătut trupul, înfigîndu-i-se în vintre. A umblat pe jos doi kilometri, pierzîndu-şi tot sîngele, pentru ca în cele din urmă să moară la hanul unde locuia». Umbra păsării negre trece o dată şi încă o dată, peste cheiuri. Van Gogn era şi mai tînăr decît Dubois-Pillet: avea doar treizeci şi şapte de ani.

În aceeaşi vreme, Seurat primeşte o scrisoare de la scriitorul Maurice Beaubourg, care-i cere cîteva indicaţii în legătură cu opera şi metoda sa. La 28 august, într-o scrisoare lungă, în care nici un cuvînt nu e de prisos, în stilul sec al unui tratat ştiinţific, pictorul îi comunică cele mai mici amănunte ale gîndirii sale teoretice, la care nu mai are nimic de adăugat.

Scrisul sau mărunt aleargă pe hîrtie:

Estetică:
Arta înseamnă Armonie.

Armonia este analogia contrariilor, analogia elementelor asemănătoare, de ton, *de* tentă, *de* linie, *considerate din punct de vedere al dominantei şi sub influenţa unui ecleraj din combinaţii vesele, calme sau triste.*

Seurat trage o linie.

Contrariile sînt:

în ceea ce priveşte tonul, unul mai luminos (deschis) pentru unul mai întunecat;

în ceea ce priveşte tenta, complementarele, adică un anume roşu opus

complementarei sale etc. (roşu — verde, portocaliu — albastru, galben — violet);

în ceea ce priveşte linia, cele care fac un unghi drept.

Seurat trage din nou o linie.

Veselia tonului *e dată de dominanta luminoasă; a* tentei, *de dominanta caldă; a* liniei, *de liniile situate deasupra orizontalei.*

Calmul tonului e dat de utilizarea în proporţii egale a tonului întunecat şi luminos; al tentei, de utilizarea în proporţii egale a dominantei calde şi reci; al liniei, de cea orizontală.

Tristeţea tonului e dată de dominanta întunecată; a tentei, de dominanta rece; a liniei, de liniile îndreptate în jos.

Seurat desenează două mici schiţe cu linii verticale şi oblice, care coboară sau urcă de la o orizontală.

Apoi trage din nou o linie şi scrie:

Tehnica:

Dat fiind fenomenele duratei impresiei luminoase pe retină, sinteza se impune ca rezultantă.

Mijlocul de expresie este amestecul optic de tonuri, de tente (ale locului pictat şi ale culorii care luminează: soare, lampă cu petrol, bec de gaz etc), adică a luminilor şi a reacţiilor lor (umbre) conform legilor contrastului, *ale degradării iradiaţiei.*

Urmează un spaţiu alb.

Rama este în armonia opusă aceleia a tonurilor, a tentelor şi a liniilor tabloului.

Seurat ilustrează opoziţia cu două mici schiţe. Reciteşte apoi scrisoarea şi o lipeşte.

Afară, soarele de august aruncă văpăi deasupra mării încremenite.

III. CIRCUL

Şi n-o să ştiţi nici ziua şi nici ceasul,
căci moartea veni-va ca un fur.
SFÎNTA SCRIPTURĂ

Toamnă. Poate niciodată Seurat şi Signac n-au fost mai activi ca acum. Fiecare, bineînţeles, în felul său. Signac, cheltuindu-se cu violenţă în exterior. În octombrie, Cei XX l-au numit membru al grupului lor. «Să nu vă sfiiţi să mă puneţi la lucru în interesul asociaţiei noastre», se şi grăbeşte el să-i scrie lui Octave Maus, rugîndu-l să le mulţumească în numele lui Celor XX. La îndemnul său, Independenţii hotărăsc să-i consacre o retrospectivă lui Dubois-Pillet cu prilejul viitoarei lor expoziţii. Deşi Signac nu preţuieşte prea mult opera lui Van Gogh — «olandezul, socoteşte el, nu-i interesant decît ca fenomen patologic» —, se străduieşte să organizeze şi o retrospectivă a lucrărilor acestuia atît la Expoziţia Celor XX cît şi la Salonul Independenţilor. În paranteză fie spus, iniţiativa nu pare să-l încînte pe tînărul Émile Bernard; şi el pregăteşte o expoziţie Van Gogh şi e mînios la culme cînd vede că e pe cale să i se năruie planul din pricina lui Signac, pe care de altminteri îl detestă; în ianuarie, după moartea lui Théo van Gogh, îi sugerează chiar văduvei acestuia «să refuze a-şi da consimţămîntul la retrospectiva Independenţilor»[138].

Seurat, în schimb, îşi continuă experienţele cu patimă sporită. A

---

[138] John Rewald. Mai tîrziu, Émile Bernard îşi va atribui gloria de a fi organizat primul o expoziţie Van Gogh. În realitate, expoziţia proiectată de el are loc abia la un an după retrospectiva Independenţilor, în aprilie 1891, la Le Barc de Boutteville.

început să lucreze la o nouă compoziţie, de dimensiuni destul de mari — un metru optzeci şi cinci înălţime pe un metru cincizeci lăţime — ce va înfăţişa o altă scenă în mişcare: evoluţiile unei călăreţe pe pista circului Fernando, în faţa spectatorilor aflaţi pe băncile amfiteatrului. E acelaşi circ Fernando care i-a atras şi pe alţi artişti, inspirîndu-i lui Renoir tabloul *Femei jonglînd,* lui Degas tabloul *Lola,* şi unde Toulouse-Lautrec a lucrat, cu vreo doi ani în urmă, la aceeaşi temă, pictînd *Călăreaţa de la circul Fernando;* ba chiar e cu putinţă să fie vorba de aceeaşi femeie, o tînără roşcată, vioaie şi plină de nerv, ajunsă din dragoste vedetă a călăriei acrobatice.

Arhitectura noului tablou va fi tot atît, dacă nu chiar şi mai complexă ca aceea a compoziţiei *Dansul.* Pictorul trasează cu albastru pe pînză o plasă de linii ce-i vor îngădui să calculeze cu obişnuita sa precizie locul personajelor şi felul cum vor fi dispuse — sînt mai bine de patruzeci — precum şi locul şi dispoziţia decorului. Această complexitate contrastează puternic cu mijloacele, de o economie extremă, utilizate de Seurat, şi mai cu seamă cu sărăcia voită a gamei de culori, pictorul mărginindu-se a folosi doar galbenul, roşul şi albastru. Seara merge adesea la circul Fernando, pentru a o desena cînd pe călăreaţă, cînd pe domnul Loyal, cînd ciudata tichie a clovnului pe care-l va înfăţişa cu spatele în primul plan al compoziţiei. Din cînd în cînd, fără îndoială, îl ia cu sine şi pe prietenul său Angrand; în orice caz acesta apare în tablou, cu joben pe cap, chiar lîngă pistă, lîngă băncile cele mai de jos, pe care se înşiruie spectatorii.

Împreună cu un tînăr de treizeci şi şase de ani originar din Mâcon, Hippolyte Petitjean, proaspăt adept al neoimpresionismului, Angrand este unul dintre vizitatorii cei mai neobosiţi ai atelierului lui Seurat. E unul dintre puţinii prieteni ai pictorului care ştie de existenţa Madeleinei Knobloch, dacă nu şi de

cea a copilului. Petitjean se bucură de aceeaşi favoare. Seurat s-a împrietenit cu acest fost elev al lui Cabanel. E timid, are o privire blajină, şi pare foarte înspăimîntat de viaţă; şi poate pe bună dreptate: fiu de negustori, a pornit pe drumul nesigur al artei fără a avea cine ştie ce talent. Dar nu-i de-ajuns să-i uimeşti pe cei din satul sau din mahalaua ta: lumea-i uriaşă; nu te poţi impune decît dacă eşti înzestrat cu daruri excepţionale. Atracţie nesăbuită către năluciri înşelătoare, atracţie minunată, căci altminteri cum de s-ar îngrămădi o asemenea mulţime de figuranţi în jurul cîtorva aleşi, atracţie nefastă, care-i expune pe cei interesaţi la atîtea amare deziluzii! Firesc ar fi ca tendinţele academice ale lui Petitjean să-l îndepărteze de acesta pe Seurat. Signac, căruia, după cît se pare, nu-i inspiră prea multă simpatie, îi critică desenul «siropos», «banal», de o corectitudine «bouguereautescă»[139], cum îl califică el cu profundă silă, «lipsa de armonie» a culorilor şi chiar «greşelile de acord»... Dar Seurat trece uşor peste toate aceste cusururi. Poate că tristeţea, existenţa grea, orizontul cenuşiu şi închis al lui Petitjean fac să vibreze în el coarde ascunse. Viaţa înseamnă şi asta. Viaţa neîndurătoare şi ucigaşă, viaţa crudă — nenumărate mîini oarbe întinse către tărîmuri de neatins, către împărăţiile luminii, în care prinţii acestui pămînt pătrund în chipul cel mai firesc!

După ce pictează pe lemn un studiu pregătitor şi definitiv, reprezentînd, ca dimensiuni, cam a treia parte din tablou, Seurat începe să lucreze la acesta.[140] O ciudată nerăbdare a pus stăpînire pe el. Va fi oare în stare să-şi termine opera pînă în luna martie, cînd are loc viitoarea expoziţie a Independenţilor? Vrea fără îndoială

---

[139] Aluzie la maniera academizantă a pictorului francez William Bouguereau (1855–1904) *(n . tr.).*

[140] Tabloul şi studiul, precum şi o acuarelă (clovnul şi domnul Loyal) aparţin astăzi muzeului Luvru.

să-şi ia revanşa pentru primirea călduţă ce i s-a făcut în primăvara trecută tabloului *Dansul.* Şi totuşi, să fie aceasta singura pricină a tainicei înflăcărări, a vehemenţei — am îndrăzni să spunem, dacă acest cuvînt n-ar părea nepotrivit pentru un om cu o fire atît de ponderată — care-l stăpîneşte? Angrand însuşi mărturiseşte uneori că este surprins de ciudatele izbucniri ale prietenului său.

Îmi amintesc foarte bine, va scrie el mai tîrziu, de o după amiază cînd stăteam împreună de vorbă în atelierul lui din pasaj. Lucra la tabloul Circul. Îndemnat de nu ştiu ce demon, începusem să-i aduc obiecţii cu privire la rafinamentele lui teoretice, căci de la armoniile binare trecea la cele ternare, iar liniile urmau culorile; cînd deodată l-am văzut cum apucă scaunul şi, făcîndu-mi o întreagă demonstraţie cu el, omul acesta, de obicei tăcut şi timid, începu să-mi vorbească cu o elocinţă de fanatic. Modul lui de a reacţiona m-a impresionat nespus de mult.

Dar Angrand nu-i singurul care face asemenea constatări. Cum intră cineva în atelier, Seurat aduce de îndată vorba despre divizionism; lucrul nu e nou, dar ceva s-a schimbat faţă de trecut, căci iată-l pe pictor cum, la prima observaţie sau întrebare, coboară în goană de pe scară, şi, aşezat pe călcîie, cu o bucată de cretă în mînă, se apucă să deseneze pe podea, contrazicînd, argumentînd, demonstrînd[141].

Ciudată nerăbdare şi ciudată schimbare la acest tînăr — a împlinit treizeci şi unu de ani la 2 decembrie —, înainte vreme atît de puţin comunicativ şi care acum, tot înverşunîndu-se să-i convingă pe cei din jur a devenit aproape vorbăreţ! Cu ce se luptă? Cu timpul prea scurt ce i-a mai rămas? Socotind din ziua anului

---

[141] Relatat de Lucie Cousturier.

nou, nu mai are, decît şaizeci şi nouă de zile pentru a termina *Circul,* căci comisia de organizare, din care face parte, va fi silită să-şi înceapă lucrările încă de la 10 martie, pentru ca expoziţia Independenţilor să se poată deschide pe data de 20. Dar ce e timpul? Ceea ce noi numim astfel nu-i decît asaltul de neînlăturat al vieţii, în noi şi în afara noastră. Şaizeci de zile... Cincizeci şi cinci...

Valuri şi vîrtejuri ale vieţii neistovite, zadarnică frămîntare a oamenilor! Cu cîteva luni în urmă Maximilien Luce şi Pissarro au plecat într-o scurtă călătorie în Anglia; au pictat la Londra, la Hampton Court, la Kensington. Hayet încearcă să pună la cale o afacere cu un negustor de tablouri, care să-l înalţe pe Pissarro la rangul de şef al neoimpresionismului. Vis absurd, de vreme ce pentru Pissarro neoimpresionismul nu mai există. Nu-l ispiteşte nici gîndul de a deveni şeful unei grupări disidente. «Am destulă bătaie de cap cu vînzarea tablourilor, îi scrie el lui Lucien. De altfel, adaugă cu înţelepciune, o anumită influenţă nu se capătă, decît cu timpul şi aproape fără să vrei. Cînd ai ceea ce-ţi trebuie pentru o atare poziţie, lucrurile vin de la sine.» Zbucium al oamenilor, asemeni zbuciumului trestiilor clătinate de vînt! Viaţa neobosită merge înainte, trecînd din fiinţă în fiinţă! Madeleine Knobloch e din nou însărcinată. Simbolismul literar cunoaşte acum cea mai mare strălucire pe care a avut-o vreodată. La 2 februarie, în localul Societăţilor din strada Danton, Seurat asistă, în tovărăşia lui Signac şi a lui Fénéon, la banchetul pe care Moréas nu s-a sfiit să-l organizeze în propria sa onoare, pentru a sărbători apariţia cărţii *Pelerinul pătimaş.* Concilianţi, Henri de Régnier şi Maurice Barrès au acceptat să semneze invitaţiile... Treizeci şi şase de zile... Banchetul, al cărui fast zgomotos, agrementat de nenumărate toasturi, se desfăşoară într-o dezordine de nedescris, este prezidat de Mallarmé. Trestiile se zbucium㠺i se observă între ele, felicitîndu-se reciproc,

cu nesfîrşite amabilităţi superlative. Barrès, pe chip cu o expresie distinsă de plictiseală, îşi plimbă peste convivi — printre care pot fi văzuţi Georges Lecomte şi Odilon Redon, Emmanuel Chabrier şi Charles Morice, Andrè Fontainas şi Félicien Rops, Clovis Hugues şi Francis Vielé, Griffin, puternicul Laurent Tailhade precum şi un tinerel André Gide... — privirea strecurată pe sub pleoapele căzute. Gauguin, care se pregăteşte să plece în Oceania, îi priveşte cu atenție pe Seurat şi pe Signac. Henri de Régnier îl ascultă pe Anatole France, socotindu-l în sinea sa un «pisălog de mîna întîi». «Domnul Baudelaire a venit la banchet? îl întreabă pe Gauguin vecinul său, care, după cît se vede, nu, prea e la curent cu chestiunile literare. — Da, răspunde Gauguin fără să clipească, e aici, printre poeţi. Barres vorbeşte chiar acum despre el... — Oh! suspină vecinul, cît aş vrea să-i fiu prezentat»[142]. Într-un colţ, impasibil şi la pîndă, Jules Renard îşi ascute săgețile pe care le va azvîrli a doua zi, scriindu-şi *Jurnalul,* împotriva bunilor săi confraţi, împotriva lui Catulle Mendès — «are apucături de pederast» —, împotriva lui Octave Mirbeau — «o mutră de plutonier major» —, împotriva lui Moréas — «părul îi cade tot timpul peste mustăţi» —, împotriva lui Barrès — «seamănă cu o piftie» —, împotriva unui debutant, care «se pricepe să strîngă mîinile în dreapta şi în stînga cu un talent!» —, în sfîrşit, împotriva tuturor. «Fiecare dintre cei de faţă pare să spună: „Sînt un revoltat”, cu aerul satisfăcut al unui babalîc care tocmai a făcut pipi fără să-l doară prea tare». Partea mai nostimă este că acest banchet dat în cinstea simbolismului consacră de fapt o ruptură; sărbătoritul, Jean Moréas, regele serii, se va lepăda foarte curînd de noua poezie, întemeind o altă şcoală, zisă «romană», ce revine la o versificaţie

---

[142] Relatat de Henri Mondor.

riguros tradiţională[143].

Treizeci şi patru de zile. Trei zeci şi trei. Va izbuti oare Seurat să termine *Circul?*... Treizeci şi două. Treizeci şi una... În ziua de sîmbătă 7 februarie se deschide la Bruxelles obişnuita expoziţie a Celor XX, la care Seurat a trimis *Dansul,* patru din pînzele pictate la Gravelines şi cele două marine de la Crotoy. Signac s-a dus la faţa locului spre a asista la pregătiri şi a aprecia pe cît cu putinţă şansele de izbîndă ale neoimpresioniştilor, care, şi de data asta, se află în concurenţă cu Gauguin. Din fericire, neoimpresioniştii se prezintă cu un mare număr de lucrări. Signac expune opt tablouri, Angrand şapte, Théo van Rysselberghe şapte. Willy Finch, pe de altă parte, a venit nu numai cu tablouri şi desene, ci şi cu ceramică, creată de el la atelierul de faianţă Boch din La Louviere şi pictate după metoda divizionismului. Totuşi, vor avea de luptat chiar şi pe acest teren cu Gauguin, care a expediat în Belgia două vase şi o statuie de gresie smălţuită, precum şi două sculpturi policrome în lemn, *Fiţi îndrăgostite* şi *Fiţi misterioase,* ce stîrnesc pe dată verva lui Signac: «Fiţi îndrăgostite. Fiţi misterioase. Fiţi simbolişti. Fiţi de partea lui Boulanger. Fiţi bine îmbrăcaţi. Al dracului şi Gauguin ăsta!».

Presa va revărsa însă acelaşi uriaş potop de injurii peste «toţi aceşti nevrozaţi» şi «epileptici», citîndu-i fără deosebire pe Seurat, «pontiful picturii cu sigilii din miez de pîine», «unul dintre pictorii nebuni care a avut cea mai mare influenţă asupra tendinţei manifestate de Cercul celor XX», pe Gauguin, «pictorul cîrpaci», «obsedat al infamiei şi al viciului», «artistul pornograf a cărui sublimă ignoranţă n-a putut fi depăşită nici chiar de sculptorii din Pădurea neagră», şi pe toţi ceilalţi — Pissarro, Sisley, Chéret (cîteva

---

[143] Moréas, care, cu cinci ani în urmă, publicase în *Le Figaro* Manifestul Simbolismului, publică în acelaşi jurnal, la 14 septembrie 1891, Manifestul Şcolii romane.

lucrări ale acestuia figurează la expoziţia Celor XX), Guillaumin, Filliger — ce şi-au dat întîlnire la această «saturnale pointilliste». Invectivele pe care îndrăznesc să le tipărească gazetele şi redactorii lor, sînt atît de excesive, încît îşi depăşesc scopul; ai zice că asişti la un fenomen de isterie colectivă.

Tabloul nu-i decît spasmul frenetic al împerecherii dintre un gnom gîfîitor şi o vrăjitoare în călduri, spune despre Dansul *criticul Edgar Baes, de la* Revue Belge. *Imn suprem al cărnii ce palpită, puturoasă şi verzuie, ca balele vărsate de melc, dansatoarele sale au culoarea mucedă şi moartă a buboiului copt. Plină de atracţie totuşi căci mie mi-a tăiat răsuflarea şi pot să jur că mulţi scot limba şi arată cu pumnul, hipnotizaţi de zvîcnirile lente ale unei monstruoase şi degradante neruşinări.*

Nicicînd expoziția n-a prilejuit o mai mare dezlănțuire de patimi. Nici chiar *Olympia* lui Manet nu dăduse naştere, cu un sfert de veac în urmă, la atît de violente şi de extravagante atacuri. Găsindu-le pline de savoare, Edmond Picard şi Octave Maus îşi vor oferi plăcerea de a le publica pe cele mai deocheate în *L'Art moderne,* ca «documente ce merită a fi păstrate»[144].

Paisprezece zile. Treisprezece zile. Douăsprezece...

Infernalul metronom bate măsura. Unsprezece...

Un punctuleţ, cu mare grijă,

Două punctulețe, punctulețe trei...

Seurat nu e mulţumit de felul cum e pictat calul pe care aleargă călăreaţa. Nu va mai avea timp să-l corecteze. Şase zile. Cinci. Trei, nu va mai avea timp — nu mai are timp să sfîrşească *Circul.* Băncile din ultimul plan rămîn neterminate. Seurat hotărăşte să expună

---

[144] În numerele din 15 februarie şi 29 martie 1891.

totuşi tabloul. Zece martie. Comisia de organizare, condusă de Henri-Edmond Cross, îşi începe lucrările în Pavilionul Primăriei Parisului. Obligaţiile ei sînt tot mai mari cu fiecare an, căci numărul participanţilor sporeşte întruna. De data aceasta vor fi două sute douăzeci şi nouă. Seurat şi-a luat întotdeauna în serios îndatoririle de membru al Societăţii Independenţilor, îndeplinindu-le cu punctualitate. Acum se duce zilnic la Pavilion, unde-i întîlneşte pe ceilalţi colegi din comisie, Signac, Luce şi pe Toulouse-Lautrec.

Neoimpresioniştilor li s-a pus la dispoziţie ultima sală, aflată în fundul Pavilionului. Retrospectiva Dubois-Pillet va fi cu totul remarcabilă, grupînd nu mai puţin de şaizeci şi patru de tablouri, în timp ce retrospectiva Van Gogh va prezenta doar zece. Dar, cu excepţia lui Signac, care expune nouă tablouri (printre care şi portretul lui F.F.), ceilalţi divizionişti — Seurat, care participă doar cu *Circul* şi cu cele patru marine pictate la Gravelines şi cerute de el în cea mai mare grabă de la Bruxelles, Angrand, Théo Van Rysselberghe, Hippolyte Petitjean, Cross, care a adoptat în sfîrşit teoriile neoimpresionismului — au trimis în general puţine lucrări. Grupul riscă astfel să fie pus în inferioritate de vecinii ce nu se dau bătuţi: duşmani declaraţi, ca Anquetin şi Émile Bernard sau prieteni şi discipoli ai lui Gauguin, ca Maxime Maufre, nabiştii Maurice Denis şi Bonnard, danezul Willumsen, care au depus fiecare cîte nouă sau zece lucrări, situaţie în care se află, de asemenea, Guillaumin. Le Douanier Rousseau, Toulouse-Lautrec şi chiar doctorul Gachet, ce prezintă între altele un desen înfăţişînd chipul nefericitului Van Gogh pe patul de moarte. Vineri 20 martie, după cum fusese prevăzut, expoziţia este inaugurată. Seurat a luat foarte activ parte la operaţiile de amplasare a tablourilor, operaţii multiple şi obositoare. Totuşi continuă să vină zi de zi la Pavilion şi după deschiderea expoziţiei, spre a observa reacţiile vizitatorilor. În ziua

de marţi 24 tocmai stă de vorbă pe o bancă din sala neoimpresioniştilor, cu Angrand, care trebuie să plece joi la Criquetot-en-Caux, cînd îl vede intrînd pe Puvis de Chavannes.

Puvis se opreşte lîngă uşă, în faţa desenelor lui Maurice Denis pentru volumul *Înţelepciune* de Verlaine. Seurat îi şopteşte lui Angrand: «O să-şi dea seama de greşeala pe care am făcut-o la cal». Puvis înaintează încet, se apropie de *Circul,* dar îşi vede de drum fără să se oprească. Indiferenţa lui îl răneşte adînc pe Seurat Este atît de amărît încît, de supărare, iese să fumeze o ţigară de foi. Două zile mai tîrziu, joi, i se plînge lui Signac de dureri mari în gît Bănuieşte că a răcit în ajun, pe cînd se întorcea acasă împreună cu prietenul său, pe imperiala tramvaiului cu cai care leagă piaţa Alma de Gara de Nord. Cu o iarnă în urmă o epidemie de gripă, botezată atunci pentru prima oară influenţa, făcuse numeroase victime la Paris. Recent, doctorul de Bellio i-a vorbit lui Pissarro despre apariția unei gripe difterice. De ce suferă, de fapt, Seurat? Boala care s-a abătut asupra lui face progrese fulgerătoare în trupul său de uriaş. Vineri, pictorul, chinuit de febră, se mută să zacă la părinţii săi, în bulevardul Magenta. Sîmbătă nu se simte mai bine, ci dimpotrivă. Într-un colţ întunecat al apartamentului, Seurat se zbuciumă în aşternut, delirînd. Febra urcă, pulsul bate mai repede. Şaisprezece zile, trei zile, opt zile. Va putea termina la vreme *Circul?* Puvis de Chavannes ar fi trebuit să vadă greşeala de la cal. Trei zile, două zile. Băncile din ultimul plan sînt abia schițate. Arta înseamnă Armonie. Două zile. Trebuie să lupte cu viaţa, pentru a o supune, pentru a o încremeni într-o imobilitate minerală, ca marea nemişcată sub soarele fierbinte de august. În artă totul trebuie să fie voit. Biciul domnului Loyal înscrie o linie sinuoasă între umbre şi lumini. Umbre calculate. Lumini calculate. Arabescul biciului, calculat. Ovalul circului, calculat. Liniile ascendente ale acestui

tablou înfăţişînd veselia şi mişcarea, determinate şi ele după teoriile lui Charles Henry. Seurat se zbuciumă. Va avea oare timp? Infernalul metronom bate măsura. Inima se zbate în pieptul fierbinte. Mintea poate totul. Forma cea mai ordonată, spunea David Sutter, este cea care captivează pe deplin inteligenţa. Mintea poate totul. Natura trebuie văzută cu ochii minţii. Mintea poate totul. Mintea...

În zorii zilei de duminică 29 martie — e duminica Paştilor —, pictorul are o hemoragie cerebrală. Se zbate. Se sufocă. Geme. Apoi trupul său uriaş încremeneşte pe pat, în acel colţ întunecat al apartamentului cu mobile de mahon, pe care pîlpîie stinse luciri roşiatice. Pereţii sînt plini de icoane — tipărite la Épinel sau aiurea —, pe care fostul portărel din La Villette le adună cu o încăpăţînare de maniac. Ciungul îi va face fiului său o înmormîntare frumoasă. O pendulă bate ora zece.

Elle est retrouvée.
Quoi? L'eternite.
C'est la mer allé
Avec le soleil[145].

---

145 A fost regăsită. / Cine? Veşnicia. / Este marea, plecată / Cu soarele. (Rimbaud).

DESTIN POSTUM

Geniul strălucitor şi veşnic nu cunoaşte umbra.
MALLARMÉ

Totul, acum, se va petrece ca şi cum puterile vieţii, care sînt şi puterile morţii, ar vrea să se răzbune pe Seurat, ştergînd orice urmă a existenţei sale.

Fiul pe care pictorul l-a avut de la Madeleine Knobloch, molipsindu-se de la tatăl său, moare două săptămîni mai tîrziu, la 14 aprilie; tatăl pictorului moare peste cîteva săptămîni, la Raincy, la 24 mai; iar copilul cu care Madeleine era însărcinată nu va mai veni pe lume.

Cît priveşte opera lui Seurat, ea va da loc, de la bun început, unei afaceri lamentabile.

În aprilie, părinţii artistului l-au rugat pe Maximilien Luce, pe Signac şi pe Fénéon să facă, împreună cu Emile Seurat, inventarul atelierm lui. Încheiat la 3 mai, inventarul stabileşte existenţa a patruzeci şi două de tablouri, a o sută şaizeci şi trei de schiţe, a cinci sute douăzeci şi şapte de desene sau crochiuri. Familia e nehotărîtă.

A aflat de legătura pictorului şi de faptul că are şi un copil Părinţii n-au nimic împotriva acestei căsătorii nelegitime; acceptă s-o considere pe Madeleine drept văduva fiului lor, dîndu-i ca moştenire jumătate din atelier. Încă de la moartea lui Seurat, Signac, înduioşat, i-a scris lui Théo van Rysselberghe s-o roage pe soacra sa — ce tocmai cumpărase una din marinele de la Gravelines — să dea banii nu familiei, ci lui Madeleine, care, spune el, n-o să mai aibă curînd din ce trăi.

O clipă familia plănuieşte să scoată totul la licitaţie. Dar renunţă:

cîştigul ar fi neînsemnat, căci lucrările lui Seurat au o valoare comercială redusă. Se hotărăşte aşadar ca tablourile să se împartă prin bună înţelegere între familie şi Madeleine.

Se mai hotărăşte, de comun acord, să li se dăruiască prietenilor artistului, în amintirea acestuia, fie un panou pictat, fie un desen, fie — în cazul prietenilor mai apropiaţi — şi unul şi celălalt. Rudele vor primi de asemeni, cîte două panouri şi cîte un desen.

Faptul că opera lui Seurat este astfel împrăştiată poate părea uimitor. Se vădeşte aici, într-o oarecare măsură, grija lui Fénéon, care nu are o părere prea bună despre biata Madeleine; într-o scrisoare către Gustave Kahn — ce s-a stabilit de cîtva timp în Belgia — arată deschis ce gîndeşte despre ea, precizînd că ar fi «primejdios să i se încredinţeze întreaga operă a lui Seurat», căci «trebuie să ne temem de viitorii amanţi».

Madeleine are de gînd să se stabilească în Belgia, unde vrea să-şi cîştige viaţa ca modistă. Pleacă la Bruxelles în a doua jumătate a lunii mai, luînd cu ea cinci panouri şi nouă desene, fiecare urmează să le împartă prietenilor belgieni ai lui Seurat, conform unei liste ce i s-a dat. Madeleine se duce la Gustave Kahn. Din acea clipă iţele se încurcă în chipul cel mai uimitor. Ce se petrece la drept vorbind? Condiţiile împărţelii i s-au părut suspecte lui Kahn? Sau poate intră în joc interesul său personal? Sau poate, aşa cum se întîmplă adesea, cearta a izbucnit din pricina unei neînţelegeri, din cîteva cuvinte rostite la întîmplare, din cine ştie ce bănuieli gratuite sau nu îndeajuns de întemeiate dar care, în focul pasiunii, au fost preschimbate în tot atîtea adevăruri? Din nefericire, nu dispunem, pentru a ne pronunţa asupra acestei împrejurări, decît de o serie de scrisori foarte vehemente, ale căror semnatari se învinuiesc reciproc de cele mai negre mîrşăvii. «Fénéon, Luce şi cu mine sîntem acuzaţi că ne-am purtat ca nişte hoţi», va spune Signac, pentru care scopul

lui Kahn este limpede: poetul vrea «să pună mîna pe toate tablourile lui Seurat, din vanitate şi ca să-şi facă reclamă».

Fapt este că în Belgia, Madeleine — căreia doamna Kahn, după cum afirmă Signac, «a avut neruşinarea» să-i arate scrisoarea în care Fénéon vorbeşte despre ea — se înfurie împotriva prietenilor de la Paris şi-i vorbeşte peste tot de rău. Este încurajată şi de Georges Lemmen. Spiritele se înfierbîntă. Kahn şi Lemmen pleacă în cele din urmă la Paris, pentru a proceda la o «anchetă».

Lui Signac, care, furios la culme, i-a cerut ajutorul, rugîndu-l totodată să-i dea unele lămuriri, Théo van Rysselberghe îi răspunde, arătîndu-i că el, Feneon şi Luce sînt învinuiţi:

1. de a fi favorizat interesele familiei Seurat în detrimentul văduvei — care ar fi fost astfel frustrată; 2. de a-şi fi oprit cea mai mare parte din succesiune; de a fi scotocit prin corespondenţa lui Seurat şi de a fi sustras o seamă de hîrtii; de a fi fost generoşi şi binevoitori cu jurnaliştii, pe spinarea lui Seurat; de a fi profitat de boala văduvei etc., etc., etc., adică o grămadă de alte fapte mărunte, adevărate mahalagisme, inventate în chip evident cu intenţia de a (le) dăuna.[146]

Théo van Rysselberghe, pe care cearta îl mîhneşte nespus de mult, are meritul de a-şi fi păstrat calmul. Cînd se duce la Madeleine spre a-i înmîna cei patru sute de franci luaţi pe tabloul *Gravelines,* îi ascultă doleanţele, apoi îi roagă pe Kahn şi pe Lemmen să accepte o convorbire într-o cafenea, pe «teren neutru», la care le declară că nimic în actele sau în scrierile lui Signac, Luce şi Fénéon «nu trădează nici cea mai mică incorectitudine» şi nu dă naştere la

---

[146] Scrisoarea publicată, ca şi majoritatea textelor citate, de către Guy Pogu, care a alcătuit un interesant dosar în legătură cu această ceartă.

nici un fel de echivoc. Ce-ar putea face mai mult? «Aş da oricît ca întreaga afacere să fie încheiată, uitată.»

După o întrevedere destul de furtunoasă a lui Luce şi Signac cu Madeleine, la întoarcerea acesteia de la Bruxelles, Signac trage următoarea concluzie:

Vinovată de tot ceea ce se întîmplă este vipera de doamna Kahn. Pentru că vrea s-o facă pe mărinimoasa, pentru că-i rea şi *intrigantă, şi-a dat toată osteneala s-o aţîţe împotriva noastră pe femeia asta slabă şi fără minte... Am aflat, de pildă, că Luce şi Fénéon erau nişte hoţomani şi că eu n-aveam decît o dorinţă: să-l îngrop pe rivalul meu Seurat...*

Treptat, furtuna se potoleşte. La 28 iunie, Signac, care s-a întors la Concarneau, unde îl aşteaptă yachtul său *L'Olympia,* îl anunţă pe Théo van Rysselberghe că «printr-o scrisoare recomandată doamna Kahn i-a dat de ştire văduvei lui Seurat că a rupt prietenia cu ea» şi că el însuşi a primit de la doamna Kahn o scrisoare de douăsprezece pagini, în care aceasta îi înşiră cu de amănuntul «calomniile» pe care le-ar fi colportat Madeleine. Signac tună şi fulgeră:

În aceste douăsprezece pagini nici măcar un *cuvînt nu-i adevărat,* scrie el. *Mă crezi c-au ajuns să-l acuze pe Luce că a continuat schiţa* Circului *lui Seurat? Ce lada de gunoi! Sînt foarte supărat pe Lemmen, care s-a purtat ca un turnător şi nu ca un prieten... Cea mai de plîns, în ciuda inconştienţei ei — groaznică inconştienţă —, este zăpăcita asta de văduvă a lui Seurat care, prin bîrfe şi minciuni de ţaţă ce şi-a pierdut capul, a izbutit să-şi facă duşmani peste tot.*

Despre Madeleine Knobloch nu se va mai şti nimic. La sfîrşitul verii o ultimă întîmplare atrage încă o dată atenţia asupra ei. În

septembrie i se îneacă mama. Pe ziua de 5, la orele nouă dimineaţa, este pescuită la Argenteuil, în locul numit Port d'Entbas. Madeleine merge la morgă spre a o recunoaşte.

E uşor de prevăzut că moartea lui Seurat va avea grele urmări pentru viitorul neoimpresionismului. Lucien Pissarro îi scrie tatălui său de la Londra, de îndată ce află de moartea pictorului: «O dată cu el a murit şi pointillismul». Pissarro e de aceeaşi părere: «Cred că ai dreptate, s-a terminat cu pointillismul, dar, adaugă tot el, socotesc că va avea consecinţe foarte importante pentru arta de mai tîrziu. Seurat a adus, fără îndoială, ceva nou».

Pissarro, asupra căruia adeziunea sa temporară la divizionism a lăsat urme de neşters, nu şi-a găsit încă echilibrul. În noiembrie, îi scrie, nu fără melancolie, lui Octave Mirbeau: «Cînd revăd un vechi tablou de-al meu de care am uitat o vreme, devin foarte indulgent şi-l privesc ca şi cum ar fi pictat de altcineva, descoperindu-i calităţi şi mîhnindu-mă la gîndul că n-am ştiut să lucrez în continuare tot aşa». Nu o duce prea bine cu sănătatea. Vederea îi oboseşte. În schimb, va avea parte de o mare bucurie la începutul anului 1892: expoziţia pe care i-o consacră Durand-Ruel pune pentru prima oară în deplină lumină talentul artistului sexagenar.

Cei care au participat la aventura artistică a lui Seurat resimt, în marea lor majoritate, în chipul cel mai crud, dispariţia pictorului. Moartea lui Seurat îl deprimă pe Signac mai mult ca pe oricare altul. Se simte covîrşit de obligaţia ce-i revine de a apăra neoimpresionismul. Felul său deschis de a vorbi, expresiile tari pe care le foloseşte, excesiva sa încredere în sine i-au făcut mulţi duşmani, ceea ce nu-i va uşura sarcina. Monet nu-l poate suferi; Degas, care «urăşte „tinerele genii”, cum le numeşte el» — spune Pissarro —, îl înjură şi-l ia în batjocură; dînd glas, pînă la un punct,

acestor opinii defavorabile, Mirbeau, cu prilejul ultimei expoziţii a Independenţilor, îl atacă cu cruzime pe Signac în *l'Echo de Paris*[147], vorbind despre «nulitatea lui zgomotoasă, uscată, pretenţioasă». În chiar sînul Societăţii Independenţilor apar anumite manevre ostile. În luna mai, Anquetin, de pildă, încearcă — fără succes, de altfel — să obţină schimbarea statutului şi numelui societăţii. Totuşi, pentru moment, important este în primul rînd să-i aducă lui Seurat un omagiu postum prin cîteva expoziţii retrospective. Două sînt organizate în 1892, prima în februarie de către grupul Celor XX — cu prilejul căreia Anna Boch cumpără *Sena în dreptul insulei La Grande-Jatte,* un peisaj în plin soare din primăvara lui 1888[148] — a doua în martie, de către Societatea Independenţilor. La ambele manifestări prietenii şi discipolii lui Seurat fac o figură destul de ştearsă. La expoziţia Celor XX portretul lui Fénéon semnat de Signac produce un efect deplorabil. Mai mult chiar, un nou membru părăseşte gruparea, Georges Lemmen.

În lunile următoare neoimpresioniştii încearcă să recîştige poziţiile pierdute. La sfîrşitul lui 1892, Signac, Cross, Théo van Rysselberghe, Luce, Petitjean, Leo Gausson şi Lucien Pissarro fac o expoziţie de grup în saloanele hotelului Brébant din bulevardul Poissonniere, numărul 32. Un an mai tîrziu, un pictor amator foarte bogat, care-i ajută cu bani pe artişti, contele Antoine de la Rochefoucauld, devenind el însuşi adept al divizionismului, închiriază la numărul 20 din strada Laffitte un local unde ar urma să fie organizate expoziţiile neoimpresioniştilor.

La începutul lui decembrie Signac, cît se poate de fericit, îi

---

[147] 31 martie 1891.

[148] Cu doi ani în urmă, Anna Boch cumpărase, cu prilejul expoziţiei Celor XX, singurul tablou pe care Van Gogh a izbutit să-l vîndă cît a trăit. În 1936 pictoriţa donează *Sena în dreptul insulei La Grande-Jatte* muzeului regal din Bruxelles.

întruneşte pe neoimpresionişti spre a le aduce la cunoştinţă «frumoasa şi generoasa iniţiativă» a lui La Rochefoucauld. La început vor fi prezentate expoziţii colective, ce se vor reînnoi în fiecare lună, apoi fiecare pictor din grup va avea dreptul la o expoziţie personală. Localul expoziţiei, care atrage în primul rînd atenţia prin aceea că e luminat cu electricitate, li se oferă trecătorilor sub o înfăţişare agresivă. «Într-un ungher străvechi şi demodat ca acela din strada Laffitte, clădirea face o impresie nemaipomenită, exclamă Signac. Albastru verzui, litere rotunde de metal, roşu ca sîngele. Parcă ar intona un cîntec plin de dinamism, aducător de veselie, de lumină, de forţă, de sănătate... de victorie.» Pissarro, încurcat, nu-i de aceeaşi părere: «E tare urîtă, îi scrie el lui Lucien. Seamănă cu intrarea unui bazar, dar se pare că toată lumea e mulţumită.» Prima expoziţie este inaugurată chiar la sfîrşitul lui decembrie. Ea are mai cu seamă drept rezultat agravarea vechilor rivalităţi, arătînd tuturor că, lipsit de şeful său, neoimpresionismul este ca o roată fără osie. Signac şi Petitjean discută la nesfîrşit, fără a cădea de acord. «Petitjean, scrie Pissarro, e cu totul de părerea noastră că singurul viitor al unei metode atît de închise este punctul final.» Dar se întîmplă un lucru şi mai grav. La 23 ianuarie Octave Mirbeau îl atacă din nou pe Signac în *L'Echo de Paris.* Vizitînd expoziţia, acesta s-a putut convinge că moartea lui Seurat «a însemnat o imensă nenorocire»; tînărul artist, spune el, era «înzestrat cu calităţi extraordinare de pictor». Signac, după părerea lui, nu-i seamănă nici pe departe.

Domnul Signac a vrut să-l continue pe Seurat. Eu unul nu mă pot obişnui cu pictura lui. Îi recunosc calităţile, dar ele dispar sub o grămadă de cusururi. Ceea ce i se putea admite lui Georges Seurat, căci, la urma urmei, sistemul acesta este creaţia lui, e mai greu de înţeles la domnul

Signac, care nu-i totuşi decît un prea sîrguincios şi fidel discipol.

Afirmaţia îl revoltă peste măsură pe cel interesat. Jignit, îi scrie pe dată lui Pissarro rugîndu-l să intervină pe lîngă Mirbeau şi să-şi arate că e nedrept ca Paul Signac să fie tratat astfel. Pretenţia îi pare nebunească lui Pissarro — «de neconceput». Cîtă «lipsă de modestie» la «acest băiat de treabă» dacă «te gîndeşti la rezultatele atît de slabe ale picturii pe care o face»! Şi cît poate fi de irascibil, numai pentru că nu află la toată lumea excelenta opinie pe care o are el însuţi despre sine! Pissarro îi răspunde în termeni «atenuaţi», refuzîndu-l, şi anume precizînd că «nu se cade să discuţi părerea unui critic». «Şi dacă vrei să-ţi spun deschis cum văd eu lucrurile — sînt fericit că am prilejul ăsta — află că socot că însăşi metoda neoimpresionismului e greşită; în loc să-l slujească pe artist, îl anchilozează, paralizîndu-l». Signac reacţionează cu violenţă: «Cum e cu putinţă să urăşti dintr-odată în asemenea măsură un lucru pe care l-ai iubit cîndva atît de mult? Dragă maestre, nu eu sînt cel care m-am schimbat! De cînd ne-ai părăsit, n-am dat îndărăt, ci am făcut progrese, mergînd pe acelaşi drum...» Pissarro nu răspunde; refuză să ducă mai departe o discuţie de asemenea natură, care nu poate lua decît o întorsătură neplăcută pentru mai tînărul său coleg. «Ei drăcie! Pictează în... sepia, dacă vrei, dar pentru Dumnezeu, pictează tablouri adevărate!... Bietul Signac, nimeni nu îndrăzneşte să-i spună adevărul Cineva va trebui totuşi s-o facă într-o bună zi. De altminteri nu-i greu de văzut că nici chiar înainte de a adopta metoda punctului n-a pictat lucruri prea grozave.»

Experienţa expoziţiilor neoimpresioniste, care continuă tot anul, nu este, din nefericire, concludentă. În septembrie, La Rochefoucauld se hotărăşte să renunţe. Signac se mînie din nou: «Ştiam prea bine că entuziasmul acestui neofit o să se stingă sub

urina primului trecător care o să se pişe în faţa expoziţiei noastre! Oameni ca el se mai pot încă mira că nişte artişti mîndri, deschizători de drumuri noi, n-au succesul imediat al jalnicilor artişti la modă. Cum de n-a priceput că singura răsplată pe care o cere e tocmai asta: să nu obţin un succes banal şi facil.» La 24 ianuarie 1895 se închide ultima expoziţie din strada Laffitte, cuprinzînd lucrările lui Théo van Rysselberghe. Practic, acest eşec înseamnă sfîrşitul grupului neoimpresionist. Cîţiva dintre adepţii lui — Signac, Cross, Angrand, Petitjean, Luce, Van Rysselberghe — vor expune din nou alături, patru ani mai tîrziu, în martie 1899, în sala pe care le-o rezervă La Rochefoucauld la expoziţia organizată de el la galeria Durand-Ruel şi consacrată diferitelor tendinţe contemporane. În acelaşi an Signac publică o lucrare teoretică despre divizionism, *De la Eugène Delacroix la Neoimpresionism,* adevărat «discurs funebru pe mormîntul divizionismului»[149].

Grupul se împrăştie.

Pissarro se arată tot mai aspru faţă de neoimpresionism, împotriva influenţei căruia a luptat ani de-a rîndul, înainte de a i se putea sustrage pe deplin. «Toate tablourile mele din perioada diviziunilor sistematice, şi chiar din vremea cînd mă străduiam din răsputeri să renunţ la această metodă, mă dezgustă. I-am mai simţit încă influenţa chiar şi în 1894!», afirmă el în aprilie 1899. Iată ce-i scrie lui Lucien în octombrie, în urma unei conversaţii avute cu Angrand la Durand-Ruel: «Dumnezeule! cîte teorii... Plicticoase, exasperante! N-am mai putut răbda şi i-am spus că totul e o idioţenie, că ştiinţa lor e o gogoriţă, că adevărul e că nu sînt artişti, că şi-au ucis instinctul în numele unei false ştiinţe, că Seurat, care avea talent şi instinct, şi-a ucis spontaneitatea cu teoria lui rece şi

---

[149] G. Bazin.

enervantă şi că tablourile lui Monet sînt mai luminoase şi mai puţin plictisitoare decît ale lor». Şase luni mai tîrziu, în aprilie 1896, Pissarro anunţă, fericit şi triumfător, că, în sfîrşit, «s-a eliberat cu desăvîrşire de neoimpresionism». Cam tot în acea vreme, se împotriveşte ca Van de Velde să-l citeze printre neoimpresionişti.

Cred că e de datoria mea, îi spune el, să-ţi arăt deschis felul meu de a vedea lucrurile în legătură cu tentativa pe care am făcut-o, urmîndu-l pe prietenul nostru Seurat, de a picta conform diviziunii sistematice. Am experimentat teoria aceasta timp de patru ani, părăsind-o apoi, nu fără greutate şi după o muncă înverşunată, pentru a regăsi ceea ce pierdusem şi a nu pierde ceea ce putusem învăţa; de aceea nu pot fi numărat printre neoimpresionişti, căci ei refuză mişcarea şi viaţa, pentru o estetică diametral opusă, ce poate eventual să i se potrivească unui temperament pe măsura ei, dar nu mie, care vreau să fug de orice teorie îngustă şi aşa-zis ştiinţifică. Constatînd (vorbesc numai de mine), după multe strădanii, că-mi era cu neputinţă să mă conformez propriilor mele senzaţii şi, în consecinţă, să redau viaţa, mişcarea, că-mi era cu neputinţă să surprind efectele atît de efemere şi de minunate ale naturii, că-mi era cu neputinţă să desenez într-un fel care să fie numai al meu, am fost silit să renunţ la drumul pe care pornisem. Era şi timpul! Din fericire, se pare că nu sînt ficus pentru o asemenea artă, care-mi dă senzaţia cenuşie a morţii.

O serie de pictori aparţinînd grupului nu mai pictează ani îndelungaţi, ca de pildă Angrand, care în 1896 se retrage în regiunea Caux, sau Willy Finch, ce pleacă în 1897 la Helsinki, unde va realiza o importantă operă de ceramist. Alţii renunţă pentru totdeauna la pictură, ca de pildă Van de Velde, care se orientează către artele aplicate, apoi către arhitectură, domenii în care îţi va afirma

puternic originalitatea.[150]

Cît despre pictorii ce se declară în continuare neoimpresionişti, ei evoluează, modificîndu-şi treptat tehnica. Signac, care, începînd din 1896, e tot mai atras de acuarelă, caută, cum spune el însuţi, «o factură mai liberă... Aceste căutări au la bază sila mea tot mai mare de „punctuleţ"». Într-adevăr, începe să picteze în tuşe mai largi, de formă dreptunghiulară sau pătrată, care se adună într-un fel de mozaic.

Théo van Rysselberghe de asemeni se eliberează de tehnica divizionistă, şi în primul rînd de metoda punctului. Deşi foarte bun prieten cu Signac, acesta îl va critica nu o dată cu asprime.

Cel mai mare succes în sala noastră îl are Théo, scrie Signac în 1899, cu prilejul expoziţiei de la Galeria Durand-Ruel. Pentru asta a făcut de altminteri toate concesiile necesare. Portretele lui, graţioase la culme, ar putea fi semnate de orice pictor de la Salonul Champ-de-Mars. *Carnaţia plată, ochii dintr-o singură tuşe, gura încercuită cu o linie, par a fi pictate de Gervex. Mai persistă, cu totul inutil, unele urme, nu ale diviziunii, căci nu există nici un fel de contrast, ci ale punctului, în maniera în care sînt tratate fundalurile şi veşmintele. De vreme ce şi-a reluat întreaga libertate, de ce nu ştie cîtuşi de puţin să profite de avantajele contrastului? Dacă s-ar sluji de contrast pentru a concentra efectul, pentru a îndrepta întreg interesul asupra figurii şi asupra mîinilor modelului, în loc să-l lase să se piardă în detalii, dacă l-ar folosi pentru a varia tentele şi a le degrada, tablourile lui ar avea infinit mai mult stil! Farmecul pe care-l mai păstrează provine tocmai din acele puţine urme de diviziune ce se mai pot întîlni... Soarta a vrut ca Cross să fie ignorat şi ca Théo să triumfe,*

---

[150] Henry van de Velde a construit teatrul Werkbund din Colonia (1914), biblioteca universităţii din Gand (19)6), muzeul Kröller-Müller din Otterlo (1937–1954).

diminuînd astfel meritul căutărilor lui Cross. Unul are geniu, celălalt doar îndemînare.

Signac vorbeşte pe bună dreptate în aceşti termeni despre Cross. Acest pictor singuratic, care, la puţină vreme după ce adoptă tehnica neoimpresionistă, se retrage în sudul Franţei, mai întîi la Cabasson, în octombrie 1891, apoi, în 1892, lîngă Lavandou, la Saint-Clair (unde se va stabili şi Van Rysselberghe), continuă să picteze conform propriului său temperament, urmînd drumul deschis de Seurat. «Este, notează Signac, un gînditor rece şi metodic şi totodată un visător ciudat şi chinuit». Are simţul decorativului, şi, uneori, se situează destul de aproape de grupul nabiştilor. În jurul lui 1895 se precizează la el o evoluţie majoră. Culoarea începe să capete în pictura lui un loc din ce în ce mai important. De la lună la lună coloritul tablourilor sale devine tot mai viu, tot mai intens. Fapt semnificativ, şi foarte elocvent în ceea ce priveşte profunda autenticitate a căutărilor sale artistice, se izbeşte şi el, ca odinioară Seurat, de problema inevitabilă a fidelităţii faţă de realitate. Îi împărtăşeşte frămîntările sale lui Théo van Rysselberghe:

Oare acesta să fie scopul artei? mi-am spus. Fragmentele acestea de naturi, dispuse, cu un gust mai mult sau mai puţin sigur, într-un dreptunghi? Iată de ce revin, ca punct de plecare, la ideea unor armonii cromatice stabilite pe de-a-ntregul (ca să spun aşa) şi fără a ţine seama de natură.

Cross va încerca să depăşească ceea ce pentru el reprezintă «eterna dilemă». Peisajele pe care le va picta vor deveni, spre a

folosi expresia lui Verhaeren «tot atîtea prilejuri de emoţie lirică»[151]. Dar vai! Viaţa sa, măcinată de boală, va fi scurtă. Suferind încă din tinereţe de un reumatism ce-i slăbeşte vederea, moare de cancer, în vîrstă de numai cincizeci şi patru de ani, la 16 mai 1910.

Neoimpresionismul nu supravieţuieşte aşadar decît cu multă greutate celui ce l-a creat. Însăşi opera lui Seurat nu pare să aibă, la început, o soartă mai bună. Destinul ei va fi ciudat. În primii ani este ignorată, fapt deplîns de Signac în *Jurnalul* său, în 1894: «Cîtă nedreptate i se face lui Seurat! Cum de nu sînt în stare să vadă că e unul dintre geniile secolului nostru! Tinerii sînt plini de admiraţie pentru Laforgue şi Van Gogh. Peste opera lui Seurat s-a aşternut uitarea, «tăcerea».

În acelaşi an, la licitaţia ce are loc după moartea lui moş Tanguy, un tablou de Seurat este cumpărat cu 50 de franci. Cîţiva ani mai tîrziu, un alt tablou se vinde cu 27 de franci. Jalnice preţuri!

Multă vreme încă opera lui Seurat va fi prea puţin gustată de amatorii de pictură, şi mai cu seamă — putem afirma aceasta — de colecţionarii francezi. Aşa se şi explică de ce, în afară de *Circul* (donat prin testament muzeului Luvru de către un american), absolut toate marile compoziţii ale lui Seurat se găsesc acum în străinătate.

În 1897, criticul german Meier-Graefe cumpără *Dansul* cu 400 de franci. La sfîrşitul lui decembrie 1897, Vollard îi propune lui Signac spre cumpărare *Femei pozînd,* pentru suma de 800 de franci; la numai cîteva zile tabloul este cumpărat de un alt german, contele Harry Kessler, cu 1.200 de franci.

Două luni şi jumătate mai tîrziu, în martie 1898, Signac îi face o

---

151 Prefaţă la catalogul expoziţiei Cross de la galeria Druet (Paris, martie-aprilie, 1957.

vizită mamei lui Seurat. Aceasta se întreabă ce se va întîmpla după moartea ei cu tablourile de mari dimensiuni ale fiului său. «Ar vrea ca să le lase moştenire unui muzeu... dar care muzeu, scrie Signac cu tristeţe, le-ar accepta astăzi?»

La moartea mamei lui Seurat, în iulie 1899, întrebarea rămîne tot fără răspuns. În anul următor, Fénéon organizează, între 19 martie şi 5 aprilie, în localul publicaţiei *La Revue Blanche,* o mare expoziţie alcătuită din trei sute douăzeci şi trei de lucrări ale lui Seurat, aparţinînd unor rude ale pictorului. «Familia, deşi are averi de milioane, vinde toate lucrările expuse, notează Signac în Jurnalul său; şi asta, cred eu, mai cu seamă pentru că asemenea tablouri o stînjenesc». Expoziţia capătă într-adevăr caracterul unei lichidări. Desenele sînt vîndute în general cu 10 franci, şi cu 100 de franci cînd sînt înrămate. Fénéon îţi măreşte cu acest prilej colecţia cu tabloul *La Scăldat,* Signac cumpără *Circul,* cu 500 de franci, iar Casimir Bru, tatăl pictoriţei Lucie Cousturier, mare admiratoare a lui Seurat şi a lui Cross, *La Grande-Jatte,* cu 800 de franci.

Lucrările lui Seurat au într-adevăr o soartă ciudată. Preţul lor începe să urce, treptat, doar după primul război mondial. În februarie 1922, *Ospiciul şi Farul* e vîndut la Hôtel Drouot cu 19.000 de franci, iar *Dansul* (cumpărat de doamna Kröller-Müller) cu 32.000 de franci. În 1924, un colecţionar din Chicago cumpără *La Grande-Jatte* cu 24.000 de dolari; în 1926 doctorul Barnes devine proprietarul tabloului *Femei pozînd,* pe care-l plăteşte cu aproximativ 50.000 de dolari. (Să notăm, spre comparaţie, că *Prînzul barcagiilor,* de Renoir, fusese vîndut cu 200.000 de dolari în 1924).

Pe nesimţite, şi înainte ca amatorii de pictură să se înflăcăreze pentru ele, operele majore ale lui Seurat ajung în sălile muzeelor. Pictorul taciturn cucereşte gloria definitivă pe aceleaşi drumuri de tăcere pe care a mers şi cînd trăia.

Compoziţiile sale majore lipsind de pe piaţă, Seurat nu mai poate fi vedeta marilor licitaţii, deşi amatorii îşi smulg pînă şi cele mai mici schiţe ale sale.

Una dintre ele, *Stropitoarea,* datînd de la începutul carierei pictorului, este vîndută în mai 1956, la Hôtel Drouot, cu 5.100.000 de franci.

Alte două sînt cumpărate la Londra, în iulie 1957, cu 5.500 şi 7.000 de lire sterline, odată cu un tablou din tinereţe, *Grădinarul*, vîndut cu 22.000 de lire sterline.

Aceste date sumare nu ne îngăduie să apreciem corect creşterea preţurilor tablourilor lui Seurat. Următoarea comparaţie va fi poate şi mai concludentă: *Port-en-Bessin, intrarea în port în timpul fluxului*, cumpărat în 1951 de Luvru (din fondurile unei donaţii canadiene) cu 16.000.000 de franci, fusese vîndut în 1923 cu 1.500 de franci. Profeţia lui Pissarro, care-i spusese lui Lucien că exemplul lui Seurat va avea într-o zi şi «alte consecinţe», se dovedeşte întemeiată. Influenţa acestuia este pînă la urmă considerabilă. Tot aşa în jurul marilor copaci doborîţi de furtună răsar mlădiţe tinere, mustind de seva ce va hrăni pădurea viitoare.

Trebuie să observăm în primul rînd că atît înainte cît şi după 1900, numeroşi artişti îi suferă influenţa, e adevărat, din experienţa neoimpresionismului, mai cu seamă factura pointillistă. Dintre nabişti, Maurice Denis, Vuillard, Félix Vallotton folosesc temporar acest procedeu, ce se află la loc de cinste şi în cîteva ateliere academice.

«*Divizionismul academic*», *prin care am trecut cu toţii, povesteşte Jacques-Émile Blanche, l-a cucerit în asemenea măsură pe bătrînul Tony Robert-Fleury, autorul tabloului* Ultimele zile ale Corintului, *încît l-am văzut expunînd la sfîrşitul vieţii nişte capete de frumoase* «cortegiane»,

vibrînd de pigmenţi coloraţi ce veneau de-a dreptul din paleta lui Seurat... Cineva chiar s-a distrat făcînd în aceeaşi manieră o copie după o Venus de Bouguereau, în care totuşi puteai recunoaşte stilul originalului.

E vorba aici de prelungiri de un interes foarte redus, ca să nu spunem nul. De o cu totul altă importanţă se dovedeşte a fi lecţia pe care unii tineri artişti o vor trage din neoimpresionism, nu imitîndu-l, căci imitaţia e sterilă, ci utilizîndu-i aportul spre folosul unei creaţii vii. Viaţa, întotdeauna, înseamnă dinamism.

Henri Matisse, care aplicase metoda pointillistă în 1899, îşi petrece vara anului 1904 în preajma lui Signac, la Saint-Tropez. Intră de asemenea în legătură cu Cross, care, într-o scrisoare către Théo van Rysselberghe, datată din septembrie, notează cîteva reflecţii vesele prilejuite de această întîlnire: «Ne-am dus la Saint-Tropez. Matisse neliniştitul, veşnic neliniştitul! Nu-ți va fi greu să înțelegi că-mi făcea tot atîta plăcere să stăm împreună de vorbă pe cît de încîntat eram... văzînd cît de plin de sine este prietenul nostru Signac»[152]. Şederea la Saint-Tropez marchează o etapă în evoluţia lui Matisse, care practici diviziunea cu acea griji pentru culoare ce-i este atît de caracteristică. Consecinţa întîlnirii dintre cei doi pictori va fi un tablou, devenit mai tîrziu celebru. *Lux, calm şi voluptate,* pictat în iarna următoare şi expus la Independenţi în 1905. Astfel ia naştere fauvismul, ce se va dezvolta, bineînțeles, conform tendințelor sale proprii. Matisse nu se arată fidel neoimpresionismului vreme prea îndelungată; dar acesta va fi contribuit totuşi la formaţia sa estetică. Derain, Vlaminck, Braque uzează la rîndul lor de un fel de pointillism fauvist, în tuşe largi, pentru care tablourile lui Derain pictate în 1905 la Collioure rămîn, poate, exemplul cel mai

---

[152] Citat de Isabelle Compin, după A. Barr.

semnificativ. Mult mai profundă este influenţa lui Seurat — căruia Independenţii îi consacră o retrospectivă în 1905 — asupra cubiştilor. Ea se conjugă cu aceea a lui Cézanne. «Arta lui Cézanne şi a lui Seurat, va scrie Metzinger, a avut un rol hotărîtor. Datorită ei cîţiva artişti, puţini la număr, au început să mediteze asupra adevăratului sens al picturii, descoperind sub aparenţele efemere jocul raporturilor constante»[153]. Orfismul lui Delaunay îşi are de asemenea originea tot în divizionism. Şi în Italia — unde neoimpresionismul numără foarte curînd cîţiva adepţi (Pelizza da Volpedo, Segantini, Previsti) —, futuriştii se declară în mod deschis discipolii lui Seurat. «Primul meu contact cu arta lui Seurat, pe care l-am adoptat, şi pentru totdeauna, ca maestru, m-a ajutat mult să mă exprim...», va declara Gino Severini, la cincizeci de ani după venirea sa la Paris.[154]

Mai rămîne, în sfîrşit, pictura abstractă. Ruptura cu reprezentarea figurativă, către care Seurat — ca şi Cross — s-a îndreptat în chip logic, este consumată în 1910 de către o nouă generaţie de pictori. Primul maestru şi teoretician al picturii abstracte, Kandinsky, în lucrarea sa *Despre spiritualitate în artă* (1912), nu uită să vorbească despre teoria neoimpresionistă. Ea «anunţă pictura abstractă, scrie Kandinsky. Această teorie, pe care neoimpresioniştii o consideră universală, nu constă în a fixa pe pînză un fragment de natură ales la întîmplare, ci în a reda întreaga natură în toată măreţia şi strălucirea sa».

Ideea care stă la temelia vocaţiei şi a căutărilor lui Seurat, ideea ce constituie nucleul ascuns, sămînţa din care a rodit opera şi

---

[153] În *Bulletin de la Vie artistitque* din 11 noiembrie 1924.
[154] Prefaţă la catalogul expoziţiei Severini (Galeria Berggruen, Paris, 183 1956).

destinul său: obsesia condiţiei trecătoare a omului, poate fi regăsită, modificată de caracteristicile personale ale unei puternice individualităţi, la Félix Fénéon.

Chiar înainte de moartea lui Seurat, Félix Fénéon renunţă aproape cu desăvîrşire la activitatea de critic, nemaivrînd să-şi folosească talentele excepţionale şi uimitoarea perspicacitate. Pe cît poate, se învăluie în tăcere.

În aceeaşi perioadă, anarhiştii, cărora le poartă, ca de altfel mulţi intelectuali ai vremii, o simpatie plină de solicitudine, încep să se facă foarte cunoscuţi. În mai 1891 (prima manifestaţie muncitorească de 1 mai — organizată în amintirea grevei ce avusese loc în 1886 la fabrica Mac Cormick din Chicago şi ai cărei conducători, în număr de cinci, fuseseră condamnaţi la moarte — datează din 1890), o seamă de anarhişti, maltrataţi de poliţie, sînt arestaţi şi aduşi apoi în luna august, în faţa Curţii cu juri. Acest eveniment va fi urmat de o serie de atentate. La 11 martie 1892 explodează o bombă în imobilul de la numărul 136 din bulevardul Saint-Germain, unde locuieşte preşedintele Curţii cu juri. Pe ziua de 18, o a doua bombă, la cazarma Lobau. Pe 27, o a treia bombă, la domiciliul avocatului-general, în strada Clichy, numărul 59. În urma denunţului făcut de un chelner de la restaurantul Véry din bulevardul Magenta, poliţia arestează la 30 martie pe un anume Ravachol. Procesul acestuia începe o lună mai tîrziu, la 27 aprilie. În seara din ajun, restaurantul Véry sare în aer în urma unei teribile explozii.

Ravachol este condamnat la muncă silnică pe viaţă de către juriul departamentului Sena. În luna iulie este condamnat la moarte de către juriul departamentului Loire, în faţa căruia trebuie să răspundă de crime de drept comun săvîrşite anterior. Personajul e oarecum compromis în ochii opiniei publice, lucru ce nu-i împiedică

pe scriitori ca Octave Mirbeau sau Paul Adam să-l glorifice. La o subscripţie deschisă de către periodicul anarhist *L'En-dehors* în folosul copiilor unui complice al lui Ravachol, Fénéon îşi dă obolul alături de Signac, Camille şi Lucien Pissarro, Théo van Rysselberghe, Verhaeren, Henri de Régnier şi mulţi alţi artişti sau oameni de litere, ca Tristan Bernard, Ibels, Romain Coolus, Lucien Descaves... Fénéon colaborează, de altminteri, la periodicele *L'En-dehors* şi *Le Père Peinard.* Atentatele din 1892 constituie preludiul unei perioade de teroare. În după-amiaza zilei de 9 decembrie 1893, o bombă explodează la Palais Bourbon, în timp ce deputaţii se aflau întruniţi în şedinţă. Autorul atentatului, Vaillant, arestat pe data de 11 decembrie, este judecat la 10 ianuarie, condamnat la moarte şi executat — preşedintele Republicii, Sadi Carnot, refuză să-l graţieze — pe 5 februarie. De îndată urmează represalii. În seara zilei de 12 februarie un tînăr de vreo douăzeci de ani, Émile Henry, candidat la Şcoala Politehnică, aruncă o bombă în cafeneaua Terminus din gara Saint-Lazare, în timpul concertului; este arestat pe loc. Pe data de 15 martie, un prieten al lui Vaillant, Pauwels, este victima bombei pe care o transportă la biserica Madeleine. Poliţia arestează tot mai mulţi anarhişti şi suspecţi. Fénéon este denunţat. Poliţia, de altminteri, îl cunoaşte pe F. F. Un raport purtînd data de 31 martie 1892 îl desemna ca «anarhist militant».

Deşi urmărit pas cu pas, F. F. îşi vede, nepăsător, de treburile obişnuite. Într-o seară se duce la un teatru din strada Blanche. Ajuns la intrare, îşi scoate pălăria, arată către cei doi poliţişti în civil ce-i merg pe urme într-un chip ce nu mai lasă nici o îndoială asupra misiunii lor, şi rosteşte cu o voce liniştită: «Felix Fénéon şi suita lui». La 4 aprilie, o bombă explodează în restaurantul Foyot din strada Toumot, rănindu-l grav la un ochi pe poetul Laurent Tailhade,

partizan entuziast al atentatelor anarhiste. Se bănuie că ar fi şi el amestecat în această afacere.

Ancheta stabileşte că F. F. întreţinea relaţii strînse cu Emilie Henry şi că frecventează şi pe alţi anarhişti, ca, de pildă, pe Ortiz sau pe Matha, directorul revistei *L'En-dehors*. La 26 aprilie i se face o percheziţie la domiciliu. Mama sa izbuteşte totuşi să facă să dispară testamentul lui Emile Henry, ascuns aici de Fénéon[155]. Poliţia percheziţionează şi la biroul acestuia de la ministerul de război, unde descoperă un flacon de mercur şi douăsprezece detonatoare băgate într#o cutie de chibrituri.

Arestat şi încarcerat la Mazas, F. F. refuză să dea vreo explicaţie asupra provenienţei acestor obiecte compromiţătoare.

Fénéon e dat pe mîna justiţiei în cursul verii, împreună cu alţi intelectuali — responsabili sau colaboratori ai unor periodice anarhiste — şi cu cîţiva criminali de meserie, acuzaţi fiind şi unii şi alţii de a aparţine aceleaşi «asociaţii de indivizi primejdioşi». Va fi aşa-numitul proces al Celor Treizeci.

Perioada de instruire a procesului ia sfîrşit pe 8 iunie, la puţină vreme după executarea lui Henry, condamnat la 28 aprilie la pedeapsa sa capitală. Un tînăr anarhist italian, Caserio, se pregăteşte să-l răzbune, pe el şi pe Vaillant. Pe data de 24 îl înjunghie la Lyon pe Sadi Carnot, fapt ce ar putea agrava sentinţele date în procesul Celor Treizeci. Poliţia îşi înteţeşte activitatea. Este arestat şi Maximilien Luce, care colaborează cu desene la jurnalele anarhiste. Mirbeau, Paul Adam, Steinlen izbutesc să fugă. Pissarro, care călătoreşte în Belgia, îşi amînă întoarcerea în Franţa.

Toate acestea nu par deloc să-l impresioneze pe F. F., care rămîne «rece ca statuia Comandorului», după cum spune Jules

---

155 Relatat de J. Rewald.

Laforgue. Tînărului avocat Thadée Natanson, care se oferă să-l apere, F. F. îi cere, ca şi cum nimic altceva nu l-ar interesa mai mult pe lume, o cutie cu cremă de ghete.

La 3 august, Caserio este condamnat la moarte. Pe ziua de 6 începe procesul Celor Treizeci, în timpul căruia F. F. are aceeaşi atitudine liniştită. «înalt, slab, cu pometii ieşiţi, cu trăsăturile energice, n-are cîtuşi de puţin o înfăţişare banală», scrie un jurnalist. Răspunsurile lui la întrebările preşedintelui, rostite cu o politeţe desăvîrşită, cad scurte, limpezi, luînd uneori o întorsătură neprevăzută.

Preşedintele — Portarul dumneavoastră afirmă că primeaţi vizitele unor indivizi suspecţi.

F. F. — Nu sînt vizitat decît de scriitori şi de pictori.

Preşedintele — Anarhistul Matha, cînd a venit la Paris, a tras la dumneavoastră.

F. F. — Poate că nu avea bani.

Preşedintele — La anchetă aţi refuzat să ne daţi informaţii în legătură cu Matha şi Ortiz.

F. F. — N-am vrut să spun nimic care i-ar putea compromite. Aş proceda în acelaşi fel şi faţă de dumneavoastră, domnule preşedinte, dacă s-ar ivi prilejul.

Preşedintele — Am aici un flacon care s-a găsit în biroul dumneavoastră. Îl recunoaşteţi?

F. F. — Seamănă, într-adevăr, cu un flacon care-mi aparţine.

Preşedintele — Émile Henry a recunoscut în închisoare că flaconul a fost al lui.

F. F. — Şi dacă i-aţi fi arătat un butoi cu mercur, tot l-ar fi recunoscut. Îi plăcea să se laude.

Acuzaţiile aduse împotriva Celor Treizeci nu par a-i convinge pe juraţi. La rugămintea mamei lui Fénéon, Mallarmé vine să depună mărturie în favoarea prietenului său: «Ştiu că nu e în stare să se folosească de nici un alt mijloc, în afară de literatură, pentru a exprima cele ce gîndeşte». La 12 august Fénéon şi majoritatea celorlalţi inculpaţi sînt achitaţi.

În ciuda acestui verdict, poliţia rămîne convinsă de vinovăţia lui F. F. Se pare că într-o zi, Lépine, prefectul poliţiei, i-ar fi declarat soţiei lui Fénéon, care i se plîngea că este urmărită: «Doamnă, îmi pare rău că trebuie să v-o spun, dar v-aţi căsătorit cu un asasin»[156]. La sfîrşitul lui decembrie, F. F., care asistă împreună cu Signac la premiera piesei lui Ibsen. *Duşmanul poporului,* face o reflecţie ciudată:

Mi-a arătat, spune Signac în Jurnalul *său, logica diferitelor atentate, care atacă prin Gallo bursa*[157]*, prin Ravachol magistratura şi armata (cazarma Lobau), prin Vaillant pe deputaţi, prin Henry pe alegători, prin Caserio pe reprezentantul puterii. Cel mai «anarhist» i se pare atentatul lui Henry, îndreptat împotriva alegătorilor, care sînt mai vinovaţi decît cei aleşi, de vreme ce aceştia sînt siliţi de primii să facă meseria de deputat*.

Fénéon este, bineînţeles, concediat de la ministerul de război. Thadée Natanson, care, împreună cu fraţii săi, fondase *La Revue blanche,* în octombrie 1891, îi oferă postul de secretar de redacţie. F. F. îl va ocupa pînă în 1903, dată la care periodicul îşi încetează apariţia. După ce, pentru puţină vreme şi spre marea sa nemulţumire se aflase, cu prilejul procesului Celor Treizeci, în

[156] Relatat de Jean Paulhan, care socoteşte că aprecierea este «exagerată».

[157] E vorba de unul dintre primele atentate. La 5 martie 1886, Charles Gallo a aruncat o bombă şi a tras cîteva focuri de revolver în clădirea Bursei.

centrul atenţiei generale, poate aici, mai mult ca niciodată, să intre din nou în umbră, satisfăcîndu-şi pasiunea pentru anonimat. În nouă ani nu îngăduie să i se tipărească numele în revistă decît de trei ori. De cîtăva vreme a încetat să mai scrie. Totuşi, nu pe deplin. El, care declară «că nu-i plac decît muncile indirecte», se amuză uneori scriind articole semnate de alţii, ca, de pildă, de Willy, care l-a poreclit «prietenul cel scump la vorbă».

După ce *La Revue blanche* îşi încetează apariţia, F. F. pune din nou mîna pe condei, dar de astă dată ca redactor la un cotidian de mare tiraj, *Le Matin,* unde ţine o rubrică de «fapte diverse», rezumate de el în trei rînduri, pe un ton hazliu şi nepăsător, plin de ironie faţă de zădărnicia zbuciumului omenesc.

Două sute de răşinari de la Mimizan (Landes) sînt în grevă. Trei plutoane de jandarmi şi o sută de soldaţi din regimentul 34 infanterie îi ţin sub observaţie.

«Feriţi-vă de alcool şi de voluptate», spune generalul Privat, adresîndu-se diviziei a 32-a, în ordinul de zi prin care îşi ia rămas bun.

Domnul Abel Bonnard, din Villeneuve-Saint-Georges, în timp ce juca biliard, şi-a crăpat ochiul stîng, căzînd pe tac [158].

A fost găsit individul suspect ce fusese văzut de către mecanicul Gicquel dînd tîrcoale gării orăşelului Herblay: Jules Ménard, culegător de melci.

---

[158] Joc de cuvinte, cuvîntul francez *queue* (tac) însemnînd şi coadă *(n tr.).*

Doisprezece ani de ocnă la Portebotte: a ucis-o la Le Havre pe vesela Nini la Chèvre, convins că are dreptul să-i ceară socoteală.

În 1906 F. F. renunţă la aceste exerciţii care, cu timpul, încep să-l plictisească, atît pe el cît şi, pentru cu totul alte pricini, pe o parte dintre cititorii ziarului *Le Matin.* Intră ca funcţionar la galeria Bernheim-Jeune, unde va ocupa curînd postul de director artistic. Nu-i greu de bănuit că judecata lui sigură face aici minuni, dar în acel fel foarte ciudat care a fost şi va fi, în orice împrejurare, felul său propriu. Nu prezintă eventualilor cumpărători decît tablourile pe care el însuşi le admiră. Socoteşte inutil să le mai comenteze, explicînd în ce constă interesul lor sau discutînd o părere care diferă de a sa; iar dacă-şi dă seama de incompetenţa sau de prostia interlocutorului, ştie să ocolească răspunsul printr-o ironie. Unei vizitatoare, care, arătînd cu ochelarii către o sculptură de Rodin ce înfăţişa o femeie cu coapsele depărtate, îl întreabă: «Ce reprezintă asta, domnule Fénéon?», el îi răspunde pe tonul cel mai serios: «O doamnă»[159].

Impertinenţa lui aproape făţişă şi tăcerile lui ar trebui, s-ar putea crede, să-i izgonească pe clienţi. Dar, dimpotrivă, ei se arată cu atît mai atraşi, într-atît de mare este puterea acestui negustor despre care toată lumea ştie acum că pentru el important este nu să vîndă ci să iubească, şi că nu ar putea să-i înşele nici pe alţii aşa cum nu se poate înşela nici pe sine; şi asta cu atît mai mult cînd e vorba de artă, care pentru el înseamnă totul. Priceperea sa în acest domeniu nu le poate scăpa cunoscătorilor, chiar dacă ea se exprimă în fraze puţine şi eliptice.

Dar într-o bună zi (sîntem în anul 1924), F. F. — are şaizeci şi trei

---

[159] Relatat de M. Saint-Clair.

de ani — le declară pe neaşteptate fraţilor Bernheim: «Mi-a venit şi mie vremea să trîndăvesc» şi se retrage din activitate. E pe deplin hotărît să facă totul spre a fi uitat. Un editor îl îndeamnă să-şi scrie memoriile: refuză. I se propune să i se retipărească unicul volum, *Impresioniştii în 1886:* refuză. Jean Paulhan îi cere cîteva însemnări sau amintiri pentru *La Nouvelle Revuc Française*: refuză. Cineva vrea să facă o culegere din «nuvelele sale de trei rînduri» publicate în ziarul *Le Matin:* F. F. refuză, de data aceasta chiar cu mînie[160]. Nu doreşte decît uitarea. Mai lucrează şi acum, stabilind elementele unui catalog al operei lui Seurat, care, conform voinţei sale limpede exprimată, urmează să apară fără semnătură. Catalogul nu conţine nici un fel de comentariu ci numai «titluri, date şi dimensiuni»[161]. Uitarea? F. aspiră la mai mult decît atît: la dispariţia totală, la neant. Cînd, în 1938, trebuie să se supună unei grave operaţii, nu doreşte să-i supravieţuiască. «E absurd să mai fii încă în viaţă la şaptezeci şi opt de ani (sau la şaptezeci şi nouă, sau la optzeci, sau la optzeci şi unu)», spune el...[162] Această «absurditate» stîrneşte în el «nerăbdare şi mînie», după cum observă doamna Théo van Rysselberghe. Operaţia l-a slăbit. Dar trupul îi mai rezistă cîţiva ani. F. distruge şi ultimele documente pe care le mai păstra, împrăştie o parte din colecţia de tablouri. Aşteaptă moartea, ultima şi cea mai deplină uitare. Ea vine la începutul lui 1944. În ziua de 29 februarie, F. F. nu mai e printre cei vii.

---

[160] Relatat de Jean Paulhan şi de John Rewald.

[161] Jean Paulhan.

[162] Relatat de Jean Paulhan şi de John Rewald.

BIBLIOGRAFIE

Nu posedăm decît puţine scrisori ale lui Seurat. Cele mai multe au fost publicate (de către Gustave Coquiot, C.M. de Hauke, Robert L. Herbert, Madeleine Octave Maus, John Rewald, Robert Rey, Paul Signac şi fiica sa Ginette Cachin-Signac, Guy Pogu); altele rămîn inedite, ivindu-se din arhive, apărînd uneori pe piaţa autografelor. La această corespondenţă de mici proporţii se adaugă *Însemnările asupra lui Delacroix,* publicate pentru prima oară de Félix Fénéon în *Bulletin de la Vie artistique,* la 1 aprilie 1922.

Din fericire, există în schimb numeroase mărturii ale contemporanilor cu privire la Seurat şi la prietenii săi.

Dintre cele ce mi-au fost cu deosebire folositoare, citez:

ADAM (Paul): *Symbolistes et Décadents, Les Personnalites Symbolistes* (sub pseudonimul de R de Monconys), în *La Vie moderne,* 27 noiembrie, 4 şi 18 decembrie 1886, 8, 15 şi 22 ianuarie 1887. *Petit Glossaire pour servir à l'Intelligence des Auteurs décadents et symbolistes* (sub pseudonimul de Jacques Plowert), Vanier, Paris, 1888. A se vedea *Petit Bottin.*

AJALBERT (Jean): *Mémoires en vrac. Au temps du Symbolisme.* Albin Michel, Paris, 1938.

ALEXANDRE (Arsène): *Dubois-Pillet,* în *Paris,* august 1890.

ALEXIS (Paul): A Minuit. *Visite à la Revue independente* (sub pseudonimul de Trublot), în *Le Cri du Peuple,* 14 aprilie 1888.

AMAN-JEAN: Puvis de Chavannes, în *L'Art dans les Deux Mondes,* 29 noiembrie 1890.

ANGRAND (Charles): *Lettre inédite à Lucie Cousturier* (4 iulie 1912), în *La Vie,* 1 octombrie 1936.

ANTOINE (Jules): *Georges Seurat,* în *La Revue indépendente,*

aprilie 1891. — *Dubois-Pillet,* în *La Plume,* 1 septembrie 1891.

BEAUBOURG (Maurice): *Nouvelles passionnées.* Ed. de la *Revue blanche,* Paris, 1893.

BERRICHON (Paterne): *Louis Anquetin,* în *La Plume.* 1 septembrie, 1891.

CHADOURNE (André): *Les Cafés-Conccrts,* Dentu, Paris, 1889,

CHRISTEN (Locotenent-colonel de): Discurs pronunţat la înmormintarea lui Dubois-Pillet, reprodus în *La Haute-Loirc,* 20 august 1890.

CHRISTOPHE (Jules): *George Seurat,* în *Les Hommes d'Aujourd'hui,* no. 176, 1890. — *Georges Seurat,* în *La Plume,* 1 septembrie 1891.

COQUIOT (Gustave): *Les Independants* (1884–1920), Ollendorff, Paris, f. d. —— *Vincent van Gogh,* Ollendorff, Paris, 1923, — *Georges Seurat,* Albin Michel, Paris, 1924. — *Des Peintres maudits,* André Delpeuch, Paris, 1924.

COUSTURIER (Lucie): *Paul Signac,* în *La Vie,* 25 martie 1912. — *Henri-Edmond Cross,* în *L'Art décoratif,* martie 1913. — *Seurat,* Crès, Paris, 1926.

DAR1EN (Georges): *Maximilien Luce,* în *La Plume,* 1 septembrie 1891.

FÉNÉON (Felix): (Textele al căror titlu este precedat de un asterisc au fost retipărite în volumul *Oeuvres,* menţionat mai jos) — *Les Impressionnistes en 1886, VIIIe Exposition impressionniste,* în *La Vogue,* 13–20 iunie 1886. — *IIe Exposition de la Société des Artistes indépendants,* în *La Vogue.* — *Les Impressionnistes en 1886,* Ed. de *La*

Vogue, Paris, 1886 (sînt retipărite aici cele două texte precedente). — *L'Impressionnisme aux Tuilories,* în *L'Art moderne,* 19 septembrie 1886. — *Jules Christophe et Anatole Cerfberr,* în *Les Hommes d'Aujourd'hui,* no. 308, 1887. — *Le Neo-Impressionnisme,* în *L'Art moderne,* 1 mai 1887. — *Exposition de la Revue indépendante,* în *La Revue indépendente,* februarie 1888. — *A la Revue indépendante* în *La Revue indépendante,* martie 1888. — Le *Neo-Impressionnisme à la IV*[e] *Exposition des Artistes indépendants,* în *L'Art moderne,* 15 aprilie 1888. — *Une Esthetique scientifique,* în *La Cravache,* 18 mai 1889. — *V*[e] *Exposition de la Société des Artistes indépendants,* în *La Vogue,* septembrie 1889, şi *L'Art moderne,* 27 octombrie 1889. — Kahn, în *Les Hommes d'Aujourd'hui,* no 360, 1890. — *Paul Signac,* în *Les Hommes d'Aujourd'hui,* no 373, iunie 1890. — *Sur la Mort d'Albert Dubois-Pillet,* în *L'Art moderne,* 21 august 1890. — Notiţă necrologică despre Seurat (nesemnată), în *Entretiens politiques et littéraires*, 1891, vol. II, no. 13. — *Paul Signac,* în *La Plume,* 1 septembrie 1891 (în *Oeuvres,* menţionat din greşeală ca apărut în *Les Hommes d' Aujourd' hui). — Au Pavilion de la Ville de Paris, Société des Artistes indépendants,* în *Le Chat noir,* 2 aprilie 1892. — *Au Pavilion de la Ville de Paris,* Société des Artistes indépendants, în *L'En-Dehors,* 12 aprilie 1892. — *Léo Gausson,* în *La Revue blanche,* primul semestru al anului 1896. — Prefaţă la catalogul expoziţiei Signac de la galeria Druet, Paris, decembrie 1904 (traducere engleză în catalogul retrospectivei Signac la Marlborough gallery, Londra, 11 martie — 15 aprilie 193-4). — *Précisions concernant Seurat,* în *Bulletin de la Vie artistique,* 15 august 1924. — *Charles Angrand,* în *Bulletin de la Vie artistique,* 15 aprilie 1926. — *Charles Henry,* în *Bulletin de la Vie artistique,* 15 noiembrie 1926. — *Oeuvres, c*u o introducere de Jean Paulhan: *F. F. ou le Critique,* Gallimard, Paris, 1948. — Scrierile lui Fénéon cu privire la Seurat au fost adunate în volumul Se*urat de* H. Dorra şi j.

Rewald. — A se vedea Pe*tit Bottin.*

FONTAINAS (André): *Mes Souvenirs du Symbolisme*. Ed. de la *Nouvelle Revue critique,* Paris, 1928.

Guide des Plaisirs de Paris, Édition photographique, Paris, 1900.

Hommage à Charles Henry, în Cahiers de l'Etoile, ianuarie-februarie 1930.

HUYSMANS (J. K.): *Les Indépendants,* în *La Revue indépendante,* aprilie 1887.

JAMOT (Paul): *Ernest Laurent,* în *Gazette des Beaux-Arts,* martie 1911.

JEANÈS (J.-E.-S.): *D'apres Mature,* Granvelle, Besançon, 1946.

JOËTS (Jules): Amintiri despre Hippolyte Petitjean, adunate de Michel-Ange Bernard, împreună cu opt scrisori ale lui Camille şi Lucien Pissarro către Petitjean, în *Art-Dccuments,* noiembrie 1954.

JOURDAIN (Frantz): *Au Pays du Souvenir* Crès, Paris, 1922.

KAHN (Gustave): *Jules Laforgue,* în *Les Hommes d'Aujourd'hui,* no. 298, f. d. — *Paul Adam,* în *Les Hommes d'Aujourd'hui,* nr. 304, 1887. — *Symbolistes et Décadents,* Vanier, Paris, 1902. — *Au Temps du pointillisme,* în *Mercure de France,* 1 aprilie 1924. — *Charles Angrand,* în *Mercure de France,* 13 mai 1926. — *Les Dessins de Georges Seurat,* 2 vol., Bernheim-Jeune, Paris, 1928. — *Charles Henry. Quelques Scuvenirs de Jeunesse,* în *Cahiers de L'Etoile,* ianuaire — februarie

LAFORGUE (Jules): *Lettres à un Ami,* Mercure de France. Paris, 1941.

LANGLADE (Emile): *Artista de mon Temps,* seria a 3-a. Editions

I. N. S. A. P., Arras, 1936.

LEBLOND-ZOLA (Denise): *Paul Alexis, bohème el critique d'art,* în *L'Ordre,* 1 şi 2 martie 1939.

LECOMTE (Georges): *Camilie Pissarro,* în *La Hommes d'Atujourd'hui,* no. 366. 1890.

MARCHESSOU (Léon): *Le Commandant Dulois-Pillet,* în *La Haute-Loire,* 18 august 1890.

MAUS (Madeleine Octave): *Trente Années de Lutte pour l'Art* (1884–1914), L'Oiseau bleu, Bruxelles, 1926.

MERY (Jules): *Les Préludes. Simples Documente,* în *La Vie moderne,* 14 şi 21 iunie 1891.

MÉTÉNIER (Oscar): A se vedea *Petit Bottin.*

MIOMANDRE (Francis de): *Vingt ans après,* în *Bulletin de la Vie artistique,* 15 februarie 1926.

MONCONYS (B. de): A se vedea Paul Adam.

MOREAS (Jean): A se vedea *Petit Bottin.*

NATANSON (Thadée): *Peints à leur tour,* Albin Michel, Paris, 1948.

Petit Bottin des Lettres et des Arts (publicat fără semnătură; redactat de Paul Adam, Jean Moréas, Oscar Méténier şi Félix Fénéon), Nouvelle Librairie parisienne. Paris, 1886.

PIERRE ET PAUL: *Michel-Eugène Chevreul,* în *La Hommes d'Aujourd'hui,* no. 227, 1886. — *Henri de Régnier,* în *La Hommes d'Aujourd'hui,* no. 342, 1889.

PISSARRO (Camille): *Lettres à son fils Lucien,* Albin Michel, Paris, 1930. — *Lettres à Paul Signac et Félix Fénéon,* în *La Lettres française,* 8

octombrie 1933. A se vedea jules Joets.

PISSARRO (Luden): A se vedea Jules Joëts.

PLOWERT (Jacques): A se vedea Paul Adam.

RICHE (Auguste): *Quelques Pages intimes sur M. Chevreul,* Poussielgue, Paris, 1889.

ROSENTHAL (Léon): *Ernest Laurent,* în *Art et Décoration,* martie 1911.

SAINT-CLAIR (M): *Doamna Théo von Rysselberghe*: *Galerie privée,* Gallimard, Paris, 1947.

SEGARD (Achille): *Peintres d'Aujourd'hui, La Décorateurs,* 2 vol., Ollendorff, Paris, 1914.

SIGNAC (Paul): *Lettres à Trublot* (Paul Alexis), în *Le Cri du Peuple,* 23 iunie 1887, 9 februarie şi 29 martie 1888. — *D'Eugène Delacroix au Neo-Impressionnisme,* Ed. de la *Revue blanche,* Paris, 1899; Floury, Paris, 1939: introducere şi note de Françoise Cachin, Hermann, Paris, 1964. — *Charles Henry,* în *Cahiers de l'Etoile* ianuarie-februarie 1930. *Le Neo-Impressionnisme, dccuments,* în *Gazette des Beaux-Arts,* ianuarie 1934. — Fragmente din *Journal,* în *Arts de France,* no. 11–12 şi no. 17–18, 1947. — *Extraits du Journal inédit de Paul Signac,* în *Gazette des Beaux-Arts,* iulie-septembrie 1949, aprilie 1952 şi iulie-august 1933.

TABARANT (Adolphe): *Pissarro,* Rieder, Paris, 1924. — *Maximilien Luce,* Crès, Paris, 1928.

TEXCIER (Jean): *Felix Fénéon, curieux Horrnne,* în *Le Populaire Dimanche,* 9 ianuarie 1949. — *Maximilien Luce,* în *Le Populaire Dimanche,* 10 aprilie 1949.

TRUBLOT: A se vedea Paul Alexis.

VERHAEREN (Emile): *Les XX*, în *La Société nouvele,* 1891 pp. 248 şi urm. — *Sensations,* Crès, Paris, 1927.

WYZEWA (Teodor de): *Une Critique,* în *Revue indépendante* noiembrie 1886. — *Georges Seurat,* în *L'Art dans les Deux Mondes* 18 aprilie 1891. — *Edouard Dujardin,* în *Les Hommes d'Aujourd'hui,* no. 388, 1892.

Catalogul tablourilor lui Seurat a fost alcătuit de către Henri Dorra şi John Rewald şi publicat în cartea lor Seurat, Les Beaux-Arts, Paris 1939; un catalog care conţine atît tablourile cît şi desenele a fost publicat de către C.–M. de Hauke în *Seurat et son Oeuvre,* 2 vol., Gründ, Paris, 1961. Amîndouă lucrările sînt cu totul remarcabile.

Am consultat, de asemeni, numeroase alte scrieri. Printre ele citez:

AMAN-JEAN (François): *L'Enfant oublié,* Buchet-Chastel, Paris, 1965.

AMIEL (Jean): *Six Ataciens célèbres,* Au Livre du Pays, Carcassonne, 1929.

ANGRAND (Charles): Catalogul expoziţiei Charles Angrand de la galeria Andre Maurice, Paris, 23 decembrie 1960–21 ianuarie 1961.

ARLIN (Jean): *Deux Bourses annuelles en souvenir de Félix Fénéon,* în *Arts,* 12 martie 1948.

BAZALGETTE (Léon): *Emile Verhaeren,* Sansot, Paris, 1907.

BAZIN (Germain): *Trésors de l'Impressicnnisme au Louvre,* Aimery

Somogy, Paris, 1938.

BERNHE1M DE VILLERS (Gaston): *Petites Histoires sur de grands Artisies*, Bernheim Jeune, Paris, 1940.

BESSON (Georgs): *Paul Signac. The Man,* în catalogul retrospectivei Signac de la Marlborough gallery, Londra, 11 martie — 15 aprilie 1934.

BLANCHE (Jacques-Émile): *La Troisième République. Les Arts plastiques,* Les Éditions de France, Paris, 1931. — *La Péche aux souvenirs,* Flammarion, Paris, 1949. — *De Gauguin à la Revue nègre,* Émile-Paul, Paris, 1928.

BOULEAU (Charles): *Charpentes, la Géométrie secrète des Peintres*, Éd. du Seuil, Paris, 1963.

CACHIN (Françoise): *Un Défenseur oublié de l'Art moderne* (Octave Mirbeau), în *L'Oeil,* iunie 1962.

CACHIN-SIGNAC (Ginelte): *Autour de la Correspondance de Signac,* în *Arts,* 7 septembrie 1951. — *Un Poète turc a-t-il inspiré les Néo-Impressionnistes?* în *Les Lettres françaises,* 7 ianuarie 1954.

CHABOT (G.): *Théo van Rysselberghe,* în catalogul (stabilit de Paul Eeckhout) retrospectivei Théo van Rysselberghe la Muzeul de Arte Frumoase din Gand, 1 iulie» 16 septembrie 1962.

Centenaire de M. Chevreul. Principaux Travaux de M. Chevreul, Société Anonyme des Imprimeries Réunies, Paris, 1886.

Cinquantenaire du Symbolisme, catalog al unei expoziții de la Biblioteca națională din Paris, 1936.

COGNIAT (Raymond): *Seurat,* Fernand Natlian, Paris, 1953.

COMPIN (Isabelle): *H. E. Crcss,* Quatre-Chemins-Éditart, Paris, 1964.

DEVERIN (Édouard): *Fénéon l'enigmatique,* în *Mercure de France,*

15 februarie 1934.

DORIVAL (Bernard): *Les Étapes de la Peinture française contemporaine,* t. I *De l'mpressionnisme au Fauvisme,* Gallimard, Paris 1943.

DORRA (Henri) et REWALD (John): *Seurat,* Les Beaux-Arts, Paris, 1939.

DUJARD1N (Édouard*): Les Premiers Poètes du Vers libre,* Mercure de France, Paris, 1922.

EECKHOUT (Paul): A se vedea Chabot.

FIERENS (Paul): *Théo van Rysselberghe,* cu un studiu de Maurice Denis, Éditions de la Connaissance, Bruxelles, 1937.

FLAMANT (Élie-Charles): *Signac, ses Amis, ses Tableaux, ses Yachts,* în *Cormaissance des Arts,* noiembrie 1963

FRY (R.): *Seurat,* în *The Dial,* septembrie 1926.

GAY (Paul): *Signac, the Painter*, în catalogul retrospectivei Signac de la Marlborough gallery, Londra, 11 martie-15 aprilie 1954. — *La Création de l'Oeuvre chez Paul Signac,* în catalogul expoziției Signac de la Marlborough gallery, Londra, aprilie-mai 1958.

GOLDWATER (Robert J.): *Some Aspects of the Development of Seurat's Style,* în *The Art Bulletin,* iunie 1941.

GUENNE (Jacques): *Entretien avec Paul Signac,* în *L'Art vivant,* 10 martie 1929.

HELLENS (Franz): *Verhacren,* Seghers, Paris, 1953.

HERBERT (Robert L.): *Seurat's Drawings,* în catalogul expoziției Seurat de la Art Institute din Chicago şi de la Museum of Modern Art din New York, 1958. — *Seurat în Chicago and New York,* în *The*

Burlington Magazine, mai 1958. — *Seurat and Jules Chéret,* în *The Art Bulletin,* iunie 1958. *Seurat and Puvis de Chavannes,* în *Yale University Art Gallery Bulletin,* octombrie 1999. — *Seurat and Émile Verhaeren, unpublished Lettres,* în *Gazette des Beoux-Arts,* decembrie 1959.

HOMER (William I.): *Georges Seurat. Port-en-Bessin,* în *Minneapolis Institute of Arts Bulletin,* vara anului 1997. — *Notes on Seurat's Palette,* în *The Burlington Magazine,* mai 1959.

KAHNWEILER (Daniel-Henry): *Confessions esthétiques,* Gallimard, Paris, 1969.

LAPRADE (Jacques de): *Seurat,* Aimery Somogy, Paris, 1951.

LHOTE (André): Seurat, Braun, Paris, 1948.

MAUCLA1R (Camille): *Servitude et Grandeur littéraires,* Ollendorff, Paris, 1922.

MULLER (Joseph-Émile): *Seurat. Dessins,* Hazan, Paris, 1960. *Seurat,* Hazan, Paris, 1960.

Le Néo-Impressionnisme. Catalogul expoziției neoimpresioniştilor de la Galerie de France, Paris, 11 decembrie 1942–19 ianuarie 1949.

PAULHAN (Jean): *F. F. ou le Critique,* Gallimard, Paris, 1949 (retipărită ca introducere la *Oeuvres* de Félix Fénéon; a se vedea mai sus).

PILLEMENT (Georges): *Charles Henry et Jules Laforgue,* în *Cahiers de l'Etoile,* ianuarie-februarie 1930.

PISSARRO (Ludovic Rodo) fi VENTURI (Lionello): *Camille Pissarro, son Art, son Oeuvre,* 2 vol, Paul Rosenberg, Paris, 1939.

POGU (Guy): *Théo van Ryssellberghe, sa Vie,* 1963 (fără altă

indicaţie.

RAYNAUD (Ernest): *La Mêlée symholiste,* 3 vol., La Renaissance du Livre, Paris, 1920–1922.

REWALD (John): *Félix Fénéon,* în *Gazette des Beaux-Arts,* iulie-august şi februarie 1948. — *Seurat,* Albin Michel, Paris, 1948. — Prefaţă la catalogul expoziţiei *Seurat and his Friends,* Wildenstein, New York, noiembrie-decembrie 1933. *Histoire de l'Impressionnisme,* Albin Michel, Paris, 1933. *Le Post-Impressionnisme,* Albin Michel Paris, 1961. — A se vedea Henri Dona.

REY (Robert): *La Renaissance du Sentiment classique,* Les Beaux-Arts, Paris, 1931.

RICH (Daniel Catton): *Seurat's Paintings,* în catalogul expoziţiei Seurat de la Art Institute din Chicago fi de la Museum of Modern Art din New York, 1938.

ROUSSOU (Matei): *André Antoine,* L'Arche, Paris, 1954.

SALMON (André): *Propos d'Atelier,* Crès, Paris, 1922.

Seurat et set Amis. La Suite de l'Impressionmsme. Catalogul unei expoziţii organizate de *Beaux-Arts* şi de *Gazette des BeauxtArts,* Paris, decembrie 1933 — ianuarie 1934.

VENTURI (Lionello): *Les Archives de l'Impressimnisme,* 2 vol., Durand-Ruel, Paris-New York, 1939. A se vedea Pissarro (Ludovic Redo).

VIENNE (Gabrielle): Catalogul expoziţiei Signac de la Muzeul naţional de Artă modernă, cu o prefaţă de Jean Cassou, Paris, 23 octombrie — 2 decembrie 1931.

VOLLARD (Ambroise): *Souvenirs d'un Marchand de Tableaux,* Albin Michel, Paris, 1948.

WHITE (Gabriel): Prefaţă la catalogul expoziţiei *Reproductions of the Drawings of Seurat,* Arts Council of Great Britain, 1946.

ZERVOS (Christian): *Un Dimanched la Grande-Jatte et la Technique de Seurat,* în *Cahiers d'Art*, no. 9, 1928.

ZWEIG (Ştefan): *Émile Verhaeren,* Mercure de France, Paris, 1910.

PRINCIPALELE PERSONAJE CITATE ÎN CELELALTE VOLUME DIN «ARTĂ ŞI DESTIN»

În *Viaţa lui Van Gogh:* Charles Angrand, Louis Anquetin, Antoine, Émile Bernard, Anna Boch, Gauguin, Van Gogh, Guillaumin, Pissarro, Seurat, Signac, Karel Verlat.

În *Viaţa lui Cézanne:* Arsène Alexandre, Paul Alexis, Anquetin, Bernard, Caillebotte, Victor Chocquet, Degas, Gauguin, Van Gogh, Guillaumin, George Lecomte, Roger Marx, Octave Maus, Mirbeau, Monet, Piasarro, Odilon Redon, Renoir, Rodin, Seurat.

În *Viaţa lui Toulouse-Lautrec*: Adolphe Albert. Arsène Alexandre, Anquetin, Bernard, Jules Chéret, Charles Cros, Degas, Édouard Dujardin, Paul Durand-Ruel, Fénéon, Fernando, Gauguin, Van Gogh, La Goulue, Grille d'Égout, Guillaumin, Victor Ioze. Antoine de la Rochefoucauld, Mallarmé, Roger Marx, Octave Maus, Mirbeau, Jean Moréas, Thadée Natanson, Edmond Picard, Pissarro, Puvis de Chavannes, Raffaelli, Redon, Henri de Régnier, Jules Renard, Renoir, Théo van Rysselberghe, Seurat, Signac, Alfred Stevens, Valentin le Désossé, Henry van de Velde, Willy.

În *Viaţa lui Manet:* Anquetin, Bernard, Bracquemond, Charles Cros, Degas, Durand-Ruel, Van Gogh, Hoschedé, Mallarmé, Eugene Manet, Monet, George Moore, Berthe Morisot, Pertuiset, Pissarro Renoir, Alfred Stevens.

În *Viaţa lui Gauguin:* Arsène Alexandre, Anquetin, Georges de Bellio, Bernard, Jacques-Émile Blanche, Bracquemond, Degas,

Édouard Dujardin, Durand-Ruel, Fénéon, André Fontainas, Gauguin, Van Gogh, Guillaumin, Antoine de la Rochefoucauld, Mallarmé, Roger Marx, Maxime Maufra, Mirbeau, Monet, Moréas, Murer, Pissarro, Puvis de Chavannes, Raffaëlli, Redon, Henri de Régnier, Renoir, Schuffenecker, Seurat, Walter Sickert, Signac, Fritz Thaulow.

În *Viata lui Renoir:* Arsène Alexandre, Paul Alexis, Anquetin, Antoine, Georges de Bellio, Bernard, Jacques-Émile Blanche, Caillebotte, Victor Chocquet, Henri-Edmond Cross, Degas, Édouard Dujardin, Durand-Ruel, Fénéon, Fernando, Gauguin, Van Gogh, Guillaumin, Hoschedé, Georges Lecomte, Maximilien Luce, Mallarmé, Eugène Manet, Roger Marx, Meier-Graefe, Mirbeau, Monet, Moréas, Berthe Morisot, Murer, Georges Petit, Pissarro, Puvis de Chavannes, Redon, Henri de Régnier, Renoir, Rodin, Seurat, Teodor de Wyzewa.

CRONOLOGIA GENERALĂ A PRIMELOR ŞAPTE VOLUME DIN «ARTĂ ŞI DESTIN»

NOTA INTRODUCTIVĂ. UNIVERSUL BIOGRAFIC

Cronologia care urmează are, evident, un scop de ordin practic. Prin trimiterile sale, îi va îngădui cititorului să consulte cu uşurinţă, în legătură cu orice fapt, cele mai importante paragrafe din volumele seriei *Artă şi destin.*

Dar ea răspunde totodată unei preocupări ce ţine de însăşi esenţa operei căreia i-am închinat întreaga mea viaţă. Tocmai asupra acestui lucru aş vrea să mă explic aici în cîteva cuvinte — şi ca şi cum mi-aş vorbi mie însumi.

«Oamenii vin în contact unii cu alţii, scriam cîndva în *Viaţa lui Renoir.* Destinele lor se încrucişează, răsărind pentru o clipă din ceaţă. Se întîlnesc, îşi fac mărturisiri, dezvăluindu-şi unii altora crîmpeie de viaţă, dar restul se pierde în noapte. Numai istoria poate cunoaşte acest păienjeniş de destine: numai ea poate cuprinde viaţa trăită în totalitatea ei, aruncînd asupra acestui teatru de umbre marea şi blînda lumină.»

E o afirmaţie incidentală, dar care oglindeşte o preocupare ce m-a urmărit neîncetat de-a lungul întregii mele existenţe. O preocupare complexă.

Am fost întotdeauna chinuit de dorinţa, fără îndoială instinctivă, în orice caz adînc înscrisă în firea mea pentru pricini pe care nu le cunosc, să compun nu numai cărţi, ci un grup de cărţi, puternic legate între ele, adăugîndu-se una alteia ca pietrele unui edificiu sau, şi mai bine, ca organele într-un trup. Această dorinţă, pe care m-am străduit să o concretizez în felurite chipuri, este tot atît de

adînc înrădăcinată în mine ca şi înclinarea mea pentru biografie. Din această dorinţă şi din această înclinare, al căror caracter obsesiv îmi apare cum nu se poate mai limpede, s-a născut în cele din urmă seria «*Artă şi destin*», ce trădează însă şi o a treia obsesie: ideea prodigioasă, care de asemeni m-a urmărit întotdeauna, că nenumărate destine, foarte deosebite unele de altele, coexistă şi se împlinesc în mod concomitent. După mine, unul dintre scopurile majore, primordiale, ale scriitorului, este acela de a surprinde viaţa. Or, nimic mai dificil decît să surprinzi viaţa în extraordinara ei proliferare.

În existenţa noastră de fiecare zi, după cum arată observaţia mai sus citată, destinele celorlalţi ni se dezvăluie cînd şi cînd, într-un fel de străfulgerare. Puţinul pe care-l surprindem astfel este aproape întotdeauna înşelător. Dispunem de obicei de elemente nesigure şi prea puţine la număr, care nu ne îngăduie o judecată limpede. Chiar propriul nostru destin ne rămîne în parte ascuns, din pricina unui fel de orbire pe care o avem faţă de noi înşine, a memoriei noastre slabe, şi pentru multe alte pricini. Iată de ce marii romancieri, ca de pildă Balzac, nu sînt simpli observatori, ci adevăraţi vizionari. «Balzac, Flaubert, nobili coloşi, în timp ce stăteaţi aplecaţi la masa de lucru, viaţa trecea pe lîngă voi», exclama liric tînărul Montherlant. Nu sînt de această părere; cred, dimpotrivă, că nici o viaţă, nici măcar cea mai intens trăită, nu poate avea bogăţia unei existenţe creatoare de mare amplitudine. «Nobilii coloşi» n-ar fi stat aplecaţi la masa lor de lucru dacă n-ar fi purtat în ei o întreagă lume — o lume a cărei densitate nu poate fi nici pe departe asemuită cu lumea aşa cum îi este dat individului s-o trăiască în faptele sale reale. Adevărata intensitate trebuie căutată tocmai la «nobilii coloşi». Arătam cîndva cît de săracă este ficţiunea, chiar în manifestările excepţionale ale fecundităţii sale, în faţa prodigioasei

bogăţii a realităţii. Principalul ei mijloc de expresie, romanul, îmi pare un instrument insuficient, «depăşit», ţinînd de un fel de empirism al sensibilităţii [163], de vreme ce dispunem astăzi de posibilităţi de investigare considerabile. Fac aluzie, evident, la metodele ştiinţei istorice. Dar o atare afirmaţie necesită cîteva comentarii.

În afară de puterea de imaginaţie vizionară, de ce alte mijloace dispunem pentru a cuprinde realitatea? Ştim atît de puţin despre clipa prezentă! Atîtea lucruri ne rămîn necunoscute! «Actualitatea», aşa cum ni se înfăţişează, nu-i decît un reflex foarte palid, o imagine inconsistentă şi deformată a celor ce se petrec cu adevărat. Evenimentele hotărîtoare nu sînt neapărat acelea ce ni se par nouă importante; evenimente cu o mare semnificaţie ne scapă, pentru că, atunci cînd se produc sînt învăluite în ceaţă. E nevoie de o anumită perspectivă, e nevoie ca lucrurile ce ne erau ascunse să ni se dezvăluie pentru ca peisajele istoriei să înceapă a se înfiripa, pentru ca accidentele devenirii umane să capete adevăratul lor relief.

Ajunşi aici, trebuie să înaintăm cu prudenţă. Istoria — politică, literară, artistică etc — concepută în spirit tradiţional se ocupă în primul rînd de evenimentele în sine. Astfel, ea se interesează mai cu seamă de colectivităţi. De obicei indivizii nu-i reţin atenţia decît sub

---

[163] În vremea noastră, cel puțin în Franța, cînd se vorbește despre literatură, se vorbește de fapt aproape întotdeauna numai despre roman. S-ar părea că adevărul literaturii își găsește expresia și trebuie în chip obligatoriu să și-o găsească doar în roman. Această preponderență acordată romanului este o trăsătură specifică timpului nostru căci ea nu e nici pe departe un dat permanent. De aceea e foarte probabil că avem de-a face doar cu o falsă optică. Totuți, fie că e sau nu justificată, preponderența de care vorbeam există. În zilele noastre scriitorul debutant vrea să ajungă romancier, aşa cum ieri voia să ajungă poet, aşa cum în secolul al XVIII-lea voia să ajungă «filozof», iar în secolul al XVII-lea autor de tragedii.

raportul relaţiilor lor cu colectivitatea. Prima sa ambiţie este aceea de a pune în lumină — şi, trebuie să notăm, adesea cu parţialitate, deci în chip arbitrar — logica evenimentelor, sensul lor general şi aproape abstract. Istoria nu se preocupă decît în mod accidental şi, spre a spune aşa, lăturalnic, de uman.

Umanul, dimpotrivă, este, ca şi pentru roman, principiul fundamental a ceea ce ar putea să pară la prima vedere o variantă a genului istoric — biografia —, dar care de fapt reprezintă un gen cu totul specific. E drept că biografia foloseşte metodele istoriei, dar ea o face într-un scop cu totul diferit, scop care coincide cu cel pe care şi l-au propus marii creatori de universuri imaginare: ea vrea mai presus de orice şi întotdeauna să cerceteze condiţia umană. Pentru biografie primează indivizii. Ea se ocupă înainte de orice de reacţiile lor psihologice, de manifestările sensibilităţii lor, de tot ce este legat de viaţa profundă, intimă a oamenilor. Şi-a împrumutat obiectul de la roman, puterea de investigare de la istorie. Astfel, biografia poate să cuprindă şi să recreeze viaţa, s-o cuprindă şi s-o recreeze în plenitudinea ei.

Mă grăbesc totuşi să adaug că lucrul nu s-ar putea realiza în chip cu adevărat satisfăcător numai cu o singură biografie sau cu cîteva biografii izolate, pe care nimic nu le-ar lega între ele. E nevoie de o suită coerentă şi bine gîndită de biografii, consacrate unor oameni care au trăit într-o perioadă dată şi într-un spaţiu dat. Faptul că în ele revin numeroase personaje care figurează cînd ca actori principali cînd ca actori secundari, le articulează într-un tot unitar. Fiecare biografie trebuie elaborată în vederea acestui tot unitar căruia trebuie să i se adauge în chip organic (insist asupra acestui cuvînt, care evocă viaţa). Numai cînd acest tot unitar există pot apare concomitenţele de care vorbeam mai sus şi numai atunci se poate realiza o imagine plenară a vieţii, captată în sfîrşit în

totalitatea ei de realitate, trăită şi în întreaga ei complexitate umană. E de ajuns să îmbrăţişăm cu privirea acest tot unitar — şi cronologia care urmează încearcă tocmai să uşureze o asemenea «lectură» globală — pentru a vedea împletindu-se între ele, ca într-un contrapunct, an de an, lună de lună, diferitele vieţi ce constituie materia umană cu care s-a construit întregul.

Cu fiecare zi văd tot mai limpede că aceasta este una dintre acele cauze adînci, obscure fără îndoială la origine, dar hotărîtoare, cărora m-am supus cînd am început să scriu «*Artă şi destin,*» şi care îmi impun — mai e nevoie s-o spun? — ducerea la bun sfîrşit a ceea ce am început, cu acea *ostinato rigore* de care vorbeşte Leonardo da Vinci.

De altfel, nu sîntem oare în prezenţa unui fenomen de un ordin mai general? Evoluţia anumitor discipline istorice în sensul «totalităţii» nu este evidentă?... Şi poate, la urma urmei, nu avem de-a face, cum a spus cineva, decît cu o tentativă «de a nega timpul». Ciudată coincidenţă, trebuie s-o recunoaştem, de vreme ce o tentativă asemănătoare, chiar dacă mijloacele au fost altele, stă în însăşi inima acţiunii creatoare a lui Georges Seurat.

Trimiterile indicate între paranteze — care figurează în această cronologie sînt foarte simple. Primul semn, o literă majusculă, indică volumul (V: *Viaţa lui Van Gogh;* C: *Viaţa lui Cézanne;* T: *Viaţa lui Toulouse-Lautrec;* M: *Viaţa lui Manet;* G: *Viaţa lui Gauguin;* R: *Viaţa lui Renoir;* S: *Viaţa lui Seurat).* Cifrele romane indică partea din volumul la care ne referim; cifrele arabe, capitolul. Sînt utilizate încă două abreviaţii: Pr, pentru Prolog, Dp, pentru Destin postum.

Cronologiile ce vor figura în volumele ulterioare din *Artă şi Destin* vor completa treptat, cu acelaşi sistem de referinţe, cronologia de ansamblu.

Pentru a facilita consultarea acesteia, s-au introdus cîteva subtitluri care evocă evenimente cheie.

Cele mai vechi fapte pomenite în seria *Artă şi Destin* sînt cele care se referă la Flora Tristan, bunica lui Gauguin şi la Louis-Auguste Cézanne, tatăl pictorului. În 1821 Flora Tristan se căsătoreşte cu André Chazal, iar Louisi-Auguste Cézanne pleacă la Paris spre a învăţa meseria de pălărier. Se poate spune că destinele lor încep atunci. Iată de ce am crezut nimerit să deschid cronologia de faţă cu această dată.

Se născuseră: Ingres (1780), Gericault (1791), Corot (1796), Delacroix (1798), Constantin Guys (1802), Diaz (1804), Daumier (1808), Théodore Rousseau (1812), Millet (1814), Meissonier şi Couture (1815), Daubigny (1817), Courbet şi Jongkind (1819).

1821 — *3 februarie:* André Chazal se căsătoreşte cu Flora Tristan (G, Pr).

Louis-Auguste Cézanne, ucenic pălărier la Paris (C, Pr).

Se nasc Baudelaire, Henri Cernuschi, Champfleury, Victor Chocquet, Flaubert, Jobbé-Duval, Paul Mentz, Ludovic Piette, Ziem.

1822 — Se nasc Rodolphe Bresdin, Edmond de Goncourt, pastorul Théodore van Gogh.

1823 — Se nasc Theodore de Banville, Marcellin Desboutin, Alfred Stevens.

1824 — Romantismul triumfă la Salon (*Masacrul din Chios* de Delacroix; «E masacrul picturii», spune baronul Gros). Moare Gericault. Se nasc Hippolyte Babou, Boudin, Cabane Gérome, Josef Israëls, Monticelli, Puvis de Chavannes.

1825 — 16 *octombrie:* Flora Tristan, care şi-a început viaţa de «femeie

liberă», o naşte pe Aline, viitoarea mamă a lui Gauguin (G, Pr).

La Aix-en-Provence, Louis-Auguste Cézanne deschide în asociaţie un magazin de pălării (C, Pr.) Moare David. Se nasc Bouguereau, Désiré Dihau, Emile Ollivier, moş Tanguy.

1826 — Se naşte Gustave Moreau.

1827 — La Salon, *Moartea lui Sardanapal* de Delacroix. Adolphe Goupil devine editor de stampe. Moare Beethoven. Se naşte Jules Breton.

1828 — 3 *martie:* Se naşte Ernestine Faivre, mama lui Seurat. *17 noiembrie:* Léonard Renoir şi Marguerite Merlet, viitorii părinţi ai lui Renoir, se căsătoresc la Saintes. Mor Bonington şi Goya. Se nasc Albert de Balleroy, Carjat, Fernand Desnoyers, doctorul Gachet, Ibsen Taine.

1829 — Se nasc John-Lewis Brown, Achille Emperaire, Henner, Joseph Villevieille, Auguste Toulmouche.

1830 — *10 iulie:* Se naşte la Saint-Thomas (Antilele daneze) Camille Pissarro. *2 august:* Carol X abdică; *9 august:* Se urcă pe tronul Franţei regele Ludovic-Filip. Se nasc Philippe Burty, Castagnary, baritonul Faure, Jules de Goncourt, Charles Le Coeur, Suzanne Leenhoff, chirurgul Péan, Rochefort.

1831 — *18 ianuarie:* Se căsătoresc Auguste Manet şi Eugenie-Desiree Fournier, viitorii părinţi ai lui Manet. *31 octombrie:* se naşte Paul Durand-Ruel.

La Salon, *Libertatea pe baricade* de Delacroix. Se nasc Chaillan, Constantin Meunier.

1832 — *18 ianuarie:* Se naşte la Paris Édouard Manet. *Ianuarie-iunie:* Delacroix călătoreşte în Maroc, Spania şi Algeria. Mor Goethe şi Walter Scott. Se nasc Gustave Eiffel, Jules Ferry, Honoré Gibert, Jules Le Coeur, Antonin Proust.

1833 — *Aprilie:* Flora Tristan se îmbarcă la Bordeaux pentru Peru (G,

Pr). *21 noiembrie:* Se naşte Eugène Manet, fratele lui Edouard.
Se nasc Zacharie Astruc, Paul Berard, Bonnat, Bracquemond, Ernest Chesneau, Gustave Doré, Duranty, Félicien Rops, Henri Rouart.

1834 — *15 iulie:* Flora Tristan pleacă din Peru (G, Pr). *19 iulie:* Se naşte la Paris Edgar Degas.
La Salon, *Femeile din Alger* de Delacroix. Se naşte Whistler.

1835 — *16 martie:* Se naşte Gustave Manet, fratele lui Edouard. *26 iunie:* Se sinucide baronul Gros. Se nasc Ernest Chaplet, Jean Dolent, Fernando, Cipa Godebski, Albert Wolff.

1836 — *18 mai:* Se naşte la Limoges Léonard-Victor Renoir, fratele pictorului, *25 octombrie:* Obeliscul de la Luxor este aşezat în Place de la Concorde.
Se nasc Jules Cheret, Fantin-Latour, Edmond Picard, Auguste Truphême.

1837 — Moare Gérard. Se nasc Carolus-Duran, Alphonse Legros, Armand Silvestre.

1838 — 7 *ianuarie:* La Luvru este inaugurat «muzeul spaniol» al lui Ludovic-Filip (M. I. 1). *10 august:* Se naşte, la Albi, Alphonse de Toulouse/Lautrec, tatăl artistului. *10 septembrie:* André Chazal încearcă s-o omoare pe Flora Tristan, care a publicat în acest an *Peregrinările unei paria* (G, Pr.)
Se nasc Théodore Duret, Gambetta, Hoschédé, J.-P. Laurens, Anton Mauve, Pierre-Ernest Prins, Villiers de l'Isle-Adam.

1839 — *19 ianuarie:* Se naşte la Aix-en-Provence Paul Cézanne (C, Pr şi I, 1). *1 februarie:* André Chazal este condamnat la douăzeci de ani de muncă silnică (G, Pr). *19 august:* Arago face o comunicare la Academie despre procedeul dagherotipului. Pictorul Paul Delaroche declară: «Cu începere de azi pictura a murit».*)* *30 octombrie:* Se naşte la Paris Alfred Sisley. Chevreul publică

Despre legea contrastului simultan al culorilor (S, I, 1). Se nasc Marie-Jeanne Gloanec, Gabrielle Meley, Joseph Oller.

1840 — *2 aprilie:* Se naşte la Paris Émile Zola. *12 noiembrie:* Se naşte la Paris Rodin. *14 noiembrie:* Se naşte la Paris Claude Monet. Courbet soseşte la Paris. Se nasc Jules Claretie, Jules Christophe, Alphonse Daudet, André Gill, Joseph Huot, Edmond Maître, Odilon Redon, Philippe Solari, Antoinette Veillard, bunica dinspre mamă a lui Seurat.

1841 — *14 ianuarie:* Se naşte, la Bourges, Berthe Morisot. *25 februarie:* Se naşte la Limoges Pierre-Auguste Renoir (R, I, 1). *9 iunie:* Baudelaire se îmbarcă la Bordeaux pe *Pachebotul mărilor din Sud*; ajunge pînă la insulele Maurice şi Bourbon; se întoarce la Paris în februarie 1842. *4 iulie:* Se naşte la Aix-en-Provence Marie Cézanne, sora pictorului. *23 noiembrie:* Se naşte la Narbonne Adèle Tapié de Céleyran, mama lui Toulouse-Lautrec. 5 *decembrie:* Se naşte la Montpellier Frédéric Bazille.

La Salon *Cucerirea Constantinopolului de către cruciaţi* de Delacroix. Pissarro pleacă din Antile şi vine să studieze la Paris. Se nasc Baptistin Baille, Hector de Callias, Emmanuel Chabrier, Clemenceau, Guillaumin, Émile Laporte, Louis Margurye, Catulle Mendès, factorul Roulin, Agostina Segatori, Zandomeneghi.

1842 — Colecţia Standish intră în posesia muzeului spaniol al lui Ludovic-Filip. Începe legătura lui Baudelaire cu mulatra Jeanne Duval. Victor Chocquet intră ca funcţionar la Vamă. Moare Stendhal. Se nasc Charles Cros, Hérédia Massenet, Auguste Pontier.

1843 — Familia Zola se instalează la Aix-en-Provence. Flora Tristan publică *Uniunea muncitorească* (G, Pr). Se nasc Numa Coste, Nina Gaillard (Nina de Villard), Guillemet, Princeteau, Clémence

Tréhot, Valentin le Desosse.

1844 — *29 ianuarie:* Louis-Auguste Cézanne se căsătoreşte cu Elisabeth Aubert, mama copiilor săi (C, Pr). *Aprilie:* Flora Tristan întreprinde un turneu de propagandă revoluţionară prin toată Franţa (G, Pr). *Octombrie:* Manet intră la colegiul Rollin (M, I, 1). *14 noiembrie:* Moare la Bordeaux Flora Tristan (G, Pr). Moare Thorvaldsen. Se nasc Bernadotte, Anatole France, Nietzsche, Le Douanier Rousseau, Antony Valabregue, Verlaine.

PRIMUL SALON AL LUI BAUDELAIRE

1843 — *2 Ianuarie:* Se căsătoresc Antoine-Chrysostome Seurat şi Ernestine Faivre, viitorii părinţi ai lui Seurat (S, I, 1). *Aprilie:* Prima publicaţie semnată de Baudelaire, *Salonul din 1845;* în încheiere, aflăm umătoarele: «Eroismul *vieţii moderne* ne înconjoară şi ne solicită... Acela va fi *pictor,* pictor cu adevărat, care va şti să smulgă vieţii actuale aspectul ei epic, făcîndu-ne să vedem şi să înțelegem, prin mijlocirea culorii şi a desenului, cît sîntem de măreţi şi de poetici cu cravatele noastre şi cu cizmele noastre de lac». *29 mai: Moa*re François Renoir, bunicul dinspre tată al pictorului. Louis-Auguste Cézanne se desparte de asociaţii săi şi rămîne singurul stăpîn al magazinului de pălării (C, Pr). Se nasc Émile Bergerat, Fernand Cormon, Albert DuboisTillet, Judith Gautier, Victor Leydet.

1846 — *15 iunie:* Se căsătoresc Clovis Gauguin şi Aline Chazal, viitorii părinţi ai lui Gauguin (G, Pr). 21 *iunie:* Se naşte la La Villette Émile Seurat, fratele pictorului (S, I, 1).

În *Salonul* său *din 1846,* Baudelaire scrie: «Viaţa pariziană este bogată în subiecte poetice şi supranaturale. Supranaturalul ne

învăluie din toate părţile, este însăşi aerul în care ne mişcăm; numai că noi nu ştim să-l vedem». Théodore Rousseau se stabileşte definitiv în pădurea Fontainebleau, la Barbizon, unde Millet se va stabili în 1849. La Aix-en-Provence încep lucrările la canalul proiectat de François Zola (C, I, 2). Moare Claude-Augustin Faivre, bunicul dinspre mamă al lui Seurat. Se nasc Isidore Baille, Georges Charpentier, Henri Guérard, Marion, plăcintarul Murer, Josepb de Nittis.

1847 — *14 martie:* Moare la Marsilia François Zola (C, I, 2). *Iulie.* Manet se prezintă dar fără succes, la concursul de la Şcoala navală (M, I, 1). 17 *noiembrie:* Se naşte la La Villette Marie Berthe Seurat, sora pictorului (S, I, 1).

Pissarro se întoarce în Antile; va lucra în magazinul de fierărie al tatălui său. Se nasc Paul Alexis, Camille Doncieux, Marie Gauguin, sora pictorului, Fritz Thaulow, Victor Vignon.

1848 — *februarie:* Revoluţia de la 1848. Ludovic-Filip abdică. Este proclamată cea de a doua Republică, *1 iunie:* Este fondată Banca Cézanne şi Cabassol din Aix-en-Provence; tot capitalul (100.000 de franci-aur) îi aparţine lui Louis-Auguste Cézanne (C, Pr). 7 *iunie:* Se naşte la Paris Paul Gauguin (G Pr). *13–26 iunie*: zile de insurecţie la Paris. Monseniorul Affre e rănit mortal pe data de 25 (M, 1, 1). *19 august:* Se naşte la Paris Gustave Caillebotte. *Decembrie:* Manet se îmbarcă în calitate de elev de marină pe *Le Havre-et-Gaudeloupe* (M, I, 1 şi 2). *10 decembrie:* Ludovic-Napoleon Bonaparte este ales preşedinte al Republicii.

Se nasc Anna Boch, Édouard Detaille, J.-K. Huysmans, Octave Mirbeau, Lise Tréhot.

1849 — *5 februarie — 10 aprilie:* Manet se află la Rio de Janeiro unde *Le Havrei-et-Guadeloupe* face escală (M, I, 2); se întoarce în Franţa la 13 iunie, dezgustat de marină (M. I, 3). 11 *mai:* Se naşte la

Paris Edmond Renoir, fratele pictorului. *15 iunie —31 august:* La Salon, Courbet expune tabloul *După amiază la Omans. August:* Familia Gauguin se îmbarcă cu destinaţia Peru; în timpul escalei de la Port-Famine, Clovis Gauguin moare subit (30 octombrie); Aline se stabileşte la Lima împreună cu copiii săi Paul şi Marie, în casa lui don Pio de Tristan Moscoso (G, I, 1).

Cézanne intră la şcoala Saint-Joseph din Aix, unde va rămîne trei ani (C, I, 1). Théodore van Gogh este numit pastor la Groot-Zundert (V, I, 1). Mor Hokusai şi Edgar Poe. Se nasc Albert Besnard, Eugène Carrière, Éva Gonzalès, Méry Laurent, Michel Manzi, Jean Richepin, August Strindberg.

1850 — *Ianuarie:* Manet intră la atelierul lui Thomas Couture; curînd se va certa cu profesorul său. Începutul legăturii sale cu Suzanne Leenhoff (M, I, 3). *22 aprilie*: Se naşte la Saligney (Jura) Maria-Hortense Fiquet, viitoarea soţie a lui Cézanne. 7 *septembrie:* Se naşte la Vesterhavn (Danemarca) Mette-Sophie-Gad, viitoarea soţie a lui Gauguin. *30 decembrie:* Se deschide Salonul. Courbet expune *Spărgătorii de piatră* şi *O înmormîntare la Ornam.*

Moare Balzac. Se nasc Pierre Loti, Maupassant, Octave Mirbeau, Raffaëlli.

1851 — *Martie:* Echenique, ginerele lui don Pio de Tristan Moscoso, devine preşendinte al Republicii Peru (G, I, 1). *Mai:* Pastorul Van Gogh se căsătoreşte cu Anna-Cornelia Carbentus (V, I, 1). *1 decembrie:* Lovitura de stat a lui Ludovic Napoleon Bonaparte.

Moare Turner. Se nasc Aristide Bruant, Denys Cochin, Rodolphe Salis, Claude-Emile Schulfenecker.

1852 — *29 ianuarie:* Suzane Leenhoff dă naştere unui fiu (nerecunoscut) al lui Manet, Léonard-Edouard Koëlla (M, L, 3). *30 martie:* Se naşte la Groot-Zundert Vincent Van Gogh, fratele

mai mare al pictorului; copilul se naşte mort (V, I, 1). *Mai:* Este pusă în vînzare colecţia mareşalului Soult (muzeul Luvru cumpără cu 586.000 de franci tabloul *Zămislirea Sfintei Fecioare* de Murillo). *Octombrie:* Cézanne şi Zola intră la colegiul Bourbon din Aix. Împreună cu Baptistin Baille, vor forma curînd un trio nedespărţit (C, I, 2). *1 decembrie:* Proclamarea celui de al Doilea Imperiu.

Pissarro îşi părăseşte familia şi pleacă la Caracas împreună cu pictorul danez Fritz Melbye. Se nasc Elémir Bourges, Forain, Henri Gervex, Gustave Larroumet, Meyer de Haan, George Moore.

1853 — *19 şi 30 ianuarie:* Napoleon al III-lea se căsătoreşte cu Eugenia de Montijo. Spania devine la modă (M, II, 1). *30 martie:* Se naşte la Groot-Zundert Vincent van Gogh (V, I, 1). *22 iunie:* Haussmann e numit prefect al Senei. *Septembrie*: Manet porneşte în prima sa călătorie în Italia (M, I, 3). Se naşte Henry Roujon

1854 — *Începutul anului:* Izbucneşte în Peru un război civil îndreptat împotriva lui Echenique (G, I, 1). *30 iunie:* se naşte la Aix-en-Provence Rose Cézanne, sora pictorului (C, I, z).

Bună ziua, domnule Courbet de Courbet. Renoir îşi face ucenicia într-o fabrică de porţelanuri (R, I, 1). Se nasc Alphonse Allais, Charles Angrand, Frédéric Cordey, Willy Finch, Norbert Goeneutte, Hippolyte Petitjean, Rimbaud, Skredswig, Slewinski, Lauret Tailhade, Oscar Wilde.

1855 — 5 *ianuarie:* Războiul civil din Peru se termină prin înfrîngerea lui Echenique. Aline Gauguin şi copiii săi se întorc în Franţa; se stabilesc la Orléans, la unchiul Zizi (G, I, 1). *15 mai:* Se deschide Expoziţia universală, în vederea căreia s-a construit palatul Industriei, unde se va ţine de-acum înainte Salonul; Ingres şi discipolii săi triumfă (Gérome, Cabanel, Meissonnier,

Lehmann, Couture, Bouguereau...) Două tablouri de Courbet (unul dintre ele este *Atelierul)* au fost refuzate; la 28 iunie Courbet deschide în strada Montaigne o expoziţie particulară, «Pavilionul Realismului» (M, II, 1).
Pissarro se stabileşte la Paris. Moare Gérard de Nerval. Se nasc Adolphe Albert, Eugène Boch, Franc-Lamy, Gustave Geffroy, Georges Rivière, Verhaeren.

ÎNCEPUTURILE «PLEIN AIR»-ULUI

1856 — *17 februarie:* «Romanticii şi-au trăit traiul, notează Boudin. De-acum înainte trebuie să căutăm frumuseţile simple ale naturii, s-o observăm cu atenţie, în toată varietatea şi în toată prospeţimea ei». *Martie:* este eliberat André Chazal (G, I, 1l). *Sărbătorile Paştilor:* Manet părăseşte atelierul lui Couture; va împărţi cu Albert de Balleroy o casă din strada Lavoisier, va călători în Olanda, Germania, Austria, şi va face o a doua călătorie în Italia (M, II, 1). *15 noiembrie:* Duranty fondează o revistă, *Realisme,* care anunţă naturalismul lui Zola; Duranty pledează aici pentru o artă întemeiată pe observarea lumii contemporane. Revista îşi va înceta apariţia în mai 1857.
Domnişoarele de pe malurile Senei de Courbet. Degas studiază primitivii în Italia. Bracquemond studiază *Mangwa* de Hokusai (Japonia a reluat relaţiile cu Occidentul în 1854).
Mor Heine, Schumann, don Pio de Tristan Moscoso. Se nasc Henri-Edmond Cross, Maurice Gangnat, Jean Lorrain, Charles Maurin, Octave Maus, Georges-Daniel de Monfreid, Moréas, Henri Moret, Henri Rachou, Renée Vert.

1847 — *10 ianuarie:* Delacroix este ales membru al Academiei de

Arte Frumoase (după şapte eşecuri). *23 aprilie:* Moare la Limoges Anne Régnier, bunica dinspre tată a lui Renoir (R, I, 1). *1 mai:* Se naşte la Groot-Zundert Théo van Gogh (V, I, 1). *Iunie:* Apar *Florile răului* de Baudelaire. *August:* procesul volumului *Florile răului. Noiembrie:* moare bunica dinspre mamă a lui Zola; situaţia familiară a lui Zola devine disperată (C, I, 1).

Daubigny pune să i se construiască o corabie-atelier, *Le Botin,* de pe care pictează malurile rîurilor Seine, Oise şi Marne; În afară de Boudin, nici un alt peisagist nu lucrează în acea vreme numai în aer liber. Moare Musset. Se nasc Auguste Delaherche, Isabelle Lemonnier, Jeanne Samary, Willette.

1858 — *Februarie:* Zola pleacă la Paris; la 1 martie intră ca bursier la liceul Saint-Louis (C, I, 1 şi 3). *Vara:* la Le Havre, Boudin, în vîrstă de treizeci şi patru de ani îl convinge pe Monet, care, pînă atunci — are şaptesprezece ani şi jumătate — făcuse caricatură, să facă pictură, luîndu-l totodată cu el la Rouelles, unde lucrează amîndoi în aer liber. «Parcă dintr-odată mi s-ar fi luat o ceaţă de pe ochi», va spune Monet mai tîrziu. *Noiembrie:* Cézanne îşi dă bacalaureatul şi, fără prea mare tragere de inimă, începe să studieze dreptul (C, I, 3).

Manet îl întîlneşte pe Baudelaire; între cei doi se leagă o strînsă prietenie; Manet pictează *Băiatul cu cireşe* şi începe să lucreze la *Băutorul de absint* (M, II, 1). Moare Hiroshighe. Se nasc André Antoine, Marie Le Coeur, Maximilien Luce, Péladan, Van Rappard, John Russell, Ary Scheffer.

1859 — *Primăvara:* În urma unor observaţii nepoliticoase ale lui Couture cu privire la *Băutorul de absint,* Manet o rupe cu fostul său profesor. Juriul Salonului respinge tabloul; un singur vot favorabil; cel al lui Delacroix (M, II, 1). *Mai:* Monet soseşte la Paris. Lucrează la Academia elveţiană, unde îl întîlneşte pe

Pissarro, care în acea vreme este discipolul lui Corot. *23 mai:* Se naşte Aline Charigot, viitoarea soţie a lui Renoir. *10-20 iunie:* Baudelaire publică în *La Revue Française Salonul din 1859,* în care face elogiul «sutelor de studii în pastel improvizate în faţa mării şi a cerului», pe care le-a văzut recent la Boudin, la Honfleur. Îl laudă pe pictor pentru că a ştiut să surprindă cu exactitate acele «frumuseţi meteorologice». Baudelaire constată totodată că în pictură nu este deloc reprezentat «un gen pe care, spune el, l-aş numi peisajul marilor oraşe». *28 noiembrie:* Cézanne, care, împotriva voinţei tatălui său, doreşte să picteze, e admis la primul său examen de drept (C, I, 3). *2 decembrie:* Se naşte la Paris Georges Seurat (S, I,1).

Louis-Auguste Cézanne cumpără ferma Jas de Bouffan (C, I, 3*)*
Se nasc Charles Henry, Marie Henry (Marie Poupée), Gustave Kahn, Ernest Laurent, Roger Marx, Fréderic Satre, Steinlen, Alfred Vallette, Willy.

1860 — *aprilie:* Zola intră în administraţia Docurilor; insistă pe lîngă Cézanne să vină şi el la Paris (C, I, 3) *15 aprilie:* moare la Evreux André Chazal (G, I, 1).

Manet pictează *Muzica la Tuileries* şi cele două tablouri ce vor fi admise la Salon în 1861: portretul domnului şi doamnei Manet şi, sub influenţa modei spaniole, *Il Guitarrero*. Se stabileşte, împreună cu Suzanne Leenhoff, la Batignolles (M, II, 2). Moare Raffet. Se nasc Aman-Jean, James Ensor, Émile Jourdan, Jules Laforgue, Henri Martin, Charles Morice, Walter Sickert.

1861 — *Aprilie:* Cezanne soseşte la Paris; se înscrie la Academia elveţiană (C, I, 4). *Mai: Il Guitarrero* de Manet cunoaşte un mare succes la Salon; îi este decernată o menţiune (M, II, 2). *21 iulie:* Sînt inaugurate frescele lui Delacroix la biserica Saint-Sulpice. Pictorul foloseşte aici tuşele separate. «E bine, spusese

Delacroix, ca tuşele să nu fie contopite material, căci ele se contopesc de la sine la distanţa cerută de legea ce le-a asociat». «Pentru decorarea acestei capele, va scrie Signac, (Delacroix) nu mai pictează decît în culorile cele mai simple şi mai pure; renunţă definitiv să-şi subordoneze culoarea clarobscurului... Utilizează culoarea pentru culoare, fără alt pretext!». *Septembrie:* Cézanne, descurajat, se întoarce la Aix; intră ca funcţionar la banca tatălui său (C, I, 4 şi 5). *Septembrie-octombrie:* La Ménil-Hubert, Degas se interesează de cai şi de cursele de cai. *Semiramida întemeind un oraş* de Degas. Berthe Morisot devine eleva lui Corot. Moare Lacordaire. Se nasc Louis Anquetin, Jacques-Émile Blanche, Edouard Dujardin, Félix Fénéon, René Grenier, Aristide Maillol, Maxime Maufra, Henri Murger.

1862 — *Ianuarie:* Cézanne renunţă la slujba de la bancă; începe din nou să picteze şi intenţionează să se reîntoarcă curînd la Paris (C, I, 5). *Februarie:* Zola intră ca funcţionar la Hachette (C, I, 5). *9 martie:* Este suprimată gazeta studenţească *Le Travail,* la care colaborează Zola şi Georges Clemenceau (C, I, 5). *1 aprilie:* Renoir intră la şcoala de Arte Frumoase şi la atelierul lui Gleyre (R, I, 1 şi 2). *Vara:* Monet, după o perioadă de serviciu militar (Algeria), scurtată de boala pictorului, se întoarce la Le Havre. Îl întîlneşte aici pe Jongkind care îi dă o seamă de sfaturi. «Lui îi datorez educarea definitivă a ochiului», va spune el. *Toamna:* Monet, Sisley şi Frédéric Bazîlle întră la atelierul lui Gleyre unde se împrietenesc cu Renoir (R, I, 2). *25 septembrie:* Moare Auguste Manet (M, II, 3). *Noiembrie*: Cézanne se întoarce la Paris (C, I, 3 şi II, 1). *8 decembrie:* Horace Vernet este făcut mare ofiţer al legiunii de onoare. *Decembrie:* Douăzeci şi şase de artişti (printre care Ingres, R. Fleury, Puvis de Chavannes, Troyon, Th. Rousseau, Isabey) semnează protestul următor: «Considerînd că

fotografia se rezumă la o serie de operaţii pe de-a-ntregul manuale, care necesită fără îndoială o anume deprindere a manevrelor pe care le comportă, dar că produsele care rezultă de aici nu pot fi în nici o împrejurare asimilate cu operele originale, fruct al inteligenţei şi al studiului artei; artiştii mai jos semnaţi protestează împotriva oricărei asimilări a fotografiei cu arta.» Delacroix refuză să semneze.

Manet se pregăteşte cu înfrigurare pentru viitorul Salon; pictează tablourile *Lola de Valence* şi *Dejunul pe iarbă* (M, II, 3). Degas pictează *Cursa de gentlemeni.* Sînt găsite primele desene ale lui Van Gogh (V, I, 1). Începe moda produselor japoneze: în strada Rivoli se deschide un magazin de artă orientală, *Poarta chinezească.* Se nasc: Paul Adam, Maurice Barrès, Johanna Bonger, François-Rupert Carabin, Debussy, Romain Coolus, Henri Delavallée François Gauzi, Charles Laval, Maeterlinck, Théo van Rysselberghe.

SALONUL REFUZAŢILOR. MOARE DELACROIX

1863 — *martie:* Manet expune la galeria Martinet, stîrnind indignarea generală (M, II, 3; R, I, 2), *Primăvara:* Monet şi Bazille se stabilesc pentru prima oară în pădurea Fontainebleau, la Chailly-en-Bière (R, I, 2). *Aprilie:* Juriul Salonului refuză 2.800 de lucrări, printre care *Dejunul pe iarbă,* ceea ce provoacă mare nemulţumire printre pictori; pe ziua de 24 *Le Moniteur* anunţă că, în urma hotărîrii lui Napoleon al III-lea, lucrările refuzate vor fi totuşi expuse (M, II, 3 şi 4). *1 mai.* La Salon, *Naşterea lui Venus* de Cabanel cunoaşte un imens succes (M, II, 4). *9 mai:* Alphonse de Toulouse-Lautrec se căsătoreşte cu Adèle Tapié de Celeyran. *15 mai:* Se deschide Salonul Refuzaţilor; *Dejunul pe*

iarbă provoacă scandal; Whistler expune tot aici *Fata în alb* (C, II, 1; M, II, 4; R, I, 2). *16 mai*: Se naşte La Montfermeil François Gabriel Seurat, fratele pictorului (S, I, 1), *4 iulie:* Oraşul Montauban îi dăruieşte lui Ingres o cunună de aur. *13 august:* Moare Delacroix, evenimentul îi inspiră lui Fantin-Latour tabloul *Omagiu lui Delacroix* în care sînt înfăţişaţi Manet, Baudelaire, Whistler, Duranty, etc; tabloul va fi expus la Salonul din 1864 (M, II, 4, R, I, 2). *Vara:* Manet pictează tabloul *Olympia* (M, II, 4). *28 octombrie:* Manet se căsătoreşte cu Suzanne Leenhoff la Zalt-Bommel, în Olanda (M, II, 4). *11 noiembrie:* Se naşte la Paris Paul Signac. *26 noiembrie — 3 decembrie:* Baudelaire publică în *Le Figoro* articolul *Pictorul vieţii moderne:* «Să extragem din modă, din istoricitatea ei, toată poezia pe care o conţine, să extragem eternul din tranzitoriu... Modernitatea constă în ceea ce este tranzitoriu, efemer, întîmplător; ea reprezintă numai o jumătate din artă, cealaltă jumătate fiind alcătuită din ceea ce este etern şi imuabil.»

Se nasc Filliger, Stuart Merrill, Edvard Munch, Lucien Pissarro, Jehan Sarrazin, Sérusier, Henry van de Velde, Willumsen, Teodor de Wyzewa.

1864 — *ianuarie*: Gleyre, pe punctul de a orbi, îşi închide atelierul (R, I, 2). *16–29 februarie:* Se vînd postum, cu un succes surprinzător, lucrările lui Delacroix. «Cum să ne explicăm nebunia publicului, care a dat 27.000 de franci pe patru tablouri cu flori, bune de aruncat pe fereastră, şi care a plătit cu bani grei toate gunoaiele ce s-au mai găsit prin atelier, schiţe informe făcute parcă de vreun licean aflat la arest sau chiar de geamgiul din faţă? scrie Edmond About în *La Nouvelle Revue de Paris*. Am văzut, continuă el, un om fără avere, aproape sărac, ducînd triumfător acasă o mîzgăleală informă, fără cap, pe care nici

dracul n-ar şti cum s-o agaţe pe perete; îl costase, bietul de el, cinci sute de franci! N-ar fi meritat să-l bage la balamuc? Halal cumpărătură! Peste trei luni n-o să facă mai mult de o sută de franci. Nădăjduiesc că peste trei ani o s-o poată vinde cu vreo cîţiva gologani». *5 aprilie:* Renoir trece la Şcoala de Arte Frumoase ultimul examen la care se va prezenta. În cursul acestei primăveri lucrează împreună cu Monet, Sisley şi Bazille în pădurea Fontainebleau, la Chailly; îl întîlneşte aici pe Diaz (R, I, 2). *16 aprilie:* Baudelaire se stabileşte la Bruxelles (M, III, 1). *30 aprilie:* Henri Lehmann este ales membru al Academiei. *1 mai:* La Salon care se va ţine de acum înainte în fiecare an Manet expune *Episod dintr-o luptă de tauri* şi *Îngerii la mormîntul lui Chnstos* (M, ПI, 1); Renoir îşi face debutul cu o *Esmeralda dansînd,* pe care mai tîrziu o va distruge (R, I, 2). Cézanne este refuzat pentru întîia oară (C, II, 1). Juriul Salonului refuză prima lucrare trimisă de Rodin, *Bărbatul cu nasul zdrobit. 19 iunie:* Manet asistă la lupta dintre *Kearsarge* şi *Alabama* în zona portului Cherbourg, eveniment care-i va inspira un tablou (M, III, 1). *Iulie:* Monet şi Bazille se duc la Honfleur. După plecarea lui Bazille, Monet continuă să lucreze la Honfleur. El precizează într-o scrisoare pe care i-o trimite lui Bazille la 14 octombrie, că unul dintre studiile sale «este pe de-a-ntregul făcut după natură» (R, I, 2). *1 octombrie:* Van Gogh intră ca intern la pensionul domnului Provily, din Zevenbergen (V, 1, 1). *Octombrie:* Zola îşi publică prima carte, *Povestiri pentru Ninon* (C. II, 1). *24 noiembrie:* Se naşte la Albi Henri de Toulouse-Lautrec (T, Pr).
Moare Meyerbeer. Se nasc: Louis Hayet, Maurice Joyant, Ferdinand du Puigaudeau, Paul Ranson, Henri de Régnier, Jules Renard, Francis Vielé-Griffin.

SCANDALUL STÎRNIT DE TABLOUL OLYMPIA

1865 — *Primăvara:* Monet se stabileşte la Chailly, unde începe să lucreze la un *Dejun pe iarbă:* Renoir şi Sisley se stabilesc la Marlotte, la hanul mătuşii Anthony (R, I, 2). *1 mai:* La Salon, scandal în jurul tabloului *Olympia* de Manet (C, II, 2; M, 111, 1); Renoir expune aici *Seară de vară* şi portretul lui William Sisley (R, I, 2); Degas expune *Nenorocirile oraşului Orléans,* ultimul său tablou cu temă istorică. *6 iulie:* Renoir şi Sisley coboară pe Sena într-o barcă cu pînze pînă la Le Havre. Cînd se întoarce la Marlotte, Renoir îl cunoaşte pe Courbet; începutul prieteniei cu Jules Le Coeur şi Lise Tréhot (R, I, 2). *25 august:* Manet pleacă în Spania (M, III, 1), *23 septembrie:* Se naşte la Bessines-sur-Gartempe Suzanne Valadon. *Octombrie:* Zola publică *Confesiunea lui Claude;* cartea e socotită primejdioasă; are loc o percheziţie la Zola acasă (C, II, 2). *1 noiembrie:* Apare primul număr din *L'Événement,* ziar fondat de Villemessant (C, II, 3). 7 *decembrie:* La Le Havre, Gauguin se îmbarcă în calitate de elev de marină pe *Luzitano,* pe bordul căruia va face o primă călătorie la Rio de Janeiro; Aline Gauguin încredinţează tutela copiilor săi lui Gustave Arosa (G, 1, 1).

Primele întruniri de la cafeneaua Guerbois, unde se întîlnesc Manet şi prietenii săi («Şcoala de la Batignolles») (M, III, 2; R, I, 2). *Război şi Pace* de Tolstoi. Se nasc Albert Aurier, André Fontainas, Julien Leclercq, Georges Lemmen, Félix Rey, Félix Vallotton.

1866 — *Ianuarie:* Zola renunţi la slujba sa de la Hachette; intră la ziarul L'Événement (C, II, 3). *3 martie:* Baudelaire e lovit de paralizie în biserica Saint-Loup din Namur (M, III, 2). *Aprilie:*

Juriul Salonului refuză *Le Fifre (Capii de trupă cu piculina)* şi *Actorul de tragedie* de Manet; Renoir este de asemenea refuzat. În două scrisori către directorul general al Artelor Frumoase, Cézanne cere să se reînfiinţeze Salonul Refuzaţilor (C., II, 3; M, III, 2; R, I, 2). 27 *aprilie:* Zola întreprinde în L' Evénement o violentă campanie împotriva juriului Salonului şi a artei oficiale (C, II, 3; M, III, 2; R, I, 2). *Primăvara:* Renoir pictează la Marlotte *Hanul mătuşii Anthony* curînd urmat de tabloul *Diana vînînd* (R, I, 2). *Vara:* Cézanne, Zola şi alţi cîţiva prieteni din Aix îşi petrec vacanţa la Beunecourt (C, II, 3*). 1 iulie:* Baudelaire, paralizat, este adus la Paris (M, III, 2). *29 octombrie:* În calitate de locotenent secund, Gauguin se îmbarcă pe vaporul *Le Chili,* care pleacă într-o călătorie în jurul lumii (G, I, 1).
Manette Salomon de fraţii Goncourt. Moare Gavarni. Se nasc Tristan Bernard, Georges Durand-Ruel, Henry de Croux, Juliette Huet, Wassily Kandinsky, Alexandre Natanson, Ambroise Vollard.

MOR INGRES ŞI BAUDELAIRE

1867 — *14 ianuarie:* Moare Ingres. *Primăvara:* Juriul Salonului refuză tablourile *Diana vînînd* de Renoir şi *Femei în grădină* de Manet (R, I, 2). *1 aprilie:* Se deschide Expoziţia universală. *Mai:* Cu prilejul Expoziţiei universale, Manet şi Courbet organizează două expoziţii personale deschise în zilele de 24 şi respectiv de 27 ale lunii (M, III, 2; R, I, 2). *6 iunie:* La Bois de Boulogne are loc un atentat împotriva ţarului Alexandru al II-lea (M, III, 2). *19 iunie:* În Mexic, la Queretaro, este împuşcat Maximilien; evenimentul îi inspiră lui Manet tabloul *Execuţia lui Maximilien* (M, III, 1). *Iulie:* Monet are un fiu, Jean, cu Camille Doncieux (R,

I., 2). *7 iulie:* Moare la Saint-Cloud Aline Gauguin (G, I, 1). *Vara:* Renoir pictează *Lise cu umbrela* (R, I, 2). Bazille, *Întrunirea de familie. 28 august:* Se naşte la Albi Richard de Toulouse-Lautrec, fratele pictorului (T, Pr). *31 august:* Moare Baudelaire (M, III, 2). *Decembrie: Le Chili* se întoarce în Franţa (G, I, 2). *22 decembrie:* Moare la Barbizon Théodore Rousseau.

Théodore Duret publică *Pictorii francezi în 1867* (M, III, 2); Charles Blanc, *Gramatica artelor desenului* (S, I, 1). *Capitalul* de Karl Marx. Alphonse Daudet se căsătoreşte cu Julia Allart. Se nasc Bonnard, Maxime Dethomas, Paule Gobillard, Ibels, Georges Lecomte, K.-X. Roussel.

1868 — *Martie:* Angajîndu-se în marina de război, Gauguin se îmbarcă la Cherbourg ca matelot clasa a treia pe vasul *Jérôme-Napoléon* (G, I, 2). *Aprilie:* Renoir pictează la Chailly portretul *Soţilor Sisley* (R, I, 2). *Mai:* Manet expune la Salon portretul lui Zola şi *Femeia cu papagalul* (M, 111, 3); Renoir, *Lise cu umbrela;* Monet, o marină; Bazille, *Întrunirea de familie;* Sisley şi Pissarro, cîteva peisaje (R, I, 2); Degas, *Domnişoara Fiocre în baletul «Izvorul». 1 iunie:* Apare primul număr din *La Lanterne*, publicaţie condusă de Rochefort. *Iunie-iulie:* Vasul *Jérôme-Napoléon* face o călătorie în Mediterana orientală, în marea Neagră şi în marea Egee; în septembrie ajunge la Londra (G, I, 2). *28 iunie:* Monet încearcă să se sinucidă (R, 1, 3). În aceiaşi zi se naşte la Paris Madeleine Knobloch, viitoarea tovarăşă de viaţă a lui Seurat (S, III, 1). 27 *august:* Moare la Loury Richard de Toulouse-Lautrec (T. Pr.). *14 septembrie:* colecţionarul Alfred Bruyas îşi donează «galeria» de tablouri oraşului Montpellier. *Toamna:* Manet pictează *Balconul* avînd drept model şi pe Berthe Morisot (M, III, 3). *16 noiembrie:* Moare fratele mai mic al lui Seurat, François-Gabriel (S, I, 1).

Pissarro se stabileşte la Louveciennes. Moare contele Walewski. Se nasc Jane Avril, Émile Bernard, Charles Conder, Yvette Guilbert, Thadée Natanson, Angèle Satre «frumoasa Angèle», Édouard Vuillard, Arthur Zimmerman.

1869 — *Februarie:* Eva Gonzalès devine eleva lui Manet (M, III, 3). *Aprilie-mai:* Vasul *Jérôme-Napoléon* face o călătorie în Mediterana şi în Adriatica (G. I, 2). *1 mai:* Manet expune la Salon *Balconul* şi *Dejunul pe iarbă;* Renoir, *Ţiganca* (M, III, 3; R, I, 3). *Mai:* Zola începe să scrie ciclul de romane *Familia Rougen-Macquart* (C, II, 4). *Vara:* Renoir şi Monet îşi petrec lunile de vară la Bougival, unde pictează La Grenouillère (R, I, 3) *30 iulie:* Van Gogh intră ca funcţionar la sucursala firmei Goupil din La Haye (V, I, 1 şi 2). *27 august:* Cineva mînjeşte *Dansul* de Carpeaux, de la Opera din Paris. Începe legătura lui Cézanne cu Hortense Fiquet (C, II, 4). Degac pictează primul tablou din seria *Femei călcînd rufe.* Durand-Ruel îşi instalează galeria în strada Laffitte.

Mor Berlioz, Fernand Desnoyers, Lamartine, Sainte-Beuve. Se nasc Albert André, Loïe Fuller, Andre Gide, Lugné-Poe Matisse, Armand Séguin, Gabriel Tapie de Céleyran, Louis Valtat

1870 — *2 ianuarie:* Émile Ollivier devine preşedinte al Consiliului de miniştri. *10 ianuarie:* Victor Noir este asasinat din ordinul prinţului Pierre Bonaparte (R, I, 5). *23 februarie:* Are loc un duel între Manet şi Duranty (M, III, 3). *Mai:* Manet expune la Salon portretul Evei Gonzalès şi *Lecţia de muzică;* Fantin-Latour, *Un atelier la Batignolles;* Renoir, *Femeia făcînd baie şi cîinele* (La Baigneuse au griffon) şi *Femeia din Alger* (M, III, 3; R, I, 3). *31 mai:* Zola se căsătoreşte cu Gabrielle Meley — (C, II, 4). *26 iunie:* Monet se căsătoreşte cu Camille Doncieux (R, II, 1). *Iulie:* vasul *Jérôme-Napoléon* face o croazieră în Nordul îndepărtat; la 1 iulie Gauguin e avansat matelot clasa a doua (G, I, 2). *19 iulie:* Franţa

declară război Prusiei. *Sfîrşitul lui iulie — august:* vasul *Jérôme-Napoléon* călătoreşte în Marea Nordului şi în Baltica (G, I, 2). *10 august:* Bazille se înrolează în regimentul 3 zuavi (R, II 1). *August:* Autorităţile militare îl trimit pe Renoir în regiunea Bordeaux (R, II, 1). 2 *septembrie:* Dezastrul de la Sedan. *4 septembrie:* Este proclamată cea de a treia Republică. *19 septembrie:* Începe asediul Parisului. Manet şi Degas se înrolează (M, III, 4). Pissarro, Monet, Daubigny, Durand-Ruel emigrează la Londra. Cézanne pictează pe colinele din Estaque (C, II, 6). *Octombrie:* Vasul *Desaix,* (fostul *Jérôme-Napoléon*) capturează cîteva vapoare germane (G. 1, 2). *28 noiembrie:* Bazille este ucis în luptele de la Beaune-la-Rolande (R. II, 1). *Decembrie:* Vasul *Desaix* patrulează în oceanul Atlantic (G, I, 2). *12 decembrie:* Zola încearcă să fie numit subprefect la Bordeaux (C, II, 5).

Mor Dickens, Alexandre Dumas, Jules de Goncourt, Mérimée. Se nasc Gaston Bernheim de Villers, La Goulue, Maurice Denis.

1871 — *Ianuarie:* Monet şi Pissarro fac cunoştinţă la Londra cu Durand-Ruel, care le cumpără cîteva tablouri (R, II, 1). *28 ianuarie:* Parisul capitulează. *Februarie:* Rodin pleacă în Belgia, unde va rămîne pînă în 1877. *12 februarie:* Manet pleacă la Oloron-Sainte-Marie, unde s-au refugiat ai săi (M, III, 4). *26 februarie:* La Versailles sînt semnate preliminariile tratatului de pace. *1 martie:* Manet se stabileşte la Arcachon (M, III, 4). Renoir se află la Vie-en-Bigorre, într-o companie de remontă; curînd se va întoarce la Paris (R, II, 1). *14 martie:* Zola se întoarce la Paris (C, II, 5). *18 martie:* Primele zile ale Comunei. Renoir lucrează cînd la Paris, cînd la Louveciennes, împreună cu Sisley (R, II, 1). *1 aprilie:* Manet pleacă din Arcachon şi se îndreaptă către Paris, de-a lungul coastei Atlanticului (M, III, 4). *23 aprilie:* Gauguin debarcă de pe *Desaix* la Toulon (G, I, 2). *16 aprilie:* Raoul Rigault

devine procuror al Comunei (R., II, 1). *28 mai:* Căderea Comunei; Manet se întoarce la Paris (M, III, 4). 7 *iunie:* Courbet este arestat pentru a fi luat parte la Comună. *Iulie:* Théodore Duret pleacă împreună cu Cernuschi într-o călătorie în jurul lumii. *4 iulie:* Zola îi scrie lui Cézanne: «Ne-a venit şi nouă vremea»! (G, II, 5). Gauguin intră ca remizier la agentul de schimb Paul Bertin; primele sale încercări artistice (G. I, 2). *Sfîrşitul lui august:* Greu încercat de evenimente, Manet are o criză depresivă; se va stabili din nou la Boulogne (M, III, 4). *2 septembrie:* Courbet este condamnat de Consiliul de război (M, III, 4). *Septembrie:* Durand-Ruel se întoarce la Paris. *21 septembrie:* Henri Rochefort este condamnat la deportare. *14 octombrie:* Apare primul volum din ciclul *Familia Rougon-Macquart* de Zola, *Izbînda familiei Rougon* (C, II, 5). *25 octombrie:* Mallarmé este numit profesor de engleză la liceul Fontanes (Condorcet) din Paris. *5 noiembrie:* Gambetta fondează *La République française* (critic de artă: Philippe Burty). *23 decembrie:* Raymond-Casimir de Toulouse-Lautrec, «Prinţul Negru», bunicul artistului moare în valea Viaur, în timpul unei vînători (T, Pr).

Moare Gervais Charpentier. Se nasc Mogens Ballin, Madeleine Bernard, Marcel Proust, Rouault, Roux-Champion, Paul Valéry.

1872 — *Ianuarie:* Durant-Ruel îi cumpără lui Manet tablouri în valoare de mai bine de cincizeci de mii de franci (M, IV, 1; R, II, 1). *4 ianuarie:* Se naşte la Paris fiul lui Cézanne, Paul (C, III, 1). *Primăvara:* Georges Charpentier se căsătoreşte cu Marguerite Lemonnier. Pissarro se stabileşte la Pontoise (C, III, 1). *9 aprilie:* Doctorul Gachet cumpăra casa din Auvers-sur-Oise (C, III, 1). *Mai:* Manet expune la Salon *Lupta dintre vasele Kearsarge* şi *Alabama* (M, IV, 1); juriul refuză tabloul *Parizience în costum algerian* de Renoir (R, II, 1). *Vara:* Monet şi Renoir pictează la

Argenteuil (R, II, 1). *August:* Prima scrisoare a lui Van Gogh către fratele său Théo. *Octombrie:* Toulouse-Lautrec intră ca elev la liceul Fontanes din Paris. *23 octombrie:* Moare Théophile Gautier. *Toamna:* Cézanne se stabileşte la Auvers-sur-Oise (C, III, 1). Degas pleacă la La Nouvelle Orléans, unde va rămîne pînă în primăvara lui 1873. Degas se ocupă de fotografie; începe seria «dansatoarelor» cu tabloul *Foaierul dansatoarelor de la Opera din strada Le Peletier.* Durand-Ruel se arată foarte interesat de pictorii de la Guerbois (R, II, 1). Se nasc Paul Fort, Marie Girard (Marie Gasquet), Alfred Jarry, Paul Leclercq, Mondrian.

1873 — *1 ianuarie:* Théo van Gogh intră ca funcţionar la sucursala firmei Goupil din Bruxelles (V, I, 2). *Începutul anului:* Théodore Duret şi Cernuschi se întorc din călătoria lor în jurul lumii aducînd din Extremul Orient numeroase opere de artă *Martie:* Duret cumpără de la Renoir tabloul *Ţiganca* şi *Lise.* Durand-Ruel începe să se intereseze de Renoir. Acesta închiriază un atelier în strada Saint-Georges unde va picta în lunile următoare o *Dansatoare* şi *Loja* (R, II, 1). *Mai:* La Salon, Manet obţine un mare succes cu tabloul *Le Bon Bock (Halba de bere),* succes ce le pare însă suspect prietenilor săi (M, IV, 1). Juriul refuză tabloul *Călăreţi la Bois de Boulogne* de Renoir (R, II, 1). Charles Cros publică *Lădiţa de santal* (M, IV, 1). Van Gogh este avansat şi pleacă la Londra, în septembrie locuieşte la familia Loyer: se îndrăgosteşte de Ursula Loyer (V, I, 2). *Vara:* Berthe Morisot care o vizitează pe sora ei Edma (doamna Pontillon) pictează *Leagănul. 9 august:* Circul Fernando se instalează în bulevardul Rochechouart. *28 octombrie:* Incendiul Operei din strada Le Peletier. *22 noiembrie:* Gauguin se căsătoreşte cu Mette-Sophie Gad (G, I, 2). *Sfîrşitul anului:* Pictorii de la Guerbois (Renoir, Monet, Sisley, Pissarro, Degas, Cézanne) fondează împreună cu

alţi artişti o «Societate Anonimă Cooperativă» (statutul acesteia datează din 27 decembrie), în scopul de a organiza expoziţii în afara Salonului. Manet refuză să participe la aceste expoziţii (C, III, 1 şi 2; M, IV, 1; R, II, 1).

Cézanne pictează la Auvers-sur-Oise *Casa spînzuratului* (C, III, 1). *Magazin de desfacere a bumbacului la La Nouvelle-Orléans,* de Degas. Manet se împrieteneşte cu Mallarmé (M, IV, 1). Cele mai vechi desene cunoscute ale lui Toulouse-Lautrec (T, Pr). Mor Albert de Balleroy, Chintreuil, Napoleon III. Se nasc Paul Gachet, Joachim Gasquet, Alfred Natanson, Charles Peguy.

PRIMA EXPOZIŢIE A IMPRESIONIŞTILOR

1874 — *15 aprilie — 15 mai:* Expoziţia «Societăţii Anonime Cooperative». La 25 aprilie, Louis Leroy, în *Le Charivari,* dă în batjocură, numele de «impresionişti» pictorilor care participă la această expoziţie (C, III, 2; M, IV, 2; R, II, 2). *1 mai:* Manet expune la Salon *Calea ferată;* juriul îi refuză alte două tablouri (M, IV., 1 şi 2). 5 *mai:* Moare Gleyre. *Iulie:* Van Gogh este refuzat de Ursula Loyer (V, 1, 2). Se întoarce disperat în Olanda. La jumătatea lui iulie, vine din nou la Londra împreună cu sora sa Anna (V, 1, 3). *Vara:* Manet, Monet şi Renoir lucrează la Argenteuil; îl cunosc aici pe Gustave Caillebotte (M, IV, 2; R, II, 2). *31 august:* Se naşte primul copil al lui Gauguin, Emile (G, I, 2). *Octombrie:* Nădăjduind a-l face pe Van Gogh să uite de dragostea sa nefericită, patronii lui îl trimit la Paris; Van Cogh se întoarce pe neaşteptate la Londra, încercînd în zadar s-o revadă pe Ursula (V, I, 3). *17 decembrie:* «Societatea Anonimă Cooperativă» este lichidată (R, II, 2). *22 decembrie:* Eugène Manet şi Berthe Morisot se căsătoresc la Passy (M., IV, 2). Tatăl lui

Renoir, Léonard, moare la Louveciennes (R, II, 2).

Moare Michelet. Se naşte Manguin.

1875 — Pictorii impresionişti lipsiţi de avere îndură o neagră mizerie (M, IV, 2; R, II, 2). *5 ianuarie:* Este inaugurată Opera din Paris. *20 ianuarie:* Millet moare la Barbizon. Este votat amendamentul Wallon; este proclamată cea de a treia Republică. *22 februarie:* Moare la Paris Corot. *24 martie:* Renoir, Monet, Sisley şi Berthe Morisot vînd la Hotel Drouot şaptezeci şi trei de lucrări. Cîştig total: 11.491 de franci. Preţul cel mai ridicat (Berthe Morisot): 480 de franci. Preţul mijlociu: 157 de franci. A doua zi după vînzare, Renoir îl cunoaşte pe Victor Chocquet (C, III, 3; R, II, 2). Curînd îl va întîlni pe George Charpentier, care făcuse parte dintre cumpărători; începe să frecventeze salonul editorului (R, II, 2). *1 mai:* La Salon tabloul *Argenteuil* de Manet provoacă scandal (M, IV, 2). *Mai:* Van Gogh, care se comportă ca un prost funcţionar, este mutat la centrala firmei Goupil, la Paris. Locuieşte în Montmartre. Se cufunda în misticism. Nu se poate împăca deloc cu meseria pe care o face. Patronii săi se plîng de el (V, I, 3). *Vara:* Manet pictează *Artistul* (un portret al lui Marcellin Desboutin) şi *Rufăria* (M, IV, 2). *24 august:* Jeanne Samary debutează la Theâtre-Français. *Toamna:* Manet face o călătorie la Veneţia (M, IV, 2). *Iarna:* Gauguin pictează *Sena la podul Iena* (G, I, 2). *Decembrie:* Van Gogh, fără să#şi anunţe patronii, pleacă în Olanda (V, I, 3). Toulouse-Lautrec părăseşte liceul Fontanes din motive de sănătate. Moare Bizet. Se nasc Paco Durrio, Marquet, Rilke.

1876 — *Ianuarie:* La întoarcerea sa la Paris Van Gogh este concediat de firma Goupil. În aprilie revine în Olanda, apoi se angajează ca institutor la Ramsgate, la o şcoală de pe lîngă o biserică

anglicană, condusă de domnul Stokes. Soseşte aici pe ziua de 16 (V, I, 3). *8 ianuarie:* Bouguereau este ales membru al Academiei de Arte Frumoase. *Aprilie:* La galeria Durand-Ruel are loc a doua expoziţie a impresioniştilor (R, II, 2). Duranty publică *Noua pictura* (R, II, 2).*) 3 aprilie:* Vehement articol al lui Albert Wolff în *Le Figaro* împotriva impresioniştilor (R, II, 2). *13 aprilie: Le Bien public* începe să publice romanul *Cîrciuma* de Zola; evenimentul va provoca scandal (C, III, 3). *15 aprilie — 1 mai:* Manet expune în atelierul său cele două tablouri refuzate de juriul Salonului, *Artistul* şi *Rufăria;* vin să le vadă patru mii de vizitatori; cu acest prilej Manet o cunoaşte pe Méry Laurent (M, IV, 2). *Mai:* Gauguin expune la Salon *Interior de pădure la Viroflay* (G, I, 2). Renoir se stabileşte în strada Cortot din Montmartre, unde pictează *Bal la Moulin de la Galette;* în acelaşi timp pictează şi *Leagănul* (R, II, 2). *Iunie:* Domnul Stokes îşi mută şcoala la Isleworth, în împrejurimile Londrei. Van Gogh este însărcinat cu strîngerea taxelor pentru elevi; este adînc tulburat de mizeria pe care o întîlneşte în cartierul East End. Va încerca să-i mîngîie pe aceşti nefericiţi. În luna iulie domnul Stokes îl concediază. Intră în serviciul domnului Jones, ca ajutor de predicator (V, I, 3). *Vara:* Manet îşi petrece vara la Montgeron, la Hoschédé (M, V, 2). *Toamna:* Renoir se stabileşte la Champrosay, în casa lui Alphonse Daudet (R, II, 2). *3 noiembrie:* Caillebotte lasă statului prin testament colecţia sa; îl alege pe Renoir executor testamentar (C, III, 3; R, II, 3). *Zilele Crăciunului:* Van Gogh se întoarce în Olanda (V, I, 3).

Manet pictează portretul lui Mallarmé (care publică în acest an *După-amiaza unui faun),* al baritonului Faure în *Hamlet* şi *Nana* (M, IV, 2). *Absintul* de Degas. Mor Narcisse Diaz, doamna Morisot, George Sand. Se nasc Henri Bernstein, Fromentin,

Francis Jourdain, Vlaminck.

MOARE COURBET

1877 — *Ianuarie:* Van Gogh intră ca funcţionar la librăria Braam şi Blusse din Dordrecht (V, I, 3). *Februarie:* Apare în librării *Cîrciuma* de Zola (C, III, 3; M, IV, 2). *4–30 aprilie:* în strada Le Peletier are loc a treia expoziţie a impresioniştilor (C, III, 3; R, II, 3). *6 aprilie:* apare primul număr al unei mici reviste scoase de Georges Riviere, *Impresionistul* (numărul patru care este şi ultimul va apare pe data de 28) (C, III, 3; R, II, 3). *30 aprilie:* Van Gogh îşi părăseşte slujba de la librăria din Dordrecht. Vrea să devină pastor şi pleacă la Amsterdam spre a face studiile necesare; ajunge aici la 9 mai (V, I, 3). *1 mai:* Se deschide Salonul, unde Manet expune portretul baritonului Faure; juriul i-a refuzat tabloul *Mana,* ca fiind imoral (M, IV, 2). Rodin expune *Vîrsta de aramă;* sculptorul este calomniat că ar fi făcut un mulaj. *Primăvara:* Gauguin se mută în strada Des Fourneaux (G, I, 2). *28 mai:* Renoir, Sisley, Pissarro şi Caillebotte scot în vînzare la Hotel Drouot patruzeci şi cinci de tablouri. Suma totală încasată: 7.610 franci (R, II, 3). *Toamna:* Rodin se stabileşte la Paris. *8 noiembrie:* Se organizează o tombolă cu tablourile lui Pissarro la locuinţa plăcintarului Murer, care, pentru a-l ajuta pe pictor, a scos la loterie cîteva dintre lucrările acestuia (o sută de bilete a cîte un franc) (R, II, 3). *24 decembrie:* Se naşte al doilea copil al lui Gauguin, Aline (G, I, 2).

31 decembrie: Moare Courbet la La Tour-de-Peilz, în Elveţia. Manet suferă de un picior; şchioapătă şi, din cînd în cînd, se simte foarte obosit (M, IV, 2). Claude Monet pictează cîteva tablouri cu gara Saint-Lazare. Victor Chocquet este scos la

pensie. Daubigny cumpără la Auvers-sur-Oise casa pe care o va picta Van Gogh. Mor Alfred Bruyas, Charles-Alix Dubosc, Ludovic Piette, Thiers. Se nasc Jeanne Baudot, Raoul Dufy.

1878 — *Februarie*: Seurat intră la Şcoala de Arte Frumoase, unde, la 19 martie, este admis în clasa de pictură (S, I, 1). *19 februarie:* Moare la Paris Daubigny. *25 februarie:* Este scoasă în vînzare colecţia lui Gustave Arosa (G, I, 2). *Martie:* Se naşte al doilea fiu al lui Monet, Michel. Louis-Auguste Cézanne care bănuieşte legătura fiului său îl ameninţă că nu-i va mai da bani şi-l supraveghează îndeaproape (C, III, 4). *1 mai:* Se deschide Expoziţia universală; în cadrul ei există şi o expoziţie internaţională de Arte Frumoase. Manet nu expune aici şi, de asemeni, nu prezintă nici o lucrare la juriul Salonului (M, IV, 2; R, II, 3). *Mai:* Théodore Duret publică *Pictorii impresionişti* (R., II, 3). *25 mai:* Se deschide Salonul. Renoir, care a hotărît să se prezinte din nou, expune *Ceaşca cu ciocolată;* pictează de asemeni tabloul *Doamna Charpentier şi copiii săi* (R, II, 3); lucrările trimise de Cézanne sînt refuzate (C, III, 4). *28 mai:* Zola cumpără casa din Medan (C, III, 4 şi 5). *30 mai:* La Albi, primul accident al lui Toulouse-Lautrec (T, Pr). În aceiaşi zi, pentru prima oară, şi cu titlu de încercare, Bulevardul Operei şi Piaţa Etoile sînt luminate cu electricitate, *3 iunie:* Este fondată banca *Uniunea Generală* (G, I, 2). *5 şi 6 iunie:* Este pusă în vînzare colecţia Hoschédé (M, IV, 3; R, II, 5). *Vara:* Monet se stabileşte la Vetheuil. *Iulie:* Van Gogh renunţă la studii şi pleacă din Amsterdam. După o scurtă şedere la Etten, intră, în august, la o şcoală evanghelică, la Laeken, în împrejurimile oraşului Bruxelles (V, I, 4). *Noiembrie:* după trei luni de stagiu nu capătă numirea. Se hotărăşte să plece în regiunea Borinage stabilindu-se la Piturages. La sfîrşitul anului, Comitetul de

evanghelizare, surprins de activitatea sa şi de spiritul său de sacrificiu, revine asupra deciziei, numindu-l pe timp de şase luni la Wasmes (V, 1, 4). *Sfîrşitul anului:* Manet are primele semne de ataxie (M, IV, 3).

Moare Hippolyte Babou. Se nasc Julie Manet, Gabrielle Renard, Victor Segalen.

1879 — *5 ianuarie:* Alegerile senatoriale consacră eşecul definitiv al încercărilor de restaurare a monarhiei; în ziua de 29 mareşalul de Mac-Mahon demisionează de la preşedinţia Republicii; în ziua de 30 îi ia locul republicanul Jules Grevy; în ziua de 31, Gambetta este ales preşedinte al Camerei deputaţilor. *10 februarie:* La Valmondois moare Daumier. *Februarie:* Moare Marguerite Legrand (R. II, 3). *Primăvara:* Sisley şi Cézanne (acesta locuieşte la Melun), care au renunţat să se mai prezinte la expoziţiile impresioniste, se prezintă la Salon, dar juriul le refuză lucrările (C, III, 5; R, II, 3). *10 aprilie — 11 mai:* în bulevardul Operei a patra expoziţie a impresioniştilor. Un nou venit: Gauguin. După ce vizitează această expoziţie, Seurat, Aman-Jean şi Ernest Laurent părăsesc Şcoala de Arte Frumoase (G, I, 2; R, II, 3; S, I, 1). *10 aprilie:* Apare primul număr al revistei *La Vie moderne,* fondată de Charpentier; galeria acestei reviste din bulevardul des Italiens se va ocupa de organizarea sistematică a expoziţiilor particulare (R, II, 3). *16 aprilie:* Explozie de grizu în mina din Agrappe (Frameries), Van Cogh izbuteşte să salveze un miner rănit (V, I, 4). *10 mai:* Se naşte al treilea copil al lui Cauguin, Clovis (G, 1, 2). *12 mai:* Se deschide Salonul; Renoir obţine un mare succes cu *Doamna Charpentier şi copiii săi:* el expune şi un portret al Jeannei Samary, în picioare (R, II, 3). Manet expune tablourile *Cu barca* şi *În Seră* (M, IV, 3). *Iunie:* Expoziţie personală a lui Renoir la galeria *La vie moderne*

(R, II, 3). *Iunie:* Rodin lucrează la manufactura din Sèvres. *Vara:* Van Gogh, care, din exces de zel, şi-a atras mustrările Comitetului de evanghelizare, este demis din funcţie. El pleacă la Bruxelles, de unde se întoarce în regiunea Borinage, stabilindu-se la Cuesmes (V, I, 4 şi 5). Renoir se stabileşte în Normandia, la Wergemont, la familia Berard (R, II, 3); la întoarcere, va picta la Chatou (sînt primele tablouri în care figurează Aline Charigot) (R, III, 1). Gauguin îşi petrece concediul anual la Pontoise, în preajma lui Pissarro (G, 1, 2). *August:* La Barèges, al doilea accident al lui Toulouse-Lautrec, care rămîne infirm pe viaţă. (T, Pr). *5 septembrie:* Moare doamna Claude Monet (Camille Doncieux) (R, III, 1). *15 septembrie:* Manet, care a terminat tabloul *La moş Lathuile,* urmează o cură de hidroterapie la băile din Bellevue (M. IV, 3). *Noiembrie:* Seurat este încorporat într-un regiment de infanterie la Brest, unde îşi face «voluntariatul» (S, I, 1 şi 2). *Iarna:* Van Gogh duce o existenţă de vagabond spunîndu-şi întruna: «Simt ceva în adîncul fiinţei mele, ce să fie oare?» Îşi pierde credinţa. Desenează. Se duce la Courrières, unde îşi are atelierul Jules Breton (V, 1, 5).

Primul album de litografii al lui Odilon Redon, *În vis.* Henri Guerard se căsătoreşte cu Eva Gonzalès. Mor Thomas Couture, baronul Taylor, Villemessant, Viollet-le-Duc. Se nasc Charles Camoin, Einstein, Othon Friesz, Klee.

1880 — *15 februarie:* Zola publică *Mana* (C, III, 5). *Primăvara:* Începe o nouă etapă în existenţa lui Van Gogh. O călătorie în Ţările de Jos, la părinţii săi, nu-i aduce decît dezamăgiri. Cu acest prilej primeşte cincizeci de franci din partea lui Théo. Se întoarce în regiunea Borinage, la Cuesmes. Reia legăturile cu Theo, căruia nu-i mai scrisese de nouă luni, şi se apucă să deseneze cu

febrilitate (V, 1, 5). *1–10 aprilie:* în strada Piramidelor, la numărul 10, are loc a cincea expoziţie a impresioniştilor, la care Gauguin (care realizează mari cîştiguri la bursă) prezintă şapte tablouri şi un bust de marmură (G, I, 2*;* S, 1, 3). *8–30 aprilie:* Are loc o expoziţie Manet la galeria revistei *La Vie moderne* (M, IV, 3). 9 *aprilie:* Moare la Paris Duranty (M, IV, 3). *1 mai:* Apare volumul *Serile de la Médan* (Zola, Maupassant, Huysmans, Paul Alexis...) Se deschide Salonul. Manet expune *La moş Lathuile* şi portretul lui Antonin Proust (M, IV, 3); Renoir, *Fată adormită cu pisica* şi *Pescuitoare de midii la Berneval;* Monet, *Lavacourt*. Renoir şi Monet protestează în legătură cu proasta aşezare a lucrărilor lor, punîndu-l la curent şi pe Zola prin intermediul lui Cézanne (C, III, 4; R, III, 1). Tot la acest Salon, mare succes al tabloului *Cain* de Cormon, cumpărat de stat (T, I, *2). Mai:* Manet se stabileşte pentru a doua oară la Bellevue; se va întoarce la Paris la 2 noiembrie (M, IV, 3). 7 *iunie:* Se deschide o expoziţie Monet la Galeria revistei *La Vie moderne. 18–22 iunie:* Zola, răspunzînd dorinţei lui Renoir şi Monet, publică în *Le Voltaire* o serie de articole despre *Naturalismul la Salon* (C, III, 5; R, III, 1). *12 iulie:* Meissonier este făcut mare ofiţer al legiunii de onoare. *14 iulie:* ziua de 14 iulie, proclamată sărbătoare naţională, este sărbătorită pentru prima oară. Rochefort (tocmai s-a votat amnistia celor condamnaţi pentru a fi participat la Comună) publică primul număr din *Intransigeant*. Plăcintarul Murer, care se va stabili curînd la Auvers-sur-Oise dă o masă de despărţire (R, III, 1). *16 august:* Statul îi comandă lui Rodin o poartă *(Poarta infernului)* pentru muzeul Artelor decorative. *Octombrie:* Van Gogh pleacă din Cuesmes la Bruxelles, unde se împrieteneşte cu Van Rappard; perioadă de lucru metodic, intens (V, II, 1). Se căsătoreşte Schuffenecker (G, I, *2). Noiembrie:* Seurat se întoarce

la Paris după un an de «voluntariat» petrecut la Brest (S, I, 2). *Decermbrie:* Statul renunţă la prerogativele sale în domeniul artelor frumoase; pe viitor artiştii înşişi îşi vor organiza singuri Salonul (M, IV, 3; R, III, 1). *22 decembrie:* Se votează o lege pentru înfiinţarea liceelor de fete. Comanditat de Feder, directorul *Uniunii Generale,* Durand-Ruel începe să facă din nou achiziţii (R, III, 1). Mor George Eliot, Flaubert, Offenbach. Se nasc Guillaume Apollinaire, Derain.

1881 — *28 ianuarie:* Este constituită Societatea artiştilor francezi, care urmează a organiza Salonul. *5 februarie:* Bonnat este ales membru al Academiei de Arte Frumoase (T, 1, 1). *Martie — aprilie:* Renoir se stabileşte în Alger. La întoarcere pictează la Chatou *Prînzul barcagiilor* (R, III, 1). 2 *aprilie — 1 mai:* Are loc în bulevardul des Capucines, la numărul 35, a şasea expoziţie a impresionaţilor, Gauguin expune între altele un *Studiu de nud,* foarte elogiat de Huysmans (G, I, 2). *12 aprilie:* Se naşte al patrulea copil al lui Gauguin, Jean-René (G, I, 2). În aceiaşi zi, Van Gogh soseşte la Etten de la Bruxelles. În cursul verii primeşte vizita lui Théo şi a lui Van Rappard; merge la La Haye, la vărul său, pictorul Anton Mauve, care-i dă sfaturi privitoare la pictură. Îndrăgostindu-se din nou, îi face stăruitor curte uneia dintre verişoarele sale, Kee, aflată în vacanţă la Etten. Aceasta îl refuză categoric; Van Gogh insistînd, Kee pleacă la Amsterdam. Vincent îi scrie nenumărate scrisori, urmînd-o în cele din urmă la Amsterdam. Kee refuză să-l vadă. Vincent se întoarce la Etten în culmea deznădejdii (V, II, 1 şi 2). *2 mai — 20 iunie:* Manet expune la Salon portretele lui Pertuiset şi Rochefort (primind o a doua medalie, devine «hors concours») (M, IV, 3); Renoir, două portrete ale «micuţelor» Cahen D'Anvers (R, III, 1); Puvis de Chavannes, *Sărmanul pescar* (G, I, 2). *14 mai:* licitaţie la Hôtel

Drouot în folosul muzicianului Cabaner (C, III, 5). *Vara:* Manet se stabileşte la Versailles; boala sa face progrese alarmante (M. IV, 4), Gauguin îşi petrece concediul la Pontoise, în preajma lui Pissarro şi a lui Cézanne (C, III, 5; G, I, 2). *1 octombrie:* Manet se întoarce la Paris; va picta aici *Toamna* (un portret al lui Méry Laurent) şi *Un bar la Folies-Bergère* (M, IV, 4). *25 octombrie:* André Gill este internat la azilul din Charenton, care-i va inspira tabloul *Nebunul* (T, II, 1). *Toamna:* Renoir călătoreşte în Italia (Veneţia, Florenţa, Roma, Neapole, Calabria). Este cu deosebire interesat de tablourile lui Rafael şi de frescele de la Pompei (R, III, 1). *14 noiembrie:* se alcătuieşte cabinetul Gambetta; Antonin Proust devine ministru al Artelor Fnimoase (M, IV, 4; R, III, 1). *Noiembrie:* Toulouse-Lautrec, după ce şi-a dat prima parte a bacalaureatului, părăseşte studiile consacrîndu-se picturii (T, I, 1). *Decembrie:* Van Gogh, care, la Etten, se ceartă întruna cu tatăl său, pleacă la La Haye, unde este găzduit de Anton Mauve (V, II, 2). *9 decembrie:* La Hôtel Drouot se pun în vînzare numeroase lucrări ale lui Courbet. *30 decembrie:* Manet este numit cavaler al Legiunii de onoare (M, IV, 4; R, III, 1). Salis deschide în Montmartre localul *Le chat noir* (T, I, 3). *Înţelepciune* de Verlaine. Mor Carlyle, Dostoievski, Louis Marguery. Se nasc René Gimpel, Gleizes, Léger, Picasso.

1882 — *15 ianuarie:* Renoir pictează la Palermo portretul lui Wagner. Se întoarce la Neapole şi apoi în Franţa, oprindu-se la sfîrşitul lui ianuarie la Estaque, unde-l vizitează pe Cezanne. O pneumonie (februarie) îl obligă să-şi amîne plecarea. Pentru a se însănătoşi pe deplin se va stabili din nou în Algeria (R, III, 1). *26 ianuarie:* Cade cabinetul Gambetta. *Sfîrşitul lui ianuarie:* Crahul *Uniunii Generale* (G, I, 3; R, III, 1). *Februarie:* Între Van Gogh şi Mauve relaţiile devin încordate. Vincent rupe definitiv cu Sien,

(V, II, 2). 1 *martie:* Are loc în strada Saint-Honoré, la numărul 251, a şaptea expoziţie a impresioniştilor (G, I, 3; R, III, 1). *Martie:* Toulouse-Lautrec intră la atelierul lui Bonnat (T, I, 1 şi 2). 1 *mai:* Manet expune la Salon *Primăvara* şi *Un bar la Folies-Bergkre* (M, IV, 4); Renoir, un portret (R, III, 1); André Gill, *Nebunul;* Cézanne (faţă de care prietenul său Guillemet, membru în juriu, se arată «caritabil», un portret (C, III, 5). *Mai:* Renoir se întoarce în Franţa; începe legătura sa cu Aline Charigot (R, III, 1 şi 2). *Iulie — decembrie:* Emmanuel Chabrier face o călătorie în Spania, care îi va inspira opera *España* (R, III, 2). *Vara:* Manet, a cărui boală se agravează, se stabileşte la Rueil (M, IV, 4). *Septembrie:* Sisley se stabileşte la Moret. *Octombrie:* Cézanne părăseşte Parisul şi se întoarce la Aix; «Singurătatea, iată singurul lucru de care sînt vrednic» (C, III 5) şi IV, 1) *Toamna:* Toulouse-Lautrec lucrează în atelierul lui Cormon (T, I, 2). Pissarro se stabileşte la Osny. Prima expoziţie internaţională la galeria Georges Petit (R, III, 2). Mor Charles Blanc, Darwin, Emerson, Gambetta, Jules Le Coeur, Lehmann. Se naşte Braque.

MOARE MANET

1883 — *Ianuarie:* Gauguin îi înmînează demisia sa agentului de schimb Galichon; «De acum înainte, voi picta în fiecare zi» (G, I, 3). *1 februarie:* Apare volumul *Flamandele,* prima culegere de versuri de Verhaeren. *Februarie:* Durand-Ruel organizează o serie de expoziţii particulare, prima îi este consacrată lui Boudin, a doua, în martie, lui Monet (R, III, 2). *19 aprilie:* Lui Manet i se amputează piciorul stîng pînă la genunchi (cangrenă) (M, IV, 4). *21 aprilie:* La galeria Dowdeswell and Dowdeswell din Londra expoziţie de pictură impresionistă organizată de

Durand-Ruel (R, III, 2). *30 aprilie:* Moare Édouard Manet. Monet se stabileşte la Giverny (M, IV, 4; R, III, 2). *1 mai —20 iunie:* Renoir expune la Salon un portret (R, 111, 2), Seurat, un desen, portretul lui Aman-Jean (S, I, 2). *5 mai:* moare Eva Gonzalès (M, Dp). *20 mai:* Contesa Adèle de Toulouse-Lautrec cumpără castelul Malrome (T, I, 2). *Vara:* Sien a ajuns în ultimul hal de decădere. Bolnav, sleit de puteri, Van Gogh îl cheamă pe fratele său, care izbuteşte să-l despartă de Sien. Van Gogh, cu sufletul sfîşiat şi totodată uşurat în urma hotărîrii luate, începe din nou să lucreze. Pictează *Arborele biciuit de vînt* (V, II, 2). *Septembrie:* Renoir şi Paul Lhote fac împreună o călătorie la Guernesey (R, III, 2). Van Gogh părăseşte La Haye şi se stabileşte în Drenthe. La început priveliştile acestui ţinut sălbatic îl liniştesc, curînd însă vremea devine urîtă. Van Gogh, bîntuit de tot felul de spaime, fuge în decembrie la Nuenen, unde se află acum părinţii săi (V, II, 3). *Noiembrie:* Orchestra Lamoureux pregăteşte spectacolul cu opera Espana de Chabrier (R, III, 2). *6 decembrie:* Se naşte al cincilea copil al lui Gauguin, Paul-Rollon, numit şi Pola (G, I, 3). *10–26 decembrie:* Renoir şi Monet călătoresc pe coasta Mediteranei de la Marsilia la Genova (R, III, 2). *Sfîrşitul anului:* Berthe Morisot şi soţul ei Eugène Manet se stabilesc în casa pe care şi-au construit-o în strada Villejust, la numărul 40 (R, III, 3). *26 decembrie:* Se naşte Utrillo în strada du Poteau, numărul 3, în Montmartre (T, 1, 3).

Începe să se afirme curentul Modern Style (în Marea Britanie). La Barcelona Gaudi începe să construiască *Sagrada Familia.* Mor Gustave Dore, Karl Marx, Wagner. Se nasc Marcoussis, Severini.

SOCIETATEA INDEPENDENŢILOR

1884— *Ianuarie:* Gauguin se stabileşte la Rouen (G, I, 3). Mama lui Van Gogh fracturîndu-şi piciorul, artistul se apropie pentru scurt timp de ai săi; dar neînţelegerile cu familia sînt fără ieşire; curînd pictorul îşi va instala atelierul în două camere închiriate la paracliserul bisericii catolice (V, II, 4). *4 ianuarie:* La Bruxelles este înfiinţat oficial Cercul celor XX (bazele asociaţiei fuseseră puse la 28 octombrie 1883 de către primii săi treisprezece membri, întruniţi la taverna Guillaume, din piaţa muzeului); prima expoziţie a Cercului se deschide la 2 februarie, în vechiul muzeu din palatul Artelor Frumoase. *5–29 ianuarie:* La Şcoala de Arte Frumoase are loc o expoziţie Manet urmată, la 4 şi 5 februarie, de scoaterea în vînzare a atelierului Manet la Hôtel Drouot. Sînt vîndute 93 de picturi, 30 de pasteluri, 14 acuarele, 23 de desene, 9 aquaforte şi litografii; totalul sumei obţinute este de 116.637 franci (M, Dp). *Primăvara:* Pissarro se stabilele la Eragny. *1 mai–20 iunie:* La Salon, bustul lui Victor Hugo de Rodin, *Pădurea sacră scumpă muzelor şi artelor* de Puvis de Chavannes. *Întoarcerea de la o vînătoare de urşi în epoca de piatră* de Fernand Cormon (T, I, 1); juriul refuzi tabloul trimis de Seurat (S, I, 2). *Mai:* Apare primul număr din *La Revue indépendente,* fondată de Fénéon. *15 mai —30 iunie:* Are loc prima expoziţie a Independenţilor, organizată în urma refuzului suferit de numeroşi artişti ce şi-au prezentat anul acesta lucrările la juriul Salonului; Seurat participă cu tabloul *La scăldat* (S, I, 3). *22 mai:* Seurat începe să picteze *O duminică de vară pe insula La Grande-Jatte* (S, I, 3). *11 iunie:* este înfiinţată oficial Societatea Artiştilor Independenţi (S, I, 3). *22 iulie:* Moare Nina de Villard (M, Dp). *August:* O ultimă şi, ca şi toate

celelalte, nefericită aventură sentimentală îi răpeşte lui Van Gogh orice speranţă de a putea duce vreodată o existenţă normală; părinţii lui Margot Begemann sînt împotriva căsătoriei fiicei lor cu pictorul. Fata încearcă să se otrăvească. Pentru Van Gogh pictura va deveni de acum înainte singurul scop al vieţii, «mijlocul de a trăi fără nici un alt gînd» (V, II, 4). *Octombrie:* Emile Bernard se înscrie la atelierul Cormon (T, I, 3). *Toamna–iarna:* Van Gogh pictează tablou după tablou şi hotărăşte ca în timpul iernii să picteze cincizeci de portrete de ţărani. Este preocupat fără încetare de legile culorii, a căror însemnătate a descoperit-o (V, II, 4). *Toamna:* Gauguin pleacă din Rouen la Copenhaga (G, I, 4). *16 noiembrie:* Jules Roques fondează în Montmartre *Le Courrier français* (T, I, 3). 9 *decembrie:* Apare prima culegere de poezii de Moréas, *Syrtele. 10 decembrie:* Prima expoziţie a Societăţii Artiştilor Independenţi; Seurat participă cu *Peisaj de pe insula La Grande-Jatte* (S, I, 3). *18 decembrie:* Moare la Menton Gustave Manet (M, Dp.) Toulouse-Lautrec pictează o parodie a tabloului *Pădurea sacră* de Puvis de Chavannes şi *Maria cea voinică;* se stabileşte în Montmartre (T, I. 1). *De-an-doaselea* de Huysmans. Mor Bastien-Lepage, Joseph Gilbert, Hippolyte Lejosne, Joseph de Nittis. Se naşte Modigliani.

1885 — *5 ianuarie:* Banchet la moş Lathuile pentru a sărbători aniversarea expoziţiei Manet din 1884. *8 ianuarie:* Moare mama lui Manet (M, Dp.). *8 februarie:* Apare primul număr din *La Revue wagnérienne,* condusă de Edouard Dujardin. *21 marne:* Se naşte primul fiu al lui Renoir, Pierre (R, III, 2). *26 martie:* Moare subit pastorul Van Gogh, la Nuenen. Se consumă ruptura lui Van Gogh cu familia sa. Van Gogh lucrează la marele său tablou din perioada olandeză, *Ţărani mîncînd cartofi,* pe care-l

termină în mai; el îi prilejuieşte pictorului o discuţie epistolară cu Van Rappard, care va duce la cearta dintre cei doi prieteni (V, II, 4). *Primăvara:* Cézanne are o aventură sentimentală cu o servitoare de la Jas de Bouffan, Fanny (C, IV, 2). *1 mai:* Moare la Charenton André Gill. *10 mai — 21 iunie:* Are loc expoziţia unor pictori independenţi; cu acest prilej Le Douanier Rousseau se manifestă public pentru întîia oară (S, I, 3). *10 mai:* Zola începe să scrie romanul *Opera*. *22 mai:* Moare Victor Hugo. *Iunie*: Aristide Bruant înfiinţează localul *Le Mirliton* (T, I, 3). *Jumătatea lui iunie:* Cézanne fuge la Paris; locuieşte la Renoir la La Roche-Guyon; se întoarce la Aix la sfîrşitul lui iulie (C, IV, 2; R, III, 2). *25 iulie:* Apar *Tînguirile* de Jules Laforgue. *Vara:* Gauguin pleacă din Danemarca şi se întoarce în Franţa împreună cu fiul său Clovis; soţia şi ceilalţi copii rămîn la Copenhaga (G, I, 4). Seurat se stabileşte la Grandcamp (S, II, 1). *25 august:* Charles Henry îşi publică lucrarea *Introducere la o estetică ştiinţifică* în *La Revue contemporaine* (S, II, 3). *Octombrie:* Pissarro îl cunoaşte pe Signac şi, la scurtă vreme după aceea, pe Seurat; este cucerit de teoriile colegului său mai tînăr (S, II, 1). *23 noiembrie:* Van Gogh pleacă la Anvers. «Doresc din răsputeri să văd tablourile lui Rubens», spune el. Începe marea sa călătorie spre sud. «Senzaţia că trebuie să intri în foc, îi scrie el lui Théo, are în ea ceva extraordinar» (V, II, 4). Anvers reprezintă pentru Van Gogh o adevărată eliberare; îl descoperă aici pe Rubens şi culoarea, crepoanele japoneze, lumină, mişcarea. Paleta sa devine mai luminoasă (V, III, 1). Toulouse-Lautrec începe să ducă o existenţă febrilă în Montmartre; frecventează *L'Elysée-Montmartre, Le Moulin de la Galette, Le Chat Noir, Le Mirliton;* leagă cunoştinţă cu Suzanne Valadon şi cu Aristide Bruant, îşi arată interesul faţă de La Goulue şi de Valentin Le

Desosse (T, I, 3), *Germinal* de Zola. *Mîine,* primul Volum de versuri al lui Henri de Régnier. William Le Baron Jenney construieşte la Chicago primul zgîrie-nori: Home Insurance Company Building. Moare Rodolphe Bresdin. Se nasc Robert Delaunay, Pascin.

ULTIMA EXPOZIŢIE A IMPRESIONIŞTILOR

NEOIMPRESIONISMUL

1886 — 7 *ianuarie:* Se constituie guvernul Freycinet; generalul Boulanger, ministru de război (S, II, 2). *18 ianuarie:* Van Gogh se înscrie la Academia de Arte Frumoase din Anvers. La începutul lui martie soseşte pe neaşteptate la Paris (V, III, 1); se înscrie la atelierul Cormon, descoperă pictura luminoasă a impresioniştilor (V, III, 2; T, 1, 3). *13 martie:* Durand-Ruel pleacă la New York (R, III, 2; S, II, 1). *Sfîrşitul lui martie:* Apare *Opera* de Zola (C, IV, 3; R, III, 2, S, II, 1). *10 aprilie:* Se deschide la New York o mare expoziţie de pictură impresionistă organizată de Durand-Ruel; expoziţia obţine un mare succes (R, III, 2; S, II, 1). *11 aprilie:* Apare primul număr din *La Vogue. 28 aprilie:* Cézanne se căsătoreşte cu Hortense Fiquet (C, IV, 3). *Mai:* Pictorul academic Albert Besnard expune la Salon un portret «impresionist» (S, III, 1). *13 mai:* Gustave Kahn devine director al revistei *La Vogue*, în care apar, între 13mai şi 27 iunie, *Iluminările* lui Rimbaud. *15 mai — 15 iunie:* A opta şi ultima expoziţie a impresioniştilor, la care Seurat prezintă *O duminica de vară pe insula La Grande-Jatte* (divizionism). Seurat îl întîlneşte pe Félix Fénéon, care, într-un articol din *La Vogue* (15–20 iunie), dă artei divizioniştilor numele de «neoimpresionism» (G, II, 1;

R, III, 2; S, II, 1 şi 2). *Iunie:* Van Gogh şi fratele său Théo se stabilesc în strada Lepic, la numărul 54 (V, 111, 2). *15 iunie —15 iulie:* La galeria Georges Petit are loc a cincea expoziţie internaţională, la care participă Renoir şi Monet (R, III, 2). *20 iunie — 13 august:* Seurat se stabileşte la Honfleur (S, II, 2). *29 iunie:* Moare la Marsilia Monticelli (C, IV, 5). *14 iulie:* Boulanger trece în revistă trupele la Longchamp; evenimentul pune în lumină imensa popularitate a generalului. *18 iulie:* Durand-Ruel se întoarce în Franţa (R, III, 3). *Sfîrşitul lui iulie:* Gauguin pleacă la Pont Aven, unde va rămîne pînă la 13 noiembrie (G, II, 1). *August — septembrie:* Renoir se stabileşte la Saint-Briac (R, III, 3). *20 august — 21 septembrie:* Are loc a doua expoziţie a Societăţii Artiştilor Independenţi; Seurat expune din nou *O duminică de vară pe insula La Grande-Jatte* (S II, 2). *7 septembrie — 9 noiembrie.* Monet se stabileşte la Belle-Ile-en-Mer. *18 septembrie* Moréas publică în *Le Figaro* Manifestul Simbolismului (G, II, 2). *23 octombrie:* Moare la Aix Louis-Auguste Cezanne (C, IV, 3). *Sfîrşitul lui octombrie:* Félix Fénéon publică lucrarea *Impresioniştii în 1886* (S, II, 3).

Bruant expune lucrări de Toulouse-Lautrec la Mirliton (T, I, 3). Moare Emile Bellot, modelul din *Halba cu bere,* şi Cora Pearl. Se naşte Foujita.

1887 — 8 *ianuarie:* Eiffel semnează un contract cu primăria oraşului Paris angajîndu-se să construiască un turn metalic de trei sute de metri pentru Expoziţia universală din 1889. Lucrările încep pe data de 26. *2 februarie:* La Bruxelles are loc a patra expoziţie a Celor XX la care participă Seurat; acesta, împreună cu Signac, asistă la vernisaj (S, II, 3). *Februarie:* Trei sute de intelectuali (printre care Meissonier, Gounod, Charles Garnier, Gérome, Jules Lefebvre, Bonnat, Dumas fiul, Leconte de Lisle, François

Coppèe, Sully Prudhomme, Maupassant, Huysmans) protestează împotriva construirii turnului proiectat de Eiffel. *Începutul anului.* Expoziţia organizată de Van Gogh în restaurantul La Fourche (V, III. 2; T, II, 1; G, II, 1; S, II, 4). *Martie:* Durand-Ruel pleacă din nou în Statele Unite. *26 martie — 3 mai:* Are loc a treia expoziţie a Independenţilor, la care participă Seurat şi prietenii săi neoimpresionişti (S, II, 4). *30 martie:* Are loc prima reprezentaţie a Teatrului Liber al lui Antoine. *Primăvara:* Gauguin şi Charles Laval pleacă în Panama; de acolo, în Martinica (G, II, 1 şi 2). *Începutul lui mai:* Gustave Kahn publică prima sa culegere de poezii (în versuri libere) *Palatele nomade. 5 şi 6 mai:* Durand-Ruel organizează la New York vînzarea la licitaţie a unor lucrări impresioniste (R, 111, 3). *7– 30 mai:* La Galeria Georges Petit are loc a şasea expoziţie internaţională, la care participă şi Renoir cu tabloul *Femei făcînd baie (Les Grandes Baigneuses),* Monet, Pissarro (cu tablouri «divizate»), Sisley, Berthe Morisot (R, III, 3; S, II, 4). *25 mai:* Durand-Ruel deschide la New York o noul expoziţie de lucrări impresioniste, cu tablouri de Renoir, Pissarro, Sisley (R, III, 3). *30 mai:* generalul Boulanger părăseşte ministerul de război (S, II, 4).*8 iulie:* Generalul Boulanger pleacă la Clermont-Ferrand; mare manifestaţie boulangistă în gara Lyon (S, II, 4). *Vara:* Signac descoperă «micul port» Colioure. *18 august: Le Figaro* publică Manifestul celor cinci (P. Bonnetain, J. H. Rosny, Lucien Oescaves, P. Margueritte, G. Guiches) împotriva lui Zola, al cărui roman *Pămîntul* (al cincisprezecelea din ciclul *Familia Rougon-Macquart)* apare în foileton în *Gil Blas* (S, II, 4). *20 august:* Moare Jules Laforgue (S, II, 4.). *Octombrie:* Izbucneşte scandalul decoraţiilor, în care va fi compromis Daniel Wilson, ginerele lui *Grévy,* preşedintele Republicii (S, II, 4). *Noiembrie:* Gauguin se

întoarce în Franţa (G, II, 2). *Sfîrşitul lui noiembrie:* apare în volum *Pămîntul* de Zola (S, II, 4). 2 *decembrie:* Grévy demisionează de la preşedinţia Republicii; Sadi Camot îi urmează pe ziua de 3 (S, II, 4).

Începe legătura lui Van Gogh cu Agostina Segatori (V, III, 2). Mor Hector de Callias, Echenique, Emmanuel Gonzalès. Se nasc Marc Chagall, Juan Gris, Le Corbusier, Louis Morel.

1888 — *Ianuarie:* Renoir se stabileşte la Jas de Bouffan, pe proprietatea lui Cézanne, apoi, în februarie-martie, la Martigues (C, IV 4; R, III, 3). *5 februarie:* moare Anton Mauve la Arnhem (V, III, 3). *6 februarie:* La Bruxelles se deschide a cincea expoziţie a Celor XX, la care neoimpresionismul este reprezentat de către Signac şi Dubois-Pillet; Louis Anquetin (cloisonism) expune aici pentru prima oară (S, II, 4). *9 (?) februarie:* Gauguin pleacă la Pont-Aven (G, II, 2). *21 februarie:* Van Gogh soseşte la Arles, în «Japonia»; în martie — aprilie pictează livezile înflorite şi podul lui Anglois; în mai închiriază «Casa Galbenă»; în iunie petrece o săptămînă la Saintes-Maries-de-la-Mer (V, III, 3). *22 martie — 3 mai:* A patra expoziţie a Independenţilor, la care figurează trei tablouri de Van Gogh; Seurat expune aici *Femei pozînd* şi *Parada* (S, III, 1). *Martie:* Édouard Dujardin, într-un articol despre Anquetin din *La Revue indépendante,* lansează termenul de «cloisonism» (G, II, 2; S, II, 4). *26 martie:* Boulanger este îndepărtat din armată. *15 aprilie:* Boulanger este ales deputat al regiunii de nord. *25 mai — 25 iunie:* Expoziţia de lucrări de Renoir, Pissarro şi Sisley la galeria Durand-Ruel din Paris (R, III, 3). *14 iulie:* Zola este numit cavaler al Legiunii de onoare. *Vara:* Seurat se stabileşte la Port-en-Bessin (S, 111, 1). *21 octombrie:* Gauguin pleacă de la Pont-Aven la Arles, unde se află Van Gogh (V, III, 4; G, II, 2 şi 3). *Noiembrie:* Berthe Morisot închiriază

o vilă la Cimiez (R, 111, 3). *23 decembrie:* La Arles Van Gogh se năpusteşte cu un brici în mînă asupra lui Gauguin. Cînd Gauguin se întoarce cu faţa spre el, fuge. Întors acasă, îşi taie urechea. Este dus la spital. Gauguin se întoarce la Paris (V, III, 4; G, II, 3). *29 decembrie:* Renoir, aflat la Essoyes, începe să sufere de o paralizie facială parţială (R, III, 3). Se termină brusc legătura lui Toulouse-Lautrec cu Suzanne Valadon; Toulouse-Lautrec este contaminat de Rosa La Rouge. Seurat pictează *Călăreaţa de la circul Fernando* (T, II, 1). *Intrarea lui Christos în Bruxelles* de James Ensor. Gustave Larroumet devine director al Artelor Frumoase. Mor Castagnary, Charles Cros. Se naşte Giorgio de Chirico.

1889 — 7 *ianuarie:* Van Gogh iese din spitalul din Arles, dar crizele nu încetează. Încearcă să lupte împotriva bolii; curînd înţelege că ar fi mai bine să se interneze într-un azil (V, IV, 1). *27 ianuarie:* Boulanger cunoaşte un adevărat triumf electoral; îndemnat să ia puterea, fuge pe ascuns (S, III, 1). *Ianuarie — februarie:* Seurat pictează turnul Eiffel în curs de construcţie (S, III, 1); turnul, va fi inaugurat la 31 martie. *Martie:* Signac îi face o vizită lui Van Gogh (V, IV, 1; S, III, 1). *1 aprilie:* Boulanger fuge în Belgia (S. III, 1). *9 aprilie*: Moare Chevreul (S, III, 1). *17 aprilie*: Théo Van Gogh se căsătoreşte cu Johanna Bonger (V, IV, 1). *1 mai:* Pictorul academic Henri Martin expune la Salon un tablou «poantilist» (S, III, 1). *Mai:* Apare primul număr din *La Plume. 6 mai* —6 *noiembrie:* La Paris are loc expoziţia universală (turnul Eiffel, galeria maşinilor, expoziţia colonială); la Centenarul artei franceze, organizat de Antonin Proust, figurează patrusprezece tablouri de Manet; Gauguin expune împreună cu prietenii săi la cafeneaua Volpini (M, Dp; G, II, 3; R, IV, 1; S, III, 1). *8 mai:* Van Gogh pleacă din Arles la azilul din Saint-Paul-de-Mausole, din

apropierea localităţii Saint-Remy-de-Provence (V, IV, 2). *Iunie:* Gauguin se întoarce în Bretania. Se stabileşte la Pouldu. Pictează *Calvarul, Christos galben, Frumoasa Angèle,* sculptează *Fiţi îndrăgostite...* Ar dori să meargă la Tonkin (G, II, 3). *21 iunie: Expo*ziţie Monet — Rodin la galeria Georges Petit, punînd admirabil în lumină importanţa celor doi artişti. Vara*: Seu*rat se stabileşte la Crotoy (S, III, 2). *Iulie:* Claude Monet deschide o listă de subscripţie publică în vederea cumpărării în beneficiul statului a tabloului *Olympia* de Manet (M, Dp). *Iulie:* Van Gogh are o nouă criză (V, IV, 2). *Septembrie:* Pissarro scrie că un american a dat pe un tablou de Monet nouă mii de franci. *3* se*ptembrie — 4* oc*tombrie:* A cincea expoziţie a Independenţilor, la care participă Van Gogh, Toulouse-Lautrec, (cu *Bal de la Moulin de la Galette),* Seurat (V, IV, 2; T, II, 1; S, III, 2). *5 octombrie:* Este inaugurat Le Moulin Rouge pe care Toulouse-Lautrec începe curînd să-l frecventeze zilnic (T, II, 1). *21 noiembrie:* Dubois-Pillet este mutat la Puy (S, III, 2). *Zilele Crăciunului:* Van Gogh are două crize mai puţin grave (V, IV. 2).

Se formează grupul Nabiştilor (Sérusier, Maurice Denis, Bonnard, Vuillard, K.-X. Roussel, Ranson...) (G, II, 3). *Datele imediate ale conştiinţei* de Bergson; *Marii iniţiaţi* de Schuré; *Literatura de mîine* de Charles Morice. Mor Barbey d'Aurevilly, Cabanel, Champfleury, Jules Dupré, Jobbé-Dubal, Villiers de l'Isle-Adam.

SE SINUCIDE VAN GOGH

1890 — *Începutul anului:* Van Gogh primeşte cîteva veşti bune: despre naşterea unui fiu al fratelui său Théo (31 ianuarie); despre apariţia, în primul număr al revistei *Le Mercure de France*

(31 ianuarie), a unui studiu important de Albert Aurier închinat picturii sale; despre vînzarea unui tablou al său *Via roşie;* toate acestea nu-l pot însă face să uite de situaţia sa dramatică. După o criză neobişnuit de lungă (februarie — aprilie) cade pradă deznădejdii; încearcă să se sinucidă. Nemaiputînd suporta existenţa de la Saint-Paul-de-Mausole îl roagă insistent pe Théo să-l aducă din nou în nord (V, IV, 2). *18 ianuarie:* La Bruxelles, cu prilejul inaugurării expoziţiei Celor XX, Toulouse-Lautrec are o discuţie violentă cu Henry de Groux în legătură cu Van Gogh (T, II, 1; S, III, 2). *8 februarie:* Gauguin se întoarce la Paris (G, II, 3 şi 4). *16 februarie:* Se naşte fiul lui Seurat şi al Madeleinei Knobloch (S, III, 2). *20 martie — 27 aprilie:* A şasea expoziţie a Independenţilor, la care participă Van Gogh şi Seurat; acesta expune *Femeie pudrîndu-se* şi *Dansul* (V, IV, 2; S, III, 2). *14 aprilie:* Renoir se căsătoreşte cu Aline Charigot (R, IV, 1). *1 mai:* Se deschide Salonul, la care Renoir expune pentru ultima oară *(Fetele lui Catulle Mendès)* (R, IV, 1). Prima manifestaţie muncitorească de 1 Mai. *17 mai:* Van Gogh soseşte la Paris; pe data de 20 pleacă la Auvers-sur-Gise (V, IV, 3). *Jumătatea lui iunie:* Gauguin se întoarce în Bretania. Plănuieşte să plece în Madagascar, dar în cele din urmă se hotărăşte pentru Tahiti (G, II, 4). *27 iulie:* Van Gogh îşi trage un glonte în piept; moare în ziua de 29 (V, IV, 3). *Vara:* Seurat se stabileşte la Gravelines (S, III, 2). *17 august:* Moare Dubois-Pillet (S, 111, 2). *28 august:* Seurat îi adresează lui Maurice Beaubourg o scrisoare în care îşi rezumă teoriile (S, III, 2). *Septembrie:* Renoir locuieşte la Mezy, la Berthe Morisot (R, IV, 1). *Octombrie:* Renoir se stabileşte la Château des Brouillards (R, IV, 1). *12 octombrie:* Théo Van Gogh, nebun, este internat în spital, apoi pe data de 14, în sanatoriul doctorului Blanche (V, IV, 3; G, II, 4). Maurice Joyant îi urmează

la direcţia galeriei Goupil din bulevardul Montmartre (T, II, 2). *Noiembrie:* Tabloul *Olympia* intră la muzeul Luxembourg (M, Dp). Paul Fort înfiinţează Teatrul de Artă. 7 *noiembrie:* Gauguin se întoarce la Paris, unde simboliştii vor sărbători în persoana lui reprezentantul cel mai de seamă al noii picturi (G, II, 4). *22 noiembrie:* Durand-Ruel înfiinţează revista *L'Art dans les Deux Mondes*, care va apare pînă la 2 mai 1891 (R, IV, 1).
Dans la Moulin Rouge de Toulouse-Lautrec (T, II, 1). Monet începe «seria» *Căpiţelor şi a Plopilor de pe malul rîului Epte.* Chauchard cumpără cu 750.000 de franci *L'Angélus* de Millet. Mor John-Lewis Brown, Philippe Burty, Ernest Chesneau, Victor Chocquet, Ernest Hoschédé, Jeanne Samary, Auguste Toulmouche. Se naşte Richard Guino.

MOARE SEURAT
GAUGUIN PLEACĂ ÎN TAHITI

1891 — *25 ianuarie:* Théo van Gogh moare la Utrecht, în sanatoriul Willem Arntsz (V, IV, 3). Opera fratelui său, cuprinsă în succesiune, este evaluată la foarte modesta sumă de 2.000 de florini; numeroase persoane o sfătuiesc pe văduva lui Théo să le distrugă, *30 ianuarie:* Moare Meissonier. *Sfîrşitul lui ianuarie — 5 aprilie:* Renoir se stabileşte la Tamaris. Curînd se va duce în Lavandou (pînă la 25 aprilie), de unde se va întoarce la Paris prin Nîmes; ajunge la Paris în ziua de 29 (R, IV, 1). *2 februarie:* Banchet în cinstea lui Moréas; triumful simbolismului (S, III, 3). 7 *februarie:* Se deschide la Bruxelles expoziţia Celor XX, la care participă Seurat şi Gauguin (S, III, 3). *9 februarie:* Moare Jongkind. 2*} februarie:* Se vînd lucrări de Gauguin la Hôtel Drouot; pictorul a organizat această vînzare spre a-şi procura

fondurile necesare pentru călătoria în Tahiti (G, II, 4). *20 martie — 27 aprilie:* A şaptea expoziţie a Independenţilor, comportînd o retrospectivă Van Gogh (10 tablouri) şi o retrospectivă Dubois-Pillet; Seurat expune tabloul său neterminat *Circul* (S, III)). *23 martie:* Banchet în cinstea lui Gauguin (G, II, 4). *29 martie:* Moare Seurat (S, III, 3). *1 aprilie:* Gauguin se îmbarcă la Marsilia pentru Tahiti (G, II, 4). *6 aprilie:* Émile Zola este ales preşedinte al Societăţii oamenilor de litere. *14 aprilie:* Moare fiul lui Seurat (S, Dp). *Mai:* Un număr din *Hommes d'aujourd'hui* îi este închinat lui Cézanne (C, IV, 4). *21 mai:* Reprezentaţie teatrală la Vaudeville în beneficiul lui Gauguin şi Verlaine (G, III, 1). *24 mai:* Moare la Raincy Antoine-Chrysostome Seurat, tatăl pictorului (S, Dp). *9 iunie:* Gauguin ajunge în Tahiti. Locuieşte mai întîi la Papeete, apoi se stabileşte la Mataiea. Pictează *Ia Orana Maria, Visare, Sui arborii Pendanus* (G, III, 1). *6 iulie:* Comitetul Societăţii oamenilor de litere îl însărcinează pe Rodin să execute o statuie a lui Balzac. *13 august:* Se naşte la Paris Germaine Huet, fiică naturală a lui Gauguin (G, III, 2). *Septembrie:* Afişul lui Toulouse-Lautrec pentru Le Moulin Rouge; artistul începe să fie cunoscut (T, II. 2). *5 septembrie:* Mama Madeleinei Knobloch se îneacă (S, Dp.). *14 septembrie:* Moréas publică în *Le Figaro* Manifestul Şcolii romane (S, III, 3). *30 septembrie:* Generalul Boulanger se sinucide la Bruxelles. *Octombrie:* Fraţii Natanson înfiinţează *La Revue blanche.* H.-E. Cross se stabileşte în sudul Franţei (S. Dp). *Toamna:* Soseşte la Paris Gabriel Tapié de Céléyran; Toulouse-Lautrec asistă la operaţiile doctorului Péan (T, II, 2). *Decembrie:* Toulouse-Lautrec expune alături de Bernard, Anquetin, Bonnard, Maurice Denis la Galeria Le Barc de Boutteville (T, II, 2). Spaniolul Miguel Utrillo y Molins îl recunoaşte pe fiul Suzannei Valadon,

Maurice. Henry Roujon îi urmează lui Gustave Larroumet ca director al Artelor Frumoase. Mor Théodore de Banville, Honoré Gibert, Haussmann, prinţul Jérôme, Rimbaud, Albert Wolff.

1892 — *1 ianuarie:* Gustave Moreau ia conducerea atelierului în care vor lucra cîţiva dintre viitorii fauvişti. *23 ianuarie — 20 februarie:* Mare expoziţie Pissarro la Galeria Durand-Ruel (71 de lucrări care consacră reputaţia bătrînului artist). *1 februarie:* Apare în *Le Figaro* un articol entuziast despre expoziţia Pissarro, semnat de Octave Mirbeau: este una dintre cele mai frumoase şi mai importante opere ale timpului nostru. *Februarie:* Retrospectivă Seurat (29 de lucrări) la expoziţia Celor XX la Bruxelles, *10 martie:* Primul Salon de la Rose-Croix du Sâr Péladan, la galeria Durand-Ruel, la care participă Émile Bernard şi Filliger. *11 martie:* Primul atentat al anarhistului Ravachol (S, Dp). *19 martie— 27 aprilie:* A opta expoziţie a Independenţilor, comportînd o retrospectivă Seurat (46 de tablouri şi desene). *Aprilie:* Expoziţie Van Gogh (46 tablouri), organizată de Émile Bernard la Galeria Le Barc de Boutteville (S, III, 3). *13 aprilie:* Moare Eugène Manet (M, Dp, ; R, IV, 1). *Mai:* Expoziţie Renoir — adevărat triumf — la Galeria Durand-Ruel. Statul cumpără de la Renoir tabloul *Fete cîntînd la pian* care va intra în noiembrie la muzeul Luxembourg (R, IV, 1). Pictorul, care face în acest an o călătorie în Spania pentru a vedea picturile lui Velázquez aflate la Madrid, se stabileşte cu începere din august şi pînă în octombrie pe coasta Atlanticului, la Pornic, la Noirmoutier şi la Pont-Aven (R, IV, 2). *6 iunie:* la Nancy se inaugurează monumentul lui Claude Lorrain, operă de Rodin. *18 septembrie:* Moare fiul lui Durand-Ruel, Charles (R, IV, 2). *5 octombrie:* Moare Albert Aurier (G, III, 1). *Decembrie:* Din iniţiativa văduvei

lui Théo Van Gogh se organizează la Panorama din Amsterdam o expoziţie Van Gogh de o sută patru tablouri şi desene; primire mediocră, aproape ostilă. Gauguin se iniţiază în străvechea religie maori; pictează tabloul *Martao Tupapau* (G, III, 1). Montmartre începe să-l intereseze mai puţin pe Toulouse-Lautrec, pictorul se stabileşte pentru cîtva timp în casele de toleranţă; lucrează la primele sale litografii (T, II. 3). Claude Monet începe «seria» *Catedrala din Rouen.* Signac «descoperă» localitatea Saint-Tropez. *La Revue blanche* organizează o expoziţie Seurat. Georges Lecomte publică *Arta impresionistă, după colecţia particulară a domnului Durand-Ruel.* Loïe Fuller la Folies-Bergére (T, II, 3). Mor Constantin Guys, de Nieuwerkerke, Renan, Signol, Van Rappard. Se naşte Gromaire.

1893 — *Ianuarie — februarie:* Toulouse-Lautrec şi Charles Maurin expun la galeria Maurice Joyant (T, II, 3). *Martie:* Émile Bernard pleacă din Franţa în Italia; de acolo se va duce în Orientul apropiat. *Primăvara:* Renoir se stabileşte la Saint-Chamas, în Beaulieu (R, IV, 2). *30 iunie:* Se închide cafeneaua Tortoni. *Iulie:* Apare un album despre *Café-Concert* de Toulouse-Lautrec şi Ibels. Toulouse-Lautrec duce o viaţă intensă; ilustrează cîntece, face afişe (pentru Jane Avril etc), continuîndu-şi în acelaşi timp activitatea de pictor; intră în cercul celor ce colaborează la *La Revue blanche;* face astfel cunoştinţă cu fraţii Natanson, cu Tristan Bernard şi cu Romain Coolus; în septembrie face o adevărată pasiune pentru teatru (T, III, 1). *Vara*: Renoir călătoreşte prin Normandia; apoi, după un drum la Essoyes, se duce la Pont-Aven. Se întoarce la Paris pe 3 septembrie (R, IV,2). *August:* Încep să apară în *Le Mercure de France* extrase din corespondenţa lui Van Gogh. *30 august:* Gauguin se întoarce din Oceania în Franţa (G, III, 2). 9

septembrie: Moare la Orléans unchiul lui Gauguin, Zizi (G, III, 2). *Noiembrie:* Expoziţia Gauguin la galeria Durand-Ruel (G, III, 2). *9 decembrie:* Vaillant aruncă o bombă în Camera deputaţilor (S, Op). *Sfîrşitul lui decembrie:* Au loc primele expoziţii neoimpresioniste într-un mic local din strada Laffitte (S, Dp).
Ambroise Vollard îşi deschide în strada Laffitte prima galerie. Zola publică *Doctorul Pascal,* al douăzecilea, şi ultimul roman din ciclul *Familia Rougon-Macyuart.* Apare *Jurnalul* lui Delacroix (1893–1895). Mor Jules Ferry, Gounod, Maupassant, Taine. Se naşte Miró.

AFACEREA CAILLEBOTTE

1894 — *Ianuarie:* Mallarmé este scos la pensie. *Începutul anului:* Toulouse-Lautrec face o călătorie la Bruxelles, cu ocazia expoziţiei Celor XX; la întoarcerea la Paris se instalează într-o casă de toleranţă, recent deschisă în strada des Moulins (T, III, 1). *6 februarie:* Moş Tanguy moare de un cancer la stomac (C, IV, 4). 12 *februarie*: Émile Henry aruncă o bombă în cafeneaua Terminus din gara Saint-Lazare (S, Dp). *17 februarie:* Se deschide la Bruxelles primul Salon al Esteticei Libere, care urmează Cercului Celor XX, Toulouse-Lautrec şi Gauguin sînt prezenţi (T, III, 1; G, III, 2). *21 februarie:* Moare Gustave Caillebotte la Gennevilliers; începe afacerea donaţiei testamentare Caillebotte (C, IV, 4; R, IV, 2). *19 martie:* Colecţia Théodore Duret este scoasă la licitaţie la galeria Georges Petit; *Odihna* de Manet se vinde cu 11.000 franci. *Curcanii albi* de Monet cu 12.000 franci; statul cumpără un tablou de Berthe Morisot (C, IV, 4; R, IV, 2). *8 aprilie: Le Journal des artistes* începe o campanie împotriva impresioniştilor cu prilejul donaţiei Caillebotte (C, IV, 4; R, IV,

2). *Aprilie:* Gauguin pleacă în Bretania cu Annah la Javanaise (G, III, 2). *26 aprilie:* Suspect de anarhism militant, Félix Fénéon este arestat (T, III, 2; S, Dp). *25 mai:* La Concarneau, Gauguin îşi rupe piciorul într-o încăierare cu nişte marinari (G, III, 2). *2 iunie:* La Hôtel Drouot este vîndută la licitaţie colecţia Tanguy. O serie de tablouri sînt cumpărate la preţuri derizorii: şase lucrări de Cézanne sînt plătite cu 902 franci, un Van Gogh cu 50 de franci (C, IV, 4). *24 iunie:* Sadi Carnot este asasinat la Lyon de către anarhistul Caserio (S, Dp). 27 *iunie:* Cazimir-Perier este ales preşedinte al Republicii. *6–12 august:* Are loc procesul Celor Treizeci, printre care se află şi Félix Fénéon, care este achitat (T, III, 2; S, Dp). *Sfîrşitul lui august:* Toulouse-Lautrec publică un album consacrat lui Yvette Guilbert (T, III, 1). *13 septembrie:* Moare Emmanuel Chabrier (R, IV, 2). *15 septembrie:* Se naşte Jean, al doilea fiu al lui Renoir; cu puţină vreme înainte, Gabrielle Renard intră în serviciul artistului (R, IV, 2). *Toamna:* Renoir suferă de reumatism; intră în relaţii strînse cu Ambroise Vollard (R, IV, 2). *31 octombrie:* Este arestat căpitanul Dreyfus. *Noiembrie:* Gauguin se întoarce la Paris (G, III, 2). *26 noiembrie:* Rodin are un diferend cu Societatea oamenilor de litere; preşedintele acesteia, Jean Aicard, solidarizîndu-se cu sculptorul, demisionează. *14 decembrie:* «Pe zi ce trece, scrie Signac în *Jurnalul* său, măreţia acestui pictor (Manet) se impune tot mai mult». *22 decembrie*: Dreyfus este condamnat. Mor Georges de Bellio, Norbert Goeneutte, Jules de Jouy, Charles Laval, Leconte de Lisle, Louis Martinet. Se nasc Marcel Gimond, Soutine.

MOARE BERTHE MORISOT
PRIMA EXPOZIŢIE CÉZANNE

1895 — *5 ianuarie:* Căpitanul Dreyfus este degradat. *16 ianuarie:* Banchet, prezidat de Rodin, în cinstea lui Puvis de Chavannes. *17 ianuarie:* Félix Faure este ales preşedinte al Republicii. *Februarie:* Renoir se stabileşte la Carry-le-Rouet împreună cu Jeanne Baudot (R, IV, 2). Toulouse-Lautrec organizează o serată la Alexandre Natanson (T, III, 2). *18 februarie:* Sînt scoase a doua oară în vînzare lucrări de Gauguin la Hôtel Drouot (G, III. 2). *2 martie:* Moare Berthe Morisot (R, IV, 2). *5 aprilie:* Este arestat Oscar Wilde (T, III, 2). *Aprilie:* Cézanne lucrează la portretul lui Gustave Geffroy (C, IV, 4). *Mai:* în afacerea Caillebotte intervine un compromis între moştenitori şi stat; se renunţă la aproape treizeci de tablouri de Manet, Cézanne, Monet, Pissarro, Renoir, Sisley (C, V, 1; R, IV, 2). Toulouse-Lautrec termină decorarea barăcii în care dansează La Goulue (T, III, 2). *3 iunie:* La Calais este inaugurat monumentul lui Rodin, *Burghezii din Calais. 3 iulie:* Gauguin se îmbarcă pentru Tahiti (G, III, 2). *Vara:* Renoir locuieşte la Pont-Aven împreună cu «fetiţele Manet» (R, IV, 2). Toulouse-Lautrec face o călătorie de la Le Havre în Portugalia, împreună cu Maurice Guibert; episodul «pasagerei de la numărul 54» (T, III, 2*). 29 septembrie:* Moare Pasteur. *Decembrie:* Expoziţie Cézanne la galeria Ambroise Vollard (C, V. 1). *28 decembrie:* Fraţii Lumière prezinţi la Grand Café, din bulevardul des Capucines, primele lor filme. Toulouse-Lautrec termină tabloul de mari dimensiuni *În salonul din strada des Moulins;* o pictează pe Marcelle Lender în *Chilpéric,* dansînd boleroul; se interesează de ciclism, merge la velodrom *(Tristan Bernard la velodromul Buffalo)* (T, III, 1); la Albi, unchiul său Charles arde o

parte din tablourile nepotului (T, III, 3). Picasso (are patrusprezece ani) intră la Şcoala de Arte Frumoase din Barcelona. Mor Madeleine Bernard, Meyer de Haan, Paul Mantz.

1896 — *Ianuarie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec la galeria Manzi şi Joyant (T, III, 3). *8 ianuarie:* Moare Verlaine. *26 februarie:* Este publicat decretul prin care se soluţionează afacerea Caillebotte (R, IV, 2). *Primăvara:* Cézanne îl întîlneşte pe Joachim Gasquet (C. V, 1). *Sfîrşitul lui aprilie:* Toulouse-Lautrec publică albumul *Ele* (T, III, 3). *Mai-iunie:* Expoziţie Renoir la galeria Durand-Ruel (R, IV, 2). *16 iulie:* Moare Edmond de Goncourt. *16 noiembrie:* Moare Marguerite Merlet, mama lui Renoir (R, IV, 2). *Toamna:* Toulouse-Lautrec devine din ce în ce mai nervos: prietenii săi se neliniştesc (T, III, 3). Auguste Vermeylen ţine în faţa studenţilor din Groningue (Ţările de Jos) o lecţie înflăcărată despre Van Gogh şi opera sa. «Tablourile lui Van Gogh, îi scrie în noiembrie Gauguin lui Monfreid, nu se vînd prea greu dacă mai laşi din preţ». Ambroise Vollard locuieşte la Cézanne (C, V, 2). Stabilit la Punaauïa, Gauguin pictează *Nave Nave Mahana* şi autoportretul *Lîngă Golgota* (G, III, 3). Bing deschide la Paris galeria *Arta nouă;* la München apare revista *Jugend,* de la care îşi va lua numele curentul *Jugendstil.* Mor Henri Cernuschi, doctorul Evans, Anine Houssaye, Le Barc de Boutteville.

1897 — *ianuarie:* Moare Aline Gauguin (G. III, 3). *Februarie:* tablourile din donaţia Caillebotte intră la muzeul Luxembourg; evenimentul provoacă violente proteste în cercurile academice (C, V, 2; R, IV, 2). *Aprilie:* Gauguin este adînc zguduit de vestea morţii fiicei sale Aline (G, III, 3). *4 mai:* Arde Le Bazar de la Charité. *Mai:* Toulouse-Lautrec închiriază un atelier în bulevardul Frochot (T, III, 3). *16 mai:* Hervé de Saisy este

interpelat în Senat cu privire la donaţia Caillebotte (R, IV, 2). *25 octombrie:* Moare mama lui Cézanne (C, V, 2). *16 decembrie:* Moare Alphonse Daudet. *Decembrie:* Gauguin pictează *De unde venim?* (G, III, 4). *28 decembrie:* «La galeria Vollard, scrie Signac în *Jurnalul* său, se află expus tabloul *Femei pozînd* de Seurat, cumpărat odinioară de Kahn, şi care zace de cîţiva ani prin tot felul de dughene. Din păcate nu-l pot cumpăra fiindcă e prea mare. Cer pe el doar 800 de franci dar n-am unde să-l pun.» La 2 ianuarie Signac notează că, sfătuit de el, contele Kessler a cumpărat tabloul cu 1.200 franci (S, Dp).
Le Douanier Rousseau pictează *Ţiganca adormită.* Mor Henri Guirard, Moş La Pudeur, Rodolphe Salis.

AFACEREA MONUMENTULUI LUI BALZAC DE RODIN

1898 — *Ianuarie:* Gauguin încearcă să se sinucidă; în cursul primăverii intră ca funcţionar la cadastru, la Papeete (G, III, 4 şi IV, 1). *13 ianuarie:* Zola publică articolul *Acuz* (C, V, 3; R, IV, 2). *30 ianuarie:* Moare chirurgul Péan. *18 aprilie:* Moare Gustave Moreau. *1 Mai:* Rodin expune la Salon. *2 mai:* Se deschide o expoziţie Toulouse-Lautrec la galeria Goupil din Londra; pictorul bea din ce în ce mai mult (T, IV, 1). *9 mai:* Comitetul Societăţii oamenilor de litere refuză monumentul lui Balzac, de Rodin. Hotărîrea provoacă un imens scandal; se deschide o listă de subscripţii şi i se fac sculptorului diferite propuneri de cumpărare; la 9 iunie aceasta anunţă că nu va vinde lucrarea. *Mai-iunie:* Are loc o nouă expoziţie Cézanne la galeria Ambroise Vollard (C, V, 3). *8 august:* Moare Boudin la Deauville. *9 septembrie:* Moare Stéphane Mallarmé la Valvins; este înmormîntat în ziua de 11 la cimitirul din Samoreau (R, IV, 2).

24 octombrie: Moare Puvis de Chavannes. *Toamna — iarna:* Starea lui Toulouse-Lautrec se înrăutăţeşte (T, IV, 1). *26 noiembrie:* Se deschide muzeul Cernuschi. *Decembrie:* Renoir are o criză acută de reumatism (R, IV, 2).
Mor Bismarck, Achille Emperaire, Joseph Huot, Edmond Maître, Félicien Rops, Auguste Truphème.

MOARE SISLEY

1899 — *Ianuarie:* Gauguin părăseşte slujba de la cadastru; pictează *Sînii cu flori roşii* (G, IV, 1). *29 ianuarie:* Moare Sisley, la Moret (R, IV, 3). *18 februarie:* Loubet este ales preşedinte al Republicii *Februarie — aprilie:* Renoir se stabileşte pentru prima oară la Cagnes (R, IV,3). *Sfîrşitul lui februarie:* După o criză de delirium tremens, Toulouse-Lautrec este dus la Neuilly, la sanatoriul doctorului Semelaigne; rămîne internat aici pînă în mai. Vrînd să arate că starea sa mintală este normală execută în această perioadă de izolare vreo cincizeci de lucrări, printre care cele treizeci şi nouă de desene din seria *Circul* (T, IV, 1). *19 aprilie,* Se naşte la Punaauïa un fiu al lui Gauguin şi al lui Pahura, Émile (G, IV, 1). *Mai:* După ce pleacă din sanatoriul Madrid-les-Bains, Toulouse-Lautrec, escortat de-acum înainte de un paznic, «cornacul» său, se duce la Le Crotoy, apoi la Le Havre, unde rămîne mai multă vreme spre a picta portretul lui Miss Dolly, barman la *Star* (T, IV, 2). *Iunie:* Gauguin începe să colaboreze la *Les Guépes* (G, IV, 1). *4 iulie:* La galeria Georges Petit este vîndută la licitaţie colecţia Chocquet; Tabloul *Băltoaca* de Renoir este vîndut cu 20 000 franci (C, V, 3; R, IV, 3).*) 30 iulie:* Moare mama lui Seurat (S, Dp). *Vara:* Cézanne se stabileşte la Montgeroult (C, V, 3). *August:* Renoir face o primă cură la

Aix-les-Bains (R, IV, 3). Gauguin fondează *Le Sourire* (G, IV, 1). *Toamna:* După ce şi-a petrecut vara la Taussat, Toulouse-Lautrec se întoarce la Paris. Începe din nou să bea. Tehnica sa picturală îşi pierde vechile caracteristici (T, IV, 2).

Cézanne pictează portretul lui Ambroise Vollard (C, V, 3). Signac publică *De la Eugène Delacroix la Neoimpresionism.* Monet începe să picteze seria *Nuferii albi.* Moare Henry Becque.

1900 — *Ianuarie — mai:* Renoir se stabileşte la Magagnosc (R, IV, 3). *6 martie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Adolphe Tavernier tabloul *Inundaţie la Port-Marly* de Sisley este vîndut cu 43.000 franci lui Isaac de Camondo (R, IV, 3). *Martie:* Ambroise Vollard îi asigură lui Gauguin o sumă lunară (G, IV, 1). *19 martie — 3 aprilie:* Expoziţie Seurat la Paris, la *La Revue blanche* (66 picturi, 237 desene). Tabloul *La Grande-Jatte* este vîndut cu 800 franci. *Circul* cu 300 franci (S, Dp). *14 aprilie:* La Paris este inaugurată Expoziţia universală ce se va închide la 12 noiembrie. *21 aprilie:* Pissarro îi scrie fiului său Lucien: «Tablourile lui Sisley se vînd în mod curent între 6.000 şi 10.000 de franci, cele ale lui Cézanne între 3.000 şi 6.000, cele ale lui Monet între 6.000 şi 10.000». *1 mai:* În cadrul Expoziţiei universale este inaugurat, la Petit Palais, Centenarul artei franceze, unde figurează 16 lucrări de Manet, 14 de Monet, 11 de Renoir, 8 de Pissarro, 8 de Sisley, 3 de Cézanne, 3 de Berthe Morisot, 2 de Degas, un Gauguin, un Seurat, un Guillaumin (C, V, 4; R, IV, 3). *Mai:* Toulouse-Lautrec pleacă din Paris la Le Havre şi la Arcachou. Are discuţii băneşti cu familia (T, IV, 2). *16 mai:* Moare la Copenhaga Clovis Gauguin (G, IV, 1). *Sfîrşitul lui mai — sfîrşitul lui octombrie:* Cu prilejul Expoziţiei universale, Rodin îşi expune lucrările într-un pavilion pe care l-a construit în Piaţa Alma; Renoir este numit cavaler al Legiunii de onoare (R, IV, 3). *Toamna:* La Malromé,

Toulouse-Lautrec începe să picteze portretul «cornacului» său în haine de amiral. În decembrie se află la Bordeaux, unde se apucă din nou să lucreze cu frenezie (T, IV, 2). *Noiembrie:* Renoir se întoarce la Magagnosc, unde rămîne pînă în primăvara anului 1901 (R, IV, 3). Doctorul Rey, pus în legătură cu Ambroise Vollard, scoate la iveală portretul pe care i-l făcuse Van Gogh pe cînd era internat în spitalul din Arles şi care, de unsprezece ani, slujea la astuparea unei spărturi din coteţul de găini. Vollard îl cumpără cu o sută cincizeci de franci. Picasso vine pentru prima oară la Paris. Mor Méry Laurent, Marion, Nietzsche, Antony Valabrègue, Oscar Wilde.

MOARE TOULOUSE-LAUTREC
PRIMA EXPOZIŢIE PICASSO

1901 — *Martie:* La galeria Bernheim-Jeune din strada Laffitte are loc o retrospectivă Van Gogh (71 tablouri). Ieşind din expoziţie, Vlaminck îi spune lui Matisse: «Îl iubesc pe Van Gogh mai mult decît pe tatăl meu». Hugo von Hofmannsthal notează într-o scrisoare extraordinara emoţie pe care i-au pricinuit-o tablourile acestui pictor necunoscut lui pînă atunci: «Eram asaltat de uimitorul miracol al existenţei lor puternice şi violente... Fiecare arbore, fiecare fîşie de pămînt galben sau verzui, fiecare gard de mărăcini, fiecare drum săpat în coasta dealului pietros, ulciorul de aluminiu, strachina de pămînt, masa, jilţul grosolan erau tot atîtea fiinţe atunci născute ce se înălţau către mine răsărind din haosul înspăimîntător al non-vieţii, din abisul nefiinţei, şi simţeam, nu, ştiam, că fiecare dintre aceste creaturi se născuse dintr-o îndoială înfricoşătoare care nu mai nădăjduia în nimic, că existenţa fiecăreia afirmă pentru totdeauna hidoasa prăpastie

a neantului... Simţeam pretutindeni sufletul celui ce le făcuse, şi care prin această viziune îşi răspunsese sie însuşi pentru a se elibera din spasmul de moarte al unei înfricoşătoare îndoieli» (Scrisoarea din 26 mai, în *Scrieri în proză). Aprilie:* Toulouse-Lautrec se întoarce la Paris unde pictează ultimele sale tablouri; îşi pune atelierul în ordine (T, IV, 2). *14 iunie:* La galeria Ambroise Vollard, are loc prima expoziţie Picasso prezentată la Paris. *August*: Gauguin pleacă din Tahiti în arhipelagul Marchizelor. Se stabileşte în insula Hiva-Oa (insula Dominique), la Atuona, unde îşi construieşte o colibă «Casa plăcerii». Pictează *Şi aurul trupului lor* (G, IV, 2). *4 august:* Se naşte la Essoyes al treilea fiu al lui Renoir, Claude (R, IV, 3). *Jumătatea lui august:* Toulouse-Lautrec, care locuieşte la Taussat, are un atac de paralizie. În ziua de 20, mama sa îl aduce la castelul Malromé (T. IV, 3). 9 septembr*ie:* Moare Toulouse-Lautrec la Malromé (T, IV, 3). *Noiembrie:* Cézanne hotărăşte să-şi construiască un atelier, pe drumul care duce la Lauves (C, V. 4).

Maurice Denis pictează tabloul *Omagiu lui Cézanne* (C. V, 4). Mor Paul Alexis, Julien Leclercq.

1902 — *14 februarie:* Contesa Adèle de Toulouse-Lautrec donează Cabinetului de stampe de la Biblioteca naţională 371 de litografii ale fiului său. *29 martie — 5 mai:* Retrospectivă Toulouse-Lautrec (aproximativ cincizeci de lucrări), în cadrul celei de a optsprezecea expoziţii a Independenţilor, care are loc în marile sere ale Expoziţiei universale, la Cours-la-Reine. *Iunie:* Expoziţie Renoir la galeria Durand-Ruel (R. V, 1). *Iunie — iulie:* Prima expoziţie Maillol, la galeria Ambroise Vollard. *Septembrie:* Primele întîlniri ale lui Rodin cu Rilke. *29 septembrie:* Moare la Paris Émile Zola (C, V, 4). *Toamna:* Cézanne locuieşte la Léo

Larguier, în Ceveni (C, V, 4). Gauguin intră în conflict cu misionarii şi jandarmii din arhipelagul Marchizelor (G, IV, 2 şi 3). Retrospectivă Toulouse-Lautrec la galeria *Estetica liberă* din Bruxelles (45 de lucrări) şi la galeria Durand-Ruel (201 lucrări). Léonce Bénédite, directorul muzeului Luxembourg, nu acceptă decît un singur carton: *La Femme au boa* dintre lucrările lui Toulouse-Lautrec pe care Joyant i le oferă din partea contesei Adèle. Misia se căsătoreşte cu Alfred Edwards. Mor Marcellin Desboutin, Fernando, Portier, contesa Raymond de Toulouse-Lautrec, bunica dinspre tată a pictorului.

MOR GAUGUIN ŞI PISSARRO

1903 — *31 martie:* Acuzat de a fi insultat un jandarm, Gauguin este condamnat la trei luni închisoare şi la cinci sute de franci amendă (G, IV, 3). *Aprilie — mai:* Expoziţie Toulouse-Lautrec la galeria Barthélemy din Paris. *Aprilie:* Renoir, aflat la Cannet, pleacă din nou la Cagnes, unde cu timpul se va stabili definitiv (R, IV, 3). *15 aprilie:* Apare ultimul număr din *La Revue blanche, 8 mai:* Gauguin moare în urma unei crize cardiace (G. IV, 3) *31 octombrie — 6 decembrie:* Primul Salon de Toamnă, în cadrul căruia are loc o retrospectivă Gauguin (8 tablouri). 13 *noiembrie:* Moare la Paris Pissarro. Expoziţie Gauguin la galeria Vollard (aproximativ o sută de tablouri şi desene făcute în Oceania). Mor Rudolph Leenhoff, Gustave Larroumet, factorul Roulin, Armand Séguin, Whistler.

1904 — *10 ianuarie:* Moare la Paris Gérome. *Februarie:* Émile Bernard îi face o vizită lui Cézanne (C, V, 3). *Mai:* Se deschide o listă de subscripţie publică în vederea cumpărării statuii *Gînditorul* de Rodin. *Vara:* Matisse lucrează la Saint-Tropez, în preajma lui

Signac şi a lui Cross (S. Dp) *25 august:* Moare Fantine-Latour. *15 octombrie — 15 noiembrie:* Al doilea Salon de Toamnă; cuprinde o sală Cézanne (33 lucruri), o sală Renoir (33 lucrări), o sală Odilon Redon (64 lucrări) şi retrospectivele Toulouse-Lautrec (28 lucrări) şi Puvis de Chavannes (43 lucrări) (C, V, 3; R, V, 1). Contesa Adèle de Toulouse-Lautrec donează o lucrare a fiului său *(Cucerire de o zi)* muzeului din Toulouse. Picasso începe să locuiască în aşa-numitul Bateau-Lavoir. Mor Marguerite Lemonnier (doamna Georges Charpentier), Edouard Petit. Se naşte. Salvador Dali.

FAUVISMUL

1905 — *22 martie:* Moare Antonin Proust (M, Dp). *24 martie — 30 aprilie:* Retrospectivă Van Gogh (45 lucrări) şi Seurat (44 lucrări), la a douăzeci şi una expoziţie a Independenţilor. *Aprilie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Bruant tabloul *Rosa la Roage,* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 4.300 de franci. *8 şi 9 mai:* Este vîndută colecţia lui Paul Bérard, mort în martie (R, V, 1). *Iulie — august:* Din iniţiativa doamnei Van Gogh-Bonger, sînt expuse la Stedelijkmuseum din Amsterdam 473 lucrări de Van Gogh, dintre care 234 tablouri; în acelaşi an are loc o expoziţie Van Gogh la galeria Arnold din Dresda. *Septembrie:* Rilke devine secretarul lui Rodin. *18 octombrie — 25 noiembrie:* Al treilea Salon de Toamnă, cuprinzînd o retrospectivă Manet (26 picturi şi 5 pasteluri) şi un ansamblu de sculpturi de Rodin; mare scandal în jurul lucrărilor expuse de fauvişti (Matisse, Vlaminck, Derain, Van Dongen, Marquet...) La cererea cititorilor săi, care îi reproşaseră că nu dă atenţia cuvenită Salonului de Toamnă, *L'Illustration* dă pe două pagini reproducerile a douăsprezece

tablouri expuse la Salon. «Dacă unii cititori se vor mira de alegerea noastră, să binevoiască a citi rîndurile tipărite sub fiecare tablou: sînt aprecierile celor mai cunoscuţi critici de artă, la adăpostul autorităţii cărora ne punem. Vom remarca doar că dacă odinioară critica îşi rezerva toate laudele pentru gloriile consacrate şi toate sarcasmele pentru debutanţi şi inovatori, lucrurile s-au schimbat astăzi cu totul.» Sînt reproduse picturi de Cézanne *(les Baigneuses),* de Le Douanier Rousseau *(Leu năpustindu-se asupra unei antilope),* Vuillard, Rouault, Matisse, Derain etc. Consiliul superior al muzeelor, prezidat de Bonnat, refuză un tablou de Toulouse-Lautrec, *Portretul domnului Delaporte la Jardin de Paris,* oferit de Societatea prietenilor muzeului Luxembourg. Este creată la Dresda asociaţia Brücke (Kirchner, Heckel, Schmidt-Rottluff...). Mor Alphonse Allais, Bouguereau, Jules Breton, Georges Charpentier, Henner, Heredia, Constantin Meunier, Jehan Sarrazin.

MOARE CÉZANNE

1906 — *17 ianuarie:* Moare Solari (C, V, 5). *1—17 martie:* Expoziţie Manet la galeria Durand-Ruel, din Paris (colecţia Faure: 24 de tablouri şi acuarele). *8 martie:* Moare doamna Édouard Manet (M, Dp). *Aprilie:* Este inaugurat în faţa Panteonului *Gînditorul* de Rodin. *12–14 mai:* Este scoasă la licitaţie colecţia Eugène Blot; *Mélinite* de Toulouse-Lautrec se vinde cu 6.600 franci iar *Flori din Tahiti* de Gauguin cu 2.900 franci, *31 mai — 1 iunie:* Este scoasă la licitaţie colecţia Depeaux; *Interior de cabaret* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 7.000 de franci. *12 iulie:* Căpitanul Dreyfus este reabilitat. 27 *iulie:* Donaţia Moreau-Nélaton către stat; donaţia cuprinde 6 lucrări de Manet

printre care şi *Dejunul pe iarbă,* 10 lucrări de Monet, lucrări de Sisley etc. Între anii 1907 şi 1934 vor fi expuse la muzeul Artelor decorative, apoi vor intra în posesia muzeului Luvru. 6 *octombrie:* Al patrulea Salon de Toamnă, cuprinzînd o retrospectivi Gauguin (227 lucrări); sînt expuse aici şi 10 tablouri de Cézanne. *22 octombrie:* Moare Cézanne (C, V, 5). A doua zi după moartea pictorului, cronicarul ziarului *Memorial d'Aix* scrie: «Aş vrea ca oraşul Aix să-şi amintească de Cézanne. Deşi tablourile sale se află astăzi la Paris, la muzeul Luxembourg, la Berlin, în principalele colecţii din Europa, nici Aix şi nici Marsilia nu posedă nici cea mai mică schiţă făcută de el. O iniţiativă în acest sens ar constitui un omagiu tardiv şi atît de îndreptăţit adus memoriei unui pictor al cărui renume creşte pe zi ce trece... Tot aşa cum păstrăm... manuscrise de Zola, ar trebui să fim în măsură să le arătăm oaspeţilor frumosului nostru muzeu că nu sîntem nici ingraţi, nici ignoranţi, nici pătimaşi, nici înapoiaţi, şi că, atunci cînd unul dintre compatrioţii noştri face cinste acestui oraş, oraşul, la rîndul său, are grijă să-şi amintească de el». Se publică la Weimer prima lucrare despre Gauguin, semnată de Jean de Rotonchamp (300 de exemplare). Familia Ravoux vinde cu patruzeci de franci unui american cele două tablouri primite de la Van Gogh, *Primăria din Anvers şi Femeia în albastru.* Modigliani soseşte la Paris. Mor Carjat, Eugène Carrière, Ibsen, Charles le Coeur, Jean Lorrain, plăcintarul Murer, Alfred Stevens, Fritz Thaulow.

IA NAŞTERE CUBISMUL

1907 — *4 martie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Viau, tabloul *Fructe* de Cézanne se vinde cu 19.000 de franci; pictura lui

Toulouse-Lautrec ce decora baraca în care dansa La Goulue se vinde cu 5.200 franci. *Martie — aprilie:* Expoziţie Gauguin la galeria Mittke din Viena. *Aprilie:* Moare Anna Cornélia Carbentus, mama lui Van Gogh. La scoaterea la licitaţie a colecţiei Charpentier, tabloul lui Renoir *Doamna Charpentier şi copiii săi* este vîndut cu 84.000 franci (R, V, 1).

Primăvara: Picasso termină *Domnişoarele de la Avignon* (ia naştere cubismul). *Iunie:* Expoziţia *Acuarele de Cézanne* (79 lucrări) la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *28 iunie:* Renoir cumpără la Cagnes domeniul Collettes (R, V, 1). *1–22 octombrie:* Al cincilea Salon de Toamnă, cuprinzînd retrospectivele Cézanne (56 lucrări), Berthe Morisot, Eva Gonzalès, Carpeaux; Le Douanier Rousseau expune aici *Îmblînzitoarea de şerpi. 25 noiembrie:* Léonce Bénédite face un raport în urma căruia statul refuză picturile lui Cézanne ce decorau casa de la Jas de Bouffan, oferite de domnul Granel, noul proprietar al domeniului. *Decembrie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec în saloanele ziarului *Télégmmme* din Toulouse.

La intervenţia lui Clemenceau, tabloul *Olympia* de Manet este transferat la Luvru. Muzeul Kunsthalle din Brema cumpără portretul lui Rochefort pictat de Manet. Mor Zacharie Astruc, Numa Coste, J.-K. Huysmans, Alfred Jarry, Louise Tapié de Céleyran, bunica dinspre mamă a lui Toulouse-Lautrec, Valentin le Disossi.

1908 — *Ianuarie:* La Paris, expoziţia Van Gogh la galeria Bernheim-Jeune, din strada Richepanse (100 tablouri). În aceeaşi lună, Druet expune la galeria sa din cartierul Saint-Honoré 35 de tablouri de Van Gogh. 7 *mai:* Charles Morice devine secretarul lui Rodin. *Vara:* Maillol face la Essoyes bustul lui Renoir (R, V, 1). *Octombrie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec la

galeria Bernheim-Jeune (23 lucrări). *Toamna:* Renoir se mută în casa pe care şi-a construită) la Collettes (R. V. 1). *9–28 noiembrie:* Prima expoziţie a lui Braque, la galeria Kahnweiler. *14 decembrie — 9 ianuarie (1909):* Expoziţia Seurat la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *18 decembrie.* Isaac de Camondo face o donaţie muzeului Luvru (a se vedea anul 1911).

Portretul lui Zacharie Astruc de Manet intră în posesia muzeului din Brema. Moare Victor Leydet.

1909 — *9 ianuarie:* Moare la Auverv-sur-Oise doctorul Gachet. *30 septembrie:* La Palais Royal este inaugurat monumentul lui *Victor Hugo* de Rodin. *Noiembrie:* Retrospectivă Toulouse-Lautrec la Salonul Humoriştilor de la galeria Georges Petit din Paris (36 lucrări).

Nuferii albi de Monet. *Execuţia lui Maximilien* de Manet intră în posesia muzeului din Mannheim. A doua expoziţie Van Gogh la galeria Druet din strada Royale numărul 20 (aproximativ 50 de tablouri); expoziţie Van Gogh la galeria Brack din München. Contele Alphonse de Toulouse-Lautrec e împotriva hotărîrii de a i se ridica fiului său o statuie. La Paris au loc primele reprezentaţii ale Baletelor ruse de sub conducerea lui Serge de Diaghilev. Mor Ernest Chaplet, Charles Conder, Jean Dolent, Cipa Godebski, Catulle Mendès, Paul Ranson, Victor Vignon.

MOARE LE DOUANIER ROUSSEAU
ÎNCEPUTURILE ABSTRACŢIONISMULUI

1910 — *Ianuarie:* Expoziţie Cézanne la galeria Bernheim-Jeune (68 tablouri şi acuarele). *16 mai:* Moare la Saint-Clair (Var) Henri-Edmond Cross (S, Dp). *Vara:* Renoir se stabileşte în împrejurimile oraşului München; la întoarcerea sa la Paris

trebuie să renunţe definitiv să mai meargă pe jos (R, V, 1). *2 septembrie:* Moare Le Douanier Rousseau la spitalul Necker din Paris.

Portretul lui Faure în costumul lui Hamlet intră la Kunsthalle din Hamburg. Expoziţie Toulouse-Lautrec la Muzeul artelor decorative din Paris (29 picturi, 68 litografii). Expoziţia *Manet şi Postimpresioniştii,* la Crafton Galleries din Londra. Expoziţie Gauguin la galeria Thannhäuser din Dresda şi la München. Étienne Devismes, hotărînd să se călugărească, îi trimite contesei Adèle de Toulouse-Lautrec, înainte de a se retrage la mănăstire, cele opt scrisori pe care le primise odinioară de la pictor (T, I, 1). Primul tablou abstract de Kandinsky. *Herakles* de Bourdelle. Chagall soseşte la Paris. În Italia este publicat Manifestul pictorilor futurişti. Mor Moréas, Nadar, Jules Renard, Agostina Segatori.

IMPRESIONISMUL INTRĂ LA LUVRU

1911 — *Iunie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Maurice Masson, tabloul *Mahmura* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 7.100 franci. *21 august:* Este furată de la muzeul Luvru *Gioconda. Octombrie:* Renoir este făcut ofiţer al Legiunii de onoare (R, V, 2). *Noiembrie:* Renoir este supus unor operaţii chirurgicale (R, V, 2). Este lansată o petiţie prin care se cere ca L'Hôtel Biron din Paris să fie transformat într-un muzeu Rodin. *18 decembrie:* Prima expoziţie *Blaue Reiter* la galeria Thannhäuser din München.

Lucrările donate de Isaac de Camondo (1908) intră în posesia muzeului Luvru. Donaţia cuprinde 19 tablouri de Degas *(Foaierul dansatoarelor de la Operă, Clasa de dans, Absintul, Le*

Café-Concert), 14 tablouri de Monet *(Catedrala din Rouen, Fîntîna cu nuferi albi, Parlamentul din Londra*), 9 tablouri de Manet *(Lola de Valence, Le Jifre, Copil de trupă cu piculină, Clar de lună în portul Boulogne),* 8 lucrări de Sisley *(Inundaţie la Port-Marly, Zăpadă la Louveciennes, Malurile rîului Loing la Moret),* 5 tablouri de Cézanne *(Casa spînzuratului, Jucătorii de cărţi, Vasul albastru),* 3 tablouri de Renoir *(Fetiţa cu pălărie de pai,* portretul lui Hélène Bellon, *Toaleta),* 2 tablouri de Pissarro, un tablou de Toulouse-Lautrec *(Femeia clovn Cha-U-Kao)* şi un altul de Van Gogh, *Lalelele pestriţe* (R, V, 2). Expoziţie Gauguin la galeria E. Blot din Paris (sculpturi în lemn). Ambroise Vollard publică scrisorile lui Van Gogh către Émile Bernard. Mor Frederic Cordey, Josef Israëls, Alphonse Legros, Ziem.

1912 — *Februarie — martie:* Expoziţie Renoir la galeria Durand-Ruel din New York. *Mai — septembrie:* Van Gogh este reprezentat prin 108 tablouri la expoziţia pictorilor moderni organizată la Colonia de Societatea artiştilor din Vestul Germaniei. *Iunie:* Expoziţia *Portrete de Renoir* la galeria Durand-Ruel din Paris. *August:* La Paris Renoir suferă o gravă operaţie chirurgicală (R, V, 2). *10–30 octombrie:* Salonul Secţiei de aur (Jacques Villon, Gleizes, Metzinger, Juan Gris, Delaunay, La Fresnaye...) la galeria La Boétie din Paris. 9–11 d*ecembrie: La* scoaterea la licitaţie a colecţiei Henri Rouart, tabloul *Dansatoare la bară de* Degas se vinde cu 433.000 franci, *Lecţia de muzică* de Manet cu 120.000 franci, *Călăreţi la Bois de Boulogne* de Renoir cu 95.000 franci, *Papeete* de Gauguin cu 31.000 franci. *Decembrie:* Moare contele Alphonse de Toulouse-Lautrec (T, Dp). Degas, pe jumătate orb, este silit să se mute din cauza unei exproprieri, fapt ce constituie pentru el o adevărată dramă (R, V, 3). Primele «papiers-collés» (de Braque). *Nud coborînd o scară* de Marcel

Duchamp. Apare la Paris lucrarea *Teorii* de Maurice Denis, iar la München *Despre spiritualitate în artă* de Kandinsky. *Partida de crochet* de Manet intră în posesia muzeului din Frankfurt-pe-Main. La scoaterea la licitaţie a colecţiei Heine, tabloul *Joc de cărţi în salon* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 8.200 franci. Mor Édouard Detaille, Massenet, Strindberg.

1913 — *Ianuarie — Februarie:* La galeria Thannhäuser din Berlin sînt expuse 41 de lucrări de Renoir. *Februarie:* Este expus *Armory Show* la New York. *Martie:* 42 de lucrări de Renoir sînt expuse la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Iunie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Marczell de Nemes, *Bufetul* de Cézanne este vîndut cu 40.000 de franci, iar *Băiatul cu vestă roşie* cu 56.000 franci.

Guillaume Apollinaire publică *Pictorii cubişti.* Prima expoziţie Utrillo, la galeria Eugène Blot din Paris. La Moscova Malevitch expune un pătrat negru pe fond alb (suprematism). Mor Jules Claretie, Roger Marx, Henri Moret, Émile Ollivier, Pierre-Ernest Prins, Rochefort.

1914 — *Ianuarie:* 30 de lucrări de Cézanne sînt expuse la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Ianuarie-februarie:* 46 de lucrări de Toulouse-Lautrec sînt expuse la galeria Paul Rosenberg din Paris. *Februarie:* Expoziţie Renoir la galeria Durand-Ruel din New York. 7 *martie* — 8 *aprilie:* La iniţiativa lui Verhaeren, Societatea de artă contemporană expune la Anvers operele lui Van Gogh. 8 *aprilie:* Sînt deshumate, la cimitirul din Utrecht, rămăşiţele pămînteşti ale luThéo Van Gogh; prin grija doamnei Van Gogh-Bonger, văduva sa, vor fi aduse din Olanda la Auvers-sur-Oise (V, IV, 5). *Mai:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Roger Marx, *În pat* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 15.000 franci. *Iunie — iulie:* Retrospectivă Toulouse-Lautrec (202 lucrări) la galeria Manzi-Joyant din Paris. *4 iunie:* Lucrările din

donaţia Camondo sînt expuse la Luvru. Trei dintre autorii lor sînt încă în viaţă: Degas, Monet şi Renoir (R, V, 2). *28 iunie:* La Sarajevo este asasinat arhiducele de Austria, Franz Ferdinand. *18 iulie:* În *L'Illustration* poate fi citită următoarea apreciere făcută de Gustave Babin în legătură cu expunerea la Luvru a donaţiei: (domnul de Camondo): «Poseda singurul peisaj de Cezanne acceptabil pentru nişte ochi sinceri, *Casa spînzuratului,* singurul poate, în care orizontal este orizontal, zidurile verticale, singurul ce nu e «strîmb» deşi, pentru J.-K. Huysmans tocmai în această caracteristică stă principalul merit al lui Cézanne. Poseda de asemenea o schiţă a tabloului *Jucătorii de cărţi* — pe care nişte gazete «serioase» îl socotesc «celebru» — *precum* şi alte cîteva schiţe destul de slăbuţe ale aceluiaşi şi ale unui Van Gogh relativ cuminte. Tot el cumpărase de la marele Manet un tablou ce nu se va număra niciodată printre capodoperele acestuia dar pe care literatura — sau numai critica de artă — îl ridică în slăvi: mă refer la *Lola*». *1 august:* Franţa şi Germania decretează mobilizare generală, *3 august:* Germania declară război Franţei. *2 septembrie:* Armata germană se îndreaptă către Paris. În noaptea de 2 spre 3 august guvernul francez părăseşte capitala. *3 septembrie:* Renoir pleacă din Paris la Cagnes (R, V, 2). *5 septembrie:* Începe bătălia pe Marna, care va stăvili ofensiva germană. *Septembrie:* Renoir află că fiul său Pierre a fost grav rănit în Lorena (R, V, 2).

Renoir aflat la Cagnes începe să sculpteze (R, V, 2). Doamna Van Gogh-Bonger publică la Amsterdam scrisorile lui Van Gogh către fratele său Théo. La galeria Cassirer din Berlin are loc o expoziţie Van Gogh. Deputatul Pierre Goujon, ucis de inamic, donează statului prin testament *Cîrciuma* de Van Gogh şi *Toaleta* de Toulouse-Lautrec. «Consiliul (muzeelor) are unele

rezerve, stă scris în procesul verbal al şedinţei din 4 ianuarie 1915 a susnumitului consiliu; totuşi, avînd în vedere împrejurările în care a fost făcută donaţia, ea este acceptată urmînd a intra în posesia muzeului Luvru». Cele două tablouri sînt depuse la muzeul Luxembourg. Primul va fi transferat la Luvru în 1929, al doilea în 1947. Muzeul Kunsthalle din Brema cumpătă tabloul *Hélène V., model de atelier* de Toulouse-Lautrec. «Desenele lui Lautrec, scrie Jean de l'Hers în *L'Express du Midi,* au cîştigat astăzi un plus de valoare considerabil. În timp ce firma Goupil le vindea acum vreo cincisprezece ani cu aproximativ o sută de franci, ele ating astăzi preţuri ce variază între 6.000 şi 8.000 de franci». Mor Mögens Ballin, Bracquemond, Alfred Edwards, baritonul Faure, Charles Maurin, Princeteau, Henry Roujon.

1915 — *Aprilie:* Jean Renoir este grav rănit (R, V, 1). 27 *Iunie:* Moare la Nisa Aline Charigot, soţia lui Renoir (R, V, 2).

Un incendiu distruge în parte Le Moulin Rouge. La Ferrara, Giorgio de Chirico creează şcoala numită *La Pittura metafisica.* Mor Marie-Jeanne Gloanec, Manzi, Stuart Merrill.

1916 — *8 februarie:* La Zürich are loc inaugurarea cabaretului Voltaire şi botezul mişcării Dada. 6 *iulie.:* Moare la Paris Odilon Redon. *10 iulie:* Rodin are o congestie cerebrală. *Septembrie–decembrie:* Camera deputaţilor şi Senatul se declară de acord cu înfiinţarea muzeului Rodin la Hôtel Biron. Mor Harpignies, Georges Lemmen, Frédéric Satre, Verhaeren, Villevieille.

MOR DEGAS ŞI RODIN

1917 — *Ianuarie:* Expoziţie Renoir la galeria Durand-Ruel din New

York. *29 ianuarie:* Rodin se căsătoreşte cu Rose Beuret, tovarăşa sa de viaţă. *14 februarie:* Moare Rose Beuret. *7—31 martie:* Expoziţie Gauguin la Galeria Nunès şi Fiquet din Paris (39 lucrări). 27 *septembrie:* Moare la Paris Degas (R, V, 3). 17 *noiembrie:* Moare la Meudon Rodin, *31 decembrie:* La Cagnes, Renoir şi Matisse se întîlnesc pentru prima oară (R, V, 3). Expoziţie Gauguin la Copenhaga. La Leyda, Mondrian şi Théo van Doesburg înfiinţează revista *De Stijl,* organ al neoplasticismului. Mor Carolus-Duran, Judith Gautier, Octave Mirbeau, Teodor de Wyzewa, Zandomeneghi.

1918 — *Februarie — martie:* Expoziţie Renoir la galeria Durand-Ruel din New York. *26*–27 *martie:* Este vîndută colecţia Degas. Muzeul Luvru cumpără *Doamna Manet şi canapeaua albastră* de Manet. *6–8 mai:* Sînt vîndute la licitaţie o parte dintre tablourile din atelierul lui Degas, (vor urma alte patru licitaţii, la *22–23* noiembrie 1918, *11–13* decembrie 1918, *7–9* aprilie 1919, *2–4* iulie 1919). *Decembrie:* Manifestul Dada de Tristan Tzara. Ediţie în facsimil a cărţii *Înainte şi după* de Gauguin. Doamna Zola donează muzeului Luvru portretul său şi al lui Zola pictate de Manet. Mor Guillaume Apollinaire, Baptistin Baille, Debussy, sora lui Gauguin, Marie, Guillemet, Maxime Maufra, Péladan, Slewinski.

MOARE RENOIR

1919 — *24 februarie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Octave Mirbeau, *În fundul rîpei* de Cézanne, este vîndut cu 41.000 franci. *Martie:* La prima scoatere la licitaţie a colecţiei Manzi, *Lecţia de canto* şi *Primul Maillot* de Toulouse-Lautrec sînt vîndute cu 15.700 şi respectiv 14.000 franci. *Aprilie:* Expoziţie Renoir la

galeria Durand-Ruel din New York. *10–30 octombrie:* Expoziţie de «opere necunoscute» ale lui Gauguin (29 lucrări) la galeria Barbazanges din Paris.

3 decembrie: Moare la Cagnes Renoir.

Georges-Daniel de Monfreid publică scrisorile lui Gauguin. Tabloul *Ia Orana Maria* de Gauguin este cumpărat cu 58.000 franci de Knoedler. Se înfiinţează muzeul Bauhaus din Weimar. Ernest Laurent este ales membru a Academiei. Mor Franc-Lamy, Octave Maus, Charles Morice, Victor Segalen, Laurent Tailhade.

MOARE MODIGLIANI

1920 — *15—31 ianuarie:* Expoziţie Seurat la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *24 ianuarie:* Jean Renoir se căsătoreşte cu fostul model al tatălui său, Dédée (Catherine Hessling) (R, Dp). În aceeaşi zi moare Modigliani. *Februarie:* Expoziţie Renoir (41 lucrări) la galeria Durand-Ruel din New York. *Martie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei S. Sevadjian, un tablou de Cézanne înfăţişînd o scenă de scăldat este vîndut cu 84.100 franci iar *Dans la Moulin Rouge* de Toulouse-Lautrec, cu 69.500 franci, 27 *septembrie:* Moare Mette Gauguin. *29 noiembrie — 18 decembrie:* Expoziţie Renoir (76 lucrări) la galeria Durand-Ruel din Paris. *Decembrie:* Expoziţie Cézanne (33 de picturi, acuarele şi desene) la galeria Bernheim-Jeune din Paris.

Retrospectivă Renoir (30 lucrări) la Salonul de Toamnă. Paul Leclercq donează muzeului Luvru portretul său pictat de Toulouse-Lautrec. Mor Paul Adam, Georges Petit.

1921 — *Ianuarie:* Expoziţie Renoir la galeria Berthe Weill din Paris. *Februarie — martie:* Expoziţie Renoir (44 lucrări) la

Nasjionalgalleriet din Oslo. Expoziţie Cézanne la Kunsthalle din Bazel. *Aprilie:* Expoziţie Renoir (42 lucrări) la galeria Durand-Ruel din Paris. *Noiembrie — decembrie:* Expoziţie Cézanne la galeria P. Cassirer din Berlin.

8 lucrări de Van Gogh figurează la expoziţia tablourilor din muzeele din Olanda, de la Rembrandt la Jean Steen, care are loc la Paris. Mor Carabin, Footit, Joachim Gasquet, J. P. Laurens.

1922 — *Ianuarie:* La New York, la scoaterea la licitaţie a colecţiei Kalekian, portretul lui Cipa Godebschi de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 3.100 de dolari. *5 februarie:* Moare Paul Durand-Ruel. *30 iulie:* La muzeul din Albi este inaugurată galeria Henri de Toulouse-Lautrec (T, Dp). *Octombrie:* La galeria Dewambez din Paris are loc expoziţia *Douăzeci de desene de Seurat*. *Decembrie:* Expoziţie Cézanne la galeria Bernheim-Jeune din Paris.

Mor Bonnat, Denys Cochin, Joseph Oller, Marcel Proust, Lise Tréhot.

1923 — *Februarie:* Expoziţie Renoir (83 lucrări) la galeria Druet din Paris. *16 aprilie — 11 mai:* Expoziţie Gauguin (68 lucrări) la galeria L. Dru din Paris. *Mai:* Galeria Durand-Ruel vinde *Prînzul barcagiilor* de Renoir lui Duncan Phillips din Washington, cu 200.000 dolari. *Decembrie:* Expoziţie Van Gogh la Leicester galleries din Londra. *Înainte şi după* de Gauguin apare într-o ediţie curentă. Copiii lui Renoir donează muzeului Luvru tabloul aparţinînd ultimei perioade *Femei scăldîndu-se* (R, Dp). Portretul lui Cabaner de Manet intră în posesia muzeului Luvru (donaţie Michon). Kunstmuseum din Hamburg cumpără *Fata poliţaiului* de Toulouse-Lautrec. La propunerea pictorului Émile Lombard, consilier municipal al oraşului Aix-en-Provence, calea Lauves, din Aix, devine bulevardul Paul

Cézanne. Perret construieşte biserica din Le Raincy. *La mariée mise à nu par ses célibataires mémes* (Mireasa despuiată de celibatari) de Marcel Duchamp. Mor Maurice Barres, Gustave Eiffel, Pierre Loti, Steinlen.

1924 — *Ianuarie:* Expoziţie Renoir (23 lucrări) la galeria Durand-Ruel din New York. *Martie:* Expoziţie Cézanne la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Martie — aprilie:* Expoziţie Van Gogh la Kunsthalle din Basel. *Mai — iunie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec (257 lucrări) la muzeul din Winterthur. *Iulie — august:* Expoziţie Van Gogh la Kunsthaus din Zürich. *Noiembrie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec la galeria Barbazanges din Paris. *4—27 decembrie:* Expoziţia *Paintings and drawings by Georges Seurat* la galeria Joseph Brummer din New York. *La scăldat* de Seurat intră la Tate Gallery din Londra. Félix Fénéon, căruia «i-a venit timpul să trîndăvească», pleacă de la conducerea artistică a galeriei Bernheim-Jeune (S, Dp). Bruant se produce pe scena de la L'Empire (T, Dp.) Expoziţie Gauguin la Leicester galleries din Londra. *Noa Noa* de Gauguin apare în ediţie curentă. A doua ediţie a scrisorilor lui Van Gogh către fratele său Théo. Manifestul suprarealismului. La Merion (Statele Unite) ia fiinţă Fundaţia Barnes. Mor Isidore Baille, Fernand Cormon, Anatole France, Maurice Gangnat, Edmond Picard, Raffaelli, Skredswig.

1925 — *Februarie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec (14 lucrări) la galeria Wildenstein din New York. *Iunie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Maurice Gangnat, *Pinul din Montbriant* de Cézanne este vîndut cu 528.000 franci. 2 *septembrie:* Moare Johanna Van Gogh-Bonger, văduva lui Théo. *1 decembrie:* Georges Charensol în *L'Art vivant* povesteşte astfel vizita pe care a făcut-o la muzeul din Aix-en-Provence: «Am întrebat-o pe portăreasă

unde se află tablourile lui Cézanne, m-a privit cu cel mai mare dispreţ: «Şi dumneata, domnule?», mi-a spus, ridicînd din umeri. Apoi a adăugat: «Nu, domnule, aici n-avem *aşa ceva*».

Gabrielle cu un trandafir de Renoir intră în posesia muzeului Luvru. Expoziţie Renoir la International Society din Londra. *Gauguin* de Rotonchamp apare în ediţie curentă. Mor Élémir Bourges, Aristide Bruant, Roger de la Fresnaye, René Grenier, Gabrielle Meley, Félix Vallotton.

MOARE MONET, ULTIMUL SUPRAVIEŢUITOR AL IMPRESIONIŞTILOR

1926 — *4 martie: Circul* de Seurat, donat de colecţionarul american John Quinn, este expus la Luvru. *Aprilie — mai:* Expoziţie Seurat la Lefevre galleries din Londra. *Iunie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Decourcelle, tabloul *Dansatoare pe scenă* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 221.000 franci. Retrospectivi Cézanne (58 picturi, 99 acuarele) la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Iulie — august:* Expoziţie Renoir (27 lucrări) la Leicester galleries din Londra, *29 noiembrie — 24 decembrie:* Expoziţia *Desenele lui Seurat* la galeria Bernheim-Jeune. *5 decembrie:* Moare la Giverny Claude Monet. *17 decembrie:* Expoziţia *Omagiu genialului artist franco-perupian Gauguin,* organizată la Paris de Asociaţia Paris — America Latină (135 lucrări).

Are loc la Stockholm, Copenhaga, Oslo, expoziţia *Operele lui Gauguin* aflate în Scandinaia. *Noa Noa* de Gauguin apare într-o ediţie în facsimil. Ambroise Vollard donează muzeului Luvru *Frumoasa Angele* de Gauguin. *Trandafirul* de Renoir intră în posesia muzeului Luvru. Oraşul Limoges dă uneia dintre străzile sale numele de strada Renoir. Expoziţie Van Gogh la

Leicester galleries din Londra. *O duminici de vară pe insula La Grande-Jatte* de Seurat intră la Art Institute din Chicago. Doctorul Barnes cumpără *Femei pozînd* de Seurat cu 50.000 dolari. Un negustor de tablouri taie în bucăţi decoraţia pictată de Toulouse-Lautrec pentru baraca în care dansa La Goulue. Este înfiinţată la Aix-en-Provence o societate Paul Cézanne. Tabloul *Cain* de Cormon este scos de la muzeul Luxembourg. Mor Charles Angrand, Gustave Geffroy, Charles Henry, Isabelle Lemonnier, Julie Pissarro, soţia lui Camille Pissarro, Auguste Pontier, Jean Richepin, Thée van Rysselberghe, Clemence Tréhot, Willette.

1927 — *Februarie — martie:* Expoziţie Renoir (50 lucrări) la galeria Paul Rosenberg din Paris. *Martie — aprilie:* Gravurile lui Toulouse-Lautrec sînt expuse la muzeul Luxembourg. *Aprilie — mai:* Expoziţie Gauguin (gravuri) la Museum of Fine Arta din Boston. *Noiembrie — decembrie:* Expoziţie Renoir (70 lucrări) la galeria Alfred Flechtheim din Berlin. Doamna Havemeyer donează muzeului Luvru portretul lui Clemenceau pictat de Manet; Moreau-Nélaton donează aceluiaşi muzeu *Femeie blondă cu sînii goi* de Manet, precum şi manuscrisul lui Gauguin despre *Vechiul cult Maori.* Georges-Daniel de Monfreid donează muzeelor naţionale manuscrisul *Noa Noa* şi *Calul alb* de Gauguin (G, Dp). Expoziţie Van Gogh la galeria Bernheim-Jeune din Paris. O expoziţie Van Gogh este succesiv prezentată, la La Haye, Berna şi Bruxelles. Expoziţia Renoir la galeria Bernhein-Jeune din Paris. Expoziţii Toulouse-Lautrec la Kraushaar galleries din New York şi la Mac Lellan galleries din Glasgow. Se descoperă un tablou de Cézanne, *(Paul Alexis citindu-i lui Zola)* în podul casei lui Zola de la Médan. Mor Théodore Duret, Juan Gris, Guillaumin, Léon Koëlla, Marcelle

Lender, Sérusier.

1928 — *Ianuarie:* Expoziţie Cézanne la galeria Wildenstein din New York. *Ianuarie — februarie:* Expoziţia *Gauguin, sculptor şi gravor* (107 lucrări) la muzeul Luxembourg. *6 februarie — 18 martie:* Expoziţie Manet la galeria Matthiesen din Berlin. *1 martie:* Este scoasă la licitaţie colecţia Théodore Duret. *14 aprilie — 4 mai:* Expoziţie Manet în folosul Societăţii prietenilor muzeului Luxembourg, la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Iulie — august:* Expoziţie Gauguin (254 lucrări), la Kunsthalle din Basel. *Octombrie:* Expoziţie Gauguin (230 lucrări) la galeria Thannhäuser din Berlin. *Octombrie — noiembrie:* Expoziţie Renoir (70 lucrări) la galeria Flechtheim din Berlin. Portretul lui Mallarmé pictat de Manet intră în posesia muzeului Luvru. Samuel Courtauld cumpără cu 1.200.000 franci schiţa tabloului *Dejunul pe iarbă* de Manet. Expoziţie Renoir la galeria Bernheim din Paris. Retrospectivă Gauguin (41 lucrări) la Bienala de la Veneţia. Expoziţie Seurat la galeria Flechtheim din Berlin. J.-B. de la Faille publică un catalog monumental al operei lui Van Gogh; între experţi au loc discuţii vehemente asupra cîtorva tablouri, socotite de unii autentice iar de alţii false. Expoziţii Van Gogh la National Galerie din Berlin şi la galeria Dru (desene) din Paris. Mor Filliger, Loïe Fuller.

1929 — *Octombrie:* În grădina Tuileries din Paris este aşezat un monument sculptat de Maillol consacrat lui Cézanne. Expoziţie Cézanne (43 pînze) la galeria Pigalle din Paris. Auguste Pellerin donează muzeului Luvru trei naturi moarte de Cézanne. Intră în posesia muzeului Luvru următoarele tablouri de Renoir: portretul lui Bazille, al doamnei Théodore Charpentier, al doamnei Hartmann, al doamnei Georges Charpentier, *Tors de femeie la soare, Malurile Senei la Champrosay, Bal la Moulin de la*

Galette, Leagănul, Fete la pian. Femei scăldîndu-se. Expoziţie Renoir la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Pe plaja* de Gauguin, care fusese donat muzeului Luxembourg în 1925, este transferat la Luvru. Decoraţia pictată de Toulouse-Lautrec pentru baraca în care dansa La Goulue este cumpărată de stat pentru muzeul Luxembourg. Expoziţii Toulouse-Lautrec la muzeul de Arte Frumoase din Copenhaga (afişe şi litografii), la muzeul din Berlin, la Fogg Art Museum din Cambridge (Massachusetts). Este întemeiată Societatea prietenilor lui Toulouse-Lautrec. La scoaterea la licitaţie a colecţiei Laurand, *Calul de povară* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 67.000 franci. Este înfiinţat la New York Museum of Modern Art. Mor Bourdelle, Clemenceau, Maxime Dethomas, Serge de Diaghilev, Henri Gervex, La Goulue, Grille d'Lgout, Ernest Laurent, Georges-Daniel de Monfreid, Hippolyte Petitjean.

1930 — *Aprilie:* Expoziţie Manet (desene, acuarele, aquaforte, litografii) la galeria Sagot din Paris. *Iunie — iulie:* Expoziţie *Renoir and Post-Impressionism* la Lefevre galleries din Londra. *Iulie:* La Nuenen este ridicat un monument consacrat lui Van Gogh.

Tabloul *Doamna cu evantaiul* de Manet intră în posesia muzeului Luvru (donat de Ernest Rouart). La moartea doamnei Zola se descoperă printre hîrtiile romancierului optzeci de scrisori ale lui Cézanne. Este pusă o placă comemorativă pe casa în care s-a născut Gauguin din strada Notre-Dame-de-Lorette. Expoziţie Van Gogh la Stedelijk Museum din Amsterdam. Expoziţie Toulouse-Lautrec la Art Institute din Chicago. Mor Ernest de Chamaillard, Willi Finch, Henry de Groux, Émile Jourdan, Maurice Joyant, Pascin, Ferdinand du Puigaudeau, Gabriel Tapié de Céleyran. Adele de Toulouse-Lautrec, Renee Vert.

1931 — *Aprilie — mai:* Cu prilejul a treizeci de ani de la moartea lui Toulouse-Lautrec are loc o retrospectivă la Muzeul artelor decorative din Paris (423 lucrări). Expoziţii Toulouse-Lautrec au de asemenea loc la Bliss Memorial din New York, la galeria Jeanne Castel din Paris, la Albright Art galleries din New York, la Art Institute din Chicago, la Museum of Modern Art din New York. *Mai:* Expoziţie Cézanne la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *26 mai — 14 iunie:* Expoziţie Gauguin (gravuri) la galeria Pléiade din Paris. *Mai — iunie:* Expoziţia *The Durrio Collection of Works by Gauguin* la Leicester galleries din Londra. *Noiembrie — decembrie:* Expoziţia *Renoir and his Tradition* la Institutul francez din New York.

Intră în posesia muzeului Luvru portretul lui Monet şi *Tînără femeie cu voaletă* de Renoir. Expoziţie Gauguin la galeria Le Portique din Paris. Mor Georges Durand-Ruel, Forain, Nini Patte en l'air, John Russell, Willy.

CENTENARUL MANET

1932 — *Iunie — octombrie:* Centenarul naşterii lui Manet este sărbă torit printr-o mare expoziţie la muzeul Orangerie din Paris (88 picturi în ulei, 11 pasteluri, 16 acuarele, 15 desene); catalogul este prefaţat de Paul Valéry. *Noiembrie:* Expoziţie Renoir (49 lucrări) la galeria Braun din Paris. *Noiembrie — decembrie:* Expoziţie Renoir (26 lucrări) la galeria Durand-Ruel din New York. La scoaterea la licitaţie a colecţiei Strauss, tabloul *Personaje din Tahiti* de Gauguin este vîndut cu 50.000 franci. Expoziţii Toulouse-Lautrec la Indianapolis, La Cleveland Museum (Ohio). Sînt expuse la Paris primele «mobile» de Calder. Mor Louis Anquetin, Jules Chéret, Charles-Édouard

Lucas, Alfred Natanson, doctorul Rey, Angèle Satre.

1934 — *Iunie:* La Paris, expoziţie Renoir (149 lucrări) la muzeul Orangerie de la Tuileries. *Noiembrie — decembrie:* Expoziţie de acuarele de Cézanne la galeria G. Seligmann din New York. *Decembrie — ianuarie (1934):* Expoziţia *Seurat şi prietenii săi. Posteritatea impresionismului,* în localul revistei *La Gazette des Beaux Arts* din Paris.

Femei citind şi *Pod de cale ferată la Chatou* de Renoir intră în posesia muzeului Luvru. Expoziţii Toulouse-Lautrec la Art Institute din Chicago şi la Museum of Art din Boston (litografii). Mor Émile Bergerat, Victor Joze, George Moore.

1934 — *Februarie — martie:* La Paris, la galeria Artelor Frumoase, are loc expoziţia *Gauguin şi prietenii săi, Şcoala de la Pont-Aven şi Academia Julian. Octombrie — noiembrie:* Sînt expuse la galeria Artelor Frumoase din Paris sculpturile lui Renoir. *Noiembrie — decembrie:* Expoziţie Cézanne la Pennsylvania Museum of Art din Philadelphia.

Expoziţia *Ultimii zece ani ai lui Renoir* (53 lucrări), la galeria Paul Rosenberg din Paris. François Gauzi donează muzeului des Augustins din Toulouse colecţia sa Toulouse-Lautrec. Mor Albert Besnard (sărbătorit ca un adevărat geniu), Schuffenecker.

1935 — *Martie:* Expoziţie Renoir (26 lucrări) la galeria Durand-Ruel din New York. *Iunie:* Expoziţia *Acuarele şi nuduri* de Cézanne la galeria Renou şi Colle din Paris. *Iunie:* Expoziţie Cezanne la galeria Reid şi Lefevre din Londra, *15 august:* Moare la Paris Paul Signac.

Expoziţii Renoir la galeria Reid şi Lefevre din Londra, la muzeul din Winterthur. În Statele Unite circuli o expoziţie Van Gogh. Mor Alexandre Natanson, Alfred Vallette.

1936 — *3–9 februarie:* Expoziţie Seurat la galeria Paul Rosenberg din

Paris. *Martie — aprilie:* Expoziţie Gauguin la galeria Wildenstein din New York. *Primăvara:* Expoziţie Cézanne (184 lucrări) la muzeul Orangerie din Paris. *1–21 mai:* Expoziţie Gauguin la Fogg Art Museum din Cambridge (Massachusetts). *Mai — iunie:* Expoziţie Gauguin la muzeul din Baltimore. *August-octombrie:* Expoziţie Cézanne (173 lucrări) la Kunsthalle din Bäle. *5 septembrie — 4 octombrie:* Expoziţie Gauguin (139 lucrări) la muzeul din San Francisco. *Noiembrie:* Expoziţie Gauguin la galeria Artelor Frumoase din Paris. *Noiembrie — decembrie.* Expoziţie Renoir la galeria Renou şi Colle din Paris. Un colecţionar american cumpără *Jucătorii de cărţi* de Cézanne cu 240.000 dolari. Apare catalogul operei lui Cézanne alcătuit de Lionello Venturi. Apare la New York prima ediţie a scrisorilor lui Van Gogh către Van Rappard (traduse în engleză). Anna Boch donează muzeelor regale din Belgia *Sena în dreptul insulei La Grande-Jatte* de Seurat. Expoziţie Toulouse-Lautrec la galeria Bernheim-Jeune din Paris. Mor Aman-Jean, Anna Boch, Lily Grenier Ibels, Gustave Kahn, Marie Le Coeur, Henri de Régnier, Zimmermann.

1937 — *20 ianuarie — 27 februarie:* Expoziţia *Seurat and his Contemporaries* la Wildenstein galleries din Londra. *Mai — septembrie:* Expoziţie Renoir (144 tablouri) la Metropolitan Museum din New York. *Iunie:* Expoziţie Cézanne (29 picturi şi acuarele) la galeriile Reid şi Lefevre din Londra. *Iunie — octombrie:* La Salonul Independenţilor are loc expoziţia *Pictorul independent Paul Cézanne* (85 lucrări). *Septembrie — octombrie:* Expoziţie Cézanne la Museum of Art din San Francisco. *6 noiembrie:* Consiliul municipal din Auvers-sur-Oise hotărăşte ca strada des Marais să se numească strada Van Gogh. *Noiembrie — decembrie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec la galeria Knoedler din

New York. Trei tablouri de Renoir, *A la Grenouillère, Tînără femeie goală pînă la jumătate, Femeie în verde citind,* intră în posesia muzeului Luvru. La Paris este publicată *Corespondenţa* lui Cézanne. Antonin Personnaz donează muzeului Luvru cîteva lucrări de Toulouse-Lautrec: *Patul, Jane Avril dansînd, Profil de femeie, (doamna Lucy), Femeie pieptănîndu-se.* Retrospectivi Van Gogh la palatul Tokyo din Paris. Expoziţia cunoaşte o imensă afluenţă şi stîrneşte comentarii pătimaş. Apar la Paris o parte din scrisorile lui Vincent către Théo. Apar la Amsterdam scrisorile lui Van Gogh către van Rappard. Tablourile lui Van Gogh sînt declarate decadente de către nazişti, care le scot de la Neue Pinakotheke din München. *Guernica* de Picasso. Mor Alphonsine Foumaise, François Vielé -Griffin.

1938 — *Februarie — martie:* Expoziţia *Peisaje de Renoir* (11 lucrări) la galeria Durand-Ruel din New York. *Aprilie:* Expoziţia *Cîteva acuarele de Cézanne* la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Iunie — iulie:* Expoziţia *Renoir — autor de portrete* (47 lucrări), la galeria Bernheim-Jeune din Paris, *19—31 octombrie:* Expoziţia *G.-Daniel de Monfreid şi prietenul său Paul Gauguin,* la galeria Charpentier din Paris. *Noiembrie — decembrie:* Expoziţia *Desene de Cézanne,* la galeria Henriette din Paris.

Les Alyscamps de Gauguin intră în posesia muzeului Luvru. Ia fiinţă în Ţările în de Jos, în apropiere de Arnhem, în parcul naţional De Hooge Veluwe, muzeul Kröller-Müller (264 lucrări de Van Gogh). Expoziţii Toulouse-Lautrec la galeriile Knoedler din Londra şi din Paris, la galeria des Quatre-Chemins din Paris, la muzeul din Gaillac, la F. A. R. Gallery (afişe) din New York, la Museum of Art din New York, la Mayer gallery din New York, la Stedelijk museum din Amsterdam. Mor Adolphe Albert, Suzanne Valadon.

CENTENARUL LUI CÉZANNE

1939 — *Februarie — aprilie:* Expoziţie Cézanne (35 lucrări), la galeria Paul Rosenberg din Paris. Centenarul naşterii lui Cézanne este sărbătorit în tot cursul anului prin numeroase publicaţii şi diferite expoziţii. *Martie — aprilie:* Expoziţia *Portrete de Renoir,* la galeria Durand-Ruel din New York. *Aprilie:* Expoziţia Cézanne la Galeria Rosenberg şi Helft din Londra. *Mai:* Expoziţia *Reproduceri şi cărţi consacrate lui Cézanne,* la galeria Magne din Paris. *Mai — iunie:* Expoziţia *Omagiu lui Cézanne,* la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Iunie — iulie:* Expoziţia *Centenarul lui Cézanne* (46 tablouri, 30 acuarele, 20 desene) la galeria Wildenstein din Londra. *1 iulie:* La Paris, la întretăierea bulevardelor Raspail şi Montparnasse, este inaugurat monumentul lui *Balzac* de Rodin. Moare Ambroise Vollard (averea lui atinge, după cît se pare, un miliard de franci). 6 *august:* La Pont-Aven se pune o placă comemorativă pe casa unde se afla odinioară hanul Gloanec. *Noiembrie — decembrie:* Expoziţia *Centenarul lui Cézanne,* la galeria Mary Harriman din Londra. Expoziţia *Centenarul pictorului independent Paul Cézanne* (24 tablouri, 38 acuarele şi desene), la Societatea Artiştilor independenţi din Paris. Expoziţia *Centenarul lui Paul Cézanne,* la muzeul din Lyon (42 tablouri, 17 acuarele, 20 desene, autografe, amintiri, fotografii). Expoziţie Cézanne la galeria Wildenstein din New York. Administraţia franceză P. T. T. pune în vînzare un timbru cu efigia lui Cézanne. La Aix-en-Provence, cu prilejul Centenarului, Marcel Provence îi cere bătrînului vizitiu al lui Cézanne să înhame caii la birjă şi să străbată încă o dată drumul către Tholonet. Paul Jamot donează muzeului Luvru *Sena la*

Podul Iena şi *Cositul fînului în Bretania* de Gauguin. *Frumoasa grădinăreasă* de Klee.

MOARE KLEE

1940 — *Februarie:* Expoziţia *Desene de Cézanne*, la galeria Henriette din Paris. *Aprilie:* Expoziţia *Acuarele de Cézanne* la galeria Bignou din Londra. *20 iunie:* Moare la Muralto, lîngă Locarno, Paul Klee.

Expoziţii Toulouse-Lautrec la muzeul din Ixelles, la Institute of Art din Detroit. Mor Paco Durrio, Louis Hayet, Lugné-Poe, Vuillard.

1941 — Expoziţia centenarului lui Renoir la galeria Duveen Brothers din New York. *Trandafiri învolţi* de Renoir intră în posesia muzeului Luvru. Expoziţii Toulouse-Lautrec la Brooklyn Museum, la Alison gallery din New York (litografii). Mor Emile Bernard, Eugène Boch, Robert Delaunay, Maximilien Luce.

1942 — *15 mai:* Expoziţie Gauguin (acuarele, monotipuri, desene), la galeria Marcel Guiot din Paris. *Decembrie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei George Viau, tabloul *Valea rîului Arc şi muntele Sainte-Victoire* de Cézanne este vîndut cu 5.000.000 franci, iar tabloul *Două figuri pe o faleză de* Gauguin cu 1.100.000 franci. 12 *decembrie — 15 ianuarie (1943):* Expoziţia Neoimpresionismul, la Galerie de France din Paris.

Expoziţie Toulouse-Lautrec la Arcade galleries din Londra. Mor Jacques-Émile Blanche, Walter Sickert.

MOARE SOUTINE

1943 — *Februarie — martie:* Expoziţie Renoir la Kunstkalle din Basel.

11 mai —11 iunie: Expoziţia *Şcoala din Pont-Aven şi Nabiştii,* la galeria Parvillée din Paris. *9 august:* Moare la Paris Soutine. Muzeul Luvru cumpără *Rîpa femeii sălbatice,* peisaj algerian de Renoir. Berthellemy donează muzeului Luvru *Femeie în alb citind* de Renoir şi portretul lui Louis Bouglé de Toulouse-Lautrec. Expoziţii Toulouse-Lautrec la Kunsthaus din Zürich, la Nordyst gallery din New York. La New York, prima expoziţie Jackson Pollock. Mor André Antoine, Jane Avril, Henri Delavallée, Maurice Denis, Henri Martin, Georges Riviere.

MOR MONDRIAN ŞI KANDINSKY

1944 — *1 februarie:* Moare la New York Mondrian. *29 februarie:* Moare Félix Fénéon (S. Dp). *25 iunie:* «Casa galbenă» din Arles, locuită odinioară de Van Gogh, este distrusă de un bombardament. *Noiembrie:* Expoziţie Renoir la California Palace of the Legion of Honor din San Francisco, *13 decembrie:* Moare la Neuilly Kandinsky.

Prinţesa de Polignac donează muzeului Luvru *Lectura* de Manet. Muzeul Luvru cumpără *Şi aurul trupului lor* de Gauguin. New York îl descoperă pe Mark Tobey şi al său *White writing.* Mor Yvette Guilbert, Marie Henry (Marie Poupée), Aristide Maillol, Edvard Munch, Lucien Pissarro Henri Rachou, Edmond Renoir, K.-X. Roussel.

1945 — Expoziţie Van Gogh la Stedelijk Museum din Amsterdam Mor René Gimpel, Paul Valéry.

1946 — *3 aprilie — 4 mai:* Expoziţie Gauguin (91 lucrări) la galeria Wildenstein din New York. *28 iulie:* la Auvers-sur-Oise, pe faţada fostei cafenele Ravoux, este pusă o placă comemorativă

în amintirea lui Van Gogh.

O expoziţie itinerantă cuprinzînd 172 de lucrări de Van Gogh străbate Europa, stîrnind pretutindeni un imens entuziasm. 165.000 de vizitatori la Stockholm, 300.000 la Amsterdam, 300.000 în Belgia (Liège, Anvers, Mons şi Bruxelles). Expoziţii Toulouse-Lautrec la galeria Bignou din Paris, la galeria Wildenstein din New York, la Cleveland Museum (Ohio). Un tablou de Dubuffet *(Mirobolus, Macadam et Cie),* expus la galeria Drouin, provoacă un adevărat scandal. La Vallauris, Picasso lucrează ceramică. Moare Paule Gobillard.

1947 — *ianuarie — martie:* Expoziţia itineranţi Van Gogh soseşte la Paris, la muzeul Orangerie. «Van Gogh a ajuns într-atît de la modă, scrie Georges d'Espagnat, încît în ultimele zile vizitatorii se îmbulzeau pe patru rînduri în faţa tablourilor lui, în timp ce afară aştepta o coadă tot atît de mare ca aceea de la intrarea cinematografelor din centru. În toate cercurile elegante, la ceaiurile din cea mai înaltă societate sau burgheze, cele mai fermecătoare mondene îşi exprimă care mai de care admiraţia înflăcărată pentru acest pictor pe care fiecare se laudă a-l fi descoperit cea dintîi». Expoziţia călătoreşte apoi prin Suedia. *Ianuarie — februarie:* Expoziţia *Influenţa lui Cézanne, 1908–1911,* la Galerie de France din Paris. *Februarie — martie:* Expoziţie Cézanne la Art Museum din Cincinnati. *4–19 martie:* Expoziţia *Seurat, his Drawings,* la Buchholz gallery din New York. *Aprilie:* Expoziţie Cezanne (88 tablouri) la galeria Wildenstein din New York. *Decembrie — ianuarie (1948):* Expoziţie Van Gogh la Tate Gallery din Londra (150.000 vizitatori). La Muzeul Boymans din Rotterdam, are loc o expoziţie de desene de Van Gogh. Un anonim donează muzeului Luvru un autoportret de Cézanne. Expoziţii Toulouse-Lautrec la Carnegie Institute din Pittsburg,

la galleria dell'Obelisco din Roma: expoziţie itinerantă la Kunsthalle din Basel (mai — iulie), la Stedelijk Museum din Amsterdam (iulie — septembrie), la Palais des Beaux-Arts din Bruxelles (septembrie — noiembrie), la Petit Palais din Zürich, la La Chaux-de-Fonds şi la Geneva (63 picturi în culori, 50 desene, 90 litografii şi afişe, o ceramică). La Bienala de la Veneţia, marele premiu internaţional de pictură îi este decernat lui Braque. Mor Tristan Bernard, Bonnard, Albert Marquet.

CENTENARUL LUI GAUGUIN

1948 — *26 februarie —3 aprilie:* Expoziţie Manet (88 lucrări) la galeria Georges Wildenstein din New York. *Mai — iunie:* În Danemarca este sărbătorit centenarul naşterii lui Gauguin printr-o retrospectivă (129 lucrări) deschisă la Ny Carlsberg Glyptotek din Copenhaga. *Iunie:* Expoziţie Renoir la galeria Lefevre din Londra. Expoziţie Van Gogh la Art Gallery din Birmingham (februarie), la Art Gallery din Glasgow (martie), la Muzeul municipal din La Haye, la Museum of Art din Cleveland. Expoziţie Toulouse-Lautrec la galeria Bernheim-Jeune din Paris. Moare La Boulangère, modelul lui Renoir.

1949 — *Februarie:* Expoziţia *Gauguin şi prietenii săi* la galeria Kleber din Paris, *19 aprilie* — 17 *mai:* Expoziţie Seurat la galeria Knoedler din New York. *26 aprilie:* Paul şi Marguerite Gachet donează muzeului Luvru două tablouri de Van Gogh, autoportretul pe fond turquoise şi portretul doctorului Gachet. *Vara:* La Paris expoziţie Gauguin (aşa-numita expoziţie a centenarului), la muzeul Orangerie din grădina Tuileries (116 lucrări). *Octombrie — ianuarie (1950):* Expoziţie Van Gogh la Metropolitan Museum din New York (mai bine de 300.000

vizitatori), apoi (februarie — aprilie 1970) la Art Institute din Chicago. *Noiembrie — ianuarie (1950):* Expoziţie Gauguin la Kunsthalle din Basel (153 lucrări).

La Cagnes are loc expoziţia *Omagiu lui Renoir.* Muzeul Luvru cumpără tabloul *Femeie scoţîndu-şi ciorapul* de Toulouse-Lautrec. Mor Edouard Dujardin, James Ensor, Othon Friesz, Maeterlinck, Manguin, Misia, fosta soţie a lui Thadée Natanson.

1950 — *Martie — aprilie:* Expoziţie Renoir la galeria Wildenstein din New York. *Iunie:* Expoziţia *Omagiul lui Renoir* la galeria Pétridès din Paris. *Iulie-august:* Expoziţia *Gauguin şi grupul de la Pont-Aven* la muzeul Artelor Frumoase din Quimper. Ia fiinţă la castelul din Cagnes muzeul Renoir, zis şi muzeul Amintirii. Expoziţie Gauguin la muzeul din Lausanne. Expoziţie Seurat la galeria dell'Obelisco din Roma. Apar la Paris, în traducere franceză, scrisorile lui Van Gogh către Van Rappard. Paul Gachet donează muzeelor naţionale un tablou de Van Gogh *(Vaci pe o pajişte).* Expoziţie Toulouse-Lautrec la Kunsthaus din Zürich; expoziţie itinerantă în Statele Unite, organizată de galeria Knoedler (30 picturi în ulei). La Paris triumfă «abstracţionismul liric».

1951 — *28 aprilie:* Este inaugurat la Paris muzeul Montparnasse, în strada de l'Arrivée, numărul 8. *Mai — august:* O expoziţie organizată la muzeul l'Orangerie des Tuileries din Paris comemorează 70 de ani de la moartea lui Toulouse-Lautrec (122 lucrări). Au loc de asemenea: o expoziţie de gravuri la Biblioteca naţională din Paris (241 lucrări), o expoziţie *Toulouse-Lautrec, prietenii săi şi profesorii săi* (183 lucrări) la muzeul din Albi (august — octombrie), expoziţii de gravuri la Art Council din Londra, la muzeul din München, la Boymans museum din Rotterdam. *1–20 iunie:* Expoziţia *Gauguin şi prietenii săi* la galeria

André Weil din Paris. Paul Gachet donează muzeului Luvru mai multe tablouri de Cézanne *(Casa doctorului Gachet, Buchet de flori cu porţelan de Delfi, O Olympia modernă),* de Guillaumin *(Nud culcat, Apus de soare la Ivry),* de Claude Monet *(Crizanteme),* de Pissarro, de Renoir *(Portretul lui Margot),* de Sisley, de Van Gogh *(Biserica din Auvers)* precum şi diferite amintiri rămase de la Cézanne şi Van Gogh.

În afară de portretul oferit de Gachet, mai intră în posesia muzeului Luvru şi numeroase tablouri de Renoir: Oficiul Bunurilor Private donează muzeului portretul doamnei Alphonse Daudet, *Trandafiri într-un vas, Odă florilor;* doctorul Albert Charpentier donează un portret de fetiţă, un nud culcat şi *Odalisca cu papuci;* Gaston Bernheim de Villers, portretul doamnei Gaston Bernheim de Villers, al Genevièvei Bernheim de Villers şi al domnului şi doamnei Gaston Bernheim de Villers. Muzeul Luvru cumpără cu 16.000.000 franci *Port-en-Bessin, intrarea în port în timpul fluxului* de Seurat. Doamna Agnès Huc de Monfreid, fiica prietenului lui Gauguin, donează muzeului Luvru, sub rezerva uzufructului pînă la moartea sa, autoportretul numit «Prietenului Daniel», *Căpiţele galbene,* un pastel şi mai multe sculpturi în lemn din perioada tahitiană: *Tehura, Idolul cu perlă, Idolul cu scoică, Hina.* O expoziţie itinerantă cu tablouri de Van Gogh este prezentată la Muzeul din Lyon, la muzeul din Grenoble, la Arles şi la Saint-Remy- de-Provence. Mor André Gide, Thadée Natanson.

1952 — *Februarie — martie:* Expoziţie Cezanne (127 lucrări) la Art Institute din Chicago; în aprilie — mai, aceeaşi expoziţie vine la Metropolitan Museum din New York. *Martie:* Moare Pierre Renoir. *Mai:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Cognac, un peisaj de Cézanne este vîndut cu 20.000.000 franci, iar o natură moartă

cu 33.000.000 franci, *19 iulie — 10 octombrie:* Expoziţia *Omagiu Berthei Morisct şi lui P.-A. Renoir,* la muzeul municipal din Limoges.

Chelneriţă servind bere de Manet, *Familia Schuffenecker, Moara, Vairumati, Natură moartă cu evantai* de Gauguin (provenind din colecţia prinţului Matsukata, din Kobe) intră în posesia muzeului Luvru, în urma tratatului de pace cu Japonia. Muzeul Luvru cumpără *Sat breton sub zăpadă* de Gauguin, portretul lui William Sisley de Renoir. Expoziţii Renoir la Muzeul Artelor Frumoase din Lyon, la Nisa, la galeria Wildenstein din New York; Wereldbibliotheek din Amsterdam începe să publice *Corespondenţa generală* a lui Vincent Van Gogh («ediţia centenarului»); al patrulea şi ultim volum al *Corespondenţei* va apare în 1954. Expoziţii Toulouse-Lautrec la Frankfurt, Brema, Mannheim, la Bienala de la Veneţia. La Marsilia, Le Corbusier termină construirea Unităţii de locuit de mărime conformă. Bracque pictează un plafon la muzeul Luvru. Mor Romain Coolus, Louis Valtat.

CENTENARUL LUI VAN GOGH

1953 — *Martie:* În Ţările de jos este sărbătorit cu mult fast centenarul naşterii lui Van Gogh. Un congres are loc la Haga în zilele de 27 şi 28 martie. O expoziţie comemorativă cuprinzînd 280 lucrări are loc succesiv la Haga (30 martie — 17 mai), la muzeul Kröller-Müller (23 mai — 19 iunie), la Amsterdam (23 iulie — 20 septembrie). Administraţia poştei olandeze emite un timbru înfăţişîndu-l pe pictor. La Groot-Zundert, pe casa înălţată pe locul prezbiteriului în care s-a născut Vincent, este aşezată o placă comemorativă. La Paris este pusă o altă placă pe casa de la

numărul 3–4 din strada Lepic, unde a trăit Vincent din iunie 1886 pînă în februarie 1888. O expoziţie Van Gogh circulă în Statele Unite, din octombrie 1933 pînă în aprilie 1934 (City Art Museum din Saint-Louis, Philadelphia Museum of Art, Toledo Museum of Art). *Iunie — septembrie:* Expoziţia *Monticelli* şi *barocul provensal* (cuprinde şi 23 lucrări de Cézanne), la muzeul l'Orangerie des Tuileries din Paris. *Iulie — septembrie:* Expoziţie Cézanne (24 picturi în ulei, 26 acuarele şi desene) la Aix-en-Provence, Nisa şi Grenoble. *16 august — 13 septembrie:* Expoziţia *Comemorarea a cincizeci de ani de la moartea lui Paul Gauguin,* la Pont-Aven. *Septembrie — octombrie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec la Art Gallery din Toronto. *18 noiembrie — 26 decembrie:* Expoziţia *Seurat and His Friends,* la galeria Wildenstein din New York. *1 decembrie:* La Albi are loc prima proiecţie a unui film consacrat lui Toulouse-Lautrec, *Moulin Rouge,* (personajul care-l înfăţişează pe Lautrec este jucat de actorul José Ferrer).
Expoziţie Renoir la Edinburg. Apare nuvela *Cocotte* de Devismes, ilustrată de Toulouse-Lautrec. Frank Lloyd Wright construieşte la New York muzeul Guggenheim. Mor Henri Bernstein, Raoul Dufy, Roux-Champion.

MOARE MATISSE

1954 — *Martie — aprilie:* Expoziţia *Paul Gauguin, his Place in the Meeting of East and West* la Museum of Fine Arts din Houston. *Martie — aprilie:* Expoziţia *The last twenty Years of Renoir's Life* la galeria Rosenberg din New York. *6 aprilie:* Paul Gachet donează muzeelor naţionale mai multe tablouri de Cézanne, Van Gogh, Guillaumin, Pissarro. *Iunie:* Expoziţia *Capodopere ale lui Renoir* la

galeria Artelor Frumoase din Paris. Expoziţia *În jurul lui Seurat*, la galeria L.-G. Baugin din Paris.

Iulie: Ambasada Statelor Unite preda oficial Academiei din Aix-en-Provence pavilionul din Lauves (pavilionul Cézanne achiziţionat datorită unei subscripţii americane). *Vara:* Expoziţia *Omagiu lui Cézanne* la muzeul l'Orangerie des Tuileries din Paris. *Septembrie — octombrie:* Expoziţie Cézanne (65 tablouri) la Tate Gallery din Londra. 3 *noiembrie:* Moare la Cimiez Matisse. *18 noiembrie:* La Paris este pusă o placă comemorativă pe casa în care s-a născut Manet, (strada Bonaparte numărul 5). *26 noiembrie — 28 februarie (1955):* Expoziţia *Van Gogh şi pictorii de la Auvers-sur-Oise* la Muzeul l'Orangerie des Tuileries.

Expoziţii Van Gogh la Curaçao, Miami, Palm Beach şi la New-Orleans. Este întemeiată la Paris o societate Paul Cézanne. Mor Albert André, Derain.

MOARE UTRILLO

1955 — *Iulie.* Cîţiva cunoscuţi ai lui Cézanne rămaşi în viaţă se întrunesc în atelierul de pe calea Lauves, din Aix-en-Provence, spre a-şi evoca amintirile. *Septembrie — octombrie:* Expoziţie Gauguin la Tate Gallery din Londra. *Noiembrie — decembrie:* Expoziţie Gauguin la Kunstnerforbundet din Oslo. *5 noiembrie:* Moare la Dax Utrillo. Expoziţie Renoir la galeria Durand-Ruel din Paris. Expoziţie Gauguin la Edinburg. Expoziţii Van Gogh la Anvers, la galeria Wildenstein din New York şi la Stedelijk Museum din Amsterdam. Mor Emil Gauguin (în Florida), Juliette Huet, Fernand Léger, Nicolas de Staël.

1956 — *Aprilie — Mai:* Expoziţie Gauguin la galeria Wildenstein din New York. *31 mai: Stropitoarea,* pictură de Seurat din prima sa

perioadă, este vîndută la Hôtel Drouot cu 5.100.000 franci. *Iunie — iulie:* Expoziţie Gauguin la galeria Winkel şi Magnussen din Copenhaga. *Octombrie — noiembrie:* Expoziţie Cézanne (154 lucrări) la Haus der Kunst din München. *12 noiembrie:* Administraţia franceză a P.T.T. pune în vînzare un timbru cu efigia lui Van Gogh. Expoziţii Van Gogh la Liverpool, Manchester, Newcastle. Expoziţii Renoir la muzeul Jenisch din Vevey, la Marlborough gallery din Londra, la Kunsthalle din Dusseldorf. *Un ţăran şi cîinele său lîngă o barieră* de Gauguin este vîndut la Paris cu 18.500.000 franci. Moare Paul Leclercq.

1957 — *Iunie:* O scrisoare a lui Gauguin către Charles Morice («Astăzi sînt la pămînt, doborît de mizerie etc», iulie 1901) este vîndută la Hôtel Drouot cu 600.000 franci. *14 iunie:* la scoaterea la licitaţie a colecţiei Thompson-Biddle la galeria Charpentier din Paris, un *Peisaj roz din Pont-Aven* de Gauguin se vinde cu 14.000.000 franci iar două *Naturi moarte cu mere,* tot de Gauguin, una din 1889, alta din 1901, sînt vîndute cu 34.000.000 franci şi, respectiv 104.000.000 franci (este prima vînzare la licitaţie cunoscută care depăşeşte 100.000.000 franci), *10 iulie:* La Londra la scoaterea la licitaţie a colecţiei Weinberg, *Tauri pe o pajişte* de Manet este vîndut cu 11.000.000 franci. 7 *noiembrie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Lurcy din New York tabloul *Femeia cu văl roşu* de Gauguin este vîndut cu 24.000 dolari; *Mau Taporo (Culesul lămîilor),* cu 180.000 dolari. *Noiembrie — decembrie:* Expoziţie Seurat la muzeul Jacquemart-André din Paris.

Expoziţie Renoir la galeria Durand-Ruel din Paris. *Sărbătoare arabă la Alger* de Renoir intră în posesia muzeului Luvru. Mor Jeanne Baudot, Henri van de Velde.

MOARE ROUAULT ŞI VLAMINCK

1958 — *16 ianuarie — 10 martie:* Expoziţie Seurat (63 picturi în ulei, 86 desene) la Art Institute din Chicago, apoi între 24 martie şi 11 mai, la Museum of Modern Art din New York. *13 februarie:* Moare Rouault. *Aprilie — mai:* Expoziţie Renoir la galeria Wildenstein din New York. *Mai — octombrie:* Expoziţia *Omagiu lui Kenoir* la galeria Durand-Ruel din Paris. *Iulie — septembrie:* Expoziţia *Omagiu lui Sérusier şi pictorilor din grupul de la Pont-Aven* la muzeul Municipal de Arte Frumoase din Quimper. *Iulie — august:* Expoziţia *Gauguin, G.-D.* de *Monfreid şi prietenii lor catalani*, la muzeul Hyacinthe-Rigaud din Perpignan. *20 iulie:* Se inaugurează la Pouldu o casă memorială închinată lui Gauguin şi prietenilor săi. *11 octombrie:* Moare, la Rueil-la-Gadelière, Vlaminck. *15 octombrie:* La Londra, la scoaterea la licitaţie a colecţiei Goldschmidt, *Panseaua* de Renoir este vîndută cu 72.000 lire (84.000.000 franci); trei lucrări de Manet, un autoportret, *Plimbarea* şi *Strada Berne pavoazată,* cu 65.000 lire (76.000.000 franci), 89.000 lire (105.000.000 franci), şi, respectiv, 113.000 lire (130.000.000 franci); *Grădina publică din Arles* de Van Gogh cu 131.000 lire (133.000.000 franci); două tablouri de Cézanne: *Merele mari* şi *Băiatul cu vestă roşie* cu 90.000 lire (106.000.000 franci) şi, respectiv, 220.000 lire (258.000.000 franci). *6 noiembrie:* Municipalitatea din Cagnes hotărăşte achiziţionarea domeniului Collettes. *Decembrie — aprilie (1959):* Expoziţie Toulouse-Lautree la muzeul Jacquemart-André din Paris. Expoziţie Van Gogh la Tokio şi Kioto. Mor Georges Lecomte, Willumsen.

1959 — *11 februarie — 29 martie:* Expoziţie Gauguin (200 de lucrări) la Art Institute din Chicago, apoi (23 aprilie — 31 mai) la

Metropolitan Museum din New York. *Mai:* La New York cu prilejul scoaterii la licitaţie a colecţiei Chrysler-Foy, tabloul lui Renoir *Fetele lui Durand-Ruel* este vîndut cu 233.000 dolari (127.300.000 franci), un tablou de Degas cu 180.000 dolari (90.000.000 franci), un Toulouse-Lautrec cu aceeaşi sumă. *Iunie:* La Londra tabloul *Închinarea magilor* de Rubens este vîndut cu 385.000 franci. *Octombrie — decembrie:* Expoziţia *Van Gogh în Provenţa,* la Aix-en-Provence. 23 *noiembrie:* La Londra tabloul *Hamalii* de Van Gogh e vîndut cu 30.000 lire (42.000.000 franci). *Te tiai na oe ite rata (Aştepţi o scrisoare)* de Gauguin, cu 130.000 lire (180.000.000 franci), *Ţăranul cu cămaşa albastră* de Cézanne cu 143.000 lire (203.000.000 franci). Muzeul Luvru cumpără *Cîmpul de Bananieri* de Renoir. La licitaţia ce are loc la galeria Charpentier din Paris un grup de litografii de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 86.000.000 franci. Mor Hélène Bellon, Gabrielle Renani.

1960 — *Ianuarie — martie:* Expoziţie Gauguin la galeria Charpentier din Paris. *Februarie — martie:* Retrospectivă Van Gogh la muzeul Jacquemart-André din Paris. 3 *aprilie:* Consiliul municipal din Cagnes votează achiziţionarea domeniului Collettes. *26 iulie:* Este deschisă publicului casa lui Renoir din Collettes (o expoziţie grupează aici, pînă în septembrie, 17 tablouri). *Noiembrie:* La Londra, trei tablouri de Cézanne *(Casa părăsită din Tholonet),* Gauguin *(Femeia aşezată la umbra palmierilor),* Renoir *(Femei scăldîndu-se)* sînt vîndute fiecare cu 38.000 lire (53.000.000 franci. *Jucătorii de fotbal* de Le Donanier Rousseau cu 37.000 lire (52.000.000 franci). Expoziţii Van Gogh la Tate Gallery din Londra, la Montréal, la Ottawa, Winnipeg, Toronto. Oscar Niemeyer construieşte catedrala din Brasilia, noua capitală a Braziliei. Mor Jean Atlan, Paul Fort, Marie Girard (Marie

Gasquet).

1961 — *20 aprilie:* Moare Jean-René Gauguin, fiul pictorului. *Mai — iulie:* Expoziţie Manet la muzeul Cantini din Marsilia. *21 iunie: Podul de la Argenteuil* de Monet este vîndut la Paris cu 147.000.000 franci. 2 *iulie:* Moare Pola Gauguin, fiul pictorului. *Iulie — septembrie:* Expoziţie Renoir (20 tablouri) la domeniul Collettes din Cagnes. *August — septembrie:* Expoziţia *Gauguin şi prietenii săi,* la Pont-Aven. *15 noiembrie:* La New York, *Aristot contemplînd bustul lui Homer* de Rembrandt este vîndut cu 2.300.000 dolari (1.150.000.000 franci). *Decembrie — februarie (1962):* Expoziţie Toulouse-Lautrec la Wallraf-Richartz Museum din Colonia.

Expoziţii Cézanne la muzeul Belvedere din Viena şi la Aix-en-Provence. Expoziţie Van Gogh (desene şi acuarele) la Städtische Galerie din München. Expoziţii Toulouse-Lautrec la Tate Gallery din Londra, la Haus der Kunst din München. *Arearea* de Gauguin intră în posesia Muzeului Luvru. La Auvers-sur-Oise este ridicat un monument, operă a sculptorului Zadkine, în memoria lui Van Gogh. Administraţia franceză P. T. T. pune în vînzare un timbru cu reproducerea tabloului *Jucătorii de cărţi* de Cézanne; alte trei timbre din aceeaşi serie reproduc *Nudurile albastre* de Matisse, *Mesagerul* de Braque şi *14 iulie* de Roger de la Fresnaye. Moare Marcel Gimond.

1962 — *10 aprilie:* La Londra la scoaterea la licitaţie a colecţiei Somerset Maugham, tabloul *Moartea Arlechinului* de Picasso este vîndut cu 80.000 lire (110.000.000 franci). *Mai:* Moare la Auvers-sur-Oise Paul Gachet. În satul Hirono, la 60 de kilometri la nord de Kobe (Japonia), este înălţat un monument în amintirea lui Van Gogh, a fratelui său Théo şi a cumnatei sale Johanna. *Toamna:* Consiliul municipal din Limoges hotărăşte ca

noul liceu de fete să poarte numele lui Renoir. *22 noiembrie:* O scrisoare a lui Gauguin către André Fontainas este vîndută la Hôtel Drouot din Paris cu 700.000 franci.

Municipalitatea din Arles reconstruieşte în amintirea lui Van Gogh podul lui Anglois, pe care artistul îl pictase în 1888. La Amsterdam, lîngă Stedelijk Museum, este ridicat un monument în cinstea lui Van Gogh, operă a lui André Schaller. În Ţările de Jos este înfiinţată o fundaţie oficială Vincent Van Gogh în vederea achiziţionării colecţiei aflate în posesia nepotului pictorului. Colecţia cuprinde 170 tablouri şi 400 desene de Van Gogh, precum şi 150 tablouri sau desene de impresionişti şi de postimpresionişti (ce-i aparţinuseră lui Théo), scrisori şi diverse documente. Preţul este de optsprezece milioane şi jumătate de florini, adică aproximativ două miliarde de franci. Pentru a găzdui această colecţie, un nou muzeu naţional este construit la Amsterdam. Expoziţie Van Gogh la Tel Aviv. Expoziţie Toulouse-Lautrec (litografii şi afişe) la Gemeente Museum din Haga.

MOARE BRAQUE

1963 [164] — *15 februarie — 17 martie:* Expoziţia *Toulouse-Lautrec şi mediul său familial*, la muzeul din Rennes. *2 aprilie:* O scrisoare a lui Van Gogh către fratele său Théo este vîndută la Hôtel Drouot cu 40.000 franci; o scrisoare a lui Pissarro către Gauguin, cu 10.500 franci; scrisoarea lui Seurat către Maurice Beaubourg din 28 august 1890, cu 9.500 franci. *24 aprilie: Azilul din*

---

[164] Cu începere din 1963 preţurile sînt menţionate în franci noi (un franc nou valorează o sută de franci vechi).

Saint-Remy de Van Gogh este vîndut la Londra cu 92.000 lire(1.225.000 franci). *8 iunie — 15 septembrie:* Expoziţie Renoir (102 lucrări) la muzeul Cantini din Marsilia. 9 *iunie:* Este pusă o placă comemorativă pe casa lui Delacroix din Champrosay (strada Alphonse Daudet, numărul 14). Moare Jacques Villon. *11 iunie: Dansatoarea,* pastel de Degas, este vîndut la Londra cu 105.000 lire (1.400.000 franci). *19* iunie: O acuarelă de Toulouse-Lautrec, *Dansatoare cu ciorapi roz,* este vîndută, la palatul Galliera din Paris, cu 943.000 franci; tabloul lui Bazille, *Meterezele de la Aigues-Mortes*, este vîndut la aceeaşi licitaţie cu 275.000 franci (muzeele naţionale îşi exercită dreptul de prioritate). *25 iunie:* Un Pissarro, *Palatul Luvru şi Sena*, este vîndut, la palatul Galliera din Paris cu 243.000 franci. *Vara:* La Arles este marcat un itinerar Van Gogh: prin pietre colorate sînt semnalate diferitele locuri legate de viaţa şi de opera lui. *31 august:* Moare la Paris Braque.

CENTENARUL TOULOUSE-LAUTREC

1964 — *7 februarie — 14 martie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec la galeria Wildenstein din New York. *2 aprilie — 28 iunie:* Expoziţie Van Gogh (60 picturi în ulei, 60 desene), la muzeul Guggenheim din New York, urmată între 1 iulie şi 15 septembrie, de expoziţia *Van Gogh şi expresionismul. Mai — iunie:* Expoziţia *Lautrec şi le Croxi-Margouin,* la galeria L'Œil din Paris. *28 mai:* La Zundert este inaugurat un monument de bronz, operă a sculptorului Zadkine, în memoria lui Vincent şi Théo Van Gogh; piatra care-i slujeşte drept soclu este adusă din Saint-Remy-de-Provence. *10 iunie — 15 septembrie:* La Albi, expoziţie comemorativă a centenarului naşterii lui

Toulouse-Lautrec (198 lucrări); care va fi de asemeni prezentată (20 septembrie — 27 ianuarie 1965) la Petit Palais din Paris. *1 iulie:* La Londra, al doilea studiu al lui Courbet pentru *Domnişoarele de pe malul Senei* este vîndut cu 62.000 lire (868.000 franci), cumpărătorul fiind National Gallery. *Iulie:* Expoziţia *Omagiu lui Toulouse-Lautrec,* la galeria Lucien Blanc, din Aix-en-Provence. *August:* În Tahiti, pe malul lagunei Papeari, este terminată construcţia muzeului Paul Gauguin. *10 noiembrie — 15 decembrie:* La galeria Charles E. Slatkin din New York expoziţie de portrete şi studii de Toulouse-Lautrec din perioada de debut. *24 noiembrie:* Un tablou de Gauguin, *Tahitiană şi băiat,* este vîndut la Londra cu 90.000 lire (1.230.000 franci). *26 noiembrie — 28 decembrie:* Expoziţie consacrată temei *Femeia în opera lui Toulouse-Lautrec,* la galeria Huguette Bérès din Paris. *3 decembrie:* la palatul Galliera din Paris, un Pissaro, *Grădina din Eragny,* (1898), este vîndut la licitaţie cu 325.000 franci. Unul dintre locurile preferate ale lui Cézanne, Tholonet, de lîngă Aix-en-Provence, este clasat. *Odihna de după amiaza* de Van Gogh intră în posesia muzeului Luvru. National Gallery din Londra cumpără cu 500.000 lire (7.400.000 franci) un tablou din seria *Femei scăldîndu-se* de Cézanne.

1965 — *Ianuarie:* Două tablouri de Cézanne intră în posesia muzeului Luvru. *Natură moartă în negru şi alb* şi portretul lui Achille Emperaire. *9 ianuarie — 9 februarie:* Pentru ultima oară înainte de terminarea muzeului care urmează a găzdui marea colecţie aparţinînd Fundaţiei Van Gogh din Amsterdam, o parte dintre operele acestei colecţii iese din Olanda; 40 de tablouri şi 40 de desene ale pictorului sînt prezentate la palatul de Arte Frumoase din Charleroi. Înainte de întoarcerea lor definitivă în Ţările de Jos, mai are loc o expoziţie la muzeul de Arte

Frumoase din Gand (19 februarie — 21 martie). *4 februarie:* Liceul din Asnières capătă numele lui Renoir. *Februarie:* La Palm Beach, în Florida, *Semănătorul* de Van Gogh este vîndut cu 1.250.000 franci. *15 martie:* Administraţia francezi P. T. T. emite un timbru reproducînd pictura lui Toulouse-Lautrec *Englezoaica de la Star». 19 martie*: La Londra un tablou de Rembrandt, portretul fiului său Titus, este vîndut la licitaţie cu 79.000 lire (11.720.000 franci); este cea mai mare sumă atinsă la licitaţie de vreun tablou. *Iunie:* Capătă numele lui Rodin o stradă din Tbilisi, capitala Georgiei Sovietice, unde îţi avea atelierul un elev al sculptorului, Yakov Nikoladze. *14 octombrie:* La New York, tabloul *Hina Maruru* de Gauguin este vîndut la licitaţie cu 275.000 dolari (1.375.000 franci) (la licitaţia din 1895 Gauguin însuţi răscumpărase această pînză cu 360 franci); *Fumătorul* de Manet, cu 450.000 dolari (2.250.000 franci), *Case la Estatjue* de Cézanne cu 800.000 dolari (4.000.000 franci).

Mor Charles Camoin, Le Corbusier.

CUPRINS